

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**ELMALILI HAMDİ YAZIR VE SEYYİD KUTUB'UN
TEFSİRLERİNDE NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU:
ANALİTİK BİR ÇALIŞMA**

Doktora Tezi

BİLAL IŞIK

İstanbul, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**ELMALILI HAMDİ YAZIR VE SEYYİD KUTUB'UN
TEFSİRLERİNDE NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU:
ANALİTİK BİR ÇALIŞMA**

Doktora Tezi

BİLAL IŞIK

Danışman: PROF. DR. ABDULHAMİT BİRİŞİK

İstanbul, 2021

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Bilal Işık
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Tefsir
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Abdulhamit Birışık
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Eylül 2021
Anahtar Kelimeler	: Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, Seyyid Kutub, Fi Zilâli’l-Kur’ân, Nehiy Ayetleri

ÖZET

ELMALILI HAMDİ YAZIR VE SEYYİD KUTUB’UN TEFSİRLERİNDE NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU:

ANALİTİK BİR ÇALIŞMA

Nehiy âyetleri dinî ve hukukî bakımdan önemli bir konuma sahiptir. Bu âyetlerden hukuki içeriğe sahip olanlar “ahkâmü’l-Kur’ân” tefsirlerinde daha geniş bir biçimde ele alınmıştır. İnanç ve ahlak konularındaki nehiy âyetlerinin yorumuna dair genellikle bu ilim dallarında farklı eserler kaleme alınmıştır. Genel nitelikli tefsir kitaplarında ise bu konular müfessirinin ilgi ve bilgisine göre farklı şekillerde işlenmiştir.

Yirminci yüzyıl müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır ve Seyyid Kutub’un tefsirlerinin nehiy âyetlerinin yorumu çerçevesinde tahlil edildiği bu tezde konu bir giriş ve üç bölüm halinde incelenmektedir. Çalışmanın başında nehiy konusu öncelikle lugavi ve ıstılahi yönden ele alınmış, ardından tespit edilen nehiy âyetleri belagî yönleri ve konu içerikleri bakımından incelenmiştir. Türk müfessir Elmalılı’nın nehiy âyetleri ile ilgili yorumlarında müellifin fikhî geçmişine paralel olarak sarih nehiy âyetlerini geniş bir şekilde ele aldığı görülmüştür. Ancak mecazî nehiylerle ilgili fazla bir değerlendirmede bulunmayarak klasik tefsirlerden nakiller yapmıştır. Mısırlı müfessir Seyyid Kutub’un nehiy âyetlerini yorumunda hareket ve davet metodu ile ilgili görüşlerinin yanında düşünce merkezinde yer alan şirk, hâkimiyet ve câhiliye kavram ve konularına yüklediği kişisel anlamlar hâkimdir. İsrâiliyat konusunda aynı mesafeli karşı duruşu sergileyen iki müfessir, tefsirlerinde yer yer zayıf hadislerle de yer vermişlerdir. Elmalılı’nın geniş fikhî açıklamalarına karşılık Kutub’un, fikhî açıklamalara yer vermekle birlikte içtimai ve insani yönleri daha fazla vurgu yaptığı görülmüştür. Kutub’un ahkam âyetleriyle ilgili bu yaklaşımı Kur’an nassının atmosferinden uzaklaşılması gerektiğine dair anlayışından kaynaklansa gerektir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Bilal Işık
Field : Basic Islamic Sciences
Programme : Quranic Exegesis (Tafsir)
Supervisor : Prof.Dr. Abdulhamit Birişik
Degree Awarded and Date : PhD – September 2021
Keywords : Elmalili Hamdi Yazir, Hak Dini Kur'ân Dili, Sayyid Qutb, Fi Zilâli'l-Qur'an, Prohibition Verses

ABSTRACT

INTERPRETATION OF PROHIBITION VERSES IN ELMALILI HAMDİ YAZIR AND SAYYID QUTB'S COMMENTARIES: AN ANALYTICAL STUDY

Qur'anic verses that are related with prohibition have an important position in terms of religion and law. These verses are discussed in different extents in the books of "ahkam al-Qur'an". Different works have been written about the ones related to morality and belief. In general tafsir books, these subjects are handled in different ways according to the interest and knowledge of the commentator.

In this thesis, in which the commentaries of Elmalili Hamdi Yazir and Sayyid Qutb, who are twentieth century commentators, are analyzed within the framework of the interpretation of the prohibition verses, the subject is examined in one introduction and three chapters. At the beginning of work, prohibition (al-nahy) was discussed technically, then the verses of prohibition were determined and examined in terms of rhetoric and subject content. In Turkish commentators Elmalili's comments on the prohibition verses, it was seen that the author dealt with the some verses, that is related with jurisprudence, in a broad way in parallel with her fiqh background. However, he did not make much evaluation about figurative prohibitions and made transfers from classical commentaries. In the interpretation of the verses of prohibition, Egyptian commentator Sayyid Qutb's personal meanings ascribed to the concepts and subjects of polytheism, domination and ignorance (jahiliya), which are in the center of thought, are dominant, as well as his views on the method of movement and invitation (dawah). The two commentators, who had the same distanced stance on the issue of Isrâ'iliyyât (Jewish legends), included weak hadiths in their commentary of the Qur'an. In contrast to Elmalili's extensive fiqh explanations, it has been seen that Qutb beside the fiqh explanations, mentions social and psychological aspects more broadly. Qutb's approach to the verses of judgment must be due to his understanding that the atmosphere of the Qur'anic text should not be strayed away from.

ÖNSÖZ

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın insanlara bir lütuf ve ikramı olarak Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyedilen bitmez tükenmez bir hazinedir. Başta Resûl-i Ekrem (s.a.) efendimiz olmak üzere insanlar onu okumaya, anlamaya ve açıklamaya büyük gayret sarf etmişler ve böylece çok büyük bir tefsir mirası ortaya çıkmıştır. Batı'nın İslâm dünyası üzerindeki etkisinin artması ve sömürgeleşme sürecinin başlaması ile algıda ve yorumda bazı değişimler meydana gelmiş, Kur'ân yeni bir gözle okunmaya başlanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası şartları Müslümanlar için ağır sonuçlar doğurmuştur. İşte bu zaman diliminde iki ayrı coğrafyada birbirinden bir hayli farklı saikler ile ortaya konulan iki tefsir müslümanların dikkatini çekmiş ve modern meydan okumalara karşı pek çok konuda müslümanlara yeni bir güç vermiştir. Bahsi geçen iki tefsir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından ortaya konan Hak Dini Kur'ân Dili tefsiri ile Seyyid Kutub tarafından yazılan Fî Zilâli'l-Kur'ân tefsiridir. Pozitivizmin ve modernizmin etkisini güçlü bir şekilde hissettirdiği bir zamanda, İslâm'ın geri kalmışlığın sebebi olarak görüldüğü bir süreçte, iki müellif Kur'an'ın doğru anlaşılması için büyük bir çaba göstermişlerdir.

Elinizdeki bu doktora tez çalışmasında Elmalılı M. Hamdi Yazır ile Seyyid Kutub'un tefsirlerinde nehiy anlamı içeren âyetlere yaklaşımlarını ve bunların sebeplerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Esasen nehiy dilde, emir gibi bir anlatım biçimidir ve kendisine göre farklı formları bulunmaktadır. Bu sebeple tezde önce nehyin mahiyeti ve Kur'ân'da nehiy âyetlerinin bulunuş keyfiyeti konusunu ele almayı istedik ve bunu üç bölümden olan tezin birinci bölümü yaptık. İkinci bölümde ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın nehiy âyetlerine nasıl yaklaştığını, bunları nasıl anlayıp yorumladığını tespit etmeye ve değerlendirmeye çalıştık. Üçüncü bölümde bu defa Seyyid Kutub'un aynı işi nasıl gerçekleştirdiğini görmek istedik ve bölümü bu konuya hasrettik. Söz konusu Seyyid Kutub olunca onun bazı konu ve kavramlara olan özel vurgusundan da bahsetmenin yararlı olacağını düşünüp bunları ayrı başlıklar altında ele aldık. Tezi her iki müfessiri mukayese ettiğimiz değerlendirme ve sonuç kısmı ile tamamladık. Tezin alana bir katkı vermesi en temel dileğimizdir.

Elinizdeki bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin emeği ve katkısı bulunmaktadır. Ama özellikle danışmanlığımı üstlenip tezin ortaya çıkması için her alanda bana katkı veren ve yol gösteren hocam Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK'ı anmam gerekir. Kendisinin sabır ve tahammülü olmasa idi çalışma bu aşamaya gelemeyebilirdi. Görüşlerinden ve

yönlendirmelerinden fazlaca istifade ettiğim Tez İzleme Jürisi üyeleri değerli hocalarım Doç.Dr. Muhammed ABAY ve Doç.Dr. Osman AYDINLI'ya, ayrıca bir süre tez izleme jürimde yeralan Prof.Dr. Yakup ÇİÇEK'e, savunma jürisinde bulunup bazı önemli tashihlerde bulunan hocalarım Prof.Dr. Mustafa ÖZEL ve Dr.Öğr. Üyesi Adem ERGÜL'e çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tezin tamamını ham haliyle okuyarak önerilerde bulunan ve tashihler yapan Doktora öğrencisi Arş.Gör. Abdulcabbar ADIGÜZEL'e ve örnek kabilinden bazı bölümleri okuyarak tavsiyelerde bulunan Mehmet Fatih KAYA ve Hüseyin ARSLAN beylere de müteşekkirim. Uzun bir zaman dilimi içinde ortaya çıkan bu çalışmada en büyük özveriyi yapan aileme ve çocuklarıma da teşekkür ediyorum.

Bilal IŞIK

İstanbul, Eylül 2021

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
nşr.	: Neşreden, Nâşir, Tahkik Eden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anhü, Radiyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden, mütercim
ts.	: Tarihsiz

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI.....	4
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

NEHYİN MAHİYETİ VE KUR’AN’DA NEHİY AYETLERİNİN BULUNUŞ KEYFİYETİ

I. BİR KAVRAM OLARAK NEHİY	9
A. NEHYİN ARAP DİLİNDE VE KUR’AN’DA KULLANIMI.....	9
B. KUR’AN VE ARAP DİLİ ÇERÇEVESİNDE NEHİY-NEFİY İLİŞKİSİ	15
C. NEHYİN DELALETİ	19
1. Fıkıhçılara Göre Nehiy	19
2. Kelamcılara Göre Nehyin Durumu ve Aklın Nehiy için Kaynak Olma Meselesi	21
II. KUR’AN’DA NEHİY ÂYETLERİNİN BULUNUŞ KEYFİYETİ	23
A. MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİ	23
1. Genel Anlamda İnsanlığa, Geçmiş Milletlere ve Peygamberlere Hitap Eden Nehiy Âyetleri	24
2. İsrailoğulları’na Yönelik Nehiy Âyetleri.....	34
3. Mekke’li Müşriklere ve Genel Olarak Tüm İnkârcılara Hitap Eden Nehiy Âyetleri	36
4. Münafıklarla İlgili Hz. Peygamber’e Hitap Eden Nehiyler	39
5. Ehl-i Kitaba Hitap Eden Nehiy Âyetleri	41
6. Hz. Muhammed’e ya da Onun Şahsında Mü’minlere Hitap Eden Nehiy Âyetleri	44
7. Doğrudan Mü’minlere Yönelik Nehiy Âyetleri.....	52
B. KUR’AN’DA KONULARI BAKIMINDAN NEHİYLER	70
1. İbadetlerle İlgili Nehiyler	70
2. Hukuki Konularla İlgili Nehiyler	76
a. Ticaret Hayatıyla İlgili Nehiyler	76
b. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyler.....	78
c. Yetimin Mâli Durumuyla İlgili Nehiyler	83
d. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyler	84
3. Ahlâkî Konularla İlgili Nehiyler.....	86
C. MEKKÎ VE MEDENÎ SÜRELERDEKİ NEHİY ÂYETLERİNDE MUHTEVA VE ÜSLÛP FARKLILIKLARI	91
1. Mekke’li Sûrelerde Nehiy Üslubu	91
2. Medenî Sûrelerde Nehiy Üslubu	93

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALI HAMDİ YAZIR’IN HAK DİNİ KUR’AN DİLİ TEFSİRİNDE NEHİY

I. ELMALILI’NIN MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI	97
A. GENEL ANLAMDA İNSANLIĞA, GEÇMİŞ MİLLETLERE VE PEYGAMBERLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	97
B. İSRAİLOĞULLARI’NA YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	108
C. MEKKELİ MÜŞRİKLERE VE GENEL OLARAK TÜM İNKÂRCILARA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	111
D. MÜNAFIKLARLA İLGİLİ HZ. PEYGAMBER’E YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU.....	118

E. EHL-İ KİTABA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU	120
F. HZ. MUHAMMED'E VE ONUN ŞAHSINDA MÜ'MİNLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	122
1. Doğrudan Hz. Muhammed'in Zatını İlgilendiren Konulara Dair Nehiy Âyetlerinin Yorumu	122
2. Hz. Muhammed'in İnançsız Zümrelere Uymasını Yasaklayan Nehiy Âyetlerini Yorumu	129
G. DOĞRUDAN MÜ'MİNLERE YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİ	133
1. Genel Olarak Mü'minlerle İlgili Nehiy Âyetlerini Yorumu	133
2. Hz. Peygamber'in Hukukuyla İlgili Mü'minlere Yöneltilen Nehiy Âyetlerini Yorumu	148
II. ELMALILI'NIN KONULARI BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI	151
A. ELMALILI'NIN İBADETLERLE İLGİLİ NEHİYLERİ YORUMU	151
B. ELMALILI'NIN HUKUKİ KONULARLA İLGİLİ NEHİYLERİ YORUMU	163
1. Ticaret Hayatıyla İlgili Nehiyleri Yorumu	163
2. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyleri Yorumu	172
3. Yetimin Mâli Durumuyla İlgili Nehiyleri Yorumu	185
4. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyleri Yorumu	187
5. Zina ve Sonuçları ile İlgili Nehiy Âyetlerini Yorumu	193
C. ELMALILI'NIN AHLÂKÎ KONULARLA İLGİLİ NEHİYLERİ YORUMU	196
D. NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRDE DİKKATE DEĞER KİŞİSEL DEĞERLENDİRMELERİ	207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD KUTUB'UN TEFSİRİ FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN'DA NEHİY

I. SEYYİD KUTUB'UN NEHİY ÂYETLERİNDE ODAKLANDIĞI BAZI KAVRAMLAR	217
A. ŞİRK	217
B. HÂKİMİYET	222
C. CÂHİLİYE	228
II. SEYYİD KUTUB'UN MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI	236
A. GENEL ANLAMDA İNSANLIĞA, GEÇMİŞ MİLLETLERE VE PEYGAMBERLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	237
B. İSRAİLOĞULLARI'NA YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	242
C. MEKKELİ MÜŞRİKLERE VE GENEL OLARAK TÜM İNKÂRCILARA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	244
D. HZ. PEYGAMBER'E MÜNAFIKLARLA İLGİLİ SAKINDIRMALAR VE NEHİYLER	245
E. EHL-İ KİTABA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	246
F. HZ. MUHAMMED'E VE ONUN ŞAHSINDA MÜ'MİNLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU	248
G. DOĞRUDAN MÜ'MİNLERLE İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİ	256
III. SEYYİD KUTUB'UN KONULARI BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI	263
A. İBADETLE İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRİ	263
B. HUKUKİ KONULARLA İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİ	267
1. Ticaret Hayatıyla İlgili Nehiyler	267
2. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyler	271
3. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyler	278
4. Zina ve Sonuçları ile İlgili Nehiyler	281
C. AHLÂKÎ KONULARLA İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİ	284
D. NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRDE DİKKATE DEĞER KİŞİSEL DEĞERLENDİRMELERİ	291

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

DEĞERLENDİRME	295
A. NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİNDE RİVAYET MALZEMESİNİ KULLANMA	295
B. FİKİH VE İCTİHADA YAKLAŞIMLARI	300
C. NEHİY ÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE MEZHEP GÖRÜŞLERİNDEN YARARLANMA	305
SONUÇ	309
KAYNAKÇA	312

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Hristiyan Batı dünyasının onsekizinci yüzyıldan itibaren yirminci yüzyılın ortalarına kadar misyonerlik gücünü de kullanarak gerçekleştirdiği sömürgecilikle İslâm coğrafyasına yaptığı maddi tahribata ek olarak oryantalistik çalışmalar ve Batı’da ortaya çıkan pozitivism, materyalizm, sosyalizm, komünizm ve kapitalizm gibi bir kısım fikir akımları ile zihnî alanda da sarsıntıya yol açmıştır. Fiilen Batı güdümüne giren İslâm coğrafyasında Batı etkisine fazlasıyla muhatap olan birçok müslüman, materyalist ve pozitivist akımlara kapılmış ve çözümü Batılılaşmada gören bir kitle ortaya çıkmıştır. Bunlar, Batı’da olduğu gibi ilerleme konusunda engel olarak değerlendirdikleri din kurumuna ve geleneksel değerlere karşı mücadeleye girişmişlerdir. Medreselerin kapanması ve dini ilimlerin öğretildiği yeni orta ve yüksek öğretim kurumları açılmaması sebebiyle dinî ilimlerde uzman insan sayısı azalmış, yine bu dönemde ehil olmayan bazı kişilerin oryantalistik çalışmalardan mülhem Kur’an çevirileri yapma teşebbüsünde bulunduğu görülmüştür. Bu olumsuzlukların gelecekte ortaya çıkaracağı muhtemel olumsuzlukları fark edenlerin teşebbüsü ile içinde Türkçe bir tefsir ve meâl çalışmasının da yer aldığı bir dizi eser hazırlanması yoluna gidilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile Elmalılı Hamdi Yazır arasında yapılan bir anlaşmayla Kur’an ve din üzerindeki bir takım olumsuz etkileri de berteraf edecek bir tefsir yazılmasına karar verildi. Osmanlı’nın son döneminde ilmî ve siyasi kişiliğiyle temayüz eden Elmalılı, şartnameye uyan hatta beklentilerin de ötesine geçen bir tefsir yazarak alandaki boşluğu doldurma noktasında ciddi bir başarı göstermiştir.

Mısır’da da benzeri bir süreç yaşanmış, Batıcı düşünceleri benimseyen, oryantalistik etkilere açık, farklı fikir tayflarında yer alan yeni bir okumuş kitle ortaya çıkmıştır. Bir dönem bu ekibin bir parçası iken zamanla ciddi bir zihni aydınlanma yaşayarak tüm insanlığın problemini merkeze alan bir bakış geliştiren Seyyid Kutub bir yandan yeni tip sosyalizm ve batıcılık ile uğraşırken öte yandan da Kur’an merkezli düşüncesinin şaheseri olan tefsirini kaleme almıştır. Kutup, klasik tefsirlerden farklı olarak, benzer bir süreci yaşayan Hint müslümanlarının önemli simalarından Ebü’l-A’lâ Mevdûdî’nin eserlerindeki genel çizgiyi benimsemiş hem tefsirinde hem de diğer eserlerinde ulûhiyet, tevhid ve toplumsal hayatın her bir köşesinde Allah’ın hâkimiyeti konularını merkeze alan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Gerek Elmalılı gerekse Kutup bu tefsirleri ile çok geniş bir kitleye ulaşmışlardır. Elmalılı ağırlıklı olarak ülkemiz okuyucusu için ufuk açıcı fikirler ve bakışlar ortaya koyarken Seyyid Kutub’un etki alanının çok daha geniş olduğunu görmekteyiz. Elmalılı’nın tefsirinde klasik

tefsirlerin izi daha fazladır. Ama o yer yer bunların etki alanından çıkmakta ve içinde yaşadığı toplumun problemlerine ışık tutucu açıklamalar yapmakta ve yol göstermektedir. Bu tefsir âdeti koca bir cihan devletinin ağır ilmi ve sosyal yükünü sırtında taşıyan bir âlimin bu ağırlığı korumak için büyük çaba sarf ettiğini gösterir tarzda bir ağırlığa sahiptir. Güncel konusunda ve güncelin Kur'an merkezli olarak tartışılması konusunda biraz geride kaldığı söylene de dikkatlice okunduğunda çok ince atıfların yer aldığı, çok dakik çözümlerin sunulduğu da göze çarpar. Hak Dini Kur'an Dili'nin aksine Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân adlı tefsiri gerek yazıldığı orijinal dili olan Arapça'da gerekse çevrildiği çok sayıda dilde kendisine tüm dünyada çok geniş bir muhatap kitlesi bulmuştur. Kutub'un bu tefsiri "fikir ve aksiyon insanı" diye formüle edilebilecek yeni tip bir müslüman gençlik ortaya çıkarmış, bu gençliğin yetişkin seviyesine ulaşması ile de ortaya toplumsal hayatın her bir köşesinde aldığı bu fikirleri hayata geçirme azminde olan fertler görünmeye başlamıştır. Kutub'un hem diğer eserleri hem de tefsiri Türkiye'de tahminlerin çok ötesinde bir etkiye sahip olmuştur. Bunda Kutub'un içinde yetiştiği Mısır ile yeni Türkiye'nin benzer süreçlerden geçmiş olmasının ve benzer problemlere ve beklentilere sahip olmasının etkisi büyük olsa gerektir. Türkçe'ye üç ayrı çevirisi yapılan eserin günümüze kadar etkisi devam etmekle birlikte özellikle 1970-1990 arasında çok daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.

İşte biz de öncelikle böylesi iki eserin ilmi bir bakış ile incelenmesinin ve belli bir konu özelinde derinliğine tahlil edilmesinin yararlı olacağını düşündük. Bu iki eserle ilgili şu ana kadar bazı çalışmaların yapılmış olması bu eserlerin önemini azaltmaz ve yapılacak yeni çalışmaları değersizleştirmez. İslam dünyasının çok büyük bir kriz yaşadığı dönemin aynası olan eserler aynı zamanda çok farklı alanlara dair de yansımalar yapmaktadır. Böyle olunca bu yansımaların izini sürmek bir sosyal bilimcinin öncelikli çalışma alanı olmaktadır.

Bu çalışmada, Elmalılı ve Kutub'un nehiy âyetlerine yaklaşımının tespiti, yorumlarının mukayesesi ve her iki coğrafyanın zihin ve algı dünyası ile zamanlarına göre meselelere yaklaşımlarının keyfiyeti gibi temel başlıkların yanı sıra Kur'an'da nehiy üslûbu, belâgat mânâ ilişkisi gibi bir dizi teknik konuya bakışları da incelenmeye çalışılmıştır. Nehiy dinî ve hukukî bakımdan önemli konuma sahip bir kavramdır. Emir ve yasaklar şeklinde formüle edilen dinî-hukukî konular İslâm toplumunun güçlü bir toplum olmasında ve hayatîyetini sağlam temeller üzerinde sürdürmesinde önemli bir yere sahiptir. Nehiy âyetleri emir âyetleriyle birlikte muhkem âyetler içinde yer almakta olup, özelde "ahkâmü'l-Kur'ân" türü eserlerde, genelde ise tüm tefsirlerde farklı düzeylerde ele alınmaktadır. Birisi Türk toplumu diğeri ise Mısır toplumu ile birlikte tüm İslâm dünyası için referans niteliği taşıyan iki tefsirin nehiy ayetleri özelinde

mukayesesi ile modern dönemde Kur'an'ın ve Kur'an temelinde şekillenen İslâm'ın nasıl bir dünya görüşü sunduğu, ortaya çıkan “modern/güncel” problemlere yönelik nasıl çözümler ürettiği iyi bir şekilde ortaya konacak olursa yazılan kilometre taşı niteliğindeki eserlerin kıymetleri daha da iyi anlaşılacak ve böylesi eserlerin sayısının artırılmasının toplumsal direnci güçlendireceği ispat edilmiş olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Araştırmamızda deskriptif ve analitik bir yöntem izlenerek, iki tefsirde nehiy âyetlerinin ele alınışı tasvirici bir anlatımla ortaya konarak; yorum ve olaylar arasındaki ilişki, yorumun ortaya çıkışındaki etkenler tespit edilip analiz edilmeye, mukayeseli araştırma yöntemi ile görüşleri klasik müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Eserde tûmdengelim ve tûmevarım, analiz ve sentez yöntemleri karma olarak kullanılmış, bunun sonucunda bazı temel düşünceler ve çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda yer yer müfessirlerin çelişkilerine ve kendi prensiplerine aykırı yorumlarına temas edilmiştir.

İlk bölümde nehiy Arap dili, belâgat, fıkıh ve hüsün kubuh bakımından kelam ilmindeki yönüyle teknik açıdan ve kavramsal çerçevede ele alınmış, her iki müfessirin eseri sadece nehiy âyetleri açısından değerlendirilmiş, bunun dışındaki konularla ilgili âyetler araştırmamızın dışında bırakılmıştır. Kur'an'da yer alan nehiy içerikli âyetler ana ve alt konuları bakımından kategorik olarak tasnif edilmiş, her iki müfessirin yorumları iki ayrı bölüm hâlinde ele alınmıştır. Ancak Kutub'un fikir dünyasında bazı kavramlarla ilgili daha keskin sınırları olduğu ve bu kavramların varlığının âyetlere yaklaşımında belirleyici olduğu görülmüş olduğundan bu türden kavramlar müstakil başlıklar şeklinde ele alınmıştır. Değerlendirme ve Sonuç bölümünde iki müellifin rivayet malzemesini kullanmaları, ictihad, fıkıh ve mezhep görüşleriyle ilgili değerlendirmeleri incelenmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın ilk bölümünün bir kavram ve usûl konusu olmasından dolayı belâgat, lûgat, tefsir, kelâm ve fıkıh usulü eserlerinden yararlanılmıştır. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân*'ı, Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ı, Ahmed Matlûb'un *Esâlib belâğiyye*'si, Fadl Hasen Abbas'ın *el-Belâğa fûnûnühâ ve efnânühâ: ilmü'l-meânî*, Hibetullah b. Ali eş-Şecerî'nin (ö.542/1148) *el-Emâlî*, Yasin Câsim el-Muheymed'in *el-Emru ve'n-nehyu inde ulemâi'l-*

arabîyyeti ve'l-usûliyyîn eserleri bunlar arasındadır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde her iki müellifin klasik tefsirlerden etkilenmeleri araştırılırken İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Ebü'l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468/1075), Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1372) ve Cârullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), Kâdî el-Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Şihâbuddîn Mahmud el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) dirayet tefsirlerine başvurulmuştur. Bunun yanı sıra, Salâh Abdulfettah el-Hâlidî'nin *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân ve Tâ'rife'd dârisîn bi menâhici'l müfessirîn* adlı kitapları ile Musa İbrahim'in, *Buhûs menheciyye fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* gibi müstakil kitaplarından istifade edilmiştir. Çalışmamızda *Hak Dini Kur'an Dili*'nin Eser Neşriyat tarafından 1960'ta yapılan baskısı kullanılmış, bazı bölümler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan 13 ciltlik tıpkıbasım nüshayla karşılaştırmalı incelenmiştir. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ın ise 1972 tarihli baskısından yapılan 2004 Dâru's-Şurûk nüshasını temel alınmıştır ki en mevsuk nüsha budur.

Nehyin, emirden sonra dini teklifin en önemli rûknü olması, dini hükümlerin genellikle emir ve nehiyler bağlamında yoğunlaşmasından dolayı bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmaların çoğunun fıkıh usulü merkezli çalışmalar olduğu görülmektedir. Bununla beraber konunun usulle ilgili yönünü ele alıp, sûre eksenli yapılmış çalışmalar da söz konusudur. Tezimizin kaynak araştırması safhasında bu çalışmaları tespit etmeye çalıştık ve bir kısmını temin ettik. Hicri 743'te Kudüs'te Hafız el-Alâî tarafından yazılan *Tahkîku'l-murâd fi enne'n-nehye yaktazi'l-fesâd* adlı eserde nehiy, fıkıh usulü bakımından ele alınmıştır. Ebû Bekir b. Abdulazîz el-Bağdâdî'nin telif ettiği, Ebû Abdullah Velîd b. Ahmed el-Huseyn ez-Zübeyrî'nin neşre hazırladığı *en-Nehyu yaktazi'l-fesâd beyne'l-Alâî ve İbn Teymiyye* isimli çalışmada, nehyin fesada delaleti el-Alâî ve İbn Teymiyye'nin görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bir başka çalışma olan, Hüseyin b. el-Mubârek b. Yûsuf el-Mevsilî'nin *el-Evâmir ve'n-nevâhî* isimli eseri, dinî ve ahlâki emirleri alfabetik olarak incelemiştir. Abdullah b. Zeyd b. Sâlim el-Ma'zebî ez-Zebîdî el-Yemânî'nin (ö. 1969) *Teşhîzu'l-efhâm fi itlâkâkâtî'l-emri ve'n-nehyi ve'l-istifhâm*¹ isimli küçük hacimli kitabında ise müellif emir, nehiy ve istifhâmı başlıklar halinde ele almış, ardından bunların asıl anlamlarından çıkarak başka anlamlara kaymasını örnek âyetlerle ele almıştır.

Yusuf Abdullah el-Ensârî'nin *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve esrâruha'l-*

¹ el-Ma'zebî, Abdullah b. Zeyd b. Sâlim el-Ma'zebî ez-Zebîdî el-Yemânî, *Teşhîzu'l-efhâm fi itlâkâkâtî'l-emri ve'n-nehyi ve'l-istifhâm* (nşr. el-Mehdî Muhammed el-Harâzî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1425/2004.

belagiyye isimli çalışması (Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, yüksek lisans, 1990) bunlardan biri olup, bu araştırmada emir ve yasaklar belagî açıdan incelenmiştir. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kur'an'da emir üslupları ve bunların belagat özellikleri, ikinci bölümde Kur'an'da nehiy ve belagat açısından özellikleri ele alınmıştır. Araştırmacı çalışmasını bu ekseninde hazırlamış her konuyla ilgili Kur'an'dan örnekler sunmuştur. Bu alandaki bir diğer çalışma Câmiatü'l-Vâdî Kulliyetü'l-Ulûmî'l-İctimâiyye'de yüksek lisans tez olarak sunulan, *Delâletü'n-nehyi inde'l-usûliyyîn: Dirase nazariyye tatbikiyye Sûretü'n-Nûr ün-mûzecen* isimli çalışmadır. Araştırmacı et-Tâhir Abâbe, nehyi usul açısından inceledikten sonra Âl-i İmrân sûresindeki nehiy konularını incelemiştir. Câmiatü'l-Melik Abdulazîz Kulliyetü's-Şerîa'da Musa b. Muhammed Yahya el-Karnî tarafından hazırlanan, *en-Nehyu ve delâletuhu ale'l-ahkâmi's-şer'iyye* isimli yapılmış olan yüksek lisans tezinde ise konu fıkıh usulü açısından geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Mahmud Tefvik Muhammed Sa'd'ın *Sûratu'l-emri ve'n-nehyi fi'z-zikri'l-hakîm* isimli eserinde Kur'an'daki emir ve nehiy âyetlerini delâletleri bakımından değil şekilleri (sûret) bakımından ele alınmıştır. Örnek olarak Yunus sûresinin 28. âyetinde geçen "مَكَانَكُمْ" ifadesinin bir emir olduğunu, kendilerine "Siz de ortaklarınız da yerinizde bekleyin" dendiğini ifade eder. Böylece taptıkları ile beraber ortak bir alçaklık halinde olacakları anlatılmaktadır.² Mahmûd Tefvik'in kitabı bu yönüyle nev'i şahsına münhasır bir çalışma olarak görülebilir.

Abdurrahman Büyükkörükçü'nün *Kur'an-ı Kerim'de Resulullah'a Yöneltilen Emir ve Nehiyler* ve Mehdi Çiftçi'nin *Arap Dili ve Belagatına Göre Nehiy* çalışmaları da Arap Dili ve belagatı çerçevesinde konuyu ele almaktadır. Bu çalışma bizim çalışmamıza göre alan ve kapsam açısından farklıdır. Mikail Özkan'ın *Emirler ve Nehiyler Açısından İsrâ Sûresi* çalışması da üç bölümden oluşmakta; ilk bölümde emir ve nehiy etraflı bir şekilde ele alınmakta, ikinci bölümde İsrâ sûresi ile ilgili bilgi verilmekte üçüncü ve son bölümde ise emir ve nehiyler anlamlarına göre tasnif edilmektedir. Bu çalışma da emirle nehyin birlikte değerlendirilmesi ve tek bir sûre ile kayıtlı olması bakımından çalışmamızdan ayrılır. Yusuf İbrahim Yücel'in *İslam Hukuk Usûlünde Nehiy* başlıklı çalışması tümüyle usul çerçevesinde yapılmış bir çalışmadır. Abdullah Acar tarafından hazırlanan *Kur'an'ı Kerim'deki Emir ve Nehiy Sigalarının Mezheplere göre Tahlili* çalışması fıkıh usulü açısından değerlendirilmiş, emir ve nehiy sigaları şekillerine işaret edilmiş ve mezhep ihtilafında emir ve nehiy ifadelerinin etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın ikinci

² Mahmûd Tefvik Muhammed Sa'd, *Sûratu'l-emri ve'n-nehyi fi'z-zikri'l-hakîm*, Matbaatü'l-Emane, Kahire 1413/1993, s. 45.

bölümü çalışmamızdaki birinci bölümle usulle ilgili başlıklar konusunda benzerlik göstermekte ancak bizim çalışmamızda nehiyeler daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

Ali İhsan Pala'nın *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu* isimli doktora tezinde de nehiy negatif emir şeklinde incelenmiştir. Şeyma Peker'in *Kur'an'da Emir ve Yasaklar Bağlamında İnsanın Özgürlüğü* başlıklı çalışmasında ise emir ve yasaklar bağlamında insanın özgürlüğü ele alınmıştır. Bu konuda diğer bir çalışma Fatih Karazeybek'in *Kur'an'da Toplumsal Düzene Yönelik Emir ve Yasakların Ahlakî Arka Planı* başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Araştırmacı hukuki yönü ağır basan emir ve nehiy ayetlerinin; ahlakî ve manevî yönleri, bu âyetlerin ahlakî ilkelerden soyutlanmasının mümkün olup olmadığı ve Kur'an'da emir ve yasak içeren âyetlerin toplumsal düzene katkılarının neler olduğu sorularına cevap aramıştır. Biz ise çalışmamızda fıkıh konularına az miktarda ve gerektirdiği ölçüde girdik. Orazsahet Orazov'un *İslam Hukuk Metodolojisinde İmam Serahsî'ye göre Emir ve Nehiy* adlı doktora tezi de konuyu İslâm hukuk metodolojisi ve İmam Serahsî açısından ele almıştır.

Elmalılı Hamdi Yazır ve tefsiri ile ilgili de farklı akademik çalışmalar yapılmıştır. Yakup Yıldırım Bilgi-İman ilişkisi, Ali Can Bilgi Problemi, Fatih Sarıgül Ahkâm Âyetlerine Verilen Mânâ Bakımından Cassas ve Elmalılı Tefsirlerinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi, Selvinas Üzülmaz Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fıkıhî Görüşleri, Erol Köseoğlu Hak Dini Kur'an Dili'nde İlâhî Sıfatlar, Bülend Aktaş Elmalılı M. Hamdi Yazır'da İmanın Temellendirilmesi, Elif Demirci Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Kadınlarla İlgili Hukuki Görüşleri bu çalışmalardan bazılarıdır. Seyyid Kutub'la ilgili olarak da Kövser Tağıyev'in Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî ve Seyyid Kutub'a Göre Siyasal İçerikli Âyetlerin Tefsiri ile Abdulhamîd Ömer Abdulhamîd Abdolvâhid'in *el-Hâkimîyyetu fi Zılâl'il-Kur'ân* isimli yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Tezimizde zaman zaman temas ettiğimiz, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed ed-Düveyş'in , *el-Mevridu'z-zülâl fi't-tenbîh alâ ahtâ'iz-Zılâl* adlı eseri ise Fî Zilâl'il-Kur'ân'la ilgili tenkit amaçlı yazılmış bir kitaptır.

Araştırmamız gerek konu gerekse muhteva olarak yukarıda sayılan eserlerden farklı, yeni bir çalışma olmuştur. Nehiy; Arap dili ve belagatı, fıkıh usulü, kelâm ilminin hüsün kubuh bahsi bakımından değerlendirilmiştir. Nehiy âyetleri ise muhatap kitle ve ihtiva ettikleri konular bakımından önce genel olarak değerlendirilmiş, daha sonra bu âyetler Elmalılı ve Kutub'un yorumları çerçevesinde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
NEHYİN MAHİYETİ VE KUR'AN'DA NEHİY AYETLERİNİN BULUNUŞ
KEYFİYETİ

I. BİR KAVRAM OLARAK NEHİY

Nehiy âyetlerinin Kur'an'da bulunuş keyfiyeti mevzusuna girmeden önce "nehiy" kavram olarak ele alınacak, bu çerçevede Arap dilindeki yerinin belirtilmesi, Kur'an-ı Kerîm'de yer alışı, nefiy ile ilişkisi ve delaleti üzerinde durulacaktır.

A. NEHYİN ARAP DİLİNDE VE KUR'AN'DA KULLANIMI

Arapça n-h-y نَهَى fiilinin mastarı olan nehiy (النَّهْيُ) emrin zıddı olarak "bir kimseyi bir işten alıkoymak, yasaklamak, engel olmak" anlamlarındadır. Bu fiil harf-i cerlerden عَن ile yasaklamak, engellemek, alıkoymak; إِلَى ile ulaşmak, bir noktada durmak, son bulmak; بِ ile yeterli gelmek; مِنْ ile yetinmek, doymak anlamlarına gelir.³ Nehiy kelimesinin farklı türevleri Kur'an-ı Kerîm'de de yer almıştır.⁴ Arapça'da "el-inhâ" (الإنهاء) tebliğ (bildirme) anlamında; "nâhiyeke" (نَاهِيَكُ) başkasına ihtiyaç bırakmayacak şekilde sana yeter anlamında; "nâketün nehyetün" (نَاكَةُ نَهْيَةٍ) eti veya yağı fazlalaşmış deve anlamında; "en-nühye" (النُّهْيَةُ) çirkinliklerden alıkoyan akıl (çoğulu النُّهْيُ)⁵ anlamında kullanılmıştır.⁶

Belâgat ilminde ise nehiy "üstünlük ve otorite ile bir fiilin terk edilmesini istemek ve buna zorlamak" şeklinde tarif edilmiştir. İlk olarak Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) fiilleri cezm eden edatları ele alırken nehiy konusuna temas ettiği; lâmu'l emr "ل" ve lâ-yı nâhiye"لا" başlıkları altında nehyin gerçek anlamından çıkarak mecazî olarak dua anlamı kazandığını belirtmiştir.⁷

³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, ts., "nhy" md.; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh* (nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr), I-II, Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, Kahire 1956, "nhy" md.; ez-Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğâ*, I-II, Beyrut 1998, II, s. 314.

⁴ el-Bakara 2/275; el-Mâide 5/91; el-A'râf 7/20; el-Enfal 8/38; Hûd 11/62; en-Nahl 16/90; Meryem 19/46; eş-Şuarâ 26/116; en-Nâziât 79/40.

⁵ Âyetin tam metni (Tâ hâ 20/54):

كُلُوا وَارْزُقُوا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهْيِ

⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtu elfâzî'l-Kur'ân* (nşr. Safvan Adnan Davûdî), Daru'l-Kalem, Dimaşk 2009, "nhy" md.

⁷ Sîbeveyhi, Ebi Bişr Amru b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb -Kitâbu Sîbeveyh-* (nşr. Abdüsselam Muhammed Harun), I-V, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1988, III, 8.

Kur'an'da nehiy birçok şekillerde yer almıştır. İbnu's-Şecerî (ö.542/1148) nehyi "Lâ tef'al (لَا تَفْعَلْ), lâ yef'al لَا يَفْعَلْ sigalarıyla, *rütbe bakımından yüksek bir konumdan, belirli bir sözle bir fiilden yasaklamak*" şeklinde tanımlar ve bu siganın muhatap için de gaib için de geçerli olduğunu söyler. "*Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin.*" (el-En'âm 6/151) âyetinde bu çerçevede haram olma söz konusudur.

Nehy-i hazır ve nehy-i gaib sigaları dışında da nehyin farklı üslûpları vardır. Haberin nehiy ifade etmesi bunlardandır. "يَعْظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا" (Bu gibi şeylere bir daha ebediyyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor)." Bunlara bir daha dönmeyin anlamı ifade etmektedir. Yine Tekâsür sûresindeki (102/1) "الْهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ" (Çoklukla övünmek sizi oyaladı.)" âyetinin, övünmek sizi oyalamasın anlamında olduğu açıklanmıştır. "Ha-ra-me ح ر م" kökünden gelen lafızlar da nehiy anlamı içerir. Ölü etinin haram kılınmasını anlatan "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ" ifadesi de buna örnek olarak anılabilir (el-Mâide 5/3). Nefiy ifade eden lafızlar da nehiy ifade eder. "وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ" (Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz diye söz almıştık.)" (el-Bakara 2/83) ve yine Bakara sûresinin 197. âyetindeki "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ" (Hacda cinsel ilişki, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur.)" ifadesi bu sayılanları yapmayın anlamındadır.⁸

Bir durumun helâl olmadığının anlatılmasında da nehiy anlamı vardır. Bakara sûresindeki (2/228) "لَا يَحِلُّ" ifadesi nehiy anlamındadır: "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâlî beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz.*" âyeti buna örnek olarak alınabilir.

Kaçınmak anlamındaki "اجْتَنِبْ" fiilinin emir sigası da nehiy ifade eden diğer bir kalıptır. Mâide sûresindeki (5/90) "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ" (Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları فَاجْتَنِبُوهُ

⁸ el-Ensârî, Yusuf Abdullah, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'ânî'l- Kerîm ve esrâruha'l-belâğîyye* (Yüksek Lisans Tezi 1990), Câmiatü Ümmi'l Kurâ, s. 279; İbnu's-Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Hamza el-Alevî, *el-Emâlî eş-Şecerîyye*, Mektebetu'l-Hancî, I-III, Kahire 1992, I, 415.

ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının.)” ifadesi içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarının şeytan işi pislikler olduğu ve bunlardan kaçınılmasını anlatan bir nehiydir. Sevmez, hoşlanmaz anlamındaki “لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ” ifadesi de nehiy ifade eder. Nisâ sûresinin 148. âyetinde “لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ” (Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez.)” ifadesi böyledir.⁹

Nakıs fiillerden “لَيْسَ” ile de nehiy ifade edilir. Değildir anlamındaki bu nehiy şekline Bakara sûresinin (2/177) “لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ” (İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmenizden ibaret değildir.)” şeklindeki âyeti örnek olarak verilebilir. “Bırakınız, terk ediniz” anlamında “ذَرُّوا” fiili de emir sigasında nehiy ifadesidir. “وَذَرُّوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا” (Faizden geriye kalanı bırakın.)” (el-Bakara 2/278) ifadesi buna örnek bir âyettir. “Vazgeçin” anlamındaki “إِنْتَهُوا” emir sigası da nehiy anlamı ifade eder. Haşr sûresindeki (59/7) “وَمَا نَهَيْكُم عَنْهُ فَأَنْتَهُوا” (Peygamber size neyi yasakladıysa ondan vazgeçin.)” âyeti buna örnek olarak alınabilir. Olmaması gerekir anlamındaki “لَا” ifadesi de nehiy anlamındadır. Mücâdele sûresinde (58/22) “لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ” (Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri Yahudt kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.)” buyurularak, bahsedilen kimselere sevgi beslenmesi yasaklanmıştır.

Bir fiilin kötü olduğuna dikkat çekilerek ve kınama ile de nehiy ifade edilebilir. Âl-i İmrân sûresindeki (3/180) “Allah’ın kendilerine verdiği nimetlerde cimrilik edenlerin, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar.” ifadesinde cimriliğin kötü olma vasfı tehdit üslubuyla anlatılmıştır. Yapılan işin günah (el-Bakara 2/219) ve zulüm olduğu, yapanın isyan halinde olacağı ifade edilen durumlar da nehiy ifade eder.¹⁰

Bir fiilin işlenmesinin gerek bu dünyada ve gerekse âhirette cezayı gerektireceğinin ifade

⁹ el-Muhaymid, Yasin Câsim, *el-Emru ve’n-nehyu inde ulemâ’i’l-Arabiyyeti ve’l-usûliyyîn*, Dâru İhyâ’i’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., s. 187.

¹⁰ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân* (nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), I-IV, Dâru’t-türâs, Kahire 1984, II, 8.

edilmesiyle de o fiilin yasak olduğu ifade edilir. Mâide sûresinde (5/33) Allah’a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanlarla ilgili cezalardan bahsedilerek yaptıklarının yasak olduğu ifade edilmektedir.

Nehiy soru cümlesi şeklinde de olabilir. Şu âyette olduğu gibi: “ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ ” (Ey insan! Rabbine karşı seni ne aldattı?)” (el-İnfitâr 82/6) ifade soru şeklinde olsa da âyette insanı Rabbine karşı hiçbirşeyin aldatmaması gerektiği anlatılmaktadır.¹¹

Bir hâl üzerine bulunmamak gerektiğine dair de Kur’ân-ı Kerîm’de yasaklar vardır. Bu nehiyde bir sıfatı yasaklamaktan çok o sıfat üzerine bulunmaktan sakındırma söz konusudur (النَّهْيُ). Bir oluş üzerine bulunmayı yasaklayan bu âyetlere bakıldığında daha çok Hz. Peygamber’e (s.a.) hitap ettikleri; onun için sebat, tenzih etme ve teselli amacı taşıdıkları görülmektedir. Bu nehiyeler Kur’an’da “وَلَا تَكُنْ، فَلَا تَكُنْ، وَلَا تَكُنْ” gibi formlarda yer almıştır.¹²

Yukarıda da ifade edildiği gibi nehiy sarîh olarak tahrim anlamı ifade etmektedir. İsrâ sûresinde (17/33) “وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ” (Haklı bir sebep olmadıkça cana kıymayın.)” âyetiyle bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu sarîh şeklin dışında siyak veya karine ile nehiy ifadesi

¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 339.

¹² Bu konuda şu âyetler örnek olarak verilebilir:

وَاضْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ
“Sabret! Senin sabrın ancak Allah’ın yardımı ile. Onlardan yana üzülmeye.” (en-Nahl 16/127)

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ
“Hak Rabbindendir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma.” (Âl-i İmrân 3/60)

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْذُبُ لَهُمْ
“Ey Muhammed! Şunların yaptıkları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheye düşme.” (Hûd 11/109)

وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرَّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ
“Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.” (A’râf 7/205)

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ
“Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!” (el-Bakara 2/147)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.” (Al-i İmrân 3/105).

Konuya dair bk. ed-Dirâz, Sabbâh Ubeyd, *el-Esâlib el-inşâiyye ve esrâruha’l-belâgiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Matbaatu’l-Emâne, Kahire 1986, s. 90.

haram kılma anlamından mecaza da dönüşebilmektedir.¹³ Nehyin kazandığı bu mecazî anlamlar tefsir ve belâgat ile ilgili eserlerde geniş bir şekilde ele alınmıştır.¹⁴ Bunların çeşitleri ve sayısı müfessirin veya dil bilimcinin ilmî melekesi ve alanlarına olan hâkimiyetleri derecesinde farklılık göstermiştir.¹⁵ Nehyin mecazî olarak kazandığı anlamları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Dua: Seviye bakımından altta olandan yüce ve üstün olana hitap şeklindedir: Bakara (2/286) sûresindeki رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا (Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma.)” duası buna örnektir.

b) İltimas: Rica talep anlamında olması. İki kardeş veya arkadaş gibi aynı seviyedeki kimseler arasında olur. Tâhâ sûresinde (20/94) geçen Hz. Harun’un, kardeşi Hz. Mûsâ’ya “ قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Ey anamın oğlu! Saçımı sakalımı ve başımı (saçımı) tutup çekiştirme.)” talebi bu kabildendir.

c) Temenni: Olması aklen mümkün olmayan şeyler için kullanılması: لَا تَزَحَلْ أَيُّهَا الشَّبَابُ (Çekip gitme ey gençlik.)” sözü böyle bir temennidir.¹⁶

d) Nasihat: Bakara sûresi müdâylene ayetinde (2/282) kâtiplerin borcu, senet ve belgelerdeki yazılış kurallarına göre yazmalarını dair hatırlatmalar bir nasihattir.

e) Tehdit: Verilen bir emri yerine getirmeyene لَا تَمَثِّلْ أَمْرِي (Sen emrimi yapma, sonucunu görürsün!)” denmesi böyledir.¹⁷

f) Tevbih (kınama, azarlama): Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin: لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقِي وَتَأْتِي مِثْلَهُ (Benzerini

¹³ Matlûb, Ahmed, *Esâlib belâğiyye: el-fesâha, el-belâğa, el-ma'ânî*, Vekâletü'l-Matbûât, Kuveyt 1980, s. 116; Abbas, Fadl Hasan, *el-Belâğatu fûnûnüha ve efnânuha: ilmü'l-meânî (el-Belâğa)*, Dâru'l-Furkân, Amman 1992, s. 154; es-Süyûtî, Celeddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Vezâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-evkâfi ve'd-dâ'veti ve'l-irşâd, Medine 2008, II, 228.

¹⁴ Suyûtî “وَمِنْ أَقْسَامِ النَّهْيِ” başlığı altında bunlardan sekiz tanesini âyetlerden örnekler vererek saymıştır (bk. es-Suyûtî, Celâleddîn, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-III, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, ts., I, 444).

¹⁵ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi*, s. 275.

¹⁶ es-Süyûtî, Celeddin Abdurrahman, *Şerhu'l-Kevkeb es-sâti' nazmu Cem'i'l-cevâmi'* (nşr. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî), I-II, Mektebetu'l-Eymen, Kahire 2000, s. 426.

¹⁷ Matlûb, *Esâlib belâğiyye*, s. 118.

cehennemliklerin ne halde olduklarını sorma şeklinde de tefsir edilebileceğine dair diğer bir görüşe yer vererek bunun nehiy anlamında olduğunu söyler. Bu görüşe göre *cehennemliklerin hâlini sorma! Onlar ne kadar korkunç ve kötü durumdalar* anlamı kastedilerek, içlerinde bulundukları azabın korkunçluğu anlatılmaktadır. Zemaşerî bunun, başı belada olan bir kişinin durumu sorulduğunda kendisine: “*Sorma! (çok kötü durumda)*” denmesine benzediğini belirtir.²¹

İ) Tehyic ve ilhâb: Nehiy ifadesi bazen yasak anlamından çıkarak heyecanlandırma ve harekete geçirme, iyilik konusunda güçlü bir istek uyandırma ve teşvik (تَهْيِيجٌ وَإِلْهَابٌ) anlamlarını ifade edebilir. Sâd sûresinin 26. âyetinde “يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” (Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefsin hevasına uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır.”) Hz. Davud’un din ve dünya işlerinde hevâsına uymayacağını bilinen bir husus olduğu ifade edilmiş, âyetteki hevâna uyma denmesinin teşvik ve iyilik konusunda güçlü bir istek uyandırma anlamında mübalağalı bir anlatım olduğu ifade edilmiştir.²²

B. KUR’AN VE ARAP DİLİ ÇERÇEVESİNDE NEHİY-NEFİY İLİŞKİSİ

Nehiy ve nefiy olumsuzluk içermeleri bakımından aynı olmakla birlikte, nehiy emrin zıttı olup yasaklama bildirirken, nefiy müspetin zıttı anlamında olup olumsuzluk bildirir. Nefiy kelimesi lügatta; uzaklaştırmak,²³ kovmak, inkâr, yalanlama veya bir durumun uzak olması anlamlarına gelmektedir. Sözlüklerde örnek olarak getirilen “نَفَيْتُ الرَّجُلَ (Adamı kovdum)”, “انْتَفَى شَعْرُ الْإِنْسَانِ وَنَفَى (Adamın saçı döküldü)” cümlelerinde bu olumsuz anlam görülür. Mâide sûresinde (5/33) Allah’a ve Resûlüne savaş açanlarla ilgili olarak geçen “أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ” (Bulundukları yerden sürülmeleridir.)” ifadesi de nefiy kelimesinin kovmak anlamına geldiğini

²¹ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehyi*, s. 284. Aynı bilgi için bk. ez-Zemaşerî, Ebû’l- Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl ve uyûni’l-ekavîl fî vucûhi’t tevil*, I-VI, Mektebetü’l-Abîkân, Riyad 1998, I, 316.

²² el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehyi*, s. 352.

²³ Ahmed b. Fâris er-Razî, *Mu’cemu mekâyisu’l-luga* (nşr. Abdu’s-Selâm Muhammed Harun), Dâru’l-Fikr, I-VI, Beyrut 1979, V, s.456.

ortaya koymaktadır.²⁴ Öte yandan nefiy muvâfakatın (isbat) zıddı olup olumsuzluk ifade eder. Bir cümleyi, söz veya hükmü aksi anlama çevirir. Türkçe’de olumsuzluk “-me, -siz” olumsuz ekleri ve değil ifadesi ile yapılırken Arapça’da; bazı isim veya harflerin cümle önüne gelmesiyle elde edilir. Söz, olumlu veya olumsuz olarak ikiye ayrıldığı için kelamın yarısı olumsuzdan (nefiy) oluşur.²⁵ Nefiy, sözle ilgili durumları sınırlayan bir lügavi üsluptur. Kullanım amacı konuşmacının muhatabın zihninde oluşabilecek yanlış anlamaları, çeşitli olumsuz anlam elde etme araçlarıyla gidermesidir.²⁶

Bu başlıkta amacımız sadece nehiy ve nefiy arasındaki farka temas etmek olduğu için bu doğrultudaki bazı örneklerle sınırlı olmak üzere konuyu özetlemek yerinde olacaktır. Nefiy, bu anlamı veren bazı edatlardan biriyle yapıldığında *sarih* olarak isimlendirilir. Bu edatlar cümlede bazı hareke değişikliklerine yol açıp cümleye olumsuz anlam katarlar. Bu edatlardan biri olan "لَيْسَ" anlamı olumsuz yapar ki "لَيْسَ اللَّهُ بِظَالِمٍ (Allah zalim değildir.)" cümlesi bunu açıkça göstermektedir. Nefiy edatlarından "مَا" ise mâzi ve muzari zamanda kullanılır ve harekede bir etkisi olmadan anlamı olumsuza çevirir. "مَا هَذَا بَشَرًا (Bu bir insan değildir)" (Yûsuf 12/31) âyetinde bu olumsuz anlam açıkça görülür.

İsim cümlesini olumsuza çeviren "لَا" da bu edatlardan olup, "لَا كَاذِبٌ مِّمْدُوحٌ (Yalan söyleyen hiçbir kimse övülmüş değildir.)" cümlesinde görüldüğü gibi ismini nasb, haberini ref’ eder.²⁷ Bu edat muzari fiilin anlamını da menfi yapar ancak irab bakımından bir etkide bulunmaz, buna "لَا يَفْرَأُ زَيْدٌ وَلَا يَكْتُبُ عَمْرُو (Ne Zeyd okuyor ne de Amr yazıyor.)" cümlesini örnek olarak verebiliriz. Nâfiye edatı olan "لَا"nın mazi kullanımında da olumsuzluk ifade edilir ve irapta bir etkisi olmaz. "فَلَا صَدَقَ (Ne tasdik etti ne de namaz kıldı.)" (el-Kiyâme 75/31) âyeti bunun açık örneğidir.²⁸

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “nfy” md.

²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 375.

²⁶ el-Mahzûmî, Mehdî, *Fi’n-nahvi’l-Arabî nakdün ve tevcih*, Dâru’r-Râidu’l-Arabî, Beyrut 1986, s. 247.

²⁷ el-Lübdî, Muhammed Semir Necîb, *Mu’cemu’l-mustalahati’n-nahviyye ve’s-sarfiyye*, Müessesetu’r-Risâle Dâru’l-Furkân, Beyrut 1985, s. 227.

²⁸ el-Mahzûmî, *Fi’n-nahvi’l-Arabî*, s. 248.

"إِنْ" Edatı da nefiy ifade eder ve "ما" edatıyla aynı anlama gelir. "إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا" (Bu konuda elinizde hiçbir delil yoktur.)" (Yûnus 10/68) âyeti bunun örneklerindendir. "لَا" de "لَيْسَ"ye benzeyen edatlardandır ve isim cümlesini olumsuz yapar. Mübtedayı ismi olarak ref edip haberi nasb eder. "وَلَا تَجِيءُ مَنَاصِصَ" (Artık kurtuluş zamanı değildi.)" (Sâd 38/3) şu an artık kaçış vakti değil anlamındadır. "أَبَى" Fiili de İbnu's-Şecerî'ye göre *leyse* gibi sarih nefiy ifadesidir. "وَبِأَبَى اللَّهِ إِلَّا أَنْ" (Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.) örneği bunu açıkça gösterir.²⁹

Muzari fiilin önüne gelen cezm edatı ve nefiy ifade eden "لَمْ" de olumsuzluk ifade eder. İhlâs sûresindeki (112/3) "لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ" (*Doğurmamıştır, doğmamıştır*)" ifadesinde bu durum görülebilir.³⁰ Edatı da muzari fiilin önüne gelerek fiili cezm eder ve şimdiyle ilintili olan bir olayın geçmişte (henüz) meydana gelmediğini anlatır: "وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ" (*Henüz iman kalplerinize girmedi.*) (el-Hucurât 49/14).³¹ "لَنْ" Cümlede kendisinden sonra gelen muzari fiili nasb ederek anlamı olumsuz yapar ve gelecekte bir olayın olmayacağını anlatır: "قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ" (*Onlar da, "Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz" dediler.*) Buzağıya ibadeti Hz. Musa gelip bu buzağının onların ilahı olduğunu açıkça söylemedikçe terk etmeyeceklerini açıkladılar.³² "غَيْرَ" Edatı da cümleye menfi anlam katar ve kendinden sonra gelen ifadenin anlam olarak öncesinden farklı olduğunu anlatır: "أَسْرَعَ الْمُتَسَابِقُونَ غَيْرَ سَعِيدٍ" cümlesinde Said dışında tüm yarışçıların hızlandığı anlatılmaktadır.³³

Bu sarih nefiy dışında cümlede edat olmadan, siyaktan anlaşılan zımnî nefiy şekli de vardır. Mecazî istifham ve nefiy anlamı anlatan şart edatlarıyla olmak üzere iki şekilde görülür. Mecazî

²⁹ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî eş-Şecerîyye*, I, 391.

³⁰ es-Semerrâî, Muhammed Fâdıl, *en-Nahvu'l-Arabî ahkâmun ve meânin*, I-II, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2014, II, 449.

³¹ a.e., II, 453.

³² İbn Âşûr, Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't Tûnusiyye li'n-neşr, Tunus 1984, XVI, 290

³³ es-Semerrâî, *en-Nahvu'l-Arabî ahkâmun ve meânin*, II, 17.

istifham şeklinde bir soru olmasına rağmen aslında herhangi bir soru sorulmamaktadır. Bu tür, belagat amaçlı olup söz konusu edilen o durumun imkânsızlığını anlatmak için başvuru bir şekildir. Örnek olarak “وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا” (Sözü Allah’inkinden daha doğru olan kimdir?)” (en-Nisâ 4/87)

âyetinde anlatılmak istenen *Allah’ın sözünden daha doğru olan bir kimse olamayacağıdır (iftifhâm-ı inkârî)*, Allah’tan daha doğru sözlü birinin olup olmadığına dair bir soru değildir. Sarih olmayan bir diğer nefiy örneği ise gerçekte olan kınanan bir durum sorulur: “أَتَأْكُلُونَ أََمْوَالَ الْيَتَامَى

بِالْبَاطِلِ؟ (Yetimlerin mallarını haksız bir şekilde mi ele geçiriyorsunuz?)” örneğindeki gibi (*iftifhâm-ı tevbîhî*).

Bu cümlede bunu yapan kınanmaktadır.³⁴

Zımnî nefyin ikinci şekli ise cezmetmeyen “لوما ve لولا” edatlarıyla yapılan nefiy şeklidir. لولا edatıyla yapılan nefye şu âyet örnek verilebilir: “وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا” (Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.)” (Nûr 24/21). Bu âyetle, *Allah’ın nimeti* sayesinde cehenneme konulandan olmadım demek istenmektedir. Mâzi fiil önüne gelen لوما edatı da bu şekildedir. “وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ” (Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennem hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.)” (Secde 32/13), burada da لوما edatı cümleye olumsuzluk katmakta ve anlam *ancak dilemedim ve sözüm gerçekleşti* anlamında olmaktadır.³⁵ Teşvik anlamındaki şart edatı لوما bu edatların sonuncusudur: “لَوْ مَا الْمُنْكَرُ تُغَيِّرُهُ” (*Kötülüğü değiştirsene!*)” cümlesi buna örnek olarak verilebilir.³⁶

Netice olarak nehyin, nefyin bir alt şubesi olması Arap dili âlimlerinin uzlaştığı bir konudur. Sarih veya zımnî nefiyde bir yasaklama değil olumsuz anlam varken, nehiyde yasaklama vardır. Buna rağmen nefyin nehiy ifade ettiği de söz konusu olmaktadır. “مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا

³⁴ Hasan, Abbâs, *en-Nahvu’l-Vâfi*, I-IV, Dâru’l-Maârif, Kahire 1974, II, 316.

³⁵ a.e., IV, 492.

³⁶ a.e., IV, 513.

لِلْمُشْرِكِينَ (Ne Peygambere ne de mü'minlere müşrikler için af dilemek yaraşır.)" (Tevbe 9/113) âyetinde nefiy ifadesi nehiy anlamındadır ve *onlara istiğfarda bulunmayınız* denmektedir. Hem nefiy hem de nehiy konusunu başlıklar altında ele alan İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148) âyetlerle açıklamalarını desteklemiştir.³⁷ Konuyla ilgili İbnü's-Şecerî'nin yer verdiği birkaç örneği daha buraya ekleyebiliriz; "ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ" (Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.)" (el-Bakara 2/2) âyetinde, *bu kitapla ilgili şüpheye düşmeyin*, "لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ" (Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur.)" (Yûnus 10/64) âyetinde *ey insan Allah'ın kelimelerini değiştirme*, "لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ" (Dinde zorlama yoktur.)" (el-Bakara 2/256) âyetinde de *din konusunda zorlamaya gitmeyiniz* denilmiş olmaktadır.

C. NEHYİN DELÂLETİ

Nehiy sigasının tahrîm mi kerâhet mi ifade ettiği ve ne tür bir delâlete sahip olduğu fıkıh usulü eserlerinde etraflı bir şekilde ele alınmıştır. Fıkıh âlimlerinin görüşlerinin belirtilmesine ek olarak kelimcilerde nehiy meselesi de bir başlık altında değerlendirilecektir.

1. Fıkıhçılara Göre Nehiy

Fıkıh usulü eserlerinde nehiyle ilgili meseleler ele alınarak nehiy sigasının tahrîm mi kerâhet mi ifade ettiği ve nehyin delâleti konuları etraflı bir şekilde işlenmiştir. Tezimiz nehiy âyetlerini konu edindiğinden bu konulara da kısaca temas edilecektir. Nehiy konusu; sözlü delâletin özü olması, kanun koyucunun (şâri') gayesinin anlaşılabilmesi ve büyük ölçüde işaret ettikleri anlamın kesinlik derecesine bağlı olmasından dolayı önem arz etmektedir. Konuyu Hanefiler, hâs lafzın kısımları arasında ele almaktadır. İslâm hukukçuları nehyi, otorite sahibinin, bir fiilin yapılmamasını kesin bir şekilde istemesi için konulmuş bir lafız olarak tanımlanmaktadır.³⁸ İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre nehyin özel bir sigası vardır ve bu "لَا" "تَفْعَلْ" "Yapma!" ifadesidir. Eş'arilere göre ise nehiy için belirlenmiş bir siga yoktur.³⁹

³⁷ İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî eş-Şeceriyye*, I, 415.

³⁸ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 183. Ayrıca bk. eş-Şirâzî, Ebû İshak Cemâlüddin İbrahim b. Ali b. Yûsuf, *el-Lüma' fî usûli'l-fıkıh* (nşr. Muhyiddin Misto, Yusuf Ali Büdeyvi), Daru İbn Kesîr- Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 1995, s. 65.

³⁹ eş-Şirâzî, *el-Lüma'*, s. 66.

Nehyin sarîh sigası tahrim, kerâhet ve mecâzi bazı anlamlar ifade eder. İsrâ sûresindeki (17/32) “Zinaya yaklaşmayın...” âyetinde nehiy sigası haramlığı, Mâide sûresinde (5/101) “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın.” âyeti kerâhet ifade etmektedir.⁴⁰

Fıkıhçılara göre nehiy kalıpları dört tanedir. Bilinen açık nehiy sigası lâ-ı nâhiyedir. İsrâ sûresindeki (17/33) “وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ” (Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın muhterem kıldığı cana kıymayın.)” âyeti buna örnektir. Fiilden el çekilmesini isteyen emir sigası da diğer bir nehiy kalıbıdır. Cuma sûresindeki (62/9) “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.” âyetinde bu doğrultuda bir yasaklama vardır. Nehiy (ن ه ي) kökünden türetilmiş fiillerle de nehiy söz konusu olmaktadır. Nahl sûresindeki (16/90) “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” âyetinde “يَنْهَى” ifadesi buna örnektir. Fıkıhçılara göre tahrim (تحريم) kökünden türetilmiş fiil veya helallığın nefyedilmesi, ortadan kaldırılması ile yapılan nehiydir. Nisâ sûresinde (4/23) evlenilmesi yasak olan kadınlar sıralanırken nehiy “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ” (size haram kılındı)” ifadesiyle yapılmış, Bakara sûresinde (2/229) boşanma esnasında eşlere verilen mehirlerden boşamaya karşılık bir şey alınmaması “لَا يَجِلُّ” (helal olmaz)” ile ifade edilmiştir.⁴¹

Nehyin delaleti konusunda üç görüş vardır. Cumhura ait olan birinci görüş görüşe göre nehiy yasak söz konusu olan fiilin haram kılındığını gösterir ve özel bir karine söz konusu olmadıkça haram anlamının dışına çekilemez. Örnek olarak Cuma vaktinde alış-verişin yasaklanması (el-Cum’a 62/9) karineyle mekruh hükmünü almıştır. Zira yasak olma durumu alış-verişle ilgili olmayıp cuma vaktinde, cuma namazından alıkoyma endişesine bağlı olarak söz konusu olmaktadır. İkinci görüşe göre ise özel bir karine olmadıkça nehiy kerahat bildirir ve ancak bir karine ile haram anlamı kazanır. Üçüncü görüşe göre ise nehiy tahrim ve kerâhet arasında müşterek olup, karine ile haramlık veya mekruhluk ifade eder. İslâm âlimlerinin çoğunluğu birinci

⁴⁰ ez-Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fi usûli’l-fıkhi’l-İslâmî*, I-II, Daru’l-Hayr, Beyrut 2006, I, 369.

⁴¹ Zekiyyüddîn Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara 1990, s. 288.

görüşün esas alınması gerektiğini ifade ederler.⁴²

Nehiy, söz konusu olduğu şeyin (*menhiyyun anha*) fesadını gerektirir; bunu işleyen dünyada kınanır, günahkâr olur ve ahirette bu fiilinden ötürü cezayı hak eder. Bu, nehyin bir karineyle haramlık özelliğini kaybetmemesi durumunda söz konusudur. Namaz kılmanın mekruh olduğu vakitlerde nafie namaz kılmanın ve ölünün defin işleminin yapılmasının Hz. Peygamber (s.a.) tarafından yasaklanması buna örnektir.⁴³

Nehyin gereği ise söz konusu yasağın derhal terk edilmesidir, zira nehyi emrin zıddıdır. Şâri'nin nehyedeki amacı iyiliklerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi ve çirkinliklerin ortadan kaldırılmasıdır. İslâm âlimlerine göre nehyin hikmeti yasaklanan konuların çirkinliğini, ilâhi emirler ise emredilen hususların mükemmelliğini gerektirmektedir.⁴⁴ Yasaklanan fiil ya da davranış hem derhal hem de sürekli olarak terk edilmek durumundadır. Şâri' bir işi yasakladığında, muhatap bu işi derhal terk edecektir ve ilgili yasak hayatı boyunca da devam edecektir, mükellef yasak işle her karşılaştığında, bunu yapma eğilimi hissettiğinde o işi yapmaktan vazgeçmelidir. Kulun bir işten yasaklanmasındaki temel hedef, mükelleften uğrayacağı bir zararın uzaklaştırılmasıdır ve bu, yasağı derhal ve sürekli terk etmekle mümkün olacaktır. Bir işten yasaklanan kişinin sonraki herhangi bir zaman diliminde bir defa da olsa o yasağa dönmesi halinde bu kişinin yasağa uyduğunun söylenemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁵

2. Kelamcılara Göre Nehyin Durumu ve Aklın Nehiy için Kaynak Olma Meselesi

Nehiylerde hüsn-kubuh (iyilik-kötülük) konusu İslam hukuku kadar Kelam ilminin de önemli konuları arasındadır. Hırsızlık, zina gibi fiillerin Allah yasakladığı için mi çirkin ve kötü oldukları yoksa bunlar çirkin ve kötü oldukları için mi yasaklandıkları; peygamberler gelmediği veya bulunmadıkları mekân ve zamanlarda aklın hüküm koymada kaynak olması kelam âlimleri tarafından ele alınmıştır. Şer'i hükümleri açıklayan usulcüler bunun "iktiza, tahyîr veya vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin Allah'ın hitabı" olduğunu belirterek, hüküm koymada

---

⁴² a.e., s. 183-184.

⁴³ el-Muhaymid, *el-Emru ve'n-nehyu*, s. 204.

⁴⁴ es-Serahsî, Ebu Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), I-II, Lecnetü İhyâi Me'ârifî'n-Nu'mâniye, Haydarabad-Dekken 1372, I, 79.

⁴⁵ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 290.

yetkinin ve tek kaynağın Allah olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁶

Kavram olarak hüsün ve kubuh; insan fiilleri, eşya ve her şeyi kapsayan güzellik ve çirkinliği, insan fiillerinde iyilik ve kötülüğü ifade eder. Hüsün, olgunluk, insanın değerini yükselten nitelikler, müspet ve insanın hoşuna giden şeylerken; bunun aksi olan tüm durumlar kubuh olmaktadır. Bu anlamlarıyla hüsün ve kubuh aklîdir, insan aklının güzelliği ve çirkinliği anlaması mümkündür. Şâri' tarafından bir bilgi gelmemiş olsa insanlar akıllarıyla iyi ve kötüye dair bir hükme varabilirler. Yine bir başka tanımla dünyada övülmeye ahirette sevaba sebep olan şeyler hüsün, kınanmayı ve ahirette cezayı gerektirecek hususlar kubuh olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Allah'a iman, adalet ve her türlü ibadet güzel; küfür, düşmanlık ve günahların her biri kubuhur, kötüdür.⁴⁷

Allah'ın koyduğu hükümleri öğrenmede tek yolun peygamberlere gelen vahiyden mi ibaret olduğu, aklın bu hükümleri ortaya çıkarabilecek güce sahip olmadığı vahiy olmadan aklın tek başına bu hükümlere ulaşip ulaşamayacağı ve bunun imkân derecesi Mu'tezile, Eş'ariye ve Mâturidiyye mezhepleri tarafından değerlendirilmiştir. Mu'tezile fiil ve olayların kendilerine has hüsün kubuh vasıfları bulunduğunu, insan aklının bunların çoğunun fayda ve zararlarını değerlendirerek iyi ve kötü olmalarını anlayabildiğini ve kendi başına tespitle ortaya koyabilme gücüne sahip olduğu görüşündedir. Peygamberlerin aracılık etmesi zorunlu olmayıp, bu vasıflar dini değil aklîdir. İlâhî hüküm akılların idrak ve kararlarına uygun olmak durumunda olup; din aklın iyi dediğine iyi, kötü dediğine kötü diyecek ve insanlar iyi olanları yapmak, kötü olanlardan uzak durmakla sorumlu olacaktır. Dolayısıyla insanlar peygamberler gelmediği veya bulunmadığı yer ve zamanlarda da aklın iyi-kötü hükmü çerçevesinde sorumlu olarak ceza ve mükâfat görürler.

İkinci tezi savunan Eş'ariyye mezhebine göre akıl tek başına Allah'ın hükmünü keşfedemez, peygamberlerin aracı olması, vahiy yoluyla ilahi hükümlerin insanlara ulaştırılması zorunludur.⁴⁸ Vakıa ve eşyanın aslında, Allah'ın emretmesini gerektiren iyilik, yasaklamasını

⁴⁶ Bardakoğlu, Ali, "Hüsün ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Maturidî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Kayseri 1987, s. 59.

⁴⁷ Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 107-108.

⁴⁸ "Selefiyye, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî usulcülerinin çoğunluğu ve bazı Hanefî usulcülerine göre hüsün ve kubuh şer'îdir, bir şeyin iyi veya kötü olduğu ancak tespit ve tayininden sonra bilinebilir." (bk. Çelebi, İlyas, *"Hüsün ve Kubuh"*, DİA, İstanbul 1999, XIX, 60.

gerektiren kötülük yoktur, Allah'ın iradesini hiçbir şey sınırlandıramaz. Herhangi bir şey Allah'ın emretmesinden dolayı iyi ve güzel, yasaklamasından dolayı kötü ve çirkindir. Peygamberlerin dini bildirmesinden önce Allah'ın bunlarla ilgili bir hükmü yoktur. Hüküm olmayınca yükümlülük, dolayısıyla hesap, kınama ve sevap da olamaz.⁴⁹

Mâtürîdiyye ise fiil ve eşyanın niteliğini ve vaziyetini dikkate alarak, insanın bunların çoğunun iyi veya kötü olduklarını anlayabileceği görüşündedir. Fiil ve eşyanın iyilik ve kötülük vasıfları bulunmakta ancak insan aklının, iyi ve kötüyü anlayıp ayırabilmesiyle, dinin aklın idrakine ve hükmüne uygun emir ve yasaklamada bulunması farklıdır. Ne denli gelişmiş olursa olsun insan zekâsı anlama, kavrama ve değerlendirmede eksiktir. Aklın bir fiille ilgili görebildiği iyi bir nitelik onun emredilmesini, kötü bir nitelik de yasaklanmasını uygun kılabilirse de bu, Allah'ı bunu emretmeye veya yasaklamaya mecbur etmez. Dini ve hukuki hükümler, peygamberlerin vahiy yoluyla alıp tebliğ etmelerine bağlıdır. Tebliğ öncesinde hüküm ve yükümlülük yoktur.

Netice itibarıyla Mu'tezile'ye göre iyiyi ve kötüyü akıl idrak eder ve bunun sonucunda mükellefiyet gelir; Eş'ariyye'ye göre ise aklın idraki ve buna bağlı bir mükellefiyet yoktur; Mâtürîdiyye ise aklın idrâki vardır ancak mükellefiyet buna bağlı olarak değil Allah'ın iradesine bağlıdır şeklinde görüş ortaya koyar.⁵⁰

II. KUR'AN'DA NEHİY ÂYETLERİNİN BULUNUŞ KEYFİYETİ

Nehyin Arap dilinde ve Kur'an'da kullanımı başlığında belirtildiği gibi Kur'an'da nehiy âyetleri farklı şekillerde yer almıştır. Âyetlerin tesbitini, Kur'ân-ı Kerîm taraması, konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ve tefsirlerdeki görüşler doğrultusunda gerçekleştirdik. Nehiy âyetleri ihtiva ettikleri konulara göre değerlendirilmiş; hitap ettikleri kitle, ibadet, hukuk ve ahlâk ana başlıkları altında işlenmiştir. Bu başlıkta Elmalılı Hamdi Yazır ve Seyyid Kutub'un nehiy âyetlerine yaklaşımlarına girmeksizin konu Kur'an bütünlüğü içinde değerlendirilecek ve Kur'an'ın nehiy hükmü anlaşılmasına çalışılacaktır.

A. MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİ

⁴⁹ Karaman, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, I-III, İstanbul 2014, I, 98.

⁵⁰ a.e., I, 99-100.

Kur'an'da farklı kesimlere yönelik de nehiy sigasında hitaplar olmuştur. Bu âyetler şeytana teslim olunmaması (A'raf 7/27), isyanda aşırı giden kullara tövbe kapısının açık olduğu ve insanların Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri (ez-Zümer 39/53), Hz. Nûh'un (a.s.), Allah'a kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakmaması yönünde niyazda bulunması (Nûh 71/26-28) gibi nehiy anlamı ifade etmektedir.

1. Genel Anlamda İnsanlığa, Geçmiş Milletlere ve Peygamberlere Hitap Eden Nehiy Âyetleri

Bu başlıkta ele alacağımız âyetlerdeki nehiyler Hz. Peygamber'e (s.a.) gelen vahiyde bir şüphe bulunmadığı, Allah'a ortak koşulmaması, şeytanın adımlarının takip edilmemesi, dinde zorlama olmadığı ve cehennem halkına hitap eden huzurunda çekişmemelerinin emredildiği nehiylerdir. Bu nehiylerin büyük çoğunluğunun açık nehiy lâmıyla bazıları ise nefiy ifadesiyle gelmiştir. Bakara sûresi ikinci âyetindeki *لَا رَيْبَ فِيهِ* (Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.)" ifadesi İbnü's-Şecerî'ye (ö. 542/1148) göre nehiy ifade eder ve *ondan şüphe etmeyiniz* anlamına gelir. Ancak diğer müfessirler bu görüşü ikincil ve zayıf görüş şeklinde kabul ederek nefiy anlamında olduğunu söylemektedirler. Bu durumda anlam *vahyin gerek niteliğinde ve gerekse tebliğinde bir töhmet yoktur* şeklinde olmaktadır.⁵¹

Allah'a ibadette ortaklar koşulmasını yasaklayan *فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا...* şeklindeki âyet (el-Bakara 2/22) ile helâl ve temiz olan yiyeceklerden yenilmesi ve şeytana tabi olunmaması ile ilgili *يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ* şeklindeki âyet (el-Bakara 2/168) sarîh nehiy lâmı ile yapılmıştır. Âyetlerdeki *"Allah'a ibadette ortaklar koşmayın"* yasağı bir öncesindeki *"Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ve şeytanın adımlarına tabi olmayın"* şeklindeki âyetin başında geçen yeryüzündeki helal ve temiz yiyeceklerden yiyiniz emrinin tekidi gibidir.⁵² Şeytana teslim olunmamasını tavsiye eden diğer bir âyette ise *يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ* (Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de

⁵¹ İbnü's-Şecerî, *el-Emâli eş-Şeceriyye*, I, 415. Ayrıca bk. el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 255; İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-XV, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, I, 260.

⁵² el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehy*, s. 443.

saptırmazın.)” (el-A’raf 7/27) buyurularak tüm insanlık bu konuda uyarılmaktadır. Yine bu çerçevede şeytanın cehennemliklere yönelik olarak söylediği nakledilen “فَلَا تُلْمُوا نَفْسَكُمْ وَلَوْلَا أَنْفُسُكُمْ” (O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın.)” (İbrahim 14/22) şeklinde söz incelendiğinde buradaki nehiyde de bir kınama ve pişmanlığa sevk etme anlamı olduğu görülür.⁵³ Yüce Allah’ın kıyamet gününde huzurunda çekişenlere: “قَالَ لَا تَحْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ” (Kâf 50/28) bu çekişmelerinin faydasız olduğu, kendilerine peygamber ve kitap sevk ettiğini bildirdiği bu âyette tey’îs yani inanmayanların ümitsizliğe sevk edilmesi söz konusudur.

Bakara sûresinin “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ” (*Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.*) şeklinde gelen 256. âyetinde de dini tercih konusundaki özgürlüğe işaret edilerek bu yönde bir zorlamaya gidilemeyeceği “لَا إِكْرَاهَ” denilerek nehiy anlamında nefiy ifadesi ile anlatılmaktadır. İbn Âşûr’a (ö. 1973) göre zorlamanın nefyedilmesi nehiy anlamına gelip, İslam dinine girme konusunda dayatmanın her türlü şekli yasaklanmaktadır.⁵⁴ Kurtubî gibi bu âyetin neshedildiği görüşünde olanlar da vardır. Tevbe sûresindeki (9/73) “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ” (*Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol.*)” âyetinin bu âyeti neshettiği, İslam’dan başka bir dinin artık Araplar için uygun görülmediği ve Hz. Peygamber’in (s.a.) bu uğurda onlarla savaştığı görüşündedir. Dini kabul konusunda zorlanma putperestler için geçerli olup, Ehl-i kitabı kapsam dışında tutmaktadır. Konuyla ilgili rivayetlerde, Ensar’dan çocuğu olmayan bazı kadınların çocukları olması halinde bu çocukları yahudi yapacaklarına dair yemin etmekteydiler. Daha sonra yahudi dinine girmiş olan bu çocukların Beni Nadîr sürgününe dâhil olacak olmaları bu aileleri yıkmış, çocuklarının gitmesine izin vermek istememişler ve bunun üzerine “لَا إِكْرَاهَ” âyeti nâzil olmuş; Yahudiliğe girmiş olan bu çocuklarını gitmekten alıkoyamayacakları, bu çocukların dinleri konusunda zorlanamayacakları bildirilmiştir. Diğer bir olayda ise Medine’ye gelen bir hristiyan tüccar eliyle bu dine giren iki gencin babalarının Hz. Peygamber’e müracaat etmesi ve çocuklarının geri getirilmesini talep etmeleri üzerine “لَا إِكْرَاهَ” âyeti nazil olarak bu taleplerine olumsuz cevap verilmiştir. Zorlamama

⁵³ a.e., s. 385.

⁵⁴ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîri ve’t-tenvîr*, II, 26.

emrinin ileri yaştaki Ehl-i kitap için söz konusu olduğu, bunların İslâm dinini kabule zorlanamayacakları, putperestlerin bunun dışında tutuldukları da nakledilmektedir.⁵⁵

Zümer sûresinde (39/53) isyan konusunda aşırı giden kullara hitap edilerek kendilerine “لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ (Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz.)” buyurulmak suretiyle Allah’ın ümit kesilmesi yasaklanmaktadır. Müfessir Suyûtî’ye (ö. 911/1505) göre buradaki nehiy hitabı merhamet ve sevgi anlamı içermektedir.⁵⁶

Tartıda ölçülü olma konusunda da uyarıda bulunulmakta “أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ” ifadesi ile ölçüde haddi aşmak yasaklanmaktadır (er-Rahmân 55/8). Âyette geçen “أَلَّا” ifadesinin nefiy veya nehiy olduğu konusunda görüşler ileri sürülmüştür. İbn Âşûr buradaki “لَا” için nehiy lâmi olarak *adaletin kaybedilmemesi* veya nefiy lâmi kabul edilerek anlamın bir önceki âyette geçen “ölçüyü koymasının faydası muamelelerinizde adaleti ayakta tutma konusunda haddi aşmaktan sakınmanızdır” şeklinde olabileceğini ifade eder. Bir sonraki âyette (er-Rahmân 55/9) geçen “وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ (Teraziyi eksik tutmayın.)” ifadesinde ise mîzan kelimesi adalet olarak alındığı takdirde adalet konusunda gereken dikkat ve hassasiyet gösterilmesi ve bu konuyu basite almamak, tartı olarak alınması hâlinde ise insanları tartıda aldatmamak şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁷ Böylece adalet veya ticari hayatla ilgili haddi aşmaktan yasaklandığı görülmektedir.

Geçmiş peygamberlerle ilgili kıssalar Kur’ân-ı Kerîm’de teselli vermek için olduğu gibi, ahlâk ve terbiyeye yönelik olarak da yer almıştır. Genel itibariyle Kur’an’da kıssalar teferruata dair mevzuları değil Kur’an’ın gayesine uygun, insanların ortak dertleri olan yönleri ele almaktadır. İnsanın müşahhas fikirleri dinlemeye daha yatkın olmasını dikkate alan Kur’an bu bakımdan kıssalara insanın gözü önünde meydana geliyormuşçasına yer vermiştir.⁵⁸ Böylece bu kıssalar Mekke müşriklerinin ağır baskısı altında bulunan Hz. Muhammed’in (s.a.) ve mü’minlerin yanı sıra sonraki dönemlerde yaşayacak olan müslümanların sıkıntılarını azaltmak, geçmişte de

⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî’l-Kur’ân*, II, s. 256.

⁵⁶ es-Suyûtî, *Mu’terekü’l-akrân fi i’câzi’l-Kur’ân*, I, 237.

⁵⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XVII, 238.

⁵⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara ts, s. 171.

peygamberlerin sıkıntılarla karşılaştıkları hatırlatılarak teselli ve manevi destek sağlamak amacıyla zikredilmiştir. Tabii ki kıssaların Kur'an'da yer alış hikmetleri bunlarla sınırlı değildir. Kıssa içeren bu âyetlerde peygamberler aracılığıyla bazı nehiylere de temas edilmesi söz konusu olmuştur. Bir önceki başlıkta olduğu gibi bu âyetlerin de genel olarak itikadî konularla ilgili olduğu ileri sürülebilir. Âyetlerdeki nehiy ifadelerinin ise fikhî anlamda tahrîm ifade etmeyip, tamamının mecazî nehiyler olduğu; mübalağalı yasaklama, meydan okuma, tehdit, tavsiye, korkutma, nasihat, irşat, itminan, teselli ve güç verme, istek, dua ve azarlama anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Hiz. Âdem ve eşine yöneltilen üç âyetle karşılaşmaktayız. Bu âyetlerde nehyin, meşhur siga olan "لَا تَفْعَلْ" ile yapıldığı görülmektedir. "لَا تَقْرَبَا" şeklinde nehy-i hâzır kipiyle yapılan bu âyetlerde nehiy sigası kullanılmıştır. Bakara (2/35) ve A'râf (7/19) sûrelerinde yer alan "وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ" âyeti ile Hiz. Âdem ve eşinin ağaca yaklaşmaları yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde yasaklamanın "وَلَا تَقْرَبَا" şeklinde ifade edilmesiyle, yasaklama ve haram kılmanın mübalağalı bir şekilde yapılarak, kaçınma konusunun daha güçlü yapıldığına dikkat çekilmiştir.⁵⁹

Kur'an'daki en geniş anlatımlarından biri de Hiz. Nuh (a.s.) ile ilgilidir. Bu anlatımlarda kavmi ile olan ilişkileri, gemi inşa etmesi ve tufan hadisesinden bahsedilmiş; özellikle kavminin bir kısım davranışlarına karşı Hiz. Nuh uyarılmış ve bu uyarıların bir kısmı nehiy sigaları ile anlatılmıştır. Bunlar yedi nehiy âyeti olup "لَا تَفْعَلْ" sigası ile oldukları görülmektedir. Bunlardan ikisi Allah'ın Nuh'a hitabı şeklinde sakındırmalar içerirken (Hûd 11/36, 37, 46) diğerleri Nuh'un kavmine yönelik ifadeleridir. Yunus sûresinde (10/71) Hiz. Nuh, "يَا قَوْمِ إِنْ كَانَتْ كِبَرٌ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ" ifadesiyle zamanın gayrimeşru otoritesine meydan okuyarak aleyhinde toplayacakları güç ve kötülöklere aldırış etmediğini ilan etmiştir.⁶⁰ Allah'a olan güvenini dile getiren Nûh, inkâr hâlindeki halkına

⁵⁹ el-Beyzâvî, Nâsiru'd-Dîn Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl el-ma'rûf bi Tefsiru'l-Beyzâvî* (haz. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşli), I-V, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut [1998], I, 35.

⁶⁰ Âyetin meâli: (Nûh'un haberini onlara oku. Hani o, bir vakit kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın âyetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah'a

“وَلَا تُنْظِرُونِ” demek suretiyle kendisine mühlet vermeden, ellerinden geleni yapmalarını istemektedir. Bu nehiy ifadesi meydan okuma (التَّحْدِي) anlamındadır. Diğer bir âyette ise Hz. Nûh’a (Nûh’a vahyolundu) وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ” Nûh’a ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek. O hâlde, onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülme.” şeklinde hitap edilerek, bu sonuçtan dolayı Hz. Nûh’un üzülmemesi “فَلَا تَبْتَئِسْ” istenmiştir (Hûd 11/36). Hemen sonraki âyette ilâhi bir takip ve vahyin yönlendirmesi neticesinde gemiyi yapmakla emrolunan Hz. Nûh’a “وَلَا تُحَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا” şeklinde hitap edilerek zalimler için azabın ertelenmesi veya öne çekilmesi konusunda ricacı olmaması, tehdit anlamında nehiy ifadesiyle istenmiştir. Böylece zalimler için Allah’a rica, bunların lehine şefaât veya dua kastıyla Allah’a yönelmesi yasaklanmıştır (Hûd 11/37).⁶¹ Mü’minûn sûresinin 27. âyetinde de geçen “وَلَا تُحَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا” ifadesinde zalimin Hz. Nuh’un oğlu Yâm⁶² veya oğlu Kenan ve karısı olduğu ifade edilmiştir.⁶³

Hz. Nuh’un “رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذِيَارًا” şeklindeki *kâfirlerden yeryüzünde hiç kimseyi bırakma* (Nûh 71/26) ve onların sadece ahlâktan yoksun kâfirler yetiştirecekleri için “وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا” *zâlimlerin ancak helakını arttır* (Nûh 71/26) şeklindeki her iki ifadesi menfi dua şeklinde nehiy ifadeleridir. Hûd sûresinde (Hûd 11/42) tufan sırasında oğluna “يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ” şeklinde seslenerek, inkâr edenlerden olmamasını istemesi “bir durumda olmama” (النَّهْيُ عَنِ الْكُونِ) şeklinde bir nehiy olup, inkârcılar yanında yer almamasını kastetmektedir. Daha sonra oğlu için *o benim ailemdendi* şeklinde nida ettiğinde kendisine *oğlunun ailesinden olmadığı* ifade edilmiş, dini bağın aile bağından önce geldiği hatırlatılmıştır. Ailesinden kurtarılanların ailesinden olmaları hasebiyle değil doğruluklarından ve dine

---

dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki, işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin!)

⁶¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXXII, Dâru'l Fikr 1981, XVII, 230; XXIII, 95.

⁶² et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'ân -Tefsîru't-Taberî-* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), I-XXVI, Dâru Hicr, Kahire 2001, XVII, 37.

⁶³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVII, 231.

bağlılıklarından dolayı kurtarıldıkları kendisine açık bir şekilde bildirilmiş ve “ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ ” (Hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme.)” (Hûd 11/46) buyurularak bu şekilde dua etmekten yasaklanmıştır. Haklarında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışında ailesi ve iman edenleri gemiye alması bildirildiğinden dolayı oğlunun mağfiret edilmesinin mümkün olmayacağı itab ifadesiyle bildirilmiştir.⁶⁴

Diğer bazı peygamberlerin kavimlerine yönelik tavsiye ve uyarılarında da nehiy ifadelerine rastlanır. Bu çerçevede Hz. Sâlih’in kıssasında geçen ve deveye kötülük edilmemesi ile ilgili olan “ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ ” (Ona bir kötülük etmeyin)” ifadesi (el-A’râf 7/73; eş-Şuarâ 26/156) klasik tefsirlerde mübalağalı bir nehiy olarak açıklanmıştır. Bu yasak ifadesinde “مَسَّ بِسُوءٍ” “dokunmayın” denmesi en hafif eziyetten en büyüğüne kadar her türlü kötülüğü içerir bir anlamdadır.⁶⁵ Hz. Hûd ile ilgili kavminin putlarının kendisini çarptığı şeklindeki iddialarına “ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُون ” (Hepiniz toptan bana tuzak kurun, sonra da bana göz açtırmayın.)” (Hud 11/55) şeklindeki mukabelesindeki nehiy ifadesinde bir meydan okuma söz konusudur.⁶⁶ Yine Hz. Şuayb’ın ölçü ve tartı ile ilgili olarak halkını nehiy sigası ile nakledilen sakındırmalarında nasihat ve irşad anlamı vardır:

“Medyen halkına da kardeşleri Şu’ayb’ı peygamber gönderdik. O, şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.” “Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.” (Hûd 11/84-85)

“Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın.” (eş-Şuarâ 26/181)

Meryem sûresinde (19/44) Hz. İbrahim’in babasına “ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ” (Babacığım! Şeytana tapma!)” hitabındaki nehiy ifadesinde *şefkat* anlamı olduğu ve babasını sakındırma çabası içinde bulunduğu görülmektedir.⁶⁷ Hicr sûresinde (15/65) meleklerin Lût’a (a.s.) geriye dönüp bakmamalarına dair (Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından

⁶⁴ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XII, 87.

⁶⁵ Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-’îmâdî, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd el-müsemmâ bi İrşâdi’l-akli’s-selîm ila mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, ts., III, 242.

⁶⁶ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 369.

⁶⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 250.

git. Hiçbiriniz arkaya bakmasın.)” uyarılarındaki “وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ” nehiy ifadesi *tavsiye* anlamında olup, klasik tefsirlerde bu sakındırmanın illeti Lut ve ailesinin aynı cezaya muhatap olma endişesi veya gördüklerine dayanamamaları şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁸

Yusuf sûresinde, *tavsiye* ve tehdit anlamında nehiy ifadelerine rastlamaktayız. Genç Yusuf’un ortadan kaldırılmasına yönelik alınan karara karşı, insaflı olan kardeşinin “لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ (Yûsuf’u öldürmeyin.)” diyerek engel olmaya çalıştığı, öldürülmeyip bir kuyunun dibine bırakılmasını *tavsiye* ederek, kararlı olan kardeşlerini vazgeçirmeye çabalaması bu nehiylerdendir (Yusuf 12/10). Bu nehyin *nasihat* ve *tavsiye* anlamında olduğu açıktır. Sûrenin ilerleyen bölümlerinde Mısır’da önemli bir görevde bulunduğu aktarılan Hz. Yusuf’un, kardeşlerinin kafilesini hazırlattıktan sonra kendilerinden geride kalan kadeşlerini beraberlerinde getirmelerini istemesi eğer bu noktada bir ihmal olursa artık zahire ve diğer hususlar için kendisine hiç uğramamaları “وَلَا تَقْرُبُونِ (Bir daha bana yaklaşmayın.)” ifadesiyle yer almıştır (Yusuf 12/60).⁶⁹ Bu kullanım *tehdit* ve *korkutma* ifade etmektedir. Sonraki âyetlerde Yusuf’un kardeşlerinin babalarını ikna ederek Bünyamin’le yola çıktıkları, Hz. Yakup’un kendilerine “لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ (Bir kapıdan girmeyin.)” (Yusuf 12/67) şeklindeki sakındırması gelmektedir. Hz. Yakup’un bu tavsiyesi tedbir amaçlıdır.⁷⁰ Nehiy ifadesi ise mecazî olup *nasihat* ve *irşat* anlamı taşımaktadır. Bu kıssa içindeki son mecazî anlamdaki nehiy cümlesi ise Hz. Yusuf’un kardeşi Bünyamin’e yönelik sözlerinde geçmektedir. Kardeşleri Bünyamin’le birlikte geldiğinde Hz. Yusuf kardeşine “فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (Diğer kardeşlerinin yaptıklarından ötürü üzülme.)” diyerek kendisini tanıtmış ardından tesellide bulunmuştur. Bu nehiyde ise *güven* ve *huzur verme* (إِطْمِئْنَانٌ) anlamı vardır (Yusuf 12/69).

Kur’an’da’ki peygamberlere ve iman edenlere yönelik, korkmama ve üzülmemeye tavsiyeleri içeren âyetler *teselli* ve *güç verme* anlamındadır. Bu âyetlerden ilki Hicr sûresinde geçen (15/53)

⁶⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 214.

⁶⁹ Âyetin metni:

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرُبُونِ

⁷⁰ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 170.

Hız. İbrahim'e gelen meleklerin kendisine selam verdikten sonra ikramından yememeleri ve kendilerinden çekinmesi üzerine meleklerin "لَا تَوْجَلْ (Korkma!)" diyerek teselli ve güç vermeleridir. Bunu "bilgin bir oğul" müjdesi takip etmiştir. Zâriyât sûresinin 28. âyetinde de aynı olay nakledilmekte, melekler kendilerine ikram edilen buzağı etinden yememelerinden endişelenen Hız. İbrahim'e "korkma" (لَا تَخَفْ) demişler ve ayrıca ona "bilgin bir oğlu" olacağı haberini vermişlerdir.

Sâd sûresinde (38/22) ise Hız. Davud'a aynı şekilde "لَا تَخَفْ" dendiğı görölmektedir. Surları aşarak huzuruna giren iki davalı Hız. Davud'u korkutmuş, ardından kendisine bu şekilde hitap edilmiştir. Âyetin devamında davacı melekler kendisinden korkmamasını aralarında adaletle hükmederek haktan uzaklaşmamasını (وَلَا تُشْطِطْ) söylemişlerdir.

Kur'an'da geniş bir şekilde yer alan Hız. Mûsâ (a.s.) ile ilgili âyetlerde de nehiy sigaları göröölür. Bu âyetlerden İsrailoğulları'na temas edenlerde İsrailoğulları vurgusu daha güçlü ve özel olduğı için bu âyetler ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Hız. Mûsâ ile ilgili yedi nehiy âyeti olup bunların لَا تَفْعَل sigası ile geldikleri görölmektedir. Bunlardan ilki Kasas sûresinde (28/7) Hız. Mûsâ'nın annesine hitap eden nehiy âyetidir. Kendisine oğlunu emzirmesi ve endişeye kapılması hâlinde çocuğı Nil'e bırakması tavsiye edilmiştir. Âyette "وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي" buyurularak korkmaması ve üzölmemesi tavsiye edilmekte, bu nehiyle *teselli ve güven* verilmektedir (el-Kasas 28/7). Sonraki âyetlerde (28/9) ise firavunun eşinin "لَا تَقْتُلُوهُ" (Sakin Onu öldürmeyin!) ifadesiyle karşılaşmaktayız. Hız. Mûsâ'nın öldürölmesine engel olmaya çalışarak evlat edinilmesini tavsiye etmektedir. Bu ifadede nehiy, âyetin başında geçen "فَرِّثْ عَيْنِي لِي وَلَكَ" (Bana da sana da göz aydınlığı bir çocuk!) sözünün bir devamı niteliğinde olup, istek ve rica anlamı ifade etmektedir.⁷¹

Değneğini yere atması emrinden sonra asanın bir yılanmış gibi görünmesinden çekinerek kaçan Hız. Mûsâ'ya "أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ" (Berî gel, korkma.)" buyurulmuştur. Bu ifadedeki nehiyde ise *destek olma ve teskin etme* anlamı vardır (el-Kasas 28/31). Tâhâ sûresinde de (20/46-47) bu şekilde teselli anlamı içeren bir nehiy âyeti vardır. Tutuklanma veya cezalandırılma ihtimalinden endişe

⁷¹ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehy*, s. 315.

duyan Mûsâ ve Harun'a "لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمِعُ وَأَذِي" buyurularak, korkmamaları Allah'ın kendilerinin yanında olduğu, sözlerini işittiği bildirilmiştir. Kehf sûresinin 70. âyetinde Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hızır (a.s.) arasında geçen konuşmalarda nehiy ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Hızır, Hz. Mûsâ'ya kendisine tâbi olması halinde, bir açıklamada bulunmadığı sürece hiçbir konuda soru sormamasını istemiştir. Bu nehiy ifadesi tavsiye anlamında bir nehiydir.

Belirlenen büyük günde Hz. Mûsâ'nın sihirbazlara "لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا" (Allah'a karşı yalan uydurmayın.)" uyarısında, korkutma ve uyarı içerikli bir nehiy söz konusuyken (Tâhâ 20/61), Duhân sûresinde (44/19) vahyi hafife alan Firavun ve kavmine "لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ" buyurularak, vahyi hafife almamaları konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu nehiy ifadesinin tehdit anlamı taşıdığı açıkça görülmektedir.⁷² Hz. Mûsâ ile ilgili diğer bir nehiy ifadesi Yüce Allah ile buluşmasından kavmine döndükten sonra, kardeşi ile aralarında geçen konuşmada geçmektedir. Denizi geçtikten sonra Tûr'a gelen İsrâiloğulları'nın başına Hârûn'u bırakan Mûsâ otuz ve on gecelik bir süreyle dağa çağırılmış, kendisine ilâhî emirleri ihtiva eden levhalar verilmiştir.⁷³ Tûr'dan dönüşte kavminin bir buzağı yapıp ona taptığını gören Mûsâ öfkelenmiş ve levhaları yere atarak, Hârûn'u hırpalamıştır.⁷⁴ Bu sahne Kur'an'da iki yerde nakledilmekte olup A'râf sûresinde (7/150) Hz. Mûsâ'nın öfke ile "Ardımdan ne kötü işler yaptınız" diyerek levhaları atıp kardeşini saçından tutması, buna mukabil Hârûn'un elinden geleni yaptığını ancak kavminin kendisini öldürecek kadar üzerinde baskı kurduklarını söylemesi anlatılmaktadır. Hârûn (a.s.) bu sert davranışıyla Mûsâ'nın onları sevindirmemesini, onlardan ve zulümlerinden uzak olduğunu bildiği halde kusur ve kınama konusunda bu zalim toplulukla aynı değerlendirmemesini istemiştir.⁷⁵ Âyetteki "فَلَا وَ أَنْ لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ" (alay konusu yapma)" ve "وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" (zalimler topluluğu ile bir yapma)" ifadelerinde geçen nehiyler iltimas ve rica anlamındadır. Aynı sahnenin Tâhâ sûresindeki (20/94) anlatımında da Hz. Hârûn'un "لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي" (Saçımı sakalımı çekme.)" ifadesi de iltimas

⁷² Âyetin metni:

وَأَنْ لَا تَغْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ

⁷³ el-A'râf 7/142-145; Tâhâ 20/80.

⁷⁴ Harman, Ömer Faruk, "Mûsâ", *DîA*, İstanbul 2006, XXXI, 207-213.

⁷⁵ Ebüssuûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, III, 274.

anlamında mecazî bir nehiydir.

Kasas sûresinde (28/76) Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârûn ile ilgili anlatımda bir nehiy ifadesi dikkat çekmektedir. Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârûn'a halkı tarafından yapılan “لَا تَفْرَحْ (Böbürlenme.)” uyarısı kınama ve azarlama anlamındadır. Devam eden âyetteki halkının kendisine uyarısından bahseden (28/77) “وَلَا تَسْ نَصِيكَ مِنَ الدُّنْيَا (Dünyadan nasibini unutma.)” hatırlatmasındaki nehiy ise ibâha (mübahlık) anlamındadır.⁷⁶ Malından Allah'ın hakkı olan kısmı verdikten sonra dünya nimetlerinden faydalanmaktan geri kalmamasını söyleyerek, Allah'ın kendisine helâl kıldıklarını alma hakkı olduğunu kendisine hatırlatmaktadır. Âyet, kişinin haram olmayan konularda dünya nimetlerinden faydalanmasının kişisel bir hak olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁷

Hz. Sâlih'in Semûd kavmi ile ilgili uyarılarında kınama anlamında nehiy ifadesine rastlamaktayız. Halkına, haddi aşanların emrine uymamaları yönündeki uyarısı bu çerçevede kınama anlamı taşımaktadır (eş-Şuarâ 2/152). Âyetin siyakında Semûd kavmine sunulan bahçe, pınar, ekin ve meyve gibi nimetler ve ustalıkla dağları yontarak mesken edinmeleri imkânı geniş bir şekilde anlatılmakta, Allah'a karşı gelmekten sakınarak, Hz. Salih'e itaat etmeleri istenmektedir (eş-Şuarâ 146-150).⁷⁸

Oğlunu şirkten sakındıran Lokman'ın (a.s.) “يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ” ibaresindeki “Allah'a ortak koşma” ifadesinde bir babanın evladına şefkatini anlatan bir nehiy vardır.⁷⁹ Sâd sûresinde de (38/26) Hz. Davud'a yönelik bir nehiyle karşılaşılmaktadır. Yeryüzünde halife yapıldığı bildirildikten sonra, insanlar arasında hak ile hüküm vermesi emredilmekte, “وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى” ifadesiyle de nefsinin arzuları doğrultusunda hareket etmesi yasaklanmaktadır. Esasen, *hevâna uyma* şeklinde yapılan bu nehiy teşvik ve iyilik konusunda güçlü bir istek uyandırma anlamında mübalağalı bir anlatım olduğu ve Hz. Davud'un din ve dünya işlerinde hevâsına uymayacağına dikkat

⁷⁶ a.e., VII, 25.

⁷⁷ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XX, 179.

⁷⁸ Hz. Sâlih ve kabilesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Nedvî, Seyyid Muzafferüddin, Kur'an-ı Kerim'de Kavimler ve Topluluklar: Ad, Semud, Medyen (trc. Abdullah Davudoğlu), İnkılab Basım Yayın, İstanbul 2003; Güç, Ahmet, “Sâlih”, *DîA*, İstanbul 2009, XXXVI, 32-33.

⁷⁹ Lokman 31/13.

çekilmiştir.⁸⁰ Genel anlamda insanların istifham ve şaşkınlıkla karşılayabileceği, bir peygambere “nefsine uymaması” yönündeki hatırlatmalar Kur’an vahyinde Hz. Peygamber (s.a.) için de söz konusu olmuş, bu durum âlimlerce sakındırma ve mübalağalı bir üslupla uyarı (تَهْيِجٌ وَإِلْهَابٌ) anlamında yorumlanmıştır. Şu âyette de bu türde bir anlatımı görebiliriz:

“فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْذِبُ هَؤُلَاءِ مَا يَعْذِبُونَ إِلَّا كَمَا يَعْذِبُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَأَنَا لَمُؤَفُّوهُمْ نَصِيبُهُمْ غَيْرَ مُنْقَوِّصٍ” (Ey Muhammed!) Şunların taptıkları şeylerin bâtıl olduğu konusunda şüpheye düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar. Şüphesiz biz onlara (azaptan) paylarını eksiksiz olarak tastamam vereceğiz. (Hûd 11/109)

Zekeriya peygamberin (a.s.) “رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا” (*Rabbim! Beni tek başıma bırakma.*)” (el-Enbiyâ 21/89) diyerek, kendisini zürriyetsiz bırakmayarak bir çocukla rızıklandırmasını dilediği bu âyetteki nehiy ifadesi de mecazî bir nehiy olup dua anlamındadır. Hûd sûresinin 78. âyetinde Hz. Lut’a nisbetle yer alan “وَلَا تُحْزِنُنِي فِي ضَيْفِي” (*Konuklarıma karşı beni rezil etmeyin*)” ifadesi ise açık nehiy anlamı ifade etmektedir. Bu başlıkta son olarak ele alacağımız âyet ise Hz. Süleyman’ın Kraliçe Belkis’a yazmış olduğu mektupta geçen nehiy ifadesidir (en-Neml 27/31). Büyüklenmeden, teslim olarak veya iman etmiş olarak kendisine gelmelerini istediği mektubundaki “أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ” (sakin bana karşı bir üstünlük taslamayın) ibaresi tehdit anlamında bir nehiydir.⁸¹

2. İsrailoğulları’na Yönelik Nehiy Âyetleri

Bu nehiy âyetlerinin bir kısmın onların İslâm’a ve Kur’an’a karşı olmamalarının istendiği görülür. Nitekim inkâr edenlerden olmamaları, âyetleri az bir karşılığa değiştirmemeleri ve Allah’a karşı gelmemeleri konusunda uyarılmışlardır. Bakara sûresinin 41. âyetinde, Ehl-i kitap olmaları itibariyle İsrailoğulları’nın, Kur’an’a ilk iman edenler olmaları gerekirken tam aksi bir tutumla ilk inkâr edenler arasında yer almaları ve Allah’ın âyetlerini değiştirmeleri yasaklanmıştır.⁸² Âyetteki “az bir karşılığa değiştirmeme” ve “Kur’an’ı ilk inkâr edenlerden olmamaya” dair nehiyler *kınama* ifade etmektedir. Bununla beraber âyetteki “وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ” nehiy ifadesi müfessir Beyzâvi’ye (ö. 685/1286) göre âyet başında geçen *elinizdeki Tevrat’ı*

⁸⁰ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 352.

⁸¹ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XIX, 262; el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 358.

⁸² Âyetin metni:

وَأَمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَّقُونَ

tasdik edici olarak indirdiğimize iman edin ifadesini tekid etmektedir.⁸³ Bir sonraki âyet de (el-Bakara 2/42) yukarıdaki âyete atfedilmiştir ve kınama anlamında bir nehiy ifadesidir.⁸⁴ Burada da Tevrat’a yaptıkları batıl eklemelerle ilâhi kelâmı birbirine karıştırmaktan ve Hz. Muhammed’e işaret eden Tevrat bilgisini gizlemekten menedilmektedirler.⁸⁵

Hız. Mûsâ’nın İsrailoğulları için su dilemesi, esasını kayaya vurması ve taştan on iki pınar fışkırmamasıyla, kendilerine Allah’ın rızından yiyip içmeleri söylenmiş ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmaları yasaklanmıştır (el-Bakara 2/60). Buradaki “وَلَا تَعْثُوا” nehiy ifadesi, yiyiniz içiniz emrini vurgulayan bir nehiydir.⁸⁶

Maide sûresinde (5/44) ise yahudi hâkimlere de hitap edilerek, hüküm verirken bir takım çevrelerin etkisinde kalmaları ve çekingen davranmaları şu şekilde yasaklanmıştır:

Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) Teslim olmuş nebiler, onunla Yahuddilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi ve onun hak olduğuna da şahit idiler. (Ey yahudi yöneticileri ve âlimleri!) Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değışmeyin. Allah’ın indirdiğı ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.

“İnsanlardan değil sadece Allah’tan korkma”, “rüşvet ve benzeri yollarla Allah’ın hükümlerini değıştirme” yasakları kınama ve azarlama ifade etmektedir. Burada İsrailoğulları’nın kendilerine sunulan rızıklar konusunda aşırıya gitmelerinin yasaklandığını görmekteyiz (Tâhâ 20/81). Müfessir Ebüssuûd (ö. 982/1574) rızık konusunda aşırı gitmeyi; şükrün tam ifa edilmemesi, helâller konusunda müsrif davranma ve ihtiyaç sahiplerinden engelleme olarak açıklar.⁸⁷ “وَلَا

تَعْثُوا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي (Aşırıya gitmeyiniz, aksi halde üzerinize gazabım iner.)” âyetinde yer alan bu nehiy tehdit anlamındadır. Yunus sûresinde (10/85) İsrailoğulları’nın nehiy şeklinde bir duası ile karşılaşmaktayız. Bu âyette İsrailoğulları, Firavun ve ileri gelenlerinin dinlerinden dönmeleri konusunda kendilerine eziyet ederek, onlar için sınav öznesi yapılmamaları veya

⁸³ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 76.

⁸⁴ Âyetin metni:

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 260.

⁸⁶ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 443.

⁸⁷ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 33.

İsrailoğulları hak üzere olsaydılar başlarına bunlar gelmezdi düşüncesiyle kendileriyle sinanmamaları konusunda yakarıшта bulunmaktadır.⁸⁸ Âyetteki “رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ” (Bizi zalimler topluluğunun baskı ve şiddetine maruz bırakma!)” nehiy ifadesi de dua anlamında mecâzi bir nehiydir ki Allah’ın nehyedilmesi anlamına gelen bu nehiyler konumuzun dışındadır.

3. Mekkeli Müşriklere ve Genel Olarak Tüm İnkârcılara Hitap Eden Nehiy Âyetleri

Bu minvaldeki nehiy âyetlerini de bir başlık altında toplamak mümkündür. Bu âyetler onbeş tane olup; lâ-ı nahiye, haram lafzı ve haber cümlesi şeklindedirler. Bu nehiyler genellikle mecâzî kınama (tevbîh), tehdit ve ümitsizliğe sevk (tey’îs) anlamlarındadır.

En’âm sûresinin 150. âyetinde “قُلْ هَلْ مِمَّ شُهَدَاءُكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُوا مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَغْدُلُونَ” (De ki: “Haydi, Allah şunu haram kıldı” diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin. Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların arzularına uyma. Onlar Rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.) Hz. Peygambere (s.a.), müşriklerin bazı hayvanları (bahîre, sâibe ve vasîle) Allah’ın haram kıldığına dair şahitler getirmelerini istemesi, yalan söyleyerek şahitlik yapmaları halinde ise şahitlikte bulunmaması, âhirete inanmayan ve O’na ortak koşan bu kişilerin hevalarına uymaması tavsiye edilmiştir.⁸⁹ Âyetin devamında (6/151) Hz. Peygamber’den haram kılınan hususları müşriklere okuması istenmektedir:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّيْكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya da iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.

Müşriklerden özellikle şirki bırakıp müslüman olmaları istenmiş, adam öldürme, açık gizli zina ve benzeri çirkinlikler kendilerine haram kılınmıştır. Bu mealdeki diğer bir âyet de A’râf sûresinde geçmekte (7/33) olup “قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ” ifadesiyle, Hz. Peygamber’den açık

⁸⁸ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XII, 251.

⁸⁹ Câhiliye döneminde bazı dini hükümlere ve örlere dayanılarak yaratılış amacına aykırı bir şekilde bazı hayvanlar kutsal kabul ediliyor, putlara adanarak serbest bırakılıyordu. Bu yakıştırma ve örfleri İslâm dini tamamıyla reddetmiştir (bk. Aruçi, Muhammed, “Sâibe”, *DîA*, İstanbul 2008, XXXV, 542 [542-543]).

gizli çirkin işlerin, her çeşit günahın, haksız isyanın, şirkin ve Allah’a karşı bilgisizce konuşmanın haram olduğunu açıklaması istenmektedir. Yoksulluk korkusuyla çocuklarını öldürmemeleri yasağı “وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ” ifadesiyle İsrâ sûresinin 31. âyetinde açıklanmış, kendilerinin ve çocuklarının rızıkına Allah’ın kefil olduğu ve bu yaptıklarının büyük bir günâh olduğu bildirilmiştir. Zinanın çirkinlikte en ileri nokta ve kötü bir yol olduğu bir sonraki âyette (17/32) açıklanıp “وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِي” (Zinaya sakın yanaşmayın.)” ifadesiyle bu çirkin fiil yasaklanmıştır.

Nahl sûresinde müşriklere yönelik birkaç nehiy âyeti (16/1) ile karşılaşmaktayız. Bu âyetlerden ilkinde, müşriklerin helâk olmaları veya kıyametin bir an önce gelmesi konusunda acele etmelerine bir cevap niteliğinde, bu söylediklerinden bir kaçış ya da kurtuluşlarının mümkün olmadığı bildirilmektedir. Âyette kıyamet vuku bulmuş gibi ifade edilmiştir, “فَلَا” “تَسْعَاجِلُوهُ” ifadesindeki nehiy mecazî olup tehdit anlamındadır, müşriklerin kıyametin kopmasını istemek konusunda aceleci davranmamaları istenmektedir.⁹⁰ Nahl sûresinin 74. âyetinde ise müşriklerin Allah’ın yüceliğine yakışmayan benzetme ve kıyaslamalardan men edilmektedir. “فَلَا” “تَضَرَّبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ” (Artık Allah’a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın.)” âyeti, kınama anlamında mecazî nehiy ifade etmektedir.

Nahl sûresinin 116. âyetinde de müşriklerin hevesleri doğrultusunda, haram ve helâlleri belirlemeleri kınama anlamındaki nehiy ifadesi ile yasaklanmıştır:

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

“Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah’a karşı yalan uydurmak için, “Şu helâldir”, “Şu haramdır” demeyin. Şüphesiz, Allah’a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.”

Mü’minûn, Furkân ve Tahrîm sûrelerinde inkârcıların cehennemde taleplerinin reddedilmesi ve burada kalmaları ile ilgili âyetler nehiy şeklinde ve ümitsizliğe sevk eden anlamdadır. Mü’minûn sûresinde (23/108) azaplarının hafifletilmesini veya azaptan kurtulmak için yok olmayı arzu eden cehennem halkının talepleri reddedilmekte, “قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ” (Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!)” ifadesi ile ümitsizliğe sevk edilerek Yüce Allah ile konuşmaktan men edilmektedirler. Ümitsizliğe sevk anlamında mecazî nehyin bir diğer örneği

⁹⁰ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 219.

Furkân sûresinde (25/14) yer almaktadır. Helâk olma arzusundaki cehennem halkına burada birçok azap şekli olduğu ve azabın sürekli olarak yenilenmesinden ötürü, bir kere değil defalarca yok olmayı dilemeleri⁹¹ tavsiye edilmektedir.⁹² Tahrîm sûresinde de (66/7) inkârcılara yönelik benzer bir ifade yer almakta, inkârcılara cehenneme girerken söylenecek olan “لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ” (*Bu gün özür dilemeyin!*)” ifadesinde de mazeretlerinin olmadığı veya dikkate alınmayacağı bildirilmekte,⁹³ özür dilememeleri istenerek ümitsizliğe sevk edilmektedirler.⁹⁴

Fussilet sûresinde (41/26) müşriklerin âyetlerin kendilerine okunmasına karşı bir tedbir olarak birbirlerine tavsiyelerde bulunduklarından bahsedilmektedir. “لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ” (*Bu Kur'an'ı dinlemeyin.*)” âyetinde müşriklerin birbirlerine veya kendilerinden sonra geleceklere⁹⁵ Kur'an'ı dinlemeyerek, anlamsız konuşmalar, bağırışmalar ve birtakım hurafelerden bahsetmek gibi saçmalıklarla (لَعْنُ) okuyanı şaşırtma ve bıktırma yoluyla üstün gelmeyi umuyorlardı. Kur'an'dan bahsederken de hafife alarak ve alay ederek “لِهَذَا” *bu Kur'an* demektedirler.⁹⁶ Mekkeli müşriklere yönelik “وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ” (*Allah'tan başka ilah edinmeyin.*)” ifadesi (ez-Zâriyât 51/51), kınama ve azarlama anlamında mecazî bir nehiy ifadesidir.

Tekâsür sûresinde (102/1) “الْهَآكُمُ التَّكَاثُرُ” âyetinde müşriklerin mal, çocuk veya müttetiklerinin çokluğu ile övünmeleri kınanmaktadır. Bu âyet Münâfikûn sûresindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ” (*Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın.*)” (63/9) âyeti ile aynı anlamdadır. Ticari hayat ve evlatlarla meşguliyetin Allah'ı zikirden alıkoymaması gibi mal, çocuk veya müttetiklerinin çokluğu ile övünme gibi uğraşılardan da nehiy söz konusu olmaktadır. Tekâsür sûresinin bu ilk âyetindeki “الْهَآكُمُ” ifadesi

⁹¹ Âyetin metni:

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاجِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا

⁹² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 119.

⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 162.

⁹⁴ ed-Dirâz, *el-Esâlibu'l-inşâiyye*, s. 69.

⁹⁵ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VIII, 12.

⁹⁶ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehy*, s. 377.

haber formunda nehiy anlamındadır.⁹⁷

Fussilet sûresinde (41/37) “لَا تَسْجُدُوا” ifadesi ile güneş ve aya secde edilmesi yasaklanmaktadır. Meczâ kınama anlamdaki bu nehiy,⁹⁸ Allah’a secde ettiklerini iddia ederek güneş ve aya secde eden Sabiîler ile ilgilidir.⁹⁹

4. Münafıklarla İlgili Hz. Peygamber’e Hitap Eden Nehiyler

Nifak dine bir kapıdan girip diğerinden çıkma,¹⁰⁰ münafık ise küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren, imanla küfür arasında bocalayan kimse¹⁰¹ olarak tarif edilmiştir. Münafıkların bir takım hallerinden ve âhiretteki durumlarından bahseden pekçok âyet vardır. Savaşmamak için bahaneler üretmeleri (Âl-i İmrân 3/167), Allah’ı aldatmaya çalışmaları, namaz konusunda isteksizlikleri, gösterişe meyilli olmaları, Allah’ı çok az anmaları (en-Nisâ 4/142), kâfirlerle cehennemde bir araya getirilecekleri (en-Nisâ 4/140) ve cehennemin en alt tabakasında olacakları (en-Nisâ 4/145) anlatılmıştır.

Âl-i İmrân sûresinde (3/188) Hz. Peygamber’e (s.a.) ve mü’minlere hitap edilerek yaptıkları ile sevinip, yapmadıkları şeylerle övülmek isteyenlerin, azaptan kurtulamayacakları açıklanmıştır.¹⁰² Âyette geçen “لَا تَحْسَبَنَّ” (sanma) ifadesindeki nehiy, sonucu açıklama (بيان العاقبة) anlamındadır.¹⁰³ Aslında burada her ne kadar Resûl-i ekreme bir uyarı olsa da aslında “onlar zannetmesin” denmekte ve farklı bir nehiy üslubu kullanılmaktadır. Âyetin devamında gelen “فَلَا تَحْسَبَنَّ” nehiy ifadesi ise pekiştirme anlamındadır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre söz konusu

⁹⁷ a.e., s. 400.

⁹⁸ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehyi*, s. 445.

⁹⁹ el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud, *Rûhu’l-me’ânî*, I-XXX, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., XXIV, 126.

¹⁰⁰ Er-Ragîb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, “nfk” md.

¹⁰¹ Alper, Hülya, “Münâfık”, *DîA*, İstanbul 2006, XXXI, 565-568.

¹⁰² el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 53.

¹⁰³ Âyetin metni:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

kişiler yahudi âlimlerdir.¹⁰⁴ Sevindikleri, Kutsal Kitab'ı tahrif ederek elde ettikleri dünya menfaati, övülmek istedikleri Yahudilik veya Hristiyanlığın savunucusu ve koruyucusu oldukları iddiasıdır. Âyetin münafıklarla ilgili olarak değerlendirildiğinde yalan bahanelerle savaşa katılmamak için izin isteyerek geri kaldıktan sonra, ordu savaştan döndüğünde, aslında cihat ruhu taşıdıkları fakat mazeretleri dolayısıyla katılamadıklarını iddia edip, gerçekleştiremedikleri cihat niyetlerinden dolayı övgü beklemeleridir.¹⁰⁵

Savaşa katılmamak için Hz. Peygamber'e müracaat eden bazı münafıklar “*وَلَا تَقْتَبِي* (Bana izin vermeyerek isyana düşmeme sebep olma)” (et-Tevbe 9/49) diyerek Hz. Peygamber'in kendilerini fitneye düşüreceğini ima ediyorlardı. “*وَلَا تَقْتَبِي*” ifadesi, siyaktan anlaşılacağı gibi rica ve istek anlamında bir nehiydir.¹⁰⁶ Müfessir Beyzâvi'ye göre âyetle, Hz. Peygamber (s.a.) kendilerine izin versin vermesin ona muhalefet edeceklerini ve savaşa katılmama yönünde ruhsat tanınmaması hâlinde başkaldıracaklarını açıkça dile getirdikleri ifade edilmektedir.¹⁰⁷ Klasik tefsirlerde Cidd b. Kays ilgili rivayete yer verilmektedir.¹⁰⁸ Bu rivayette bu zatın münafık ve kadınlara düşkün olmasından dolayı Tebuk seferine katılmaktan muaf tutulmayı talep ettiği anlatılmaktadır.¹⁰⁹

Tevbe sûresinde (9/66) anlatılan bir diğer olay da, müslümanların cesaretini kırmak ve fitne uyandırmak arzusuyla ileri geri konuşan münafıkların konuşmalarının Hz. Peygamber'e (s.a.) bildirilerek, kendilerine “*لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ* (Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz.)” denip özür dilemekten men edilmeleridir. Mecazî olarak

¹⁰⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-muhîd*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 189.

¹⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 674.

¹⁰⁶ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi*, s. 317.

¹⁰⁷ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 84.

¹⁰⁸ Bu rivayet için bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 52; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, Katar İslâmî İşler Bakanlığı, I-VIII, Doha 2007, III, 41.

¹⁰⁹ Klasik tefsirlerde yer alan Cidd b. Kays'ın münafık olduğuna dair rivayetlerin zayıf olduğu nakledilmiştir. Tevbe sûresindeki “*Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır.*” (9/102) âyetinin de Tebuk savaşına katılmayan içlerinde Ebû Lübâbe ve Cidd b. Kays'ın da bulunduğu bir toplukla ilgili nâzil olduğu, Cidd b. Kays'ın daha sonra tevbe ettiği, tevbesinde sadık olduğu ve Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği döneminde vefat ettiği nakledilmekte, bu rivayetler onun münafık olmadığını göstermektedir (bk. el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad), I-VI, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 576.)

ümitsizlik verme anlamında olan bu nehiy hitabıyla azaptan kurtulamayacakları anlatılmaktadır. Yine bu sûrenin 94. âyetinde “يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا” buyurularak, Tebük seferine mazeretler ileri sürerek katılmayan seksen kadar münafığın mazeretlerinin dikkate alınmaması istenmiştir. Âyetteki “لَا تَعْتَذِرُوا” (Özür dilemeyin.)” ifadesi kınama anlamında bir nehiydir.

Tevbe sûresinde (9/84) Allah’ı ve Resûlünü inkâr ederek fasık bir şekilde öldükleri ifade edilerek, Hz. Peygamber münafıkların cenaze namazlarını kılmaktan ve kabirleri başında durmaktan men edilmiştir. “وَلَا تُصَلِّ” ve “وَلَا تُقِمُّ” ifadeleri fikhî anlamda nehiy bildirmektedir. Bununla bereaber klasik tefsirlerde Hz. Peygamber’in cenaze namazını kılıp kılmadığı konusunda farklı nakiller yer almakta, Abdullah b. Ubey’in cenaze namazını kıldıktan sonra âyetin nâzil olduğu ve bundan sonra münafıkların cenaze namazlarını kılmadığı rivayet edildiği gibi Cebrâîl’in (a.s.), cenaze namazını kılmadan Hz. Peygamber’i elbisesinden çekerek engellediği de rivayet edilmektedir.¹¹⁰

Münafıklar yalan yere yemin etmekten nehyedilmişlerdir (en-Nûr 24/53). Hz. Peygamber’in (s.a.) emir vermesi halinde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair yemin eden münafıklar hakkında “لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَّعْرُوفَةً” (De ki: “Yemin etmeyin. Sizden istenen güzelce itaat etmektir.”) buyurularak yalan yere yemin etmekten nehyedilmişlerdir.

5. Ehl-i Kitaba Hitap Eden Nehiy Âyetleri

Bu nehiyeler özel anlamda yahudi ve hristiyanları kapsamaktadır. Kur'an'a göre, Allah katından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi gereken diğer kutsal kitaplar Tevrat, Zebur ve İncil’dir. Ancak Ehl-i Kitap tabirinin kapsamı zaman içinde genişleyerek Sabîî, Mecûsi ve Hint dinlerini kapsar hâle gelmiştir.¹¹¹ Ehl-i kitaba hatırlatmalar yaparak uyarılarda bulunan altı nehiy âyeti söz konusudur. Bakara sûresinin 177. âyetinde Ehl-i kitaba hitap edilmekte, kible tartışmalarına işaret edilerek iyiliğin doğu ya da batı tarafına dönülmesinden ibaret olmadığı anlatılmakta, gerçek iyiliğin (الْبِرُّ) her türlü hayır olduğu açıklanmaktadır. Kendi kiblelerine yönelmenin daha hayırlı olduğu konusunda ısrarcı bir tutum içine giren yahudi ve

¹¹⁰ Konu ile ilgili rivayetler için bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, V, 107.

¹¹¹ Kaya, Remzi, “Ehl-i Kitap”, *DiA*, İstanbul 1994, X, 516-519.

hristiyanlara,¹¹² konuşmalarıyla haddi aşmalarından dolayı bu âyet, söylediklerinin artık yürürlükten kalktığını ilan eden ilâhi bir cevap niteliğindedir.¹¹³ Klasik tefsirlerde âyetin yahudi ve hristiyanlar gibi *dinin kolay kısmına yapışmadan, güçleri oranında müslümanların açıklanan sorumlulukları yerine getirmeleri gerektiğine* vurgu yapıldığı açıklanmaktadır.¹¹⁴

Âl-i İmrân sûresinde (3/187) Ehl-i Kitap birtakım menfaatler uğruna Allah'ın hükümlerini değiştirmemek ve âyetlerini gizlememek konularında uyarılmışlardır.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ

Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, “Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz” diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!

Yahudi din bilginlerinden bu kitabı gizlememeleri konusunda söz alınmış, *mutlaka insanlara açıklayacaksınız* emrinin hemen ardından “*وَلَا تَكْتُمُونَهُ*” (O kitabı (Gizlemeyeceksiniz).)” buyurularak konu pekiştirilmiştir. Görüldüğü üzere buradaki nehiyde, emrin pekiştirilmesi söz konusudur.¹¹⁵

Hristiyanlara Hz. İsa konusunda ileri gitmemeleri uyarısında bulunularak (en-Nisâ 4/171) bir takım nehiylerde bulunulmuştur. Hristiyanlar dinde sınırları aşmaktan ve Allah'ın üç olduğunu söylemekten men edilmektedirler.¹¹⁶ “*لَا تَعْلُوا*” ve “*وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ*” ifadeleri hristiyanlara nasihat anlamında mecazî nehiylerdir. Müfessir İbn Kesîr (ö. 774/1373) yaşadığı dönem hristiyanlarının Hz. İsa konusunda keşmekeşliğinden, sınırsız cehaletlerinden ve pekçok gruba bölünmelerinden bahsetmektedir.¹¹⁷ Mâide sûresinde ise (5/77) haddi aşmamaları, kendilerinden önce sapmış ve insanları hak yoldan saptırmışların söylediklerini itibar etmemeleri uyarısı gelmektedir:

¹¹² Bk. Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, I, 193.

¹¹³ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 121.

¹¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, II, 4.

¹¹⁵ ed-Dirâz, *el-Esâlîbu'l-İnşâiyye*, s. 81.

¹¹⁶ Âyetin meâli şöyledir: “Ey Kitap ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin.”

¹¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-azîm*, IV, 389.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

De ki: “Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.

Uyarı Ehl-i kitabın yahudi ve hristiyan her iki unsuru için geçerlidir. Âyetteki "عُلُو"

kelimesinin *sınırı aşmak, bir işte aklın, dinin ve alışılmışın dışına çıkmak* anlamında olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu iki din bağlılarının tarihi süreçteki aşırılıkları hatırlanabilir. Nitekim yahudiler Hz. İsa'nın (a.s.) peygamberlikle görevlendirilmesine rağmen Tevrat şeriatına bağlı kalmış, hristiyanlar ise Hz. İsa'nın ilah olduğunu iddia etmiş ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalanlamışlardır. Âyetin devamında gelen “*Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve doğru yolu kaybetmiş bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.*” ifadesi, yahudi ve hristiyanların kendilerinden önceki azizlerin ve din büyüklerinin sözlerini tartışılmaz inanç dogmaları kabul etmelerinden bahsetmekte, ileri sürülen bu uydurmalara tabi olmak yasaklanmaktadır.¹¹⁸ Burada yahudi başkahini Kayafa'nın Hz. İsa'nın kâfir olduğuna hükmedip, öldürülmesi yönünde karar açıklaması bir örnek olarak anılabilir.¹¹⁹ Bu âyetteki nehiy de yukarıdaki Nisâ sûresi 171. âyetindeki nehiy ifadelerindeki gibi irşat ve öğüt verme anlamındadır.

Zuhur sûresinde (43/61-62) hristiyanlara; “*şüphesiz o, kıyametin kopacağına bir bilgisidir, hakkında şüpheye düşmeyin ve şeytan sizi yoldan çevirmesin*” şeklinde hitap edilmiştir. Klasik tefsirlerde âyetteki “لَعَلَّكُمْ” ifadesi bilgi ve alamet şeklinde tefsir edilmiştir. Kendisiyle kıyametin bilgisine ulaşıldığından dolayı şart bilgi olarak isimlendirilmiştir.¹²⁰ Âyetteki “فَلَا تَمْتَرْنَ بِهَا” şeklindeki ifadede Hz. İsa'nın kıyamet alametlerinden olduğu hakkında şüpheye düşülmemesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.) davetinin doğru yol olduğu, “وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ” ifadesinde ise şeytanın, kendilerini hakka uymaktan alıkoymaması anlatılmıştır. Âyette geçen *bir bilgisidir* anlamındaki “لَعَلَّكُمْ” ifadesinin, Kur'ân-ı Kerîm veya Hz. Peygamber'e işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹²¹ Hristiyanlara yönelik bu mecazî nehiy âyeti de kanaatimizce *irşat* (eğitim) anlamındadır.

¹¹⁸ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 139.

¹¹⁹ Yuhanna 11/47-53; 18/24; Elçilerin İşleri 4/6; Markos 14/53-64; Luka 22/66-71.

¹²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 453.

¹²¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 61.

6. Hz. Muhammed'e ya da Onun Şahsında Mü'minlere Hitap Eden Nehiy Âyetleri

Bu başlıkta Hz. Peygamber'e (s.a.) hitapla başlayan nehiy içerikli âyetler ele alınacaktır. Bununla beraber bu âyetlerin ümmete de hitap ettiği klasik tefsirlerde ifade edilmektedir. Sakındırma ifade eden bu âyetler Hz. Peygamber'in şüpheyne düşmemesi, Ehl-i kitabın yaptıklarından endişe duymaması, hainlere destek çıkmaması, günahkârlara ve yalancılara itaat etmemesi ile ilgilidir. Bu çerçevede ilk olarak Hz. Peygamber'in şüpheyne düşmemesinin talep edilen ve iki ayrı sûrede geçmekle birlikte aynı metin ve anlamda olan âyetleri ele alabiliriz (el-Bakara 2/147, Âl-i İmrân 3/60). Bu âyetlerle Hz. Muhammed'e şüpheyne düşmesi yasaklanmaktadır.¹²² Klasik tefsirlerde Hz. Muhammed'e yapılan bu nehiy hitabının onun veya bu âyeti işitecek olanların hak yolda olan duruşlarını teyit etme, harekete geçirme ve heyecana sevk etme (tehyic) ifade ettiği vurgulanır.¹²³

Âl-i İmrân sûresinin 196. âyetinde ise bu defa Hz. Peygamber'i bir hususun aldatmaması gerektiğine dair bir ifade ile karşılaşılmaktadır. Müşriklerin dünyada sahip oldukları maddi gücün ve istediklerine ulaşabilme kabiliyetlerinin Hz. Peygamber'i aldatmaması istenmektedir. Âyetler "لَا يَغُرُّكَ" ifadesindeki "aldatmasın", "yanıltmasın" şeklindeki yasak, devam ve süreklilik bildirmekte, müşrikler hakkında yanılmamak şeklindeki haklı konumunu koruması Hz. Peygamber'den istenmektedir.¹²⁴ Zemahşerî burada Hz. Peygamber'in aldanış halinde olduğunun anlatılmadığını, bazen bir yasağın muhataba mevcut olumlu durumunu devam ettirmesi anlamında olabileceğini söyler.¹²⁵

Tevhid üzerine olmaya devama yönelik vurgu ve zımnen "müslüman olunuz" emri de bu âyetlerde ifade edilmektedir.¹²⁶ "Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma (denildi)" (el-En'âm 6/14), "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dîne çevir. Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma." (Yunus 10/105), "Allah'ı bırakıp da sana ne fayda

¹²² Âyetin metni:

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ.

¹²³ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 20.

¹²⁴ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi*, s. 282.

¹²⁵ Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed, *el-Belâgatu'l-Kur'âniyye fî tefsiri'z-Zemahşerî ve eseruha fî'd-dirâsâti'l-belâgiyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1408/1988, s. 377.

¹²⁶ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VII, 159.

ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma” (Yunus 10/106) âyetleri bu anlamdadır. Yine bu doğrultuda değerlendirilebilecek olan İsrâ sûresinin 39. âyetindeki “Allah ile birlikte başka ilâh edinme” ve Şuarâ sûresindeki (26/213) “Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma” âyetlerinde Peygamber’e hitap edilerek bulunulan iyi hâle devam, ihlaslı olma ve şirkin çirkinliği vurgulanmıştır.¹²⁷

Âl-i İmrân sûresinde (3/178) Hz. Peygamber’e (s.a.) veya böyle düşünen herkese, inkârcılar için tanınan sürenin ve kendi hâllerine bırakılmalarının lehlerine olduğu hissine kapılmamaları istenmektedir.¹²⁸ Âyetteki “وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (inkâr edenler, sanmasınlar.)” ifadesinde nehiy, inkâr hâlinde olanların sonlarına açıklık getirmektedir (بَيَّانُ الْعَاقِبَةِ).¹²⁹ Âl-i İmrân sûresindeki diğer bir âyette (3/161) “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ (Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez.)” ifadesiyle peygamberlik kurumunun böyle bir şeyi imkânsız kılacağı vurgulanmıştır.

Tevbe sûresinde de (9/113) bu örnekteki benzer şekilde, haber cümlesi formunda nehiy ifade edilmekte, Peygamber ve mü’minlerin müşrikler için af dilemeleri yasaklanmaktadır.¹³⁰ Müfessir Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) anlamın, “لَيْسَ لَهُمْ ذَلِكَ (Onlar için böyle bir hak söz konusu olamaz.)” şeklinde olduğunu, peygamberlik kurumunun ve imanın böyle bir şeye imkân vermeyeceğini söyler.¹³¹

Hz. Peygamber’e (s.a.) inkârcılara tabi olmaması tavsiye edilmiş; bunları idare etmesi ve İslâm’a girmeleri için yumuşak ve sevecen bir tavır sergilemesi yasaklanmış, İslâm’a davet ve hakkın açıklanması konusunda tavizsiz davranması istenmiştir.¹³² “وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ (Onlar için böyle bir hak söz konusu olamaz.)” şeklinde olduğunu, peygamberlik kurumunun ve imanın böyle bir şeye imkân vermeyeceğini söyler.¹³¹

¹²⁷ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 267.

¹²⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 50.

¹²⁹ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 298.

¹³⁰ Âyetin metni:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

¹³¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XVI, 214.

¹³² Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘aqlî’s-selîm*, VI, 225.

تُطْع مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوْيَهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا (Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.) (el-Kehf 18/28) Her iki âyet fakir ve toplumun alt kesimlerinden müslümanların bulunduğu ortamda Hz. Peygamber'le görüşmeyi kabul etmeyen, kendilerine özel görüşme ortamı hazırlanmasını isteyenlerin taleplerinin reddedilmesi hakkındadır. Bu âyetlerde geçen “وَلَا تَطْرُدْ” (kovma) ve “وَلَا تَعُدْ” (gözlerini ayırma)” şeklindeki nehiyler Hz. Peygamber'e, ayrıcalık isteyenlerin taleplerine itibar etmemesi yönünde mecazî eğitim anlamı içermektedir.

Hz. Peygamber'in inkârcılara tabi olmasının nehyedildiği ve yine eğitim anlamı taşıyan diğer bir âyet de İnsân sûresinde (76/24) geçmektedir.¹³³ Hz. Peygamber'in, Allah'ın hükmüne sabır göstermesi istenerek; günaha batmış olanlara, bu yola davet edenlere ve nankörlere tabi olması yasaklanmaktadır.¹³⁴ Kalem sûresinde de (68/8) “فَلَا تُطْعِ الْمُكَذِّبِينَ” ifadesiyle Mekkeli putperestlere uymasının yasaklandığı görülmektedir. Müşriklerin, Hz. Muhammed'in putlarına ibadet ederek bunlara tâzim göstermesi hâlinde kendilerinin de Allah'a ibadet ederek O'nu yüceltecekleri şeklindeki tekliflerini kabul etmemesi ve bu yönde gevşeklik göstermemesi istenmiştir.¹³⁵

Kur'an'ın pek çok âyetinde nübüvvetin sıkıntılarına karşı sabırla göğüs germesi yönünde Hz. Peygamber'e ilâhi destek ve yönlendirmelerde bulunmaktadır. Hz. Peygamber'e hitabeden “لَا يَحْزُنْكَ/ لَا يَحْزُنْكَ” (üzülme, seni üzmesin)” şeklindeki bu nehiy ifadeleri yasak değil teskin, takviye ve teyit anlamındadır.¹³⁶ Bu çerçevede Mâide sûresinde (5/41) Hz. Peygamber'e (s.a.) küfürde yarış hâlinde olan ve kalpten inanmamalarına rağmen, inandıklarını söyleyen münafıkların ve yahudilerin kendisini üzmemesi,¹³⁷ Yunus sûresinde (10/65) şirk, yalan ve tehdit şeklindeki

133 Âyetin metni:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطْعِ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا

134 el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 272.

135 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, VIII, 368.

136 el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi*, s. 338.

137 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا

sözlerinden dolayı kaygılanmaması istenmiştir.¹³⁸ Neml sûresinde de (27/70) buna yakın bir ifade ile karşılaşmaktayız. Müşriklerin İslâm daveti karşısındaki tutumlarından dolayı Hz. Peygamber'in daralmaması ve tedirgin olmaması istenmiştir.¹³⁹ Nahl sûresinde ise (16/127) sıkıntıya düşmemesi ve üzülmemesi yönündeki nehiy sabır tavsiyesini takip etmiştir:

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ

Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı ile. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.

Hz. Peygamber'e hitap eden nehiy âyetlerinin diğer bir şekli de bir oluş veya bir hâl üzerine bulunulmasının yasaklanmasıdır. Kalem sûresindeki (68/48) *"Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir hâlde Rabbine yakarmıştı."* âyetindeki *"وَلَا تَكُنْ"* nehiy ifadesi olup, kızgınlık dolu Yunus (a.s.) gibi olma, aksi halde aynı şekilde imtihan edilirsin denmektedir.

A'râf sûresinde (7/2) ise *"كِتَابٌ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ"* buyurularak, Hz. Peygamber'e kendisinin hak üzere olduğu hatırlatılmakta, Kur'an'ın kendisine indirildiği bildirilerek bu konuda içinde bir darlık hissetmemesi istenmektedir. Hûd sûresinde de (11/17) bu anlamda Kur'an'ın hak olduğu ve Hz. Peygamber'in şüpheye düşmemesi vurgusu yapılmaktadır.¹⁴⁰ Aynı sûrenin 117. âyetinde de Hz. Muhammed'e hitaben *"فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْذُبُ"* (Şunların taptıkları şeylerin batıl olduğu konusunda şüpheye düşme. Onlar sadece, daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar.) buyurulmuştur. Kendisinden şüphe beklenmesi en imkânsız bir kişi için, şüpheye düşmeme talebinin yapılması yukarıda da örnekleri geçtiği gibi daha çok heyecana sevk ve harekete geçirme (tehyic), uzaklaştırma ve mübalağalı bir dil

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

138 Âyetin metni:

وَلَا يَحْزَنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

139 Âyetin metni:

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ.

140 Âyetin metni:

أَفَمَنْ كَانَ عَلَى يَتِيمَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

kullanma durumudur. Aynı zamanda şüphe etmesi mümkün olmayan bir kimse hakkında böyle bir hatırlatmada bulunulması, ondan daha aşağı seviyedekiler bakımından bu yasağın haydi haydi geçerli olduğunu da anlatmaktadır.¹⁴¹

Secde sûresinde de (32/23) Hz. Peygamber'in (s.a.) vahiy konusunda tereddüde düşmemesinden bahsedilmiştir.¹⁴² Hz. Mûsâ'ya vahyedildiği, bunun olağan bir durum olduğu anlatılmış, Hz. Mûsâ için vahiy nasıl söz konusu ise Hz. Muhammed için de aynı şekilde söz konusu olduğu açıklanmıştır. Âyetteki bu nehiy ifadesinde de bir zümrenin hâli üzerine bulunulmamasına dikkat çekilmiş (الَّذِينَ عَنِ الْكُفْرِ), Hz. Peygamber'in kararsızlık hâlinde olmaması kendisine hatırlatılmıştır.¹⁴³

Hz. Peygamber'e münafıkların Tebük Seferi hazırlıkları devam ederken Ebû Âmir er-Râhib'in yönlendirmesiyle inşa ettikleri Mescid-i Dırâr ile ilgili uyarıda bulunulmuştur.¹⁴⁴ Müslümanlara zarar verme amacıyla inşa edilen bu mescitle ilgili "لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا" sarih nehiy ifadesiyle, Hz. Peygamber'in burada namaz kılması kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

Hz. Peygamber'e hitabeden diğer bir nehiy şekli de "لَا تَحْسَبَنَّ" (zannetme)" formundaki âyetlerdir. Bu âyetlerden biri olan "Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma"¹⁴⁵ (İbrâhim 14/42) âyetinin tefsirinde müfessir Zemahşerî bu ifadenin farklı şekillerde açıklanabileceğine dikkat çekmiştir. Âyetin Hz. Peygamber'in sebatını arttırma, zalimlerin yaptıklarının Allah'a gizli kalmayacağı, yaptıklarını gözardı ederek kendilerine muamele edeceğinin düşünülmemesi ve en ufak davranışlarının hassasiyetle dikkate alınacağını anlamına geldiğini belirtir. Âyetin Hz. Peygamber haricindekilerle ilgili olduğu değerlendirilmesi hâlinde ise Allah'ın sıfatları konusunda cahil kimselerin, Allah'ı yaptıklarından habersiz sanmamaları anlatılmaktadır.¹⁴⁶ Yine bu

¹⁴¹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, III, 209.

¹⁴² Âyetin metni:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَءِيلَ

¹⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 38.

¹⁴⁴ Mescid-i Dırâr ile ilgili geniş bilgi için bk. Algül, Hüseyin, "Mescid-i Dırâr", *DiA*, İstanbul 2004, XXIX, 272.

¹⁴⁵ Âyetin metni:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

¹⁴⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 389.

minvaldeki diğer bir âyette “ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ ” (inkâr edenlerin (Allah’ı) yeryüzünde âciz bırakacaklarını sanma!)” (en-Nûr 24/57) buyurulmuştur. Buradaki nehiy âyetinin de İbrâhim sûresindeki ile aynı doğrultuda olduğu, inkârcıların Allah’a karşı bir güç yetiremeyecekleri ve ilahi azabın bu zümreye ulaşacağı bildirilmektedir.¹⁴⁷

Hiz. Peygamber’in (s.a.) bazı inkârcıların ulaştığı maddi güce göz dikmemesi, imrenmemesi ve onlar için üzülmemesi istenmekte, sahip olduklarının değersizliği vurgulanmaktadır:

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ

Kâfirlerden bir kısmını faydalandığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve mü’minlere (şefkat) kanadını indir. (el-Hicr 15/88)

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْثَنَّهُمْ فِيهِ

Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır. (Tâhâ 20/131)

Bu âyetlerdeki nehiy ifadelerinin inançsızların elindeki dünya malının değersizliğini anlatan tahkir anlamında mecazî nehiyler olduğu görülmektedir.¹⁴⁸

Hiz. Peygamber’e namaz esnasında sesini yükseltmemesi ancak sahabilerin duymayacağı kadar da çok alçak sesle okumaması, orta bir yolun izlemesi tavsiye edilmiştir (el-İsrâ 17/110). Böylece “ وَلَا تَجْهَرْ ” (sesini yükseltme)” ve “ وَلَا تُخَافُ ” (kısmı)” iki nehyin ardından olumlu bir emir gelmiş ve orta bir yol takip edilmesi istenmiş, her işte orta yol seçiminin sevilen bir tutum olmasından ötürü, aşırı olan her iki durum yasaklanmıştır. Nitekim namazda sesini yükselttiğinde müşriklerin küfür ve saldırılarına maruz kalırken,¹⁴⁹ çok alçak sesle okuduğunda mü’minlerin işitmesi mümkün olmuyordu.¹⁵⁰

Meryem sûresinde (19/84) isyan ve şehvetlere devam konusunda inkârcıların ısrarlı tutumlarına dikkat çekildikten sonra bunlara azabın ulaşması konusunda Hiz. Peygamber’in aceleci olmaması istenmektedir.¹⁵¹ Kendisinin ve ashâbın bunlardan bir an önce kurtulmak için

¹⁴⁷ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 192.

¹⁴⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 217.

¹⁴⁹ Rivayete göre Hiz. Peygamber’in (s.a.) namazda yüksek sesle okuduğunda müşrikler Kur’an’a ve onu getirene karşı kaba ve çirkin sözler sarf ediyorlardı (bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI, 72).

¹⁵⁰ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 270.

¹⁵¹ Âyetin metin ve meâli şöyledir:

إِنَّمَا نَعِدُّ لَهُمْ عَذَابًا
Ey Muhammed! Şu hâlde, onların azaba uğramalarını istemekte acele etme.
Biz onlar için ancak (takdir ettiğimiz günleri) sayıp durmaktayız.

helak olmaları konusunda acele etmemesi, onlar için belirlenmiş bir süre olduğu ve kaçınılmaz bir şekilde ilahi cezaya doğru ilerledikleri açıklanmakta, âyetteki nehiyle Hz. Peygamber'e teselli verilmektedir.¹⁵²

Vahiy sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.) telaşlanarak aceleci davranmaması istenmiştir. Tâhâ (20/114) ve Kiyâme (75/16) sûrelerindeki âyetlerde temas edilen bu konu Hz. Peygamber'in endişesinden kaynaklanmaktadır. Vahiy sırasında aceleci davranmayarak, Cebrâil'in okumasından sonra, Cebrâil'in kendisini dinlemesi emredilmekte; okumalarının aynı anda olmaması istenmektedir.¹⁵³ Bu konuda endişeye yer olmadığı “ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ ” (Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme.)” (Tâhâ 20/114) ve “ لَا تُحَرِّكْ ” (Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.)” (el-Kiyâme 75/16) ifadeleri ile Kur'an'ın göğsünde bir araya getirileceği bildirilmiştir.

Hız. Peygamber inkârcı ve münafık zümrelerin görüşlerine itibar etmemek ve bunlara karşı tetikte olmak konusunda da uyarılmıştır. Bu uyarılar bazen hatırlatma, heyecanlandırma ve iyilik konusunda güçlü istek uyandırma (تَهْيِيجٌ وَإِلْهَابٌ) yapılırken (el-Ahzâb 33/1, 48), bazen de bunların mal ve oğullarının çokluğuna, çirkini davranış ve ahlâklara işaret edilmiştir (el-Kalem 68/10-14).¹⁵⁴ Kur'an'ın hak olarak indirildiği hatılatılarak bundan böyle aralarında buna göre hüküm verilmesi ve onların arzularına itibar edilmemesi vurgulanmıştır (el-Mâide 5/48-49; el-Câsiye 45/18).

Şûrâ sûresinde (42/15) uyarı biraz daha geniştir:

فَلِذَٰلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ أَمُنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ.

(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma ve şöyle de: “Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah, hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır.”

Hız. Peygamber'in Ehl-i kitabın batıl heveslerine uyması “ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ ” ifadesiyle

¹⁵² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 20.

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 112; VI, 269.

¹⁵⁴ Âyetin meâli: “Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.”

yasaklanmaktadır. Müfessir Beyzâvi bu âyetin savaş âyetiyle mensuh olduğunun söylenemeyeceğini, âyetin doğrudan ateşkes ilanı anlamı ihtiva etmediğini belirtmektedir.¹⁵⁵ Âyetteki Ehl-i kitabın batıl heveslerine tabi olma konusundaki yasağı, “hanif dinine davet” ve “emrolunduğu üzere dosdoğru olma” emirlerini pekiştirmektedir.

Hiz. Peygamber’e (s.a.) âyetlerin kendisine bildirilmesinden sonra inkârcılara itibar etmemesi söylenmiş (el-Kasas 28/87) aksini yapması durumunda bunların kendisini âyetlerden alıkoyacakları uyarısında bulunulmuştur.¹⁵⁶ Klasik tefsirlerde (وَلَا يَضُدُّكَ) ifadesiyle yapılan uyarının, müşriklerin kendisini atalarının dinine davet ederek evlilik ve mal teklifinde bulunmalarıyla ilgili olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁷ “Müşriklerden olma.” ifadesi, müşriklerin arzuları doğrultusunda hareket edilmemesi anlamındadır, zira müşriklerin sunduğu metotlara rıza göstermek onlardan olmaktadır.¹⁵⁸ Hemen sonrasında gelen “Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme” ifadesinde (وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ) ibadete layık ve ilah olma sıfatına sahip olanın yalnızca Allah olduğu açıklanmaktadır. Bu nehiy ifadeleri müfessir Beyzâvî’ye göre iyilik konusunda güçlü bir istek uyandırma (تَهْيِيج) anlamındadır. Böylece Hiz. Muhammed’in müşriklere yardım etme ümitleri de tümüyle boşa çıkarılmaktadır.¹⁵⁹

Ahzâb sûresinde (33/52) Hiz. Peygamber’e mevcut eşleri dışında bundan sonra, başka kadınlarla evlenmesi, eşlerini boşayıp başka eşler alması yasaklanmaktadır.¹⁶⁰ Bir şeyin veya durumun helâl olmadığının ifade edilmesi o şeyin haram olduğunu ifade şekillerinden olup bu âyette “لَا يَحِلُّ لَكَ” (Sana helâl değildir.)” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁵ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 79.

¹⁵⁶ Âyetin metni:

وَلَا يَضُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

¹⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXV, 23.

¹⁵⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, II, 449.

¹⁵⁹ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 187.

¹⁶⁰ Âyetin metni:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا

¹⁶¹ Âyetin meâli şöyledir: Eğer Allah’ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.

Hız. Peygamber'e peygamberlik konumu ve yaratılmışların en hayırlısı olmasından dolayı bazı durumlarla ilgili nehiyler yapılmıştır. Müddessir sûresindeki (74/6) "وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ" (iyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.)" âyeti bu çerçevededir. İnfakın, yaptığını çok göstererek veya daha fazlasını bekleyerek yapılmamasıdır. Klasik tefsirlerde hitabın neden Hız. Peygamber'e yapıldığı konusunda iki görüş yer alır. Birinci görüşe göre, insanların ahlâk bakımından en üstünü olmasından dolayı bu yasağın Hız. Peygamber'e özeldir. Diğer görüşe göre ise yasağın, Hız. Peygamber ve ümmeti için tenzihi bir anlam ifade etmekte, böyle bir davranıştan uzak durulmasına dikkat çekilmektedir.¹⁶² Müfessir Ebüssuûd, insanların ahlâk bakımından en üstünü olmasından dolayısıyla buradaki nehyin Hız. Peygamber için haramlık genel için ise tenzih ettiği görüşündedir.¹⁶³

Duhâ sûresinde (93/9-10) geçen iki âyette, Hız. Peygamber'den (s.a.) yetimleri ezmemesi ve kendisinden bir talepte bulunanları azarlamaması istenmektedir. Bu iki nehiy âyetinden ilkinde (فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ) yetimlere şefkatli bir baba olması, diğerinde (وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ) bir talepte bulunana nezaketle ve merhametle mukabelede bulunması tavsiye edilmektedir.¹⁶⁴ Müfessir Âlûsî, "السَّائِلَ" ifadesi ile anlatılanın ilmi konularla ilgili sorular olduğuna dair bazı sahâbîlerden gelen rivayete yer verir.¹⁶⁵ Bu rivayette bilgisi olduğu ilmi konularda kendisine yöneltilen bir soruyu cevapsız bırakanın; kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁶

7. Doğrudan Mü'minlere Yönelik Nehiy Âyetleri

Medenî âyetlerde yoğunlaşan mü'minlere yönelik nehiyler genel olarak, yeni oluşmakta olan İslâm toplumu ile ilgili ahlâki ve hukukî düzenlemeleri ele alsa da, zaman zaman yahudilerin uyarılması da söz konusu olmaktadır.

¹⁶² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 253.

¹⁶³ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, IX, 55.

¹⁶⁴ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 573.

¹⁶⁵ Hadis-i şerifin metni:

من سئل عن علم يغلمه فكتمه ألجم يوم القيامة بلجام من نار.
(bk. Ebû Dâvud, "İlim", 9; Tirmîzî, "İlim", 3; İbn Mâce, "Mukaddime", 24; *Müsned*, II, 263, 305, 344, 353, 495).

¹⁶⁶ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX, 164.

Kur'ân-ı Kerîm'in temel muhatap kitlesi mü'minler olduğu için onlara yönelik çok sayıda nehiy âyeti bulunmaktadır. Tamamını burada zikretmek mümkün olmasa da bunların belli başlı konular etrafında ifade edilmesi mümkündür. Bunlardan bir tanesi de müslümanların birlikte yaşadıkları diğer din mensupları dostluk kurulmasının yasaklanmasıdır. Bu yasakla, diğer din mensuplarıyla söz konusu olan ilişkinin bundan böyle farklı olacağı, dostluk ve düşmanlık ölçüsünün Allah için olmak esasına dayanacağı belirtilmiştir.

Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi ile ilgili âyette ise bu süreçte Ehl-i Kitaptan gelebilecek incitici dedikodulara aldırış etmeden¹⁶⁷, nereden yolculuğa çıkarlarsa çıksınlar, mü'minlere yüzlerini Mescid-i Harâm yönüne çevirmeleri emredilmiştir. Âyette ifade edilen “فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي” (Zalimlerden korkmayın, benden korkun.)” (el-Bakara 2/150) ifadesindeki korkmamak, klasik tefsirlerde onların bu konudaki konumlarıyla ilgili tahkir ve yönlendirmelerinin reddedilmesi şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁸ Yine kıblenin Kudüs'ten Mescid-i Harâm'a çevrilmesinden sonra müşriklerin *kıblemize döndüğü gibi dinimize de dönecektir* bahanesine sarılmamaları için her nerede olurlarsa Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'a yönelmesi emredilmiştir. Ardından gelen “فَلَا تَخْشَوْهُمْ” (Onlardan korkmayın)” ifadesi ise kıblenin değişimi konusunda mü'minlerle girecekleri tartışma, kavga ve dini konularda verecekleri zararlardan çekinilmemesi şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁹

Mü'minlere yönelik Allah'a şirk koşulmamasına dair nehiyler; Allah'a ibadet, zikir veya tam bağlılığa dair emirleri takip etmiştir. Nisâ sûresinde (4/36) “وَاَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا” (Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.)” âyetindeki şirkle ilgili yasak âyetin baş tarafında yer alan Allah'a ibadeti vurgulamak amacıyla gelmiştir. Bu şekilde emirden sonra nehiy gelmesi baştaki emrin tekidini ifade eder. Bu şekildeki diğer bir âyet de Bakara sûresindeki (2/152) “فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ” (...Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.)” âyetidir. Bu âyette de şükür emrinin ardından bunu tekit sadedinde nankörlükle ilgili yasak gelmiştir.¹⁷⁰ Rûm sûresinde de (30/31) aynı

¹⁶⁷ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 114.

¹⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 226.

¹⁶⁹ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, II, 686-691.

¹⁷⁰ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi*, s. 440.

üslup görülmekte, yasak emirleri takip etmektedir. “ مُبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ” ifadesinde; tekrar tekrar Allah’a yönelme, O’na karşı gelmekten sakınma ve namazı kılma emrini; şirkten sakınmak; dinlerini terk ederek farklı önderler edinen, hak üzere olduklarına sevinen fırkalar gibi olunmaması yasağı takip etmiştir.¹⁷¹ Cin sûresinin 18. âyetinde de mescitlerin sadece Allah’a tahsis edilmesi gerektiği ifade edilerek buralarda herhangi bir şirk unsuruna yer verilmesi yasaklanmıştır.¹⁷² Bu yasakla mü’minlere, yahudi ve hristiyanların sinagog ve kiliselerinde yaptıklarına benzer şekilde Allah’a ortak koşmaları yasaklanmıştır.¹⁷³

Kur’ân-ı Kerîm’de mü’minlerin kâfirleri ve Ehl-i kitabı dost edinmeleri de yasaklanmaktadır. Âl-i İmrân, Mâide ve Nisâ sûrelerinde “لَا تَتَّخِذُوا (Edinmeyin!)” ve “لَا يَتَّخِذْ (Edinmesin!)” şeklinde gaib ve muhatap sigalarıyla nehiyler yer almıştır.¹⁷⁴ Âl-i İmrân sûresinin 118. âyetinde “لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ (Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin.)” (Âl-i İmrân 3/118) buyurularak diğer din mensuplarının sırdaş edinilmemesi istenmiştir.¹⁷⁵ Mümteherine sûresinin ilk

171 el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 207.

172 Âyetin metni:

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا

173 es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, III, 460.

174 Bu âyetlerin meâlleri:

Mü’minler, mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah’adır. (Âl-i İmrân 3/28)

Ey iman edenler! Mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah’a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? (en-Nisâ 4/144)

Ey inananlar! Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez. (el-Mâide 5/51)

Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının. (el-Mâide 5/57)

Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık. (Âl-i İmrân 3/118)

175 Bu yasağa İslâm tarihinin ilk dönemlerinde hassasiyetle bağlı kalındığı klasik tefsir kaynaklarında nakledilmektedir. İç yazışmalara vâkıf olmaları tehlikesine karşı devlet işlerinde zimmilere kâtiplik görevi verilmesi bu âyete dayanılarak yasaklanmıştır (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-azîm*, III, 165). Alım satımda görevlendirmeleri ve yetkilendirilmeleri de bu âyetle yasaklanmaktadır. Hz. Ömer Ebû Mûsâ’yı gayri müslim bir kâtip görevlendirdiğinden dolayı kınamıştır (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, III, 58).

âyetinde “لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ” ifadesiyle mü’minlere, kendilerinin ve Allah’ın düşmanları olan kişileri dost edinmemeleri açıklanmış,¹⁷⁶ son âyetinde ise (60/13) “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا” (Ey iman edenler! Kendilerine Allah’ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.)” ifadesiyle nehiy tekrarlanmıştır.¹⁷⁷

Yukarıdaki âyetlerin bir devamı niteliğinde değerlendirilebilecek olan, inkârcıların âyetleri yalanlamaları veya alaya almaları durumunda kendileriyle oturulması da yasaklanmaktadır.¹⁷⁸ Nisâ (4/140) ve En’âm (6/68) sûrelerindeki bu âyetlerde mecazî eğitim anlamındaki bu tavsiye ile bunlarla oturulmaması, unutulurak böyle bir duruma düşülse de hatırlandığı anda o meclisin terk edilmesi emredilmektedir:

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يَكْفُرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَّبِعُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ.

Oysa Allah size Kitap’ta (Kur’an’da) “Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır. (en-Nisâ 4/140)

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُبْسِئَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَتَّبِعْ بَعْدَ الذِّكْرِ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ.

Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma. (el-En’âm 6/68)

Onlarla bir arada oturmaya dair bu hükmü inkârcılarla dostluğun haram kılınmasında ilk aşamadır. Böylece gerçek müslümanlarla münafıkların ayrılması sağlanacaktır. Nisâ sûresinin 140. âyetinde başka bir konuya geçmeleri durumunda onlarla oturulmasına dair ruhsat verilmiş ancak bu hüküm de Tevbe sûresindeki (9/23) “Küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve

¹⁷⁶ Âyetin meâli:

Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanı nız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah’a inandınız diye Resûlü ve sizi yurdundan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlicesevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlakadoğru yoldan sapmıştır.

¹⁷⁷ Uyarılan bu kişilerin bazı fakir Müslümanlar oldukları rivayet edilmektedir. Hâtib b. Ebî Beltea (ö. 30/650) bunlardan biridir. Bunun dışında da bazı fakir Müslümanların da maddi ihtiyaçlarından dolayı yahudilere İslam toplumuyla ilgili gizli kalması gereken bilgileri paylaştıkları nakledilmektedir (bk. er-Râzi, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXIX, 310).

¹⁷⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 304.

kardeşlerinizi bile dost edinmeyin.” âyetiyle neshedilmiş, kâfirlerle dostluk kesin bir şekilde haram kılınmıştır.¹⁷⁹

Mü’minlerden dinin hükümlerini tam olarak uygulamaları istenmiş, bu temel esasta ayrılığa düşülmesi yasaklanmıştır (eş-Şûrâ 42/13).¹⁸⁰ Âyette Allah’ın varlığını ve birliğini esas alan İslam dinine uymak emredilirken, bu konudaki tüm ihtilaflar nehyedilmiştir. Ayrıca “وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ” ifadesinde görülen nehiy *terbiye ve disiplin* anlamında *mecazî* bir nehiydir. Dinin asılları ile ilgili her türlü farklı yöneliş ve mezhepleşmenin yıkıma götüreceği ifade edilerek, iyiliğin söz birliği etmekte olduğu vurgulanmıştır.¹⁸¹

Mü’minlerin kullandıkları bazı ifadeler yahudilerin kötü niyetli kullanımlarından dolayı düzeltilmiş, müşriklerin bazı inançlarının devam ettirilmesi ve şeytana tabi olunması yasaklanmıştır. Bunların ilki kelime tahrifiyle yahudilerin mü’minleri rencide etmeleri konusundadır. Yahudilerin bu davranışlarına karşı alternatif bir kelime tavsiye edilerek saldırı amaçlı kullanılan bu sözcüğün kullanımı yasaklanmıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمِعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ey iman edenler! “Râ’inâ (bizi gözet)” demeyin, “unzurnâ (bize bak)” deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır. (el-Bakara 2/104)

Küçümseyici ve kötü niyetli kullanımlarından dolayı mü’minlere “رَاعِنَا (bizi gözet)” yerine “انْظُرْنَا (bize bak)” demeleri tavsiye edilmiştir. Bu ifadeye Nisâ sûresinde de (4/46) işaret edilerek, bazı yahudilerin kelimeleri tahrif ederek anlamlarından uzaklaştırdıkları, “işittik karşı geldik”, “işit işitmez olası” anlamında râina dedikleri nakledilir. Yahudiler Tevrat’ı te’vil ederek, metinden çıkarılamayacak anlamlar ileri sürmekte, *bizi gözet* ifadesi olan “رَاعِنَا” kelimesini Süryanice veya İbranice gibi diğer Sami dillerde sövmek anlamında olan “رَاعِنَا” ile değiştirmekte; böylece saygı görünümünü altında Hz. Peygamber’i (s.a.) küçük görüp, kendisine küfretmekteydiler. Böylece

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 236.

¹⁸⁰ Âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ.

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslâm dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.

¹⁸¹ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, VII, 505.

mü'minlerin, yahudilerin bu hakaretlerine alet olmasının önüne geçilmiştir. Hukuki olmaktan çok ahlaki bir nitelik arz eden bu nehiy müslümanlar için terbiye ve eğitim anlamında mecazî bir nehiydir.

Müşriklerin bazı yanlış inanışlarını taklit etmemeleri konusunda mü'minler uyarılmıştır. Âl-i İmrân sûresindeki (3/156) “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ ” ifadesiyle müşriklerin yaptığı gibi seferde veya savaşta ölen müslümanlarla ilgili, yanlarında olmaları hâlinde ölmeyecekleri ve öldürülmeyecekleri şeklindeki konuşmalar yasaklanmıştır.¹⁸²

Bakara sûresinde (2/272) mü'minlere infak konusunda hatırlatmada bulunmaktadır:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır anlamında her ne harcarsanız - hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir.

Şeytanın adımlarının takip edilmemesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.) emir ve yasaklarını uygulamada ciddiyet üzere olmaları yönünde de müslümanlar uyarılmıştır. Bakara sûresi âyet 208'te “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ ” ifadesi, topluca İslâm'a girerek şeytana tâbi olmaktan imtina etmekle ilgilidir. Topluca İslâm'a girmek; imana dair hiçbir konu ve dini hükmün göz ardı edilmeden noksansız bir iman olup, âyetin devamında bu emrin tekidi sadedinde şeytanın adımlarının takip edilmesi yasaklanmıştır. Şeytanın adımlarını takip etmek ise ayrı düşmek veya müslümanlar arasında ayrılıklar çıkarmak şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸³

Haşr sûresinde (59/7) ganimetlerle ilgili hüküm verilirken de mü'minlere “ وَمَا نَهَيْكُم عَنْهُ فَأَتَيْتُهَا ” (Peygamber size neyi yasakladıysa ondan vazgeçin)”, Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarına tam bağlılık gösterilmesine dikkat çekilmiştir.¹⁸⁴ Âyetteki “vazgeçin” anlamındaki “إِنْتَهَوْا” ifadesi, emir sigası

¹⁸² Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

¹⁸³ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 134.

¹⁸⁴ Âyetin metni:

olsa da nehiy ifade etmekte, tam anlamıyla bir kaçınma olması gerektiği anlatılmaktadır.

Bu doğrultuda Enfâl sûresinde de birkaç yerde yasaklara tam bağlılık gösterilmesi gereği tekrarlanmaktadır. Pekçok harp ve teşri konularının yer aldığı Enfâl sûresinde (8/20) “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ” âyetiyle, Allah ve Resûlüne itaat emredilirken, Kur’an’ı dinledikleri halde ondan yüz çevirmemeleri istenmekte, Allah’a itaat ile peygambere itaatin ayrı değerlendirilemeyeceği vurgulanmaktadır.¹⁸⁵ Bir sonraki âyette ise “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ” (Kur’an’ı işitiyor/dinlemiyor oldukları halde, “işittik” diyenler gibi de olmayın.)” (el-Enfâl 8/21) buyrulmaktadır.

Bu insanların duymamış kabul edilmeleri, kulakları ile duydukları halde kalpleri ile duymamaları sebebiyledir.¹⁸⁶ Zira işitmekten kasıt ibret ve ders almaktır. Bu iki âyetteki nehiy tehdit ifade etmektedir. Yine bu sûrenin 27. âyetinde Allah’a, Peygamber’e ve emanetlere hainlik edilmemesi konusunda bir uyarı vardır.¹⁸⁷ Bu ihanet klasik tefsirlerde farklı şekillerde açıklanmış; farz ve sünnetlerin bırakılması, içi dışı bir olmama, ganimetler¹⁸⁸ veya mü’minlerle ilgili mahrem bilgilerin müşriklere aktarılması olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁹ Bu nehiy ifadesi Allah ve Resûlüne ihanet etmeme hâlinin sürekli olması gerektiğini anlatmaktadır.¹⁹⁰

Tebûk Gazvesi’nden sonra inen Tevbe sûresinin 120. âyetinde Medine ve çevre kabilelerden savaştan geri kalanlar kınanmıştır.¹⁹¹ Âyette nehyin nefiy şeklinde olması mübalağa

---

مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرُّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

¹⁸⁵ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 54.

¹⁸⁶ es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, I, 498.

¹⁸⁷ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

¹⁸⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 56.

¹⁸⁹ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XI, 120

¹⁹⁰ el-Ensârî, *Esâlibu’l-emri ve’n-nehy*, s. 382.

¹⁹¹ Âyetin metni ve meâli:

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ

ifade etmektedir.

Tevbe sûresin 122. âyetinde ise müslümanların sefere çıkmaları teşvik edilmekle birlikte “وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً” ifadesiyle bunun topluca olmayacağı açıklanmıştır. Âyetin anlamı ile ilgili farklı rivayetler nakledilmekte, *dini konularda derinleşmenin* savaşa katılanlar veya geride kalıp Hz. Peygamber’le (s.a.) kalanlar konusunda olduğu konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. “لِيَنْفِرُوا” (*Seferberliğe katılmaları*)” muzari fiilinin lâm-ı cühutla getirilmesinin nefyi tekid ederek, *müslümanların gazaya katılmalarının gerekli olması ölçüsünde, bir grubun da geride bırakılması da o derece gereklidir* anlamında olduğu; savaşa meşgul olan bir gruba karşılık diğer bir grubun *ilimle meşgul olması gerektiği* ifade edilmiştir.¹⁹²

Klasik tefsirlerdeki farklı rivayetlere rağmen âyetle ilgili anlatılanın; ilim tahsiline ve ilimde derinlik sahibi olunmasına (التَّفَقُّه) yönelik teşvik ve topluca cihada çıkılarak ailelerin ve yurtların savunmasız bırakılmaması olduğu görülmektedir.¹⁹³ Bu çerçevede dinde derin bilgiye sahip olmak için ilim tahsilinin farz-ı kifaye olduğu belirtilirken,¹⁹⁴ “her kesiminden bir grup” ifadesi haber-i vâhidin, tevatür seviyesine yükselmemekle birlikte delil olabileceğini göstermektedir.¹⁹⁵ Bu konu Fî Zilâl’de çok farklı anlatılmakta, buradakilerin aksine dinin savaşa gidenlerce öğrenildiği, geride kalanların bu bilgidен mahrum kaldığı söylenir.¹⁹⁶

Bakara sûresi 286. âyetinde daha önce bazı örnekleriye karşılaştığımız dua anlamında mecazî nehiyler bulunmaktadır. Bu âyetlerde “قُولُوا (deyiniz)” takdirinde, mü’minlere dua öğretilmekte ve sakınılacak konular anlatılmaktadır. Âyette *bizi sorumlu tutma, bize ağır yük*

أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevîlere, Allah’ın Resûlünden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelenlendirmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel(in sevabı) yazılmış olmasın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanların mükâfatını zayi etmez.

¹⁹² İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XI, 60.

¹⁹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, V, 116.

¹⁹⁴ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XI, 49.

¹⁹⁵ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 102.

¹⁹⁶ Kutub, *Fî Zilâl’l-Kur’ân*, III, 1735.

yükleme ve bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme şeklinde nehiy ifadeleri geçmektedir. İlk ifade olan “Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!” ifadesini değerlendiren müfessirlere göre, unutma ve yanılma sonucu yapılanlardan sorumlu tutulmama bahsedildiği gibi, teklifi konularda unutma veya hataya yol açacak aşırılık ve umursamamazlıktan da bahsedilmektedir. Bu ise, bu şekildeki fiillerin de sonuç doğurmasından ve bunlardan sorumlu tutulmanın kaçınılmaz olmasından dolayıdır. Unutkanlık veya yanlışlık sonucu da olsa zehir alındığında zarar görmek kaçınılmaz olduğu gibi, kasıtlı olmayan günahlar için de ceza vardır. Allah’ın aksini vaat etmesi (Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.) bunun imkânsız olduğunu göstermemekte olup, af ancak Allah’ın rahmet ve ihsanının bir sonucudur.¹⁹⁷

Âl-i İmrân sûresinde de bu şekilde bir nehiy söz konusudur:

رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

(Onlar şöyle yazarlar): “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahset. Şüphesiz sen çok bahşedensin.” (Âl-i İmrân 3/8)

Âyetteki “Kalplerimizi eğriltme” ifadesi de dua anlamında mecazî bir nehiydir. Kelâm ilminde, Allah’ın hayrı yaratması gibi şerri de yaratması meselesi tartışılmış; Ehl-i sünnet Allah’ın hayrı da şerri de yarattığı görüşünü benimserken, Mu’tazile Allah’ın şerri yaratmadığı görüşünü ileri sürmüştür. Onlara göre âyet, *bizi hidâyet üzere sabit kıl ki hak yoldan sapmayalım ve bizim kalbimizi eğriltmeye hakkın olmasın* anlamındadır.¹⁹⁸

Âl-i İmrân sûresinde sebat etmek, ayrılığa düşmemek ve gevşememek tavsiyelerini ihtiva eden nehiyler de bulunmaktadır. Sûrenin 102. âyetinde ancak İslâm üzerine ölünmesine dikkat çekilerek dinde sebat etmek konusu vurgulanmıştır.¹⁹⁹ Buradaki nehiy, teşvik ve rağbet ettirmek anlamında mecazî bir anlam ifade eder. Takip eden Âl-i İmrân sûresi 103. âyetinde müslümanlar ayrılığa düşmemeleri,²⁰⁰ 105. âyetindeki “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ” ifadesiyle de yahudi ve hristiyanlar gibi fırkalara ayrılmamaları konusunda uyarılmaktadır. Ehl-i kitaptan önceki peygamberlerin ümmetlerinin yanı sıra, bu ümmetin de bid’atçılarına işaret

¹⁹⁷ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, I, 277.

¹⁹⁸ Ebû Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, II, 402.

¹⁹⁹ Âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.

²⁰⁰ ed-Dirâz, *el-Esâlibu’l-İnşâiyye*, s. 73.

edilerek, bu ihtilafın dinin temelleriyle ilgili değil teferrüata dair olduğu, ayrıntılara dair ihtilafların ise Hz. Peygamber (s.a.) tarafından bir rahmet olarak değerlendirildiği vurgulanmaktadır.²⁰¹ En'âm sûresinin 153. âyetinde de bu konu vurgulanmaktadır:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَضَعِ اللَّهُ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ
İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.

Mü'minlerin Allah'ın yolu dışında şüphe, bid'at ve nefsî arzular gibi bir takım yollara yönelmemeleri, aksi halde parça parça olacakları hatırlatılmaktadır.²⁰²

A'râf sûresinde de (7/3) “إِتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ” ifadesiyle, Allah'ın indirdiğine tabi olunması emredilerek bunun dışında cin ve insanlara uyulmaması istenmektedir. Klasik tefsirlerde Allah tarafından indirilenin sünneti de kapsadığı²⁰³ kapsadığı,²⁰⁴ bunların terk edilerek hükmü kaldırılmış kitaplara, insan ve cin şeytanlara tabi olunması yasaklanmaktadır.²⁰⁵ Nehiy, *Rabbinizden size indirilene uyun* emrini tekid etme görevini üstlenmiştir. Yukarıdaki “ayrılığa düşmeme ve Allah'ın yolunu bırakarak farklı yollara sapmama” konularındaki nehiyler mü'minler için irşad ve eğitim anlamındadır.

Âl-i İmrân sûresi 139 ve 175. âyetlerinde mü'minlere mânevi destek anlamı taşıyan nehiyler görülmektedir. Bu âyetlerden ilkinde destek mahiyetinde, düşman karşısında mü'minlere üzülmemeleri ve gevşememeleri (وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا) hatırlatılmaktadır.²⁰⁶

Âl-i İmrân sûresinin 175. âyetinde mü'minlerden propaganda faaliyetlerinden dolayı endişeye kapılmamaları; şeytanın kuruntu ve yönlendirmelerde bulunduğu anlatılmaktadır.²⁰⁷

Âyetteki “يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ” ifadesi, şeytanın Hz. Peygamber (s.a.) ile birlikte savaşa çıkmayıp geride

²⁰¹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, II, 68.

²⁰² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîd*, IV, 254.

²⁰³ “O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.” (en-Necm 53/3-4).

²⁰⁴ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 5.

²⁰⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîd*, IV, 268.

²⁰⁶ Müfessir Taberî “üzülmeyin” ifadesinin, meydana gelen ölüm ve yaralanmalardan dolayı Allah'ın bir tâziyesi olduğunu söyler (bk. et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VI, 76).

²⁰⁷ Âyetin meâli şu şekildedir: “O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun.”

kalanları veya Ebû Süfyan ve çevresindekilerden gelecek tehlikeye karşı korkutması şeklinde yorumlanmıştır. “فَلَا تَحَافُواهُمْ” ifadesiyle, mü’minlere bunlardan korkmadan Hz. Peygamber’in yanında cihad etmeleri istenerek kendilerine bu nehiyle güven telkin edilmektedir.²⁰⁸

Nisâ ve İsrâ sûrelerinde öldürmenin haram olduğunu ifade eden iki âyet bulunmaktadır. Nisâ sûresindeki âyette (4/92) öldürme yasağı nefiy şeklinde olup, “وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا” “وَ لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا” bir mü’minin bir mü’mini öldürmesinin kabul edilebilecek bir durum olmadığı ancak hata sonucu böyle bir şey olabileceği ifade edilmiştir.²⁰⁹ Klasik tefsirlerde âyetin yorumu ile ilgili birçok rivayet nakledilmiş konunun Ebu’d-Derdâ (ö. 32/652), Ayyâş b. Ebû Rebîa (ö. 15/636) ve Huzeife b. Yemân (ö. 36/656) ile ilgili olarak indiğine dair rivayetlere yer verilmiştir.²¹⁰ İsrâ sûresinde (17/33) ise nehiy sarîh bir şekilde nehiy lâmî ile ifade edilmiştir:

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kisas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir. (el-İsrâ 17/33)

Öldürme yasağından başka *öldürmede israftan* bahsedilmektedir. Bu ise kisas uygulanan kişinin cesedine zarar verme, bir şahsa karşılık aşırıya giderek katilin akrabalarından daha çok kişinin öldürülmesidir.²¹¹

Mâide sûresinde (5/2) ilâhî sınırlara riâyet, geçmişe dayalı bir kinle haddi aşma, günah ve düşmanlıkta işbirliği içinde olmamak konularında mü’minler uyarılmaktadır. Âyetin ilk bölümünde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أُمِّيْنَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ” ifadesinde mü’minlerin Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu

²⁰⁸ Âyette belirtilen şeytandan kastedilenin Naîm b. Mes’ûd veya Ebû Süfyan olduğu veya “إِنَّمَا ذَلِكَ” ifadesinin 173. âyette geçen “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” sözü olduğu nakledilir (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, III, 125).

²⁰⁹ Âyetin metni:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فِدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

²¹⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 92.

²¹¹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, V, 170.

kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve Allah'ın evine gösterilecek saygı ile aynı kapsamda olmasından dolayı hacılara saygısızlık etmek yasaklanmaktadır. Burada söz konusu olan hacılar müşriklerdir. Zira mü'minlere hac ya da ziyarette eziyet edilmesi haramdır.²¹² Klasik tefsirlerde âyetteki "شَعَائِرَ اللَّهِ" ifadesinin hacla ilgili ibadetler, genel olarak Allah'ın dini ve farzlar şeklinde açıklandığı görülmektedir. Bu ilk nehiy irşad anlamında mecazî bir nehiydir. Âyetin devamında müşriklerin müslümanları Mescid-i Harâm'dan alıkoymalarından ötürü bazılarını besledikleri kinin, kendilerini haddi aşmaya sürüklememesi uyarısı yapılmıştır.²¹³ Yasakla ilgili, bunun Hudeybiye ile kayıtlı olmadığı, geleceğe dair mü'minlere yönelik olabilecek tüm engellemeleri içerdiği ve ileriye yönelik teşri ifade ettiği değerlendirilmesi de yapılmıştır.²¹⁴ Nehiy, nasıl davranılması gerektiğine dair emirle devam etmekte "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ" buyurularak, iyilik ve takva üzere yardımlaşma tavsiye edilerek, günah ve düşmanlık üzere işbirliği yasaklanmaktadır. Tüm bu nehiy ifadeleri incelendiğinde irşad ve tehdit içerikli oldukları görülmektedir. Zira âyet "وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ" (Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir)" ifadesiyle bitmekte, müslümanlara Allah'ın intikamının çok daha şiddetli olacağı uyarısında bulunmaktadır.²¹⁵

Müslümanların helâlleri haram kabul ederek zühd ve takvâ gerekçesiyle kendilerini nimetlerden alıkoymaları ve haddi aşmaları yasaklanmış, rızıkların helâl ve haram olma vasıflarını belirleme yetkisinin Allah'a ait olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bir önceki ele aldığımız Mâide sûresini ikinci âyetinde olduğu gibi bu âyetinde de (el-Mâide 5/87) haddi aşmak yasaklanmaktadır. Haddi aşmanın ise helâllerin tüketilmesinde müsrif davranılmaması olduğu ifade edilmiştir.²¹⁶

²¹² İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 83.

²¹³ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَيْمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ ضَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

²¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, III, 437.

²¹⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 114.

²¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 283.

Bu nehiylerinde irşad anlamında olduğu görülmektedir.²¹⁷

Mâide sûresindeki (5/101) diğer bir nehiy, olumsuz neticelere yol açabilecek sorular sorulması ile ilgilidir. Klasik tefsirlerde âyetin tefsiri sadedinde nakledilen hadisler konuyu açıklamaktadır. Nitekim bu hadis-i şeriflerden birinde ahirette sevk edileceği yeri soran adama Hz. Peygamber (s.a.) “cehennem” şeklinde cevap vermiştir. Âyetin genelinden anlaşılan, bedevîlerin Hz. Peygamber’i sorularla zorlamasının neticesi olarak bu âyetle azarlanmış olduklarıdır.²¹⁸ Kur’an indirilirken sorular sorulması bu yasaktan istisna edilmektedir. Kerahat ifade eden bu nehiyle mü’minler boş soru sormamaları hususunda uyarılmakta, bir sonraki âyette (el-Mâide 5/102) önceki bir topluluğun bu tür şeyleri sormaları sonucu kâfir oldukları hatırlatılarak, İsrailoğulları’nın sonuna dikkat çekilmekte ve bir bakıma bu nehyin gerekçesi açıklanmaktadır.

Müşrikler Tevbe sûresinin 28. âyetiyle 9. yılda umre ve hac ibadet yapmaktan men edilmiş, bunların bundan böyle Mescid-i Harâm’a yaklaştırılmayacakları açıklanmıştır. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا böylece müşriklere yasaklama zahiri bir sebebe bağlanmıştır. Bu cümlelerin müslümanlara, müşriklere fırsat vermemeleri anlamında bir kinaye olduğu da ifade edilmiştir.²¹⁹

Hûd sûresinde Hz. Peygamber’e, iman edenlerle birlikte dosdoğru olması, Allah’ın sınırlarını aşmaması (11/112) ve zulmedenlere meyletmemesi (11/113) istenmiştir. Âyette geçen “وَلَا تَزْكُوا” yönelmek ve sakinleşmek anlamına gelmektedir.²²⁰ Klasik tefsirlerde meyletmek bunlara kibar davranmamak ve yardımlarına başvurmamak şeklinde açıklanmıştır. Aksi davranış işlerine rıza göstermeye ve yaptıklarının doğru görülmesine sevk edecektir.²²¹ Yaptıklarına razı

²¹⁷ Âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْزَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.

²¹⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, IV, 35.

²¹⁹ ed-Dirâz, *el-Esâlibu’l-inşâiyye*, s. 69; el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Hâşiyetu’ş-Şihâb, İnâyetu’l-Kâdi ve kifâyetu’r-Râzî (Hâşiyetü’l-Beyzâvî)*, I-VIII, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., IV, s. 316.

²²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, “rkn” md.

²²¹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VII, 476.

olmak veya Kalem sûresinin 9. âyetinde geçtiği gibi bunlara yumuşak davranmak da bu yasak çerçevesinde açıklanmıştır.²²² Kıyafette bunlara benzemek, onları yüceltici ve önem verici konuşmalar da yine bu çerçevede anılmıştır.²²³

Nahl sûresinde yeminlere bağlılık konusu birkaç âyetle vurgulanmıştır. Sûrenin 92. âyetinde anlaşmalarını bozanların yaptıkları çirkinliğe işaret edilmiştir:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ عُزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ
(İpliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi yeminlerinizi aranızda
bir hile ve fesat sebebi yapmayın.)

Önceki âyetlerde mü'minlere adalet, iyilik yapma, yakınlara yardım emri vurgulanmış; hayâsızlık, fenalık ve azgınlık gibi bazı kötülükler yasaklanmış; antlaşmalara bağlı kalınması emredilmiş ve yeminlerin bozulması yasaklanmıştır. Âyetteki antlaşmaya bağlı kalmak, Allah'a verilen iman sözünden cayarak câhiliye işlerine dönmek şeklinde de yorumlanmıştır. Müşriklerin fitnessinden dolayı küfre dönenlerle ilgili olduğu, bu biatlarda verilen sözlere bağlılığa dikkat çekilerek, bu sözden cayma durumu ipliğini eğirip katladıktan sonra tekrar söken kadın örneği ile alaycı bir üslupla anlatılmıştır.²²⁴ Devamındaki "وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ" (Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat sebebi yapmayın.) ve "وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا" (Allah'a verdiğiniz sözü az bir karşılığa değişmeyin.) (en-Nahl 16/94-95) âyetlerinde konu vurgulanarak, mü'minlere yakışmayacak bu davranışın müeyyidesi, yeminlerde hile ve fesada yönelmenin ilahi cezayı gerektireceği şeklinde açıklanmıştır.

Medenî sûrelerden olan Nûr sûresinde ahlâka, aileye ve ahkâma dair birçok nehiy âyeti yer almıştır. Sûrenin ikinci âyetinde zina cezasının uygulanması sırasında dinin belirlediği hükmün tatbikinde acıma duygusuna yer verilmemesi ve cezanın uygulanması vurgulanmaktadır. Allah'ın dininin uygulanması konusunda mü'minler ciddiyet ve metanet hâlinde olmalı, yumuşak davranmamalıdır.²²⁵ Sûrenin üçüncü âyetinde zina eden erkeğin ancak zina eden veya müşrik bir

²²² et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XII, 601.

²²³ Müfessir Zemahşerî "Kim bir zâlimin yönetimini devam ettirmesi için duada bulunursa şüphesiz yeryüzünde Allah'a isyan edilmesini hoş görmüş olur" hadis-i şerifini naklederek âyetin anlam genişliği ile ilgili fikir vermektedir. Çölde kalmış helâk olmak üzere olan bir zâlime su verilmemesi ve ölüme terk edilmesine dair rivayetler de yine bu âyetin tefsiri sadedinde nakledilmiştir (ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 242).

²²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 469.

²²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 261.

kadınla evlenmesi ve zina eden bir kadınla ancak zina eden bir erkeğin veya müşrik bir erkeğin evlenebileceği ifade edilmiştir. Bir sonraki âyette (en-Nûr 24/4) seviyesiz birtakım kişilerin temiz ve namuslu kadınlara karşı ileri geri konuşmaları caydırıcı bir cezayla engellenmektedir. Buna göre namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar dört şahit getirememeleri halinde seksen değnek cezasına çarptırılacak ve “وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا” ifadesi ile de şahitlikleri asla kabul edilmeyecektir. Şahitliklerinin reddedilmesi değnek cezasını takip ederek gelmiştir, âyetin zahirinden şahitliklerinin asla kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Nûr sûresinin 11-19. âyetlerinde ifk olayı, kötü zan ve mü'minler arasında fuhşun yaygınlaşmasını isteyenler için dünya ve ahirette acı verici azaptan bahsedildikten sonra sûrenin 21. âyetinde tüm bunların şeytan vesveselerinin bir sonucu olmasından dolayı “لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ” ifadesiyle şeytanın hayâsızlığı ve kötülüğü emrettiği açıklanmış ve mü'minlerin şeytana tabi olmaları yasaklanmıştır. Âyetteki “الْفَحْشَاءُ” her türlü çirkin fiil ve söz, “الْمُنْكَرُ” ise dinin ve hayır ehlinin kabul etmeyeceği şey olarak tarif edilmiştir.²²⁶

Nûr sûresinin 22. âyetinde ise varlık sahibi müslümanların, birtakım yanlışlarından ötürü sürekli infakta bulundukları kişilere yaptıkları yardımı keseceklerine dair yemin etmeleri yasaklanmıştır. Rivayetlerde olayın ifk olayıyla bağlantılı olduğu, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) akrabası ve fakir bir kimse olan Mistah b. Üsâse'nin (ö. 34/654) adının iftiracılar arasında geçmesi üzerine yaptığı yardımı keserek bundan böyle yardım etmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine indiği nakledilmektedir. Ancak “وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ” (İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.)” âyetinin nâzil olmasıyla yardım etmeye devam etmiştir. Abdullah b. Abbas bu şekilde fakirlere yardım edip ifk olayından dolayı yardımları kesenlerin sayısının hayli fazla olduğunu, tüm bunları kapsayacak şekilde bu âyetin nâzil olduğunu söyler.²²⁷

Nûr sûresinin 27 ve 28. âyetleri, topluma yönelik âdâptan bahseden nehiy içerikli âyetler arasındadır. Mü'minlerin kendi evleri dışındaki başka evlere izin istemedikçe girmemeleri şu âyetle yasaklanmıştır:

²²⁶ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XVIII, 187.

²²⁷ a.e., XVIII, 188.

(Ey) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ” *iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye siz böyle öğüt veriliyor.)*” ve “فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ازْجِعُوا فَازْجِعُوا هُوَ” *(Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, “Geri dönün” denirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.)*”

27. âyetteki “تَسْتَأْذِنُوا” ifadesi izin almak şeklinde tefsir edilmiştir.²²⁸

Toplum ahlâkının korunması sadedinde Nûr sûresinin 33. âyetinde önemli bir nehiyle karşılaşılmaktadır.²²⁹ Buradaki “وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِعَاءِ” ifadesiyle bazı kimselerin maddi menfaat uğruna iffetli cariyelerini fuhşa zorlamaları yasaklanmıştır. Âyetteki “إِنْ أَرَدْنَا نَحْضُنَّ” (*iffetli olmak istemeleri hâlinde*)” ifadesi yasağın iffetli olmak istemeleriyle kayıtlayıp bunun dışındakileri dışarıda bırakma anlamında bir tahsis ifade etmemekte, olayın çirkinliği vurgulanmaktadır.²³⁰ Bu yasak zinaya zorlayanlarla ilgili tehdit anlamı taşımaktadır.

Hiz. Peygamber’e (s.a.) sergilenmesi gereken saygı ve meclisinde uyulacak âdab ile ilgili de müslümanlara uyarılarda bulunulmuş; “لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا” nehiy ifadesi ile (en-Nûr 24/63) Hiz. Peygamber’e çağrıda bulunmanın herhangi bir kişiye yapılan çağrı gibi değerlendirilmemesi, ciddiyet gösterilmesi gereğine işaret edilmiş, müslümanların aralarında birbirlerine seslendikleri gibi Hiz. Peygamber’e seslenmeleri yasaklanmıştır.

İfk olayından sonra bazı müslümanların Allah katında büyük bir günah olan bu iftirayı hafife almaları kınanarak, olayın ilk ânında bunun bir iftira olduğu söylenerek bu konuda aleyhte konuşmamaları gerektiği (en-Nûr 24/16) ifade edilmiştir. Bir sonraki âyetle (en-Nûr 24/17) gerçekten inanıyorlarsa bu gibi şeylere tevessül etmeleri, haber şeklinde gelen “يَعْظُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا” ifadesiyle

²²⁸ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 168.

²²⁹ Âyetin meâli şöyledir: “Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden “mükâtebe” yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah’ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah (onları) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”

²³⁰ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XVIII, 157.

ebediyyen yasaklanmıştır.²³¹

Ahzâb sûresinin 69. âyetinde de Hz. Peygamber'e (s.a.) sergilenmesi gereken hürmetle ilgili mü'minlere uyarıda bulunulmakta, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ أَذُوا مُوسَى" ifadesiyle Hz. Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmaları yasaklanmaktadır. Hz. Mûsâ'ya karşı kavminin eziyetleri konusunda klasik tefsirlerde yer alan rivayetler dikkate alındığında bunların ileri geri konuşmalar ve iftiralar şeklinde olduğu görülmektedir.²³² Zeyd b. Hârîse'ye (r.a.) Zeyd b. Muhammed denmesi, Hz. Peygamber'in yaptığı bir paylaştırmadan hoşnut olmayan Ensar'dan bir kişinin "Bu paylaştırmada Allah rızası gözetilmemiştir!" şeklinde itirazı²³³ ve Zeyd ve Zeynep (r.a.) ile ilgili dedikodular eziyetle ilgili nakledilmektedir.²³⁴ Müslümanlara hitap eden bu yasak eğitim ve disiplin anlamı taşıyan mecazî bir nehiydir.

Hz. Peygamber'in haklarıyla ilgili mü'minlere uyarıda bulunan bir diğer âyette "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ إِنِّيهِ" (Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin Peygamber'in evlerine girmeyin)" (el-Ahzâb 33/53) buyurularak, yemek vakti onun evine gelmeyi âdet edinen bazı kişilerin, yemek hazırlanmasını beklemeleri yasaklanmış, Resûlullah'ın kendilerine bir şey diyemediği ifade edilmiştir. Bir önceki âyette Hz. Peygamber'in eşlerine karşı olan hukukundan bahsedildikten sonra bu âyette diğer insanların peygamber eşlerine karşı sorumlulukları açıklanmıştır.²³⁵ Davet edilmeleri durumunda, yemeğin ardından dağılmalarının, sohbet için ayrıca oturup beklememelerinin tavsiye edildiği bu ahlâki nehiy, terbiye ve irşad anlamındadır. Âyette söz konusu olan diğer bir yasak Hz. Peygamber'e eziyet etmek ve vefatından sonra hanımlarıyla evlenilmesidir. "وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَغْدِهِ أَبَدًا" (Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz.)" âyetindeki "وَمَا كَانَ لَكُمْ" ifadesinin en güçlü haram kılma ifadelerinden biri olduğuna

²³¹ ed-Dirâz, *el-Esâlîbu'l-İnşâiyye*, s. 103.

²³² bk. Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VII, 117.

²³³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 226.

²³⁴ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VII, 117.

²³⁵ a.e., VII, 113.

dikkat çekilerek, hayatında ve vefatından sonra gerekli hürmetin gösterilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.²³⁶

Hucurât sûresinde (49/17) “قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمُ” buyurularak bedevilerin İslam’a girişlerini Allah resûlüne karşı yapılmış bir lütuf gibi göstermeleri ahlâkî bir zaaf olarak kabul edilerek hoş görülmemiştir. Onların Resûlullah ile görüşmeleri esnasında sergiledikleri kaba tutum ve davranışın peşinden bu sûrenin 14-18. âyetlerinin nâzil olduğu nakledilmektedir.²³⁷ Bu nehiy ifadesi ise de irşat ve eğitim anlamında mecazî bir nehiydir.

Mücâdele sûresinin 9. âyetinde de mü’minlere yönelik irşat anlamında mecazî bir nehiy vardır. Bu âyete göre mü’minler aralarındaki gizli görüşmelerde, münafıklara benzer şekilde günah, düşmanlık ve Peygamber’e (s.a.) itaatsizlik mahiyetinde konuşmalar yapmaktan menedilmişlerdir.²³⁸

Nisâ sûresinin 105. âyetinde “وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا” (*Asla hainlere destekçi olma*) buyurularak, Hz. Peygamber’den hüküm verirken adaleti olması istenmekte, ihtilaf hallerinde hainlerin tarafında yer alması yasaklanmaktadır. Sonraki âyetlerde (en-Nisâ 4/106) “Allah’tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” buyurulmuş, 107. âyette ise kendilerine karşı hainlik yapanları savunması yasaklanmıştır. Kanaatimizce bu nehiy de mecazî olarak mü’minler için eğitim ve disiplin anlamı içermekte olup Resûl-i Ekrem’in haşa böyle bir yanlış fiil yapmasına ima için değildir.

Adaletin sağlanması konusunda nefse uyulmaması Nisâ ve Mâide sûrelerinde vurgulanmıştır. Nisâ sûresinde (4/135) “فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىَّ أَنْ تَعْدِلُوا” âyeti adaletin sağlanması söz konusu olduğunda nefse uyulmamasını tenbih ederken Mâide sûresinde yer alan (5/8) “وَلَا يُجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا” âyetinde kin ve nefret gibi nefsî birtakım saiklerin müslümanları adaletsizliğe sevk etmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Her iki nehiy mü’minleri bu konuda hassas olmaya davet etmekte, Allah’ın kendilerinin yaptıklarından haberdar olduğu ve

²³⁶ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXII, 94.

²³⁷ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 137.

²³⁸ Âyetin metni

فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَلْمِ وَالْغَدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّ وَالْتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerini hatırlatmakta ve tehdit anlamı içermektedir.²³⁹

B. KUR'AN'DA KONULARI BAKIMINDAN NEHİYLER

Bu başlıkta nehiy âyetleri konuları bakımından ele alınacaktır. İbadetler, hukuki ve ahlâki konularla ilgili nehiy sigası veya farklı nehiy üsluplarıyla gelen âyetler genel olarak değerlendirilecektir.

1. İbadetlerle İlgili Nehiyler

Çok tartışmalı konulardan biri olan Kur'ân-ı Kerîm'e (Mushaf) dokunma mevzuu Vâkıa sûresinde yer alır. Buna göre, Kur'ân-ı Kerîm'e ancak temiz olanların el sürebileceği ifade edilir (el-Vâkı'a 56/79). Klasik tefsirlerde âyetteki “لَا يَمَسُّهُ” ifadesi ile ilgili olarak muttali olmak ve dokunmak şeklinde açıklanmıştır. Levh-i mahfuza sadece her türlü cismani kir ve gûnahtan uzak olanlar yani melekler bakabilir veya nehiy anlamında nefiy olarak Kur'an-ı Kerîm'e sadece hadesten uzak olanlar dokunabilir veya ancak küfürden temiz olanlar onu talep edebilir şeklinde olabilir.²⁴⁰ Bu âyetin tefsirinde bazılarının sözü Kur'an'a dokunmanın hükmüne getirmesini doğru bulmayarak, bunun fikhî bir konu olduğuna dikkat çeken müfessirler, bu âyetin bu meseleye delil oluşturmadığını söylemişlerdir.²⁴¹

Bakara sûresinin 187. âyetinde, oruçla ilgili bazı açıklamaların ardından itikâf ile ilgili bir yasaktan bahsedilmekte “وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ” ifadesiyle mescitlerde, itikâf hâlindeyken müslümanların eşlerine yaklaşmaları yasaklanmaktadır.

Câhiliye döneminde yolculuk niyetiyle evinden ayrılıp ardından vazgeçenler, itikâftan çıkıp evlerine dönenler veya bayramlaşmadan döndüklerinde, iyiliğe daha yakın olarak

²³⁹ Her iki âyetin meâli şu şekildedir: “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (en-Nisâ 4/135)

“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (el-Mâide 3/8)

²⁴⁰ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 183.

²⁴¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 252; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîl*, VIII, 303.

değerlendirdiklerinden dolayı kapıdan girmezlerdi. Kur'an, câhiliye döneminden kalan bu davranışı "وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى" (iyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir.)"

(el-Bakara 2/189) ifadesi ile yasaklayarak bu câhiliye uygulamasına son vermiştir. Bu uygulamada örneğin ihrama girdiklerinde evlerine kapıdan girmeyip; duvara bir delik açarak, çadırdaki yaşıyorlarsa çadırın arka tarafından eve giriş çıkış yaptıkları nakledilir. Bu yasakla müslümanlara böyle bir şeyle emredilmedikleri; Allah'ın emri olmadan yapılan, ibadet olmayan şeylerin bidat, dolayısıyla din dışı ve haram olduğu bildirilmiştir.²⁴²

Bakara sûresinde hac menâsikinden bahsedilirken, 196. âyetinde saç tıraşının zamanına işaret edilerek "وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ" (Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.)" buyurulmakta, hac ibadetinde saç tıraşının bu ibadetin bitişinin bir işareti olduğu, kurban kesilmeden yapılmayacağı ifade edilmektedir. Eziyete yol açan hastalık, bitlenme veya bir yara olması durumunda kurbanın kesilmesi ve ardından tıraş olunması emredilmiştir. Fidyeye verileceğine işaret edilerek, ölçüsü Hz. Peygamber (s.a.) tarafından üç gün oruç, altı fakiri doyurma veya Harem bölgesinde kurban kesmek şeklinde belirtilmiştir. Kâ'b b. Ucre'ye (ö. 52/672) Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu, Hudeybiye'de ihramda iken saçlarının bitlendiğini görmesi üzerine ona bu şekilde fidye vermesini emrettiği nakledilmektedir.²⁴³ Devam eden âyetinde (el-Bakara 2/197) hac ibadetinde cinsel ilişki, Allah'ın sınırlarının dışına çıkaracak her türlü günah, sövme ve kavga etmek yoktur buyurularak bu ibadetle ilgili bazı yasaklar sıralanmıştır. Bu yasakların "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ" şeklinde nefiy ile ifade edilmesi doğrudan nehiy şeklinde ifade edilmesinden daha etkili ve mübalağa ifade etmektedir. Bu ifadeyle hac günlerinde bunlardan kaçınmanın çok daha beklenir olduğuna işaret edilmiştir.²⁴⁴

Hac ile ilgili Mâide sûresinin 95. âyetinde bir diğer konuya daha işaret edilmekte, "لَا تَقْتُلُوا" ifadesiyle ihramlı iken av hayvanı öldürülmesinin yasak olduğu açıklanmaktadır. Klasik müfessirler buradaki yasağın bir önceki âyetinde geçen "Ey iman edenler! Andolsun, Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği avlarla elbette deneyecek ki, görmediği hâlde

²⁴² Ebû Zehra, Muhammed, *Zehratu't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikru'l-Arabî, Kahire, ts, s. 574.

²⁴³ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, I, 206.

²⁴⁴ a.e., I, 207.

Nisâ sûresinin 43. âyetinde namaz kılınamayacak hâllerden bazılarına temas edilmiştir. Sarhoşken, ne söylediğini bilinceye kadar (لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ) ve yolculuk dışında cünüplük hâlinde (وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ) namaza yaklaşılmaması açıklanmıştır. Sarhoşken ne söylediklerini bilinceye kadar, cünüpkken -mescitten geçmek dışında- mescitte bulunmaktan veya yolcu olup yıkanma imkânı olmaması hali dışında yıkanınca kadar müslümanların namaza yaklaşmaları yasaklanmıştır.

Hac sûresi âyet 30'da mü'minler, "فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ" ifadesiyle, putlara tapmaktan ve yalan sözden men edilmişlerdir. Necasetten sakınıldığı gibi putlardan sakınılmasına dikkat çekilerek, bunlara ibadet etmek ve saygı bir yana, necis oldukları ifade edilerek yasak daha mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir.²⁴⁸ Âyetteki kavli-i zûr (قَوْلَ الزُّورِ) sözün olması gereken yönden sapmasından dolayı yalan için ifade edilmiştir.²⁴⁹

Çirkin, insan tabiatının iğreneceği ve insana zararı olan şeyler Mâide (5/3) ve Bakara ve Nahl sûrelerinde (2/173; 16/115) "haram kılındı" (حُرِّمَ) ve "haram kıldı" (حَرَّمَ) şeklinde haram ifadesiyle, Mekkî olan En'âm sûresinde (6/121) ise sarih şekilde nehiy lâmı (لَا) ile yasaklanmıştır. Hayvanlardan yenmesi haram olanlar Mâide sûresinin ilk âyetinde, "size bildirilecekler dışında" buyurularak dikkat çekildikten sonra sûrenin üçüncü âyetinde açıklanmıştır. Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, henüz canı çıkmadan kesilenler dışında; boğulmuş, darbe sonucu, yüksekten düşerek, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış ve dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, ayrıca fal oklarıyla kismet bakılması (حُرِّمَتْ) ifadesiyle yasaklanmıştır.²⁵⁰

Bakara sûresinde de (2/173) bu konuya temas edilmiş ve murdar et, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanların yasaklığı haram kıldı (حَرَّمَ) ifadesiyle açıklanmıştır.

²⁴⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, II, 289.

²⁴⁹ el-İsfahânî, *Müfredâtü l-fâzî'l-Kur'ân*, "zv" md.

²⁵⁰ Âyetin metni:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقُ الْيَوْمِ الَّذِي كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ.

Müfessirler, bir önceki âyetle “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah’a şükredin; eğer kendisine kulluk ediyorsanız.” buyurulduğuna dikkat çekilerek, temiz rızıkların ne olduğuna yönelik zihinlerde oluşacak bir soruya bu âyetle cevap verildiğini belirtmişlerdir.²⁵¹ Haramların ifade edildiği sadedinde bulunduğumuz Bakara sûresinin 173. âyetinde, tahsis ifade eden “innemâ” (إِنَّمَا) ile temiz olanlar, zıtlar açıklanarak anlatılmış; böylece murdar et, kan, domuz eti ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanların haram, bunun dışında kalanların tümünün helâl olduğu açıklanmıştır.²⁵² Mekkî olan En’âm sûresinde (6/121) ise “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ” (Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.)” âyetiyle, Allah’ın adını anmadan hayvan kesmenin veya etinden yemenin yasak oluşu nehiy lââmı (لَا) ile ifade edilmiştir²⁵³ ve bunun “فِسْقٌ” (günâhkârlık, fâsıklık, ahlâksızlık)” olduğu anlatılmıştır.²⁵⁴

Kur’an’da deniz hayvanların avlanmasının ihramlılık süresince helâl olduğu belirtildikten sonra ihramlı iken kara hayvanlarının avlanamayacağı ifade edilmiştir. Mâide sûresinin 96. âyetinde “وَحَرَّمَ عَلَيْكُم صَيْدَ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا” ifadesiyle ihramlı olduğu sürece kara avının haram kılındığı açıklanmıştır.

En’âm sûresinde (6/142) “وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوبَاتِ الشَّيْطَانِ” ifadesiyle irili ufaklı hayvanların insanlara rızık olarak sunulduğu hatırlatılarak, şeytana tabi olmak yasaklanmaktadır. Taşımacılık, kesim ve kürklerinden faydalanılma amacıyla hayvanların insanların faydasına verildiğine dikkat çekilerek, bunların helâl veya haram olmalarının tayininde şeytana uyulmaması istenmiştir.²⁵⁵

Bakara sûresi 224. âyetinde yeminlerin iyiliklere engel kılınması “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً”

²⁵¹ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

²⁵² İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, II, 115.

²⁵³ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, III, 180.

²⁵⁴ Hayvanlarla ilgili haram kılınanların temelde dört şey olduğu görülmektedir: Ölü, akıtılmış kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olmasıdır. (el-Bakara, 2/173; Mâide, 5/3; En’âm 6/145 ve Nahl, 16/115.)

²⁵⁵ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, VIII, 127.

”لَا يَمَانِكُمْ” ifadesiyle yasaklanmış, olumlu bazı tasarruflara ve iyiliklere yeminin engel kılınamayacağı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte bir kimsenin yeminini ileri sürerek ailesine karşı inatlaşmasının o yemine kefarete vermesinden çok daha çok daha günah olacağı ifade edilmiştir. Allah adıyla yemin, iyilik veya günah konusunda engelleyici bir sebep olarak ileri sürülmemeli, yemin bahanesiyle bir hayırdan vazgeçmemelidir. Âyetin anlamı ile ilgili yapılan açıklamalardan biri de yemine çok başvurulmaması²⁵⁶ gerektiğidir.²⁵⁷

Yapılan bir işin günah ve zulüm olduğu ve failinin asi olacağının ifade edilmesi de nehiy anlamı ifade eder.²⁵⁸ Bakara sûresindeki (2/219) içki ve kumarla alakalı olarak *“Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahîrî) yararlar vardır. Ancak günahları yararlarından büyüktür.”* âyeti buna örnek teşkil eder. Bazı müfessirler bu âyetin içkinin haram olduğunu ifade ettiğini söylerken bazıları bunun bir aşama olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Müfessir Fahreddin er-Râzî bu âyetin içkinin haramlığını açıkladığını söyler. İçki içmenin âyetinde belirtildiği gibi günahı kapsamaması ve günah işlemenin haram olması; günahla ceza veya cezayı gerektiren şey kastedilse de bunun da ancak haramla olması ve içki ve kumardaki günahın faydasından fazla olmasının açıklanması haramlığa işaret etmektedir. Âyetinde *“وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا”* buyurularak zararının faydasına göre fazla olduğunun belirtilmesi ceza yönünün yüce Allah tarafından tercih edilmiş olmasını göstermekte ve hükmünün haram olmasını gerektirmektedir. Bazı ileri gelen sahâbilerin haramlığı daha çok pekiştirecek âyet inmesini talep etmeleri ise er-Râzî’ye göre Hz. İbrâhim’in iman bakımından daha güvende olmak ve sukûnet arzusuyla Allah’ın kendisine ölülere diriltmesini göstermesini istemesine benzemektedir.²⁵⁹ Ancak bu âyetin inmesinden sonra (2/219) bazı sahabiler âyetinde belirtilen faydayı içerek değerlendireceklerini söylemişlerdir. Sarhoşken namaza yaklaşmayın âyetinden (en-Nisâ 4/43) sonra ise bazı sahabiler namaz yaklaştığında içmeyeceğiz demişler daha sonra içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarının şeytan işi pislikler olduğu ve kaçınılması gerektiğine dair âyetin inmesiyle (el-Mâide 5/90) Hz. Peygamber (s.a.)

²⁵⁶ Âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

وَلَا تُطِيعُ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ

Olur olmaz yere yemin edene uyma.

²⁵⁷ İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ), I-IV, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 240.

²⁵⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 8.

²⁵⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 48.

“حُرِّمَتِ الْخَمْرُ” buyurarak içkinin haram kılındığını açıklamıştır.²⁶⁰ Dolayısıyla içki ve kumarla ilgili belirleyici yasak hükmü Mâide sûresinin 90. âyetiyle ifade edilmiştir. Bu âyetteki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ” (Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.)” şeklindeki ifade ile bu sûrenin üçüncü âyetinde geçen kumar, dikili taşlar ve fal oklarıyla ilgili maddeler anılmış, bunlara içki de ilave edilerek şeytan işi pislikler oldukları ifade edilmiş “فَاجْتَنِبُوهُ” ifadesiyle haram kılınmıştır.²⁶¹

2. Hukuki Konularla İlgili Nehiyler

Hukuki yönü öne çıkan ticari hayat, aile hukuku, yetimin mâli durumu ve savaş hukuku ile ilgili âyetlerdeki bazı nehiyler bu başlık altında maddeler hâlinde ele alınacaktır.

a. Ticaret Hayatıyla İlgili Nehiyler

Ticarî hayata dair hükümler İslâm’ın muamelat ahkâmının içinde yer alır. Genel olarak İslâm dini; mü’minlerin kimseye muhtaç olmadan bir hayat sürmesini, mal ve mülk edinmesini ilim öğrenmenin farz olmasına yapılan vurgu kadar gerekli ve önemli görmüştür. Bu tavsiyeye ek olarak kazanç şeklinin sınırları belirlenmiş; helâl ve meşru yollar tavsiye edilirken; zina, kumar, rüşvet ve faiz gibi kazanç yolları yasaklanmıştır. Bakara sûresinin 188. âyeti bu konudaki en açık hükmü ortaya koyar. Başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla ele geçirmek (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ) ve mahkemelerde kötü niyetli yargıçlarla işbirliğine giderek rüşvet ve yalan yeminle lehte karar çıkarıp başkalarına ait hakları gaspetmek ve haksız menfaat elde etmek (وَتُدْخُلُوا بِهَا إِلَى) yasaklanmıştır.²⁶²

Nisâ sûresinin 29. âyetinde de bu yönde bir yasak görmekteyiz. Karşılıklı ticaret dışında mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ) buyurularak, batıl yollarla mü’minlerin birbirlerinin mallarını ele geçirmeleri

²⁶⁰ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, III, 676.

²⁶¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 233.

²⁶² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 393.

yasaklanmakta, karşılıklı rızaya dayalı ticarete dikkat çekilmektedir. Âyetin devamında ise “ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ” ifadesiyle mü’minlerin kendilerini öldürmeleri yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde *kendinizi öldürmeyin* ifadesi, müslümanların tek vücut oldukları için diğer bir müslümanı öldürmenin kendini öldürmek gibi olduğu, diğer bir görüşe göre ise bununla intihar kastedildiği şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶³

Münâfikûn sûresinin 9. âyetinde “ لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ ” ifadesiyle ticaretin ve evlatlarla meşguliyetin ilahi emir ve dinî görevlerin önüne geçirilmesi yasaklanmıştır. Âyetin münafıklar veya mü’minler hakkında indiğine dair görüşler vardır.²⁶⁴ Allah’ı anmak ifadesiyle beş vakit namaz, farz ibadetler, Allah’a itaate dair her husus veya Hz. Peygamber’le (s.a.) cihada katılmak kastedilmektedir.²⁶⁵

Konuyla ilgili ikinci âyet (el-Cum’a 62/9) Cuma günü namaz çağrısının ardından alışverişin terk edilmesine dairdir. “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ” (*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.*) ifadesi bu zaman diliminde alışverişi yasaklamaktadır.

Bakara sûresinin 275. âyetinde alışverişi faizle aynı değerlendirmelerinden dolayı, faizli muamelelerde bulunanların şeytanın çarptığı kimsenin kalkması gibi kabirlerinden kalkacakları açıklanarak, Allah’ın alışverişi helâl, faizi haram kıldığı bildirilmiştir. Faizi helâl olarak değerlendirmeleri “ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ” (*Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*)” ifadesiyle reddedilerek, nehiy sarih haram lafzıyla gelmiştir. Aynı sûrenin devamında gelen 278. âyette ise mü’minlerin, Allah’tan sakınarak alacaklı olduklarından fazlasını almaları yasaklanmış ve faizden sakındırılmıştır. Nehiy “ ذَرُوا ” kelimesiyle ifade edilen “terk edin” lafzıyla yapılmış, faizin haram kılınmasının bir sonucu olarak geçmişteki işlemlerin sonuçlarının devam ettirilmesi yasaklamıştır. Faizden doğan alacağın terk edilerek, faiz olarak aldıkları kısma karşılık anaparayı almaktan vazgeçilmesi emredilmektedir.

²⁶³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, II, 42.

²⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, VI, 48.

²⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129.

Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetinde câhiliye dönemindeki bir faiz çeşidi olan kat kat arttırılmış faiz de yasaklamıştır. Âyette “أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً (Kat kat arttırılmış.)” şeklinde açıklanan bu faizde borçlu, ödeme zamanında gücü yetmemesi hâlinde, süreyi uzatarak borcun katlanmasına rıza göstermekteydi.

Bakara sûresinin 282. âyetinde belli süreli borçlanmaların yazıya dökülmesi ifade edilmiş, ticari hayatla ilgili önemli düzenlemeler açıklanmıştır. Âyette borcu yazan kişi ve şahitlerle ilgili uyarılarda bulunmaktadır. Bu çerçevede “وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ” yazmakla görevli kâtibin adaletle, eksiksiz ve dosdoğru yazması, “وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا” borç tutarını eksiltmemesi, “وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا” çağrı durumunda şahitlerin katılmaktan kaçınmamaları, “وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ” az ya da çok olmasına bakılmaksızın borcun süresine kadar yazılması ve “وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ” kâtip ve şahitlere zarar verilmemesi âyette konuyla ilgili yer alan uyarılardır. Kâtip ve şahitlere zarar verilmemesinin, yazılan konuyla ilgili gizleme, eksik veya fazla beyanda bulunmaya yönelik taleplere kâtip ve şahitlerin itibar etmemesi anlamındadır. Ancak bunun kâtip ve şahide zarar verilmemesi şeklinde de anlaşılabilceği ve anlamın kâtibin emeği için, şahidin de uzaktan gelmesi durumunda yol masrafı gibi harcamaları olması halinde kendilerine ödemelerde haksızlık yapılmaması şeklinde de verilebileceği ifade edilmiştir.²⁶⁶ Bir sonraki âyette (2/283) yolculuk hâlinde borçlanma konusu açıklanırken “وَلَا تَكْتُمُوا” ifadesiyle, şahitlerin bir hâkim veya yönetici huzurunda şahit olmaları için çağırıldıklarında, tanıklık yapmaktan kaçınmamaları istenmiştir.²⁶⁷

b. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyler

Kur’ân-ı Kerîm’de aile ve kadınla ilgili hususlara değinen nehiy âyetlerinin Bakara, Nisâ, Talâk, Mümteherine ve Nûr sûresinde yoğunlaştığı görülür. Evlenme, boşanma, mehir, kadınların mirastan haksızca engellenmesi, ailede sorumluluk, kadınların gözlerini haramdan sakınmaları ve yabancı erkeklerle konuşmada ölçü gibi konularda nehiyler yer almaktadır.

Bakara sûresinin 221. âyetinde mü’minlerin, iman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla

²⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 515.

²⁶⁷ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, V, 126.

evlenmeleri yasaklanmıştır. Bu âyetler “وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ” ve “وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا” ifadeleri ile müslüman kadın ve erkeklerin beğenilerini kazansalar bile iman etmedikleri sürece müşriklerle evlenmeyecekleri açıklanmıştır. Bir sonraki âyette (2/222), ay hâlindeki kadınlarla ilgili sahâbenin sorusu üzerine meseleye açıklık getirilerek “وَلَا تَقْرُبُوهُمْ حَتَّىٰ يَطْهُرُوا” ifadesiyle ay hâlinde kadınlardan uzak durularak, temizleninceye kadar onlara cinsel ilişki için yaklaşılması yasaklanmıştır.

Boşanmadan bahseden âyetlerde de bazı nehiyler yer almıştır. Bakara sûresinin 228. âyetinde yeni bir evlilik öncesi boşanmış kadınların üç ay hâli beklemeleri emredilmiş “وَلَا يَحِلُّ” ifadesiyle bekleme süresinin bitiminde rahimlerinde olan çocuk veya âdet kanıyla ilgili gelişmeleri gizlemeleri yasaklanmıştır. Takip eden âyette (2/229) ise dönüş yapılabilecek talak sayısı hakkında bilgi verilmiş, “الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا” ifadesinde dönüşü mümkün olan boşanmanın iki defa olduğu, bu iki talaktan sonra iyilikle geçinme veya güzellikle ayrılmak gerektiği açıklanmıştır.²⁶⁸ Ayrıca iki tarafın evlilikte Allah’ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verilenlerin boşanma sırasında geri alınamayacağı ifade edilmiştir. Ancak karı kocalıkla ilgili belirlenmiş ilahi ölçülerin gözetilemeyeceği endişesi ortaya çıktığında, kadın boşanmak için evlenirken aldığı mehri boşanma bedeli olarak ayrılırken (muhâlea) kocasına verebilecektir.²⁶⁹

Bakara sûresinin 230. âyetinde “فَلَا تَحِلُّ لَهُ” ifadesiyle, bir erkeğin karısını üçüncü boşamasından sonra kadının onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmayacağı belirtilmektedir. Bu yeni evliliğin de boşanmayla sonuçlanması hâlinde kadın ilk kocası ile Allah’ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanmaları hâlinde tekrar evlenebilir.²⁷⁰

²⁶⁸ “فَعَلَيْكُمْ إِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ وَجَوَازُ فِيهِ ابْنِ عَطِيَّةٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَبْدَأٍ مَحْذُوفٍ التَّقْدِيرُ: فَأَلْوَاجُ إِمْسَاكُ” (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, II, 313).

²⁶⁹ Abdulmun’im, Muhammed Abdurrahman, *Mu’cemu’l-mustalahât ve’l-elfazi’l-fıkhiyye*, Dâru’l-Fadîla, Kâhire, ts, II, 47.

²⁷⁰ Âyetin metni:

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ

Bir sonraki âyette ^(2/231) boşanmış olan kadınların bekleme sürelerinin bitmesiyle kocalarının onları iyilikle tutmaları veya iyilikle, meşru bir şekilde bırakmaları emredilerek buna aykırı bir hareketin zulüm olacağına dikkat çekilmiştir. “وَلَا تُمَسِّكُوهُنَّ ضَرَارًا لِّتَعْتَدُوا” ifadesiyle haklarını çiğneyerek zarar vermek için kadınların tutulmaları yasaklanmakta, dönüşü mümkün olan boşanmanın zarar vermek için bir araç hâline getirilmesi yasaklanmaktadır. Âyetin devamında “وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا” ifadesiyle âyetlerin ciddiyetle ele alınmamasının ve gerektiği şekilde uygulanmamasının bu âyetlerle “alay etmek” olacağı uyarısında bulunulmuştur. Bazı âlimlere göre “Allah’ın âyetleri” ifadesi ile kastedilen emirler ve yasaklardır.²⁷¹

Bakara sûresinin 232. âyetinde ise iddetleri bittikten sonra anlaştıkları takdirde eski eşleriyle yeniden evlenmeleri konusunda velilerinin veya başka bir erkekle evlenmek istemeleri hâlinde boşandıkları eski eşlerinin kadına mani olmaları “فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا” ifadesiyle yasaklanmaktadır. Bakara sûresi âyet 235’te boşanma ile ilgili bir diğer konuda uyarıda bulunulmuştur. Vefat iddeti bekleyen kadınların durumu izah edilirken, bu kadınlarla evlenme niyeti içinde olanların kapalı ifadelerle bunu açıklamalarına izin verilmiş ancak “لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا وَلَا تَغْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ” ifadesiyle gizli buluşma ve iddetin bitiminden önce nikâh yapılması yasaklanmıştır. Âyette üstü kapalı ifadelerle vefat iddeti bekleyen kadınlara kendileriyle evlenme arzusunun açıklanmasında bir sakınca olmadığı anlatılmaktadır. Âyetin devamında dört ay on günlük vefat iddeti dolmadan nikâh konusunda harekete geçilmesi ve gizli buluşmalarda bulunulması yasaklanmaktadır. Ancak âyetle belirtilen iddet ölüm iddeti olup, ric’î talakla boşanmış bir kadına evlenme teklifi câiz görülmemiştir.

Bakara sûresi âyet 237’de ise kadınlara mehir tespit edilip kendilerine el sürmeden boşanılması durumu ele alınmıştır. Böyle bir durumda belirlenmiş mehirin yarısının kendilerine verileceği, kadın veya erkeğin boşanma halinde kalan yarı mehri de bağışlayabilecekleri açıklanmış, nehiy ise âyetin devamında “وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ” (Aranızda olan geçmiş iyilikleri de unutmayın.)” ifadesinde belirtildiği gibi böyle ayrılıklarda insani faziletlerin unutulmaması

اللَّهُ يَبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

271 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, II, 332.

mevzuunda gelmiştir. Evlilik bağının müsbet bir şekilde bitirilmesi, evlilikle oluşan akrabalık bağlarının koparılmaması istenmiştir.

Talâk sûresinin birinci âyetinde boşamanın, kadınların iddetleri göz önünde bulundurularak yapılması ve iddetlerinin sayılması uyarısının ardından, “لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا” ibaresinde açık bir hayâsızlık yapması dışında kadının bu sürede evden çıkarılması ve kadının da çıkması nehyedilmiştir. Aynı sûrenin 6. âyetinde ise kadınların bu iddetleri süresince erkeğin evinde kaldıklarında, kocalarının güçleri oranında, onları oturdukları yerin bir bölümünde oturtmaları ve onları sıkıntıya sokmak amacıyla kendilerine zarar verilmesi (وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ) yasaklanmaktadır.

Sûrede câhiliye döneminin kadına yönelik haksız ve menfi bir uygulamasına daha dikkat çekilmektedir. Sûredeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ” âyeti (en-Nisâ 4/19) kadınların bir mal gibi değerlendirilip onlara zorla mirasçı olunması ve mehirin bir kısmını almak için kendilerine baskı yapılmasını yasaklar. Eşi ölen bir kadının üzerine adamın yakınlarından biri tarafından elbise veya örtü atılır ve böylece diğer insanların ona yaklaşmasını engellenmiş olurdu. Ardından bu kişi dilerse kadın ile evlenir, dilerse “وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ” ifadesinde belirtildiği gibi mirasını almak için ölene kadar kadının bir başkasıyla evlenmesini engellerdi. İslâm’dan sonra da eşlerini beğenmeyen bazı erkeklerin verdikleri mehirin bir kısmını almak için karısı kendi isteğiyle boşansın, muhâlaa yapsın diye eşlerine baskı yapmaları da yasaklamıştır.²⁷²

Nisâ sûresinin 20. âyetinde evlilik esnasında kadına ödenen mehir konusuyla ilgili bir uyarıda bulunmaktadır. Boşandığı bir kadının yerine yeni evlilik yapmak isteyen boşadığı kadına verdiği yüksek miktardaki malın az bir kısmını bile olsa geri alması “فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا” ifadesiyle yasaklanmış, sarıh sarıh nehiy ifadesi bu davranışın haram olduğunu ifade etmektedir.²⁷³ Âyette önceki eşe verilen mehirin bir kısmının alınması ve kadının kendi isteğiyle

²⁷² İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 27.

²⁷³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, III, 286.

ayrılmasını sağlamak için ahlâksızlık iftirasında bulunulmasından bahsedilmektedir. Bu şekildeki geri almanın geri alma âyetin devamında “*İftira ve açık günaha girerek mi verdiğiniz geri alacaksınız?*” şeklinde (اتَّخَذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا) istifhâm-ı inkârî üslubuyla, çirkinliği din ve akılla açıkça bilinen böyle bir şeyi yapmazsınız denmektedir.²⁷⁴

Evlenilmesi haram olan kadınlar Nisâ sûresinin 22-24. âyetlerinde sayılmıştır. Bu âyetlerin ilkinde (4/22) câhiliye döneminin hayâsızlık örneklerinden biri olan üvey anneyle evliliğin haram olması “وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ” ifadesiyle açıklanmış, geçmişte olanlar dışında bundan böyle babalarının evlendiği kadınlarla evlenmek yasaklanarak, bunun hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iş olduğu bildirilmiştir. Bir sonraki âyetle (4/23) evlenilmesi yasak olan kadınların açıklanmasına devam edilmektedir. Haram kılındı (حُرِّمَتْ) buyurularak anne, kız evlat, kız kardeş, hala, teyze, erkek ve kız kardeşin kızları; sütanne, sütkız kardeş; eşlerin anneleri, kendileriyle zifafa girilmiş eşlerden olan aynı evde bulunan üvey kızlar, oğulların eşleri ve iki kız kardeşin aynı nikâh altına bir araya getirilmesi sayılmıştır. Bir sonraki âyetle ise (4/24) “وَالْمُحْصَنَاتُ” ifadesiyle savaş esiri olan evli kadınlar dışında evli olan kadınlarla evlenilmesinin de haram olduğu açıklanmıştır. Câhiliye döneminde bir kadınla iki veya daha fazla erkeğin nikâhlı olması şeklinde bir uygulama olup âyet buna son vermiştir.²⁷⁵

Nisâ sûresinin 34. âyetinde erkeğin kadın üzerinde koruyucu ve kollayıcı rolüne dikkat çekilmiş; ardından salihî kadın ve bunun zıddı olan sorumluluklarından uzak iki kadın tipinden bahsedilmiştir. Sorumluluklarından uzak kadınla ilgili öğüt verme, yatağın ayrılması ve kadının şiddetli geçimsizliği durumunda, İslâm’ın belirlediği insani sınırlar dâhilinde, alçaltıcı ve onur kırıcı olmayacak şekilde vurmak şeklinde üç tedbir açıklanmıştır. Âyetteki nehiy konusu ise kadına yönelik bu tedbirlerin sonuç vermemesi durumunda ve kadının itaat etmesinin ardından incitici bir başka yola başvurulması “فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا” (Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın.)” ifadesiyle yasaklanmıştır.

Hicret ederek Medine’ye gelen kadınların iman ettikleri anlaşıldıktan sonra kâfirlere geri

²⁷⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, X, 15.

²⁷⁵ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 5.

gönderilmeleri “فَلَا تَزْجُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ” ifadesiyle yasaklanmış, müslüman kadınların kâfirlere helâl olmadıkları, kâfirlerin de müslüman hanımlara helâl olmayacakları ifade edilmiştir.²⁷⁶ Devamında diğer bir yasağa dikkat çekilerek mü’min erkeklere “وَلَا تُنْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ” ifadesiyle müşrik hanımlarıyla olan nikâhlarının bundan böyle geçersiz olduğu açıklanmıştır.

Mü’min kadınların da erkekler gibi gözlerini haramdan sakınmaları, ırzlarını korumaları emredilmiş “وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا” (*Görünen kısımlar müstesna zinetlerini göstermesinler*)” ifadesi ile yüz ve el gibi görünmesi bir zaruret olan kısımlar dışında, ziynet bölgelerini göstermeleri yasaklanmıştır.²⁷⁷ Kadınların ziynetlerini gösterebilecekleri erkekler koca, baba, kocanın babaları, oğullar, üvey oğullar, erkek kardeşler, erkek kardeşlerin oğulları, kız kardeşlerin oğulları, müslüman kadınlar, sahip olunan köleler, erkekliği kalmamış hizmetçiler, kadınların mahrem yerlerinin farkında olmayan erkek çocuklar şeklinde açıklanmıştır. Âyetle kadınlara yönelik gözlerini haramdan sakınma ve iffetlerini koruma emrini, örtünme emri –istisnalarıyla birlikte- açıklandıktan sonra hukuki anlam ifade eden bu nehyi, âyetin sonunda eğitim ve disiplin anlamındaki bir başka mecazî nehiy takip etmiş; müslüman kadınların gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurarak halhal sesini erkeklere duyurmaları yasaklanmıştır.

Günlük hayatta kadın erkek ilişkilerinde yabancı erkek ve kadının konuşmalarındaki ölçüyle ilgili de Kur’an’da uyarılarda bulunulmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.) hanımlarına yapılan uyarılar tüm müslüman kadınlar için geçerlidir. Bu konuda Ahzâb sûresinde iki âyetle uyarıda bulunulmaktadır. İlk âyetle (el-Ahzâb 33/32) “يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ” (*Erkeklerle konuşurken*) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın.)” buyurulmak suretiyle erkeklerle konuşmada, yumuşak bir eda ile kullanılmaması tavsiye edilmiştir. Devamında gelen âyetle ise (33/32) “وَلَا تَبْرُجْنَ تَبَرُّجُ الْجَاهِلِيَّةِ” ifadesiyle câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçılmasını taklit etmeleri yasaklanmaktadır.

c. Yetimin Mâli Durumuyla İlgili Nehiyler

Yetimlerle ilgili bazı nehiy âyetlerinde haklarının çiğnenmemesi ve mallarıyla ilgili

²⁷⁶ el-Mümtehine 60/10.

²⁷⁷ en-Nûr 24/31.

tasarrufta özen gösterilmesi uyarısında bulunulmuştur. Bu çerçevede Nisâ sûresinin ikinci âyetinde yetim malı üzerinde hassasiyetle muamelede bulunulmasına dikkat çekilmektedir: “وَلَا تَبْدُلُوا أَمْوَالَكُمْ الَّتِي حَقَّتْ بِالْيَتَامَىٰ وَلَا تَبْدُلُوا أَمْوَالَكُمْ الَّتِي حَقَّتْ بِالزَّوْجَاتِ” ifadesiyle temiz pis olanla değiştirilmesi, veli durumunda olanların yetimlerin mallarını yemesi, yetimlerin mallarını kendi mallarına karıştırarak ölçüsüz şekilde harcamaları yasaklanmaktadır. Aynı kategoride değerlendirebileceğimiz diğer bir âyette (el-En’âm 6/152; el-İsrâ 17/34) “وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ” ifadesiyle, yetimin malına zarar verecek şekilde yaklaşılması yasaklanmakta, bunun ancak en faydalı olacak şekilde değerlendirilmesi tavsiye edilmektedir. Genel olarak insanların mallarına yönelik hukuksuzluk yasak bir durumken, yetimin özellikle anılması müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye göre zayıf olması ve malının tam anlamıyla korunmamasından ötürü tamahkârların saldırılarına açık olmasındandır.²⁷⁸

Nisâ sûresinin 5. âyetinde yetime malının teslim edileceği zaman ile ilgili olarak da bir ölçü getirilmiş “وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي مَلَكَتْ أَيْدِيكُمْ” ifadesi ile mal tesliminin kendini ve sahip olduğu malı güzel bir şekilde koruma veya dinde kifayet ve malını tedbirli koruyabilme gücüne ulaşması şartına bağlanmıştır.²⁷⁹ Âyette ifade edilen sefihi, ergenlik çağına ulaşmış ve temyiz gücüne sahip olmasına rağmen harcamalarındaki ölçsüzlük sebebiyle kısıtlı sayılan kişi olarak tarif edilmiştir. Bu durumda yetimin malı kendisine verilmeyecektir.²⁸⁰

Nisâ sûresinin 6. âyetinde “وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ الَّتِي حَقَّتْ بِالْيَتَامَىٰ” ifadesiyle yetimler evlenme çağına geldiklerinde, reşid olmaları halinde mallarının kendilerine verilmesi emredilmekte, büyüyecekler diye israf ve aceleyle harcama yapılması yasaklanmaktadır.

d. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyler

Bakara, Nisâ ve Enfâl sûrelerinde toplanan bu âyetler savaşla ilgili bazı nehiy ifadeleri ve şehitlerle ilgili müslüman tasavvurunun nasıl olması gerektiğine dairdir. Şehit olanların ölümleri şeklinde değerlendirilmemesi, onların yaşayanların anlayamayacağı bir çeşit hayat sürdürdükleri

²⁷⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, IV, 324.

²⁷⁹ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, IV, 205.

²⁸⁰ Apaydın, H. Yunus, “Hacir”, *DiA*, İstanbul 1996, XIV, 513-517.

Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde açıklanmıştır. Nehiy ifadesi nehyin gerçek anlamından çıkarak mecazî sonuç açıklama (بَيَانُ الْعَاقِبَةِ) anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede Bakara sûresinde (2/154) “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ” ifadesiyle Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” denmemesi, Âl-i İmrân sûresinde (3/169) ise “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا” ifadesiyle Allah yolunda öldürülenlerin ölü olarak düşünülmemesi istenmiştir. Bedenen ölmelerine rağmen ruhlarının diri olduğu vurgulanarak, şehitliğin bir ölüm değil yeni ve farklı bir hayat olduğu açıklanmıştır. Bu anlam, sadece nehiy ifadesinden değil âyetin genelinden anlaşılmaktadır.²⁸¹

Bakara sûresi âyet 190’da “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا” ifadesiyle müslümanların savaşa ilk olarak başlamamaları veya savaşa aşırıya gitmemeleri istenmiştir.²⁸² Aşırıya gitmemeye yönelik nehiy baştaki emrin tekidini ifade eder. Ardından gelen âyetinde de (2/191) “وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ” buyurularak müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmeleri ve Mekke’den çıkarılmaları emredilmiş, savaş konusunda önce davranıp Mescid-i Harâm’ın hürmetinin çiğnenmesi yasaklanmış, müşriklerin savaşa kalkışmalara hâlinde karşılık verileceğine dikkat çekilmiştir. Mescid-i Harâm’ın yakınında savaşılmamasına dair nehiy irşat anlamında mecazî bir nehiydir.²⁸³

Savaş hukuku ile ilgili diğer bir nehiy Nisâ sûresinin 94. âyetinde yer almaktadır. Bu âyetinde müslümanların geçici dünya malına tamahkârlıkta bulunup, karşılaşılan insanlarla ilgili süratli karar vererek düşmanca davranılması yasaklanmıştır. Âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” ifadesiyle emredilmekte, ganimet gibi birtakım menfaatlerin acele davranmaya ve haksızlığa yol açmaması konusunda müslümanlar uyarılmaktadır.

Savaşta düşman takibi konusunda gevşeklik gösterilmesi de nehyedilmektedir. Nisâ sûresinin 104. âyetinde “وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ” ifadesiyle düşman takibinde ciddi bir duruş sergilenmesi, gerektiğinde onlarla çarpışılmasına dikkat çekilmektedir. Bu kategoride

²⁸¹ ed-Dirâz, *el-Esâlibu'l-İnşâiyye*, s. 69.

²⁸² İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 200.

²⁸³ a. e., II, 200.

değerlendirilebilecek Enfâl sûresinin 15. âyetinde de “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا ” ifadesiyle savaş düzeninde kâfirlerle karşılaşıldığında savaştan kaçılması yasaklanmaktadır. Nitekim bir sonraki âyetteki savaştan kaçılmasının Allah’ın gazabına ve cehenneme sebep olacağı ifade edilmiştir.²⁸⁴ Bu ise bu âyetteki nehyin haram olduğunu göstermektedir.²⁸⁵

Muhammed sûresinin 35. âyetinin sulh konusuyla ilgili olduğu görülmektedir. “ فَلَا تَهِنُوا ” (Sakın za’f göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir.)” buyurularak, savaşta üstünlük sayı ve silah gücü bakımından müslümanların lehine olduğunda düşman karşısında zayıf düşerek sulh yapılmaması istenmiştir. Ancak Hudeybiye antlaşmasının şartlarına benzer bir durumda, sayı ve silah gücünde düşman üstünlüğü söz konusu olursa antlaşmaya yönelmek söz konusu olabilecektir.²⁸⁶ Enfâl sûresinin 46. âyetinde müslümanların çekişme ve ayrılıklardan kaçınmaları (وَلَا تَنَازَعُوا) aksi halde bunun gevşemelerine ve güçlerinin elden gitmesine yol açacağı vurgulanmıştır. Klasik tefsirlerde müslümanların, Bedir ve Uhud Gazvesi’ndeki görüş ayrılıklarına benzer tartışmalara girişmemeleri aksi halde devletlerinin gideceği belirtilmektedir.²⁸⁷ Gerek Muhammed sûresindeki zaaf gösterme ve üstün olduğunda barışa çağırma hususlarındaki yasak, gerekse Enfâl sûresindeki çekişme, ayrılığa düşme ve gevşeme şeklinde ifade edilen davranışlara yönelik nehiyler mecazî eğitim ve disiplin anlamındadır.

3. Ahlâkî Konularla İlgili Nehiyler

Kur'an-ı Kerîm’de yer alan yasakların büyük bir kısmı fiili sonuç doğuran hukuki meseleler ile ilgili olsa da ahlaka müteallik konularda da yasaklamaların olduğu görülür. Konu olarak ahlak ve davranış ile ilgili yasaklamalar hükümler ile ilgili yasaklamalardan farklılık arz eder. Ne var ki

²⁸⁴ Âyetin metni:

وَمَنْ يُؤْلِهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبْرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ.

²⁸⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, IX, 291.

²⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, XIII, 82.

²⁸⁷ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 62.

Kur'an-ı Kerîm bunlar için de yer yer aynı kelime ve söz kalıplarını kullanır. Ahlaki konularla ilgili nehiylerde bir bakıma mecazî bir yön bulunur ve tavsiye, nasihat ve öneri gibi anlamlara gelirler. Şimdi bazı müşahhas örnekler üzerinden Kur'an-ı Kerîm'in ahlaki konulardaki nehiyelerine bakalım.

Nisâ sûresinin 32. âyetinde “وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ” ifadesiyle müslümanlara kıskançlıkla, birbirlerine üstün kılındıkları farklı yönleri temenni etmeleri yasaklanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ana-babaya iyilik emredilmiş ancak bunun sınırı Allah'a itaatın temel alınması şeklinde açıklanmıştır. Bu çerçevede “وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ” âyetinde (el-İsrâ 17/23) Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi, ana babaya iyi davranılması kesin bir şekilde emredilmiş; biri veya her ikisinin yanında ihtiyarlaması hâlinde kırıcı olunmaması, “öf” bile denmemesi emredilmiştir. İleri yaşlarının bir sonucu olarak yapabilecekleri rahatsız edici davranışlar için azarlanmamaları; sabırla tahammül göstererek, tatlı sözle karşılık verilmesi tavsiye edilmiştir. Lokman (31/15) ve Ankebût (29/8) sûrelerinde ana babaya itaat ve saygının çerçevesi çizilerek putlara tapma veya Allah'a itaatsizlik ile ilgili konularda zorlama ve yönlendirmelerine itibar edilmemesi istenmiştir. Zira hadis-i şeriflerde geçtiği üzere Allah'a isyan söz konusu olduğunda kula itaat yoktur.²⁸⁸

En'âm sûresi âyet 120'de, nehiy ifadelerinden olan ve “kaçının” anlamındaki “ذَرُوا” ifadesiyle açık gizli günahların terk edilmesi emredilmiştir. Âyetteki “وَذَرُوا ظَاهِرَ الْأَثَمِ وَبَاطِنَهُ” ifadesi müslümanların her türlü günahı terk etmeleri konusunda bir uyarı olup, günâh işleyenlerin kaçınılmaz bir şekilde bunun karşılığını göreceklerini vurgulamaktadır.

A'râf sûresinin 31. âyetinde namaz ve tavaf gibi ibadetlerde avret yerlerini örtecek kıyafet giyilmesi emredilmiş, yeme ve içmede aşırıya gidilmesi yasaklanmıştır. Müşrikler haccı tâzim ettikleri gerekçesiyle hacda et yağ gibi bazı gıda maddelerini kendilerine yasaklıyor, hayatlarını sürdürebilecekleri kadar yemek yiyorlardı. Bu âyetle “وَلَا تُسْرِفُوا” buyurularak helâlin haram kılınması, haddi aşarak harama yönelme veya yeme ve içmede ifrat yasaklanmaktadır.²⁸⁹

²⁸⁸ Müslim, “İmâra”, 39; Ebû Dâvud, “Cihad”, 87, Nesâî, “Bey'a”, 34; İbn Mâce, “Cihad”, 40; Müsned, I, 129, 131; IV, 426, 427, 433, 436; V, 66, 67, 70.

²⁸⁹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, III, 224.

Müslümanlar En'âm sûresi 108. âyetiyle inkârcıların taptıklarının aleyhinde konuşmaktan men edilmektedir. Âyette “ وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ (Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin)” buyurularak, böyle yapılması durumunda onların da haddi aşarak bilgisizce Allah'ı söveceklerine dikkat çekilmiştir.

Ahlâkî nehiy âyetleri başlığında değerlendirilebilecek diğer bir âyet Nisâ sûresinin 148. âyetidir. “ لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ” ifadesiyle kötü söz ve sövme konusunda sadece zulme uğrayana izin verildiği açıklanmakta bunun dışında sövme ve ağır sözler söylenmesinden Allah'ın razı olmayacağı açıklanmaktadır. Bu âyette yer alan sevmez, hoşlanmaz anlamına gelen “ لَا يُحِبُّ ” ifadesi de nehiy ifade etmektedir. Bu ifade tahrîm ifade etmekte, âyetteki anlamında da *Allah bu durumu kerih görür* anlamı vardır ve yasaklama anlamı içermektedir. Yasağın sözle kayıtlanması ise (مِنَ الْقَوْلِ) *sözle yapılan eziyetin zarar vermenin en alt seviyesi* olmasındandır. Buradan fiilî kötü davranışın daha güçlü bir şekilde haram olma vasfı taşıyacağı bilinir.²⁹⁰

Müslümanlara kibir ve isyanda müşriklere benzemeleri yasaklanmıştır. “ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ ” *Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın.*” âyetinin de (el-Enfâl 8/47) müslümanlara yönelik eğitim ve disiplin anlamı içeren bir nehiy âyeti olduğu görülmektedir.

Taassupla ve bilinçli bir şekilde küfrü imana tercih etmeleri hâlinde baba ve kardeşlerin dost edinilmesi ve bunlarla ilişkinin devam ettirilmesi de yasaklanmıştır. Tevbe sûresi âyet 23'teki “ لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ ” (*Küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin.*)” yasağı, En'âm sûresi 68. âyeti ile Nisâ sûresi 140. âyetlerinin hükmünü neshederek inkârcılarla dostluğu yasaklayan nihâî hüküm olmuştur ve nehiy fikhî anlamda haram ifade etmektedir.²⁹¹

Mücâdele sûresi âyet 22'de ise “ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ ”

²⁹⁰ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 6.

²⁹¹ İnkârcılarla dostluğun yasaklanmasında izlenen tedricî tahrîm için bk. İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, V, 236.

كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ (Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri Yahudî kendi soy-sopları olsalar da, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.)” buyurularak, akrabalık bağının Allah ve Resulüne düşmanlık yapanlarla ilişkide bir ölçü olarak ileri sürülemeyeceği açıklanır. Bu her iki âyet eğitim ve disiplin anlamı taşıyan nehiy âyetlerindendir.

Ülkemizde Cuma namazı hutbesinin sonunda ve başka vesileler ile sık olarak okunan bir âyet olan “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ” (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.)” âyeti, pek çok âyetin tek tek ele aldığı emir ve yasak cümlesinden konuları özlü bir şekilde ifade etmiştir.²⁹² Fıkıhçıların nehiy kalıpları arasında saydığı (ن ه ي) kökünden türetilmiş fiillerden olan “يَنْهَى” ifadesi anlatılan hususların yasak olduğunu sarıh bir şekilde ifade etmektedir. Âyette “إِعْدِلُوا” (Adil olun)” ve “اجْتَنِبُوا” (Sakının)” yerine “يَأْمُرُ” (emreder)” ve “يَنْهَى” (yasaklar)” denilmesi, bazı müfessirlere göre teşvik ifade eder.²⁹³ Âyetteki “fahşâ” (الْفَحْشَاءُ) ifadesinin zina, “münker” (مُنْكَرٍ) kelimesinin tüm günah ve eziyetler,²⁹⁴ “bagy” (بَغْيٍ) ifadesinin ise insanlar üzerinde zulümle tahakküm kurma olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁵ Bununla beraber “الْفَحْشَاءُ” ifadesi kuvve-i şehviyye, dinin belirlediği sınırların dışında şehvetin tatmin edilmesi ve haramların tümü; “مُنْكَرٍ” ifadesi insanda var olan kuvve-i gadabiyyenin ifrat derecesinde kullanılmasıyla insanlara eziyette bulunmak olarak da yorumlanmıştır. Âyette yasaklanan üçüncü olumsuz davranış olan bagy “الْبَغْيِ” ise şeytani vehmî kuvve olup, insanlara hâkim olma, büyülenme, öne geçme ve küstahlıktır. Bu güçlerin en aşağılık olanı şehevî, ortası gazabî, en üst seviyesi vehmî güçtür. Âyetteki sıralama buna uygun bir şekilde gelmiştir.²⁹⁶

²⁹² en-Nahl 16/90.

²⁹³ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIV, 254.

²⁹⁴ *Münker*: Sağlam aklın çirkin olması konusunda hüküm verdiği veya çirkin ya da iyi olduğu hakkında aklın karar veremediği bir konuda dinin o şeyin çirkin olduğunu bildirmesi (bk. el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, “nkr” md.).

²⁹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, III, 416.

²⁹⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 106.

İsrâ sûresinde Hz. Peygamber'in (s.a.) şahsında bütün insanlığa hitap eden ahlâkî ödevler sıralanmıştır. Bunların bir kısmını daha önce ilgili başlıklar altında ele almıştık. Burada ise ahlâkî içerikli olan âyetleri ele alacağız. İsrâ sûresi âyet 26'da yakınlarla ve yolda kalmışlara yardım edilmesi ancak "وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا" ifadesiyle bunun israf boyutunda olmaması, 29. âyetinde de "وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا" ifadesiyle hayır konusunda harcamanın da bir ölçüsü olduğu ortaya konmuştur. Mecazî eğitim ve disiplin anlamındaki bu nehiyle, infakta cimrilik ve kendisini tehlikeye atacak ölçüde eli açıklık yasaklanmıştır. Aynı sûrenin 36. âyetinde "وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ" ifadesi ile hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmayan bir konunun ardına düşmek ve bununla ilgili konuşmak da yasaklanmıştır. Mecazî *nasihat* ve *irşat* anlamındaki bu nehiyle iftira, şehâdeti'z-zûr ve insanları soyları üzerinden karalamak gibi kötü ahlâkî davranışlardan müslümanlar sakındırılmaktadır.²⁹⁷

Dinimizde hoş karşılanmayan bir diğer ahlâkî yasak âyeti ise "وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا" şeklinde ortaya konan kişinin kendini beğenerek ve kibirlenerek yeryüzünde yürümesini konu edinmektedir.²⁹⁸ Sarih nehiy sigası ile başlayan bu âyetinde böbürlenme ve kibirlenmeden sakındırılmakta, bunların hoşlanılmayan davranışlar olduğu (الْكِرَاهَةُ) ortaya konulmaktadır.²⁹⁹ Lokman sûresinin 18. âyetinde de insanları küçümsemek ve yüzünü ekşiterek yüz çevirmek (وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا) yasaklanmaktadır. Yeryüzünde *böbürlenerek yürüme* ifadesi *ekşiterek yüzünü çevirme* yasağını teyit etmekte, âyet sonunda, böyle yapılmamasının istenmesi *Allah'ın kibirleneni ve gururlananı sevmeyeceği* gerekçesi ile açıklanmaktadır.³⁰⁰

Hucurât sûresinin ilk iki âyetinde mü'minlere yönelik nasihat anlamında mecazî nehiylerle karşılaşmaktayız. Birinci âyetinde müslümanların Hz. Peygamber'in (s.a.) önüne geçmemeleri uyarısında bulunulmuştur. Âyetinde "لَا تُقَدِّمُوا" şeklinde ifade edilen *öne geçmek* farklı şekillerde

²⁹⁷ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV, 100.

²⁹⁸ el- İsrâ 17/37.

²⁹⁹ ed-Dirâz, *el-Esâlibu'l-İnşâiyye*, s. 68.

³⁰⁰ el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehy*, s. 435.

yorumlanmıştır. Bunun Hz. Peygamber'in yanındayken aceleyle öne çıkmadan kendisinin takip edilmesi, Kur'an ve sünnete aykırı konuşmamak veya bir konu ile ilgili âyet inmesini temenni etmek olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür.³⁰¹ Aynı sûrenin ikinci âyetinde ise (49/2) "لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ يَاجْهِلُ الْأَوَّلِينَ" buyurularak mü'minlerin seslerini ayarlayarak konuşmalarına, Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini yükseltmeleri ve ona birbirlerine seslendikleri gibi yüksek sesle hitap etmemeleri istenmektedir. Sûrenin 11 ve 12. âyetlerinde³⁰² kadın ve erkek bir topluluğun diğerini alaya alması, karalaması, kötü lakaplar kullanması, zan, kusur ve mahremiyetlerin araştırılması ve gıybet yine nasihat anlamında mecazî nehiylerle yasaklanmaktadır.

Haşr sûresi 19. âyetinde "وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ" ifadesiyle Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimselerden olunmaması konusunda müslümanlara uyarıda bulunmaktadır. Âyette, mü'minlere yönelik mecazî irşat anlamında bir nehiy vardır.³⁰³

C. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELERDEKİ NEHİY ÂYETLERİNDE MUHTEVA VE ÜSLÛP FARKLILIKLARI

Mekkî ve Medenî sûrelerde yer alan nehiy âyetlerinde içerik ve şekil bakımından bazı farklılıklar vardır. Bunlar Mekkî ve Medenî sûrelerin genel karakteristik özellikleriyle örtüşmektedir. Bundan dolayı bu sûrelerin genel üslupları burada kısaca ele alınacaktır.

1. Mekkî Sûrelerde Nehiy Üslubu

Kur'an'ın nüzul sürecinde Mekke toplumunun öne çıkan en belirgin yönü inatçılık, delilleri umursamamak, bağnazlık ve câhilliktir. Uzun bir süre, kendilerine fayda verip, zararları

³⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XIII, 137.

³⁰² Âyetlerin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْمُسْتَوْفَىٰ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ.

³⁰³ Klasik tefsirlerde unutturulan şeylerin, yapabilecekleri iyilik ve hayırlar olduğu ifade edilmiştir. Müslümanlar, Allah'ın ibadet ve itaat hakkını ihmal ederek nefislerini ıslah edebilecekleri hayırlardan mührüm olmaktadır (bk. et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XXIII, 548).

uzaklaştıracakları kuruntusuyla putlara tapmışlardı. Bununla beraber kendilerine özgü bir hayat tarzı oluşturan bu toplumda bazı kişiler, câhiliye âdet ve kurallarını iyice benimsemiş olmalarına rağmen Hz. İbrahim'in (a.s.) hanîflik dini anlayışından kalma haram aylara ve Mescid-i Harâm'a saygı, yiğitlik, vefa ve kabile dayanışması gibi bir takım değerlere sahiplerdi. Ayrıca şehirde yaşayan Araplarla bedeviler arasında da bu konuda farklılıklar bulunmaktaydı. Mekke şehir Arapları'nın zengin ve lider tabakası İslâm'ın geldiği dönemde yaygın anlayışın aksine cimrilikleri, muhtaç kesimi aşağılamaları ve onlara maddi manevi zarar verme yönleriyle öne çıkmıştır.

Müşrikler İslâm tebliğine karşı inat ve inkâr tavrını benimsemişler ve özellikle bu yeni dinin toplumun ileri gelenleri arasında yayılmaması için olağanüstü bir gayret göstermişlerdi. Bu bakımdan Mekkî âyetlerde bu bilgisiz, inatçı inkârcılarla bir mücadele söz konusu olduğu gibi iman etmiş çok az sayıdaki müslümana da sabır ve sebat tavsiye edilmekteydi. Az sayıdaki bu mü'minlere geçmiş milletlerin kıssalarıyla teselli ve güç veriliyordu.³⁰⁴ Bu mücadele ortamının bir yansıması olarak da Mekkî sûreler üslup olarak kısa âyetlerden meydana gelen veciz şiirsel anlatımlardan oluşmuştur.³⁰⁵ Bu sûrelerde yeminlere³⁰⁶ ve misallere çok yer verilmiş, bazı kelime ve âyetler çok sık tekrarlanmıştır.³⁰⁷

Mekkî sûreler metin olarak güçlü ikna edici, kısa aralıklı; soru emir ve nehiy olarak inşâi üslubun yaygın bir şekilde yer aldığı âyetlerden oluşmaktadır. Allah'ın birliği ve sadece O'na ibadet edilmesi, ahiret inancı, insan ve kâinatın yaratılışı, peygamber kıssaları, geçmiş milletlerin³⁰⁸, şeriatlerin hukukî ahkâma ve ahlakî ortak faziletlerin ve korunması gereken hayat hakkı, din hakkı, akıl, mal ve neslin muhafazasına yönelik âyetler bu dönemde nazil olan sûrelerde yer alır.³⁰⁹ İnanç ve ahlâka yönelik olan bu dönemde fikhî hükümler az ve daha genel bir yapıdaydı. Dinin korunmasını istediği küllî esaslar Mekkî teşride söz konusu olmuştur. Medine

³⁰⁴ el-İbrâhim, Musa İbrahim, *Buhûs menheciyye fi ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Ammar, Amman 1996, s. 37.

³⁰⁵ Mekkî sûrelerden Kâri'a sûresindeki anlatım buna örnek olarak verilebilir.

³⁰⁶ Mesela bk. eş-Şems 91/1-7.

³⁰⁷ Âyet tekrarları için bk. Şuarâ, Kamer ve Rahmân sûreleri.

³⁰⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 188.

³⁰⁹ eş-Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekkî ve'l-Medenî*, Câmiatü'l-Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1418/1997, s. 43.

dönemi, Mekke döneminde ortaya konan küllî esasların tamamlayıcısı durumundadır.³¹⁰ Özellikle İsrâ sûresinde müslümanların sayısının artması ile peş peşe bazı dini hükümler gelmiştir. Yoksulluk korkusu ile çocukların öldürülmesi (17/31), zina (17/32) ve cana kıyma yasağı (17/33), yanı sıra Hz. Peygamber'e (s.a.) müşriklerin küfür ve saldırıları ile karşılaşmamak için namazında sesini yükseltmemesi (17/110) şeklindeki tavsiye gibi bazı nehiyler gelmiştir. Mekkî olan En'âm sûresinde de tevhid, müşriklerle ve mü'minlere yönelik nehiyler yer almıştır. Öldürme (6/151), Allah adı anılmayan hayvanlardan yeme (6/121) ve yetim malına zarar verecek şekilde yaklaşma (6/152) gibi konularda da nehiyler bulunmaktadır.

İlahi mesaj önceki dönemlerde yaşamış önemli şahsiyetler üzerinden de verilmiştir. Lokman'ın (a.s.) oğluna Allah'a ortak koşmamasını (يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ), bunun büyük bir zulüm olduğunu bildirmesi,³¹¹ tartıda dürüst olmayı ve haddi aşmamayı emreden geçmiş şeriatlerle ilgili âyetler bu minvaldeki âyetlere örnek teşkil eder.³¹²

2. Medenî Sûrelerde Nehiy Üslubu

Medine'deki nehiy üslubu Mekkî âyetlerdeki nehiy üslubundan farklı bir yapıdadır. Buradaki toplum Mekke toplumundan tamamen farklı bir hüviyete sahiptir. Medine'deki müslüman toplum Allah'a iman ederek, peygamberin yönlendirmelerini kabul etmeye ve uygulamaya hazır bir haldedir. Ancak Medine'de münafık ve yahudi unsurlar da bulunmakta, bunlar müslümanların gücünden çekinmekte, hedefleri önünde İslâm'ı engel olarak görmekte ve gizliden gizliye İslâm'ın aleyhinde olabilecek her türlü çabaya destek vermekteydiler.

Yahudiler İslâm'dan önce müşriklerle karşı Ehl-i kitap olmalarıyla gururlanıyor ve Arap kabileleri arasında böl-yönet taktiğiyle sürekli savaş ve kargaşa çıkarıyorlardı. İslâm'ın siyasi ve toplumsal üstünlüğünü sağlamasıyla kendi içlerine kapanmışlar, Hz. Peygamber'le (s.a.) Medine vesikasını imzalamalarına rağmen İslâm'ı yok etmek için devamlı gizli faaliyetler içinde olmuşlardır.³¹³ Dolayısıyla Medenî âyetlerde, hukukî âyetlere ek olarak bu toplumsal yapı da göz önüne alınmış, münafık ve yahudi gruplarının eziyetlerine tahammül edilmesi yönünde

³¹⁰ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât- İslâmî İlimler Metodolojisi* (trc. Mehmed Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, III, 41.

³¹¹ Lokmân 31/13.

³¹² eş-Şuarâ 26/181.

³¹³ el-İbrâhim, *Buhûs menheciyye*, s. 37-38.

tavsiyelerde bulunulmuştur.³¹⁴ Medenî sûreler muhatabın beklentilerinin karşılanmasını hedeflediği için bu sûrelerde konuların geniş kapsamlı olarak ele alındığı nesir türü uzun âyetler şeklinde gelmekte, toplumun düzen ve huzurunu amaçlayan konular ele alınmaktadır. Bu çerçevede ceza hukuku, evlilik, miras, borçlanma, emzirme ve yenmesi haram olan hayvanları açıklayan âyetler örnek olarak anılabilir.

---

314 el-Mâide 5/41

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALI HAMDİ YAZIR'IN HAK DİNİ KUR'AN DİLİ TEFSİRİNDE NEHİY

Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde nehiy âyetlerini nasıl değerlendirip yorumladığına girmeden önce kısaca tefsirini hazırlayan şartlar, tefsirini meydana getirirken dayandığı esaslar ve takip ettiği metotla ilgili bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

Hamdi Yazır (ö. 1878/1942) tefsirini bir ihtiyaca binaen yazmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, medreselerin kapanmasıyla oluşan boşluğu telafi etmek ve ehil olmayan bazı kişilerin yaptıkları tercümelerin önüne geçmek için bir heyetin Kur'an tercüme ve tefsirini yapmasını kararlaştırmıştır. Şer'iyye ve Evkâf vekâleti ilk reisi Mustafa Fehmi Efendi'nin de yer aldığı ilmiye sınıfından vekiller Diyanet'e tanınan bu yetkiye dayanarak teklifi gerçekleştirmişler, Fethi Okyar hükümeti döneminde bu teklif yasalaşmıştır.¹ Böylece Elmalılı'nın tefsiri bir devlet kurumunun talebi ve TBMM'nin desteği ile devlet için yazılmış bir eser olarak önümüzde durmaktadır.

Ödenek ayrılmasının ardından Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi ve yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki'nin ısrarları ile tercümenin Mehmed Akif'e, tefsirin Elmalılı Muhammed Hamdi'ye, Buharî'nin tercüme ve şerhinin de Babanzade Ahmed Naim'e yaptırılması kararlaştırılmıştır.² 26 Ekim 1925'te Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ile bir mukavele yapılmıştır.³ Akif, namazda okutulacağı korkusuyla bir süre sonra hazırladığı tercümeleri yetkililere vermekten vazgeçmiş, böylece meal çalışması da 1926 yılında Hamdi Efendi'ye verilmiş, bu meal 1938'de tamamlanmıştır. Mukavelenin yedinci maddesi gereğince bir mukaddime de yazan Yazır, Kur'an tercümesi konusundaki yayınlara, eserin yazılmasına sebep olan gelişmelere, tercüme tartışmalarına, mukavele esaslarına, tefsirindeki kaynaklara ve bazı tefsir usulü konularına değinmiştir.⁴

Yazır kaynaklarını Kur'an, hadis, sahâbe ve tâbiîn sözleri, dil, şer'î ve aklî ilimler çerçevesinde te'vil olarak sıralar.⁵ Tefsirinde nüzûl sebepleri, münasebet ve insicam konularına ve özellikle ilk sûrelerde kıraat vecihlerine de temas etmiştir. Müellifin, incelediğimiz nehiy âyetleri tefsirlerinde Zemahşeri, Fahreddin er-Râzî, Beyzâvî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebüssuûd

¹ Hansu, Hüseyin, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 11, sy. 21, 2013, s. 376.

² Bilgin, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 153.

³ Hansu, *Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları*, s. 402.

⁴ Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 153.

⁵ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Nebioğlu Basımevi, İstanbul 1960, I, 29.

Efendi ve Âlûsî'nin tefsirlerinden faydalandığı görülmüştür.⁶ Hamdi Efendi klasik tefsirlerin çok kısa temas ettiği bazı konuları modern dönemin şartları ve sebep olduğu problemler sonucu oldukça geniş bir şekilde ele almıştır.

I. ELMALILI'NIN MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI

Elmalılı bu âyetleri tefsir ederken yukarıda belirttiğimiz gibi rivayet ve dirayet yöntemini kullanmış ve yerine göre kısa ve uzun izahlarda bulunmuştur. Biz burada imkân ölçüsünde onun açık ifadelerle ortaya koyduğu bilgileri yorumlayacağız. Niyet okuma türünden zorlamalara girmeyeceğiz. Ancak yorumun hakkını vermeye çalışacağız.

A. GENEL ANLAMDA İNSANLIĞA, GEÇMİŞ MİLLETLERE VE PEYGAMBERLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Bakara sûresi ikinci âyetinde geçen “*kendisinde şüphe olmayan kitap...*” “لَا رَيْبَ” ifadesini, âyetlerin sunumunda belirttiğimiz gibi İbnu's-Şecerî *şüphe etmeyiniz* anlamında nehiy ifade olarak belirtse de,⁷ klasik müfessirler bunun nâfiye olduğunu ve yasak değil olumsuzluk bildirdiğini ifade etmişlerdir.⁸ Yazır öncelikle âyetle “*kitap*” (الْكِتَابُ) olarak belirtilenin Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ifade eder:

“İşte o sesler ve o seslere verilen nizamı bedi ile sana ve senin kalbine min tarafillah inzâl edilmekte bulunan, o “الم”, o i'cazkâr nazım ve mana, yani o Kur'an'dır. Ancak tam kitap, yegâne kitap itlâkına seza olan o bürhani hakk-u ahkâm, yahut “إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا” (*Şüphesiz biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz*)” (73/5) âyetiyle mev'ud olan o ağır ve muazzam kelâmullah ki badema “el-Kitab” denilince Allah'ın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi reva olmayacaktır. Bunun içindir ki müslümanlar beyinde kitap denilince ancak Kur'an anlaşılır, hatta ehadîsi Nebeviyeye bile kitap denilmez de sünnet tabir olunur.”⁹

Ayrıca, “...bunda şüphe edilmemeli ve asla sui zanne düşmemelidir, haddi zatinde her türlü şekten âri ve her töhmetten müberrâdır.” değerlendirmesiyle de Kur'an'ın hem nazmının ve hem de manasının kastedildiğini vurgular. Müellifimize göre burada nehiy değil, “... keyfiyeti vahiy ve

⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DîA*, İstanbul 1995, *DîA*, XV, 58.

⁷ İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî eş-Şeceriyye*, I, 415. Ayrıca bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 83.

⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, II, 42; Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, I, 24.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 162.

inzalinde ne bir şüphe, ne de tebliğinde bir töhmet vardır.” ifadesiyle, klasik müfessirlerin belirttiği gibi “لَا” nefiy lâmidir.¹⁰

Vahyin niteliği, inişi ve tebliği aşamalarında töhmet uyandıracak hiçbir durum bulunmamaktadır. Kur’an’ın i’câzı, iniş süreci ve muhtevası yönünden de şüpheyi yer yoktur. Kur’an doğruyu haber verme, iyilik ve insanlığın mutluluğunu gaye edinmiştir, içeriğinde şüpheyi yol açacak cehalet, gaflet ve kötü niyet ihtiva etmez. Elmalılı’ya göre, tüm bu delil oluşturacak akli dayanaklara rağmen şüpheyi düşenler; kalpleri mühürlenmiş inatçı inkârcılar, cahilliğe inanmayı yeğleyen ruhlarını nifak kaplamış, kötü zannı ilke edinmiş kimselerdir. Peygamberlik, niyeti bozuk, zâlim ve câhillere de hitap ettiğinden, Hz. Peygamber’in (s.a.) “*Bu zâlim ve câhil kitlenin vahyin gerçekliğini sorgulaması halinde ne yaparım?*” şeklindeki muhayyel sorusuna *şüphe yoktur* (لَا رَيْبَ) şeklinde cevap verilmiştir. Bu cevap şekli müellifimize göre Hz. Peygamber’e mutlak bir güvence vermektedir.¹¹

Allah’ın kullarına olan bazı nimetleri hatırlatılmakta, bu nimetlere karşılık “فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ” buyurularak (el-Bakara 2/22) Allah’a ortaklar ileri sürmeleri yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde bu ifade Allah’a denk ortaklar edinmek, günahlar konusunda Allah’a denk tuttukları bir takım kimselere itaat ve İkrime’nin belirttiği *köpeğimiz olmasaydı evimize hırsız girerdi* benzeri ifadeler gibi şirk koşmak kapsamında görülmüştür.¹² Bazı müfessirler âyetteki hitabın tüm müşriklere veya İsrailoğulları’nın inkârcılarına olduğunu ifade ederken, İbn Fûrek (ö. 406/1015) tereddüde düşerek hırsla ve dünyaya rağbetle bir insana muhtaç hale gelmenin de Allah’a ortak koşmanın bir şekli olduğu görüşündedir.¹³ Elmalılı âyetteki Allah’a denk ortaklar edinmeyin hitabıyla esasen Allah’ın nimetlerini bilmek için özel çaba ya da derin felsefelere gerek olmadığını anlatıldığını söyler ve müfessir Beyzâvî’nin örneğini naklederek, Firavun gibi dürbünlerle Allah’ı aramaya kalkışmaya ihtiyaç olmadığını söylemiştir.¹⁴

¹⁰ a.e., I, 164.

¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 165.

¹² et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, I, 391-392.

¹³ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 106.

¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 268; ayrıca bk. el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 56.

Bakara sûresinin 168. âyetinde geçen “وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ” (*Şeytanın izinden yürümeyin.*)” ifadesi, klasik tefsirlerde sünnetler ve şeriat hükümleri dışında kalan tüm bid’at ve günahlar ve şeytanın adımları olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Hamdi Yazır şeytanın düşmanlığının açık, hareketlerinin gizli, telkinlerinin de doğru ve hayırlı olan her şeye aykırı olduğunu vurgular. Düşmanlık ve vesveselerinin kötülüğü selim fitrat, olgun akıl ve temiz bir kalple kolayca anlaşılabilir.¹⁶ Bu değerlendirmesiyle âyetteki nehiy ifadesini mecazî eğitim ve disiplin anlamında değerlendirmiştir.

Dinde zorlama yoktur meâlindeki Bakara sûresinin 256. âyetiyle ilgili klasik tefsirlerde farklı açıklamalar nakledilmiştir. İkraḥ gerçekte, bir konuda hayır olmadığına inandığı bir şeye kişiyi zorlamak anlamındadır, oysaki açık delillerle doğruluk (الرُّشْدُ) sapıklıktan (الْعَبْيُ) iyice ayrılmıştır. Akıllı bir insan bunu gördüğünde süratle ona yönelecek ve zorlamaya ihtiyaç duymayacaktır.¹⁷ Hz. Peygamber (s.a.) Mekke’de on yıl insanları zorlamaksızın dine davet etmiş, onlar ısrarla savaş yolunu seçmişler ve Hz. Peygamber savaşmak zorunda kalarak Allah’a danışmış ve kendisine bu konuda izin verilmiştir. Müfessir Taberî, Zührî’ye ait bu açıklamaya göre bu âyetin, savaşı emreden âyetlerle (الْقِتَالِ) neshedildiğinin kabul edileceğini söyler. Katâde ve Dahhâk’tan bunun boyun eğerek cizyeyi kabul eden (et-Tevbe 9/29) Ehl-i kitapla ilgili muhkem olduğu nakledilmiştir.¹⁸ Müfessir Ebüssuûd Efendi iki anlama dikkat çekmiştir. İlki cümlelerin istînâf cümlesi olduğu, bir önceki âyette imanı gerektiren yüce hususların anlatılmasından sonra akıllı bir insanın bunu görerek zorlama ve tereddüt olmadan hak dini seçeceği veya nehiy anlamında haber olarak kabul edilerek *din konusunda zorlamayın* anlamıdır.¹⁹

Hamdi Efendi’nin ise âyeti hem cihat emri bakımından hem de fikhî bakımdan geniş bir şekilde yorumladığı görülüyor. Ona göre esas itibarıyla din zorunlu fiil ve davranışlar çerçevesinde ele alınamaz. Din ihtiyarî fiilerdendir, isteğe bağlı hareketlerden birisi olan zorlama dinde yasaktır. Bununla beraber dini konuların dışındaki alanlarda da zorlamaya yer yoktur.

¹⁵ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 237.

¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 583.

¹⁷ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 154.

¹⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 343.

¹⁹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, I, 249.

Buradaki nehiy müellifimize göre fikhî anlamda bir yasak ifade etmektedir. Din insanı zorlamaya muhatap olmaktan koruma çabasıdır ve İslâm hâkimiyetinin söz konusu olduğu bir yerde zorlamaya yer yoktur, olmamalıdır.²⁰

Fıkhi bakımdan da zorlama ile yapılan bir amel, rıza ve iyi niyet şartlarını ihtiva etmeyeceği için ibadet olmayacak, bunun sonucunda dinin vaat ettiği sevap da gerçekleşmeyecektir.²¹ Zorlama ehliyetine engel bir unsurdur, İslâm yurdunda yasaklanmıştır. Müşrik, yahudi ve hristiyanlar din hürriyetine sahip olsa da ahitlerin yerine getirilmesi noktasında sorumludurlar. Bu yönde bir kusurları veya kural çiğnemeleri söz konusu olursa cezayla muhatap olmaları olağandır. Kendi rızasıyla İslâm'ı kabul ettikten sonra bu sözden dönerek irtidat eden, tövbe etmezse bunun bir cezası vardır ve bu ceza, sözden caymanın bir sonucudur, bir “zorlama” değildir.²² Elmalılı'nın riddenin müeyyidesi ile ilgili bu görüşü klasik dönem fakihleri tarafından ifade edilmiş, delillerin mürted erkeğe ölüm cezası uygulanacağı açıklanmıştır.²³

Zorlamayı bir saldırı olarak değerlendiren Yazır bunun için, derecesine göre bir ceza gerekeceğini söylemiştir. Konunun cihatla da bağlantılı olduğunu da düşünerek, tereddütleri gidermeye yönelik açıklamalar yapmıştır. Ona göre bu konuda İslâm'ın bir metodu vardır ve karşı tarafa seçenekler sunulmaktadır.²⁴ Savaşın gayesi intikam, öldürmek, din değiştirmeye zorlamak değildir. Amaç hasmın mağlub edilmesi, zorlayıcı gücünün alınması ve din konusunda insanların serbest bir şekilde karar verebilmeleridir. İnsanların hakkın hükmüne tabi tutulmalarını sağlamak ise Allah'ın kelâmını yükseltmektir. Cihat emrinin yadsınmasının Hamdi Efendiye göre müslümanların zayıflaması, hak dinin savunulamaması, fitne ve zorlamaların artması ile tüm bir insanlığın allak bullak olmasına yol açacaktır. Cihat İslâm'ın önündeki engelleri kaldırılacak ve hakkın egemenliği herkese fiilen arz edilecektir. Elmalılı, cihat ve savaşı bir yarış ve tehdidini

---

²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 860.

²¹ *a.e.*, II, 862.

²² *a.e.*, II, 863.

²³ Mürtedin dârülharp vatandaşı olarak değerlendirilmesi ve Hanefî mezhebinin irtidat cezasını savaş hukuku esaslarıyla bağlantılı değerlendirmesi farklı görüşler ortaya çıkmasına yol açmıştır. Modern dönemde mürtede ölüm cezası verilmeyeceği görüşü ifade edilmektedir. Düşünce ve inanç özgürlüğüne işaret eden bu âyet (el-Bakara 2/256), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) farklı uygulamaları ve ilk dönemde konu ile ilgili icmâ oluşmaması gibi gerekçeler, müslümanlarla savaşmayıp yönetime itaat eden mürtede ölüm cezası verilmeyeceğine işaret etmektedir (bk. İnce, İrfan “Ridde”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 91).

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 863.

gerçekleştirecek tarafın belirli olmadığı bir sınav olarak görür.²⁵

Elmalılı, nüzul sebeplerinde anılan Ensar'dan bazı kadınlarla ilgili rivayetlerin de dinde zorlama olamayacağı ilkesini desteklediği görüşündedir.²⁶ Sebebin hususiliğinin hükmün genel olmasına engel teşkil etmeyeceğine işaret eden Elmalılı, Enes'in Hz. Peygamberin (s.a.) birine İslâm'ı teklif ettiği, adamın bundan hoşnut olmadığını söylemesi üzerine bu âyetin nâzil olduğunu bildirdiği rivayetini de nakleder.²⁷ İslâm'da ikrahın istisnası fitne olarak ifade edilen şirk ve İslâm yönetimi altındaki gayrı müslim unsurların itaatsızlıklarıdır.²⁸

A'râf sûresinin 27. âyetindeki “لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ” (*Şeytan sizi saptırmasın*)” ifadesiyle ilgili klasik tefsirlerde Kâbe'nin çıplak tavaf edilmesi konusuna yer verilmiştir. Bu uygulama Fil Olayı'ndan sonra müşrikler tarafından Kureyş dışındakiler için uydurulan kurallar arasındadır. Ancak daha sonra Kâbe'nin çıplak tavaf edilmesi sözde günahlardan tam anlamıyla uzaklaşma konusunda bir iyimserlik gösterisi olmuştur.²⁹ Bu âyetle 9. yılda müşriklerin tavaf etmeleri ve çıplak tavaf yasaklanmıştır.³⁰ Hamdi Yazır âyetteki “*Şeytan sizi belaya uğratmasın.*” nehiy ifadesine de tasavvufî bir yorum getirmiştir. Bu çerçevede “لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ” nehiy ifadesi, şeytanın şerrinden korunmanın mümkün oluşuna bir delil olarak alınabilir:

Filvaki' bir insan bile diğer insanı göremeyeceği cihetten görebilir. Şeytan da insanı böyle görmediği tarafından aldatır ve hatta bâ'zan görünür de şeytan olduğunu sezdirmez, şeytan olduğunu gizlemiyerek görüldüğü de olur. Buradaki nehiy de gösterir ki bir insan için şeytanın fitnesinden ihtiraz ve ictinab mümkündür. Demek ki şeytan gözle görünmediği halde bile onun şeytanet ve iğva noktaları bilinebilir.

Klasik tefsirlerde yer almayan bu yaklaşımıyla Elmalılı, görünür olmasa da şeytanın aldatma noktalarının bilinemez olamayacağını söylemektedir. Takvâ, iman ve Allah korkusu şeytana karşı güçlü engellerdir. İmansızlık ve şeytanlık arasında da güçlü bir çekim vardır. Korusuz

²⁵ a.e., II, 864.

²⁶ İslâm'dan önce Ensar'dan kimi kadınlar putperest olduklarından dolayı, Ehl-i kitabı üstün görüyorlar ve çocuklarının yaşaması durumunda onları yahudi veya hristiyan yapmayı adıyorlardı. Ancak İslâm'dan sonra yahudi veya hristiyan olmuş çocuklarını da İslâm'a girmeleri konusunda zorlamak istediklerinde böyle yapmaktan menedilmişlerdir (bk. et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, IV, 548).

²⁷ Bu nüzul sebebi için bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, II, 292.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 868.

²⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, IV, 291.

³⁰ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 390.

bahçeye haşerelerin üşüşmesi gibi imansız kalplere de şeytanlar mûsâllat olmaktadır.³¹ İmansız kitleler şeytanlığı sevmekte, şeytana has özelliklere ve hareketlere hayran olmaktadır. Eğilimleri tümüyle şeytanlık yönünde olduğu için bu kimseleri şeytanlar yönlendirmektedir.³²

Zümer sûresinin 53. Âyeti, kendi aleyhlerinde aşırıya gidenlerin Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri ile ilgilidir. "لَا تَقْطُوعُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ" ifadesi merhamet ve sevgi anlamında mecazî bir nehiydir.³³ Klasik tefsirlerde bu âyetin hükmünün mü'minler ve kâfirler için genel olarak kıyamete kadar geçerli olduğu, tevbe etmeleri hâlinde günahlarının mağfiret olunacağı anlatılmaktadır.³⁴ Yazır *ümit kesmeyin* hitabının, günaha teşvik ediliyor şeklinde anlaşılması gerektiğini, en günahkâr kimselerin bile bir an evvel tevbeye yönelmesi anlamında olduğunu vurgular.³⁵

Rahmân sûresinin ölçü ve tartı ile ilgili olan sekiz ve dokuzuncu âyetleri de nehiy ihtiva eder. Elmalılı'ya göre "أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ" ifadesindeki ölçme çok geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Bu çerçevede şeriat ve kanunu çiğneyerek haddi aşmak, tartısız iş yapmak, maddi ve manevi tartıda taşkınlık yasaklanmakta, Allah'ın emirlerine itaat ve hukukun kollanması uyarısı yapılmaktadır. Sözlü ve fiili her alanda ölçüde adil olunmalıdır. Bunun aksi ahirette müeyyideyi gerektirecektir.³⁶ Buna mukabil klasik tefsirlerde "أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ" ifadesi "kasıtlı olarak ölçüde hile ve haksızlık yapmak" şeklinde tefsir edilmiştir.³⁷

Bakara sûresi âyet 35 ve A'râf sûresi âyet 19'da geçen "وَلَا تَقْرَبُوا هَذِهِ الشَّجَرَةَ" ifadesinde Hz. Âdem ve Havvâ'ya *ağaca yaklaşmayın* uyarısı yapılmıştır. Klasik tefsirlerde âyetin devamında

³¹ Âyetin metni ve meâli: أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تُوْزُّهُمْ أَزًّا (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizizi görmedin mi? (Meryem 19/83).

³² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2148.

³³ es-Suyûti, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, I, 237.

³⁴ Ehl-i sünnet âlimlerinden bazılarına göre tevbe hâlinde günahların mağfiret olunması kesindir, Kur'ân'ın zâhiri bunu ifade etmektedir. Bazı âlimlere göre ise tevbe edenler hakkında Allah'ın iradesi geçerlidir, ancak tevbe edenler hakkında umutlu olmak daha galip gelmektedir (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, IV, 536).

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4134.

³⁶ a.e., VII, 4666.

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 225.

aksi halde zalimlerden olacaklarının bildirilmesi, yaklaşmayın yasağının mendub anlamında olmayıp vücut ifade ettiğini göstermektedir, zira mendubun terki zalim olmayı gerektirmez. “Zalimlerden olma” lafzı haramlığın gücünü de belirtmektedir.³⁸

Âyetteki nehyin tefsirinde Yazır sorumluluk konusuna özellikle ağırlık vermiştir. Âyetlerdeki “فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ” ifadesindeki *zulüm* Yazır’a göre haddin aşılması, bir hakkın olması gereken yerden başka bir yere konmasıdır. Cennette kendilerine tanınan geniş hürriyete rağmen bir sınır da belirlenmiş ve bu sınırın aşılmasının zalimlerden olma sonucunu doğuracağı açıklanmıştır. Öte yandan bu yasak Elmalılı’ya göre insana tanınan hilafetin sınırını çizmektedir. Bu yasağı çiğnemesi Hz. Âdem’in mevcut huzurunu bozmuş, vekil olduğunu unutarak asalet davasına kalkışmıştır. Ağaç sınır ve sınama aracı, yasakla muhatap olmak *itaatle sorumlu varlıklar olmalarının* göstergesidir. Hamdi Efendi’nin bu yorumuyla âyetteki lafzî anlamın çok ötesinde bir açıklama getirdiği görülüyor. Ağacın meyvesinde akı alıp Allah’ı unutturan sarhoşluk verici bir özellik bulunabileceğini belirttikten sonra, kaynağı tartışmalı olan “*Dünya sevgisi, her hatanın başıdır*” hadisinde bu ağaca işaret edilmiş olabileceğini söylemektedir.³⁹ Hz. Âdem dünya sınırına yaklaşmama konusunda uyarılmış, yasak meyveden yiyerek bulundukları yerden veya nimetlerden uzaklaştırılmıştır.⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Nûh’un (a.s.) kavmine yönelik iki duası nakledilmektedir. Girişte belirttiğimiz gibi nehyin mecazî olarak kazandığı anlamlardan biri de dua olup, bu ve benzeri âyetlerde olduğu gibi dua şeklinde nehiy ifadesinde seviye bakımından altta olandan, yüce ve üstün olana hitap söz konusudur. İlk âyette “وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا” âyetinde Hz. Nûh yeryüzünde kâfirlerden hiç kimsenin bırakılmamasını (Nûh 71/26) ikincisinde “وَلَا تَرِدْ” Hz. Nûh zalimlerin ancak helakını arttırmasını dilemiştir (Nûh 71/28). Klasik tefsirlerde bu duanın ancak “وَأَوْحِي إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ” (Nûh’a vahyolundu ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek.”) âyetinden (Hûd 11/36)

³⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 128.

³⁹ el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe ve’l-mevdûa ve eserüha’s-seyyiu fi’l-ümme*, I-XIV, Mektebetü’l-Maârif, Riyad 1988, III, 371.

⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, I, s. 324. Ayrıca bk. a.e, III, 2139.

sonra söz konusu olduğu nakledilmektedir.⁴¹ Hamdi Efendi “لَا تَزِدْ وَلَا تَذَرْ” dua ifadelerini açıklarken, bu duasıyla kavminin boğulduğunu, Hz. Nûh’la birlikte olan mü’min nesillerin yeryüzüne yayıldığını söyler. “Helaklarının arttırılması” ifadesi Elmalılı’ya göre mecazî olarak kavminin arkasından bir beddua veya gelecek zalimler aleyhine bir duadır. Küfür ve zulme yönelenler -kimlikleri ne olursa olsun- atalarının iman ve adaletlerinden ötürü bir süreliğine ilahi nimetten nasiplenseler de sonunda helak olacaklardır.⁴² Onun bu açıklamaları iki âyetteki nehiyleri ilahî disiplin anlamında değerlendirdiğine işaret etmektedir.

Hz. Lut’un karısının insan sûretinde gelen meleklerin gelişini haber vermesiyle halkının koşarak gelmeleri üzerine Hz. Lut onlardan konuklarına karşı kendisini rezil etmemelerini istemiştir (Hûd 11/78). Yazır âyetteki “وَلَا تُخْرُونَ فِي ضَيْفِي” nehiy ibaresinin kendisini küçük düşürmemeleri anlamında rica olduğunu belirtir.⁴³

Hz. Yakup’un “لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ” âyetinde (Yusuf 12/67) yer alan tek kapıdan girmemelerine yönelik tavsiyesi, Elmalılı’ya göre onun esrarengiz bir durum sezerek tedbir amaçlı bir uyarıda bulunması anlamındadır.⁴⁴ Müellifimizin bu açıklaması nehyi mecazî olarak tedbir anlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Hızır’ın Hz. Mûsâ’ya (a.s.) “عَلَّ فَإِنْ أَتَبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلَنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا” (Eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın)” (el-Kehf 18/70) şeklinde getirdiği yasak, kendisinden ledün ilmi konusunda daha bilgili olduğu için şahit olduklarıyla ilgili soru sormaması konusundadır.⁴⁵ Yazır şahit olacakları şeylerle ilgili sorulara ek olarak, sorup anlama için de bu yasağın geçerli olduğunu, başka ilimlerde konunun açıklanmasında bilginin yarısını oluşturan soru sormanın, bu ilimde bir yasak olarak ortaya konduğuna dikkat çeker. Bu ise öğrencinin faaliyetten çok kabiliyet yönünde hazırlanacağı anlamına gelmektedir.⁴⁶

⁴¹ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XXIII, 308.

⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5379.

⁴³ a.e., IV, 2801.

⁴⁴ a.e., IV, 2890.

⁴⁵ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XV, 331.

⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3264.

Kasas sûresinde “إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ” (Hani, kavmi kendisine şöyle demişti:

“Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez.”) (28/76) âyetiyle ilgili Yazır, Firavun’un dönemin siyasi baskı ve zulüm sembolüken, Kârun’un ekonomik alanda baskı ve haksız kazanç konusunda bir sembol olduğunu söylemekle yetinmiştir. Girişte belirttiğimiz gibi “böbürlenme” (لَا تَفْرَحْ) şeklindeki nehiy mecazî olup uyarı anlamındadır. Sonraki âyette gelen dünyadan nasibini unutmamasına dair tavsiye ise Hamdi Efendi’ye göre (وَلَا تَتَّبِعْ نَفْسِكَ مِنَ الدُّنْيَا) ahirete yapılacak yatırım anlamındadır. Sa’lebî’nin (ö. 427/1035) ait “Dünyadaki nasip bir kefenden ibarettir.” şeklindeki sözüne nakleden Elmalılı; dünyada payını zayi etmeyerek helâllerden faydalanılması, israf seviyesine varmadan yemek ve içmek gibi mübahlığa yönelik anlama değinmemiştir.⁴⁷ Fesat çıkarmamasına yönelik halkın Kârun’a uyarısıyla ilgili (وَلَا تَتَّبِعِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ), klasik tefsirlerde belirtilen *haksızlık ve zulüm* tefsirinden⁴⁸ farklı olarak Hamdi Yazır bunu Kârun’un bu denli büyük bir hazineyi alıkoyarak tekellilik yapması ve bunun ekonomik açıdan başlıbaşına bir *fesat* sebebi olması şeklinde açıklamıştır.⁴⁹

Lokman’ın (a.s.) “يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ” ifadesiyle oğluna Allah’a ortak koşmamasını tavsiyesinde (Lokman 31/13) Yazır, şirkin büyük bir zulüm olduğunu belirttikten sonra, zulmü bir şeyi layık olduğu yerden başka bir yere koymak olarak açıklamıştır. Allah’tan başkasına tapan Allah’ın hakkını, Allah’tan başkasına vermiş olmaktadır.⁵⁰ Kendilerine şerefli bir konum belirlenen Âdemoğulları (el-İsrâ 17/70) şirk koşarak nefislerini, yaratılmış bir nesne veya bir canlıya ibadet ettirerek alçaltmakta, ek olarak ma’budluk makamına layık olmayan, olması da mümkün olmayan uydurma bir nesne veya yaratılmışı bu makama yerleştirerek bir başka zulme yol açmaktadırlar.⁵¹ İbadet makamının Allah’tan başkasına verilmesi kabul edilmesi asla mümkün olmayan bir şirktir.⁵² Lokman sûresinin 15. âyetinde ise insanoğluna ana babası ile iyi geçinmesi

⁴⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, IV, 299.

⁴⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 185.

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3755.

⁵⁰ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXI, 85.

⁵¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXV, 147.

⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3844.

tavsiye edilse de Allah’a şirk koşma yönünde bir zorlama hâlinde bu konuda kendilerine itaat yasaklanmıştır. Girişte de değindimiz gibi Lokman’ın oğluna yönelik uyarıları şefkat anlamındadır. Yazır klasik tefsirlerde olduğu gibi bu nehiyleri zulüm ve Allah’ın hakkının başkasına verilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁵³

Lokman (a.s.) oğlunu insanları küçümseyerek surat asmak, yüz çevirmek ve böbürlenerek yürümekten sakındırmıştı (Lokman 31/18). Hamdi Efendi bu tavsiyelerde yer alan “تَصَعَّرَ” lafzının farklı iki anlamına değinir.⁵⁴ Birincisi develerin bir rahatsızlık sonucu kibirli kimselerin boyunlarını bükerek yürümeleri gibi yürümeleri, ikincisi ise kendini küçük düşürerek insanlara yanağını ve boynunu eğmektir. Âyetin siyak ve sibakına uygun olan Elmalılı’ya göre kibir ve çalımla yürümenin yasaklandığı birinci anlamdır.⁵⁵ Bu yorumlarıyla müellifimiz âyetteki nehiy ifadelerini kerahet anlamında anlamış görünmektedir.

Sâd sûresinde (sâd 38/22) Hz. Dâvud’un yanına koruma tedbirlerine rağmen ansızın iki davacı girmesi sonucu telaşlandığında, kendilerinden korkmamasını, iki davacı olduklarını ve aralarında adaletle hükmederek kendisinden haktan uzaklaşmamasını (وَلَا تُشْطِطْ) istemişlerdir. *Adaletle hükmedip haktan uzaklaşma* ifadesi, klasik müfessirlere göre hâkime vereceği hükümden endişe duymadan, âdil hüküm vermesi yönünde güçlü bir hatırlatma ve irşad anlamına gelmektedir.⁵⁶ Peygamberlere veya mü’minlere “korkma” ve “üzülme” şeklindeki hitaplar teselli ve güç verme anlamındadır, *haktan uzaklaşma* (وَلَا تُشْطِطْ) nehiy ifadesi ise eğitim anlamında mecazî nehiydir. Müellifimiz âyetin tefsirinde, sıradan davacıların *adaletle hüküm verme ve aşırıya gitmeme* şeklinde uyarıda bulunamayacağına dikkat çekerek bu durumun çok şüphe verici olduğunu, iğnelemeden öte bir uyarı olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁵⁷

Zâriyât sûresinin 28. âyetinde meleklerin kendilerine ikramda bulunan Hz. İbrahim’e de

---

⁵³ a.e., VI, 3846.

⁵⁴ Bu iki anlam için bk. el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXI, 90.

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3847.

⁵⁶ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, IV, 499.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4091.

korkma dedikleri anlatılmaktadır.⁵⁸ Kendilerine ikram ettiği buzağıdan yememeleri Hz. İbrahim'i endişelendirmiş, ona korkmamasını söyleyerek (لَا تَخَفْ), bilgin bir oğul müjdesi vermişlerdir. Müfessir Ebüssuûd onların kötülük için geldiklerini düşündüğü için veya melek oldukları ve azap için geldikleri kuruntusuna kapıldığı için korktuğunu söyler.⁵⁹ Yazır Ebüssuûd Efendi'den nakilde bulunarak, ikramdan yememenin düşmanlık ve tepki olarak yorumlanabileceğine dikkat çekmiş, klasik tefsirlere yakın bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁰

Halife yapıldığı Hz. Davud'a bildirildikten sonra, insanlar arasında hakkı esas alarak hüküm vermesi emredilmiş ardından "وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى" ifadesiyle yönetimde nefsinin arzularına uyması yasaklanmıştır.⁶¹ Müfessir Fahreddin er-Râzî insanların medeni bir toplum meydana getirecek tabiata sahip olarak yaratıldıklarını, bir arada yaşamaktan kaynaklanan ihtilafların çözümü için güç sahibi ve siyasetle yönetebilme kabiliyetine sahip bir sultanın varlığının gereğine işaret eder. Bu idarecinin, kendi hevesleri doğrultusunda bir yönetim sergilemesi kargaşa ve anarşiye yol açacaktır. Dini kurallara uygun bir yönetim sistemli ve düzenli bir işleyiş sağlayacak, iyilik kapıları olabildiğince genişleyecektir.⁶² Elmalılı bu yoruma yakın bir değerlendirmede bulunarak, Hz. Dâvud'a yeryüzünde halife yapıldığının hatırlatıldığını, keyfine göre ve asaleten değil; Allah adına, O'nun hükümlerini yürütmekle görevli bir kimse olarak hüküm vermesinin hatırlatıldığını söyler. Âyetteki nehiy ifadesini böylece mecazî olarak teşvik anlamında yorumlayan Elmalılı, halifenin yeryüzünde *Allah adına* hüküm vermekle görevli bir kişi olduğunu, er-Râzî'nin işaret ettiği gibi *asıl* ve *ilk kaynak* kendisiymiş gibi hüküm veremeyeceğini, ilahi emrin dışına çıkamayacağını kaydederek, Hz. Âdem'in yaratılış hikmetinin de esasen bu olduğunu vurgular.⁶³

Şûra sûresinin 13. âyetinde, ayrıntılardaki küçük farklılıklara rağmen müslümanlara da, Hz. Nûh ve diğer peygamberler için söz konusu olduğu gibi bir din gönderildiği; yapılan tavsiyelerin benzerlerinin, izlenecek yol ve kanunların belirlendiği bildirilmiş, samimi olarak bu yolun takip

⁵⁸ Hicr sûresinin 53. âyetinde de ürkmek, korkmak anlamında "لَا تَوْجَلْ" ifadesi geçmektedir. Elmalılı bu âyetin tefsirinde meâl ile yetinmiştir. Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3070.

⁵⁹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VIII, 140.

⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4537.

⁶¹ Sâd 38/26

⁶² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVI, 200.

⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4093.

edilmesi emredilmiş “وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ” ifadesiyle onda ayrılığa düşülmesi yasaklanmıştır. İhtilafa düşmeyin uyarısının müşrik, yahudi, hristiyan ve İslâm davetiyle muhatap tüm insanları içine aldığı klasik tefsirlerde ifade edilmiştir.⁶⁴ Tüm peygamberlerin aynı anayasa etrafında toplandığına işaret eden Yazır, hepsinin kendi dönemlerindeki bozuklukları düzeltmek için doğru dinle gönderildiklerini, ihtilafları kaldırarak tevhide davet ettiklerini, ihtilaftan kaçınılmasına dair yasağın Hz. Nûh’tan Hz. Peygamber’e kadar peygamberlerin hepsine hitap ettiğini söyler. Bu açıklaması, Elmalılı’nın girişte belirttiğimiz gibi bu nehyin mecazî terbiye ve disiplin anlamında anladığını göstermektedir. Tefsirinin devamında, Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin *el-Fütûhâtü-l-Mekkiye*’sinden tefrika ile ilgili bir hikâyeye de yer vermektedir.⁶⁵ Birliğe dair vurguda bulunan bu hikâyede olduğu gibi din yolunu tutacak olanların bir araya gelip, dağılmamaları halinde düşmanın kendilerine üstün gelemeyecektir.⁶⁶

B. İSRAİLOĞULLARI’NA YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Bu nehiy âyetlerinin bir kısmında onların İslâm’a ve Kur’an’a karşı olmaları anlatılmaktadır. Nitekim İsrailoğulları bir yandan ellerindeki Tevrat’ı tasdik eden Kur’an’a iman etmekle emrolunmuş öte yandan “وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا” ifadesiyle (el-Bakara 2/41) onu ilk inkâr edenlerden olmamaları, âyetlerini az bir karşılığa değiştirmeme ve Allah’a isyan etmeme konularında uyarılmışlardır. Bu âyette ilk inkâr edenler Mekkeli müşrikler olmakla birlikte, Ehl-i kitaptan ilk kâfirler olmamaları konusunda İsrailoğullarına bir uyarı söz konusudur. Âyette inkâr edilenin Hz. Muhammed, Kur’ân-ı Kerîm veya Tevrat olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Klasik tefsirlerde âyetteki “وَلَا تَشْتَرُوا” ifadesindeki, satın alınan şeyin din öğretimi, ilim sahibi oldukları gerekçesiyle belli bir maaş alma veya Hz. Muhammed’in Tevrat’ta geçen kıssasını değiştirmelerine karşılık rüşvet alma olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷ Hamdi Efendi, vahiy ve nübüvveti

⁶⁴ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, V, 30.

⁶⁵ Hikâyede bir bilge ölmeden önce oğullarına birliğin önemini anlatmak için kendisine bir demet değnek getirmelerini talep eder. Değnekler gelince önce her birinden bu şekilde değnekleri bir arada kırmalarını ister. Oğulları değnekleri bir aradayken kıramayınca demeti çözer ve teker teker kırmalarını ister. Bu defa hepsi değnekleri kırarlar. Böylece kendilerine birlik halinde olmaları halinde mağlup olmayacaklarını, ayrılığa düşmeleri durumunda düşmanlarının kendilerini ortadan kaldıracağı uyarısında bulunur.

⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4228.

⁶⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 135.

tasdik etmesi gereken ilk kişiler olmaları gerekirken, dünya menfaatleri için Kur'an'a karşı muarız bir duruş sergilememeleri, para ve benzeri menfaatler uğruna âyetleri değiştirmemeleri konusunda uyarıldıklarını; iman etmeleri halinde, mahrum olacaklarını düşündüklerinden çok daha fazla bir maddi kazanç elde edeceklerini söyler.⁶⁸ Elmalılı klasik tefsirlerin işaret ettiği iki önemli konuya değinmemiştir. Birincisi, İslâm'dan önce müşriklere karşı yahudiler Son Peygamberle Allah'tan yardım isteyip, kendilerini Son Peygamber konusunda bilgilendirirken, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamber olarak görevlendirilmesiyle imandan yüz çevirmeleri,⁶⁹ ikincisi ise Tevrat bilgilerine rağmen, Hz. Muhammed ile ilgili herhangi bir kitabî bilgiye sahip olmayıp ilk olarak ona karşı çıkan müşriklerle aynı noktaya savrulmalarıdır.⁷⁰

Bir sonraki âyette de (el-Bakara 2/42) İsrailoğulları'nın yaptıklarından bahsedilmeye devam edilmiş, “وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ” ifadesiyle; “Hakkı bâtıl ile karıştırıp aldatmamaları, doğruyu yalan ve yanlışla karıştırarak, bile bile hakkı gizlememeleri” konusunda uyarılmışlardır. Bu âyette çok açık bir nehiy olduğu göze çarpmaktadır. Klasik tefsirlerde hak ve bâtıla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Yahudilerin Hz. Peygamber'in peygamberlikle görevlendirildiğini ancak kendilerine gönderilmediğini söyledikleri; haktan maksadın Hz. Muhammed'in hak olması, bâtıl ile kendilerine gönderilmediğini söylemeleri olduğu; yahudilerden bazılarının münafık oldukları ve açığa vurdukları imanın hak, gizledikleri küfrün bâtıl olduğu gibi sözler söylenmiştir. Mücâhid'e göre (ö. 103/721) karıştırıldığı söylenen Yahudilik ve Hristiyanlığın İslâm'la karıştırmasıdır.⁷¹ Müellifimiz, safsatacıların hile ve yalanları, ticari hayattaki hileler ve hâkimlerin haksız hükümleri gibi her türlü sahtekârlıktan bahsedildiğini söyleyerek âyete geniş bir çerçevede yaklaşmıştır. Bununla birlikte temel olarak anlatılan ilmî konulardaki sahtekârlıklardır. Yorumlarını kutsal kitaba karıştırmışlar, tercümelerle kutsal kitap eklentilerinden ayırt edilemez hâle gelmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'den bahseden peygamberlik vasıflarını da gizlemişlerdir.

Yazır'a göre bu âyet, Kur'an'ın tercümesi, tefsiri ve diğer ilmî mevzularda İslâmi tutum ve ilmî sorumluluğun belirlenmesinde yeterli bir kıtas olabilir. “Farsça Kur'an” veya “Türkçe

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 335.

⁶⁹ el-Bakara 2/89.

⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 258.

⁷¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 135.

Kur'an" gibi tanımlamalardan kaçınılmalı; Kur'an Kur'an olarak, tercüme tercüme olarak, tefsir ve te'vil de o şekilde ifade edilmelidir. Çünkü bu çalışmalar ne ölçüde yapılırsa yapılsın Kur'an'ın hakikatı gibi olamayacaktır.⁷² Elmalılı'nın âyetin anlamını böylesi bir mevzuaya getirmesi zihninde bu tartışmaların çok canlı olduğunu ve konuya mecazî bir pencereden de baktığını göstermektedir.

Mâide sûresinin 44. âyetinde yahudi din bilginlerine ve âbidlerine “فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخْشَوْنِ” buyurularak “insanlardan korkmamaları Allah'tan korkmaları ve Allah'ın âyetlerini az bir karşılık için değişmemeleri” uyarısı yapılmıştır. Klasik tefsirlerde bu âyetin ilimle elde edilen her türlü kötü kazanca ve dünyalık bir takım menfaatler için dinin kullanılmasına işaret ettiği söylenmektedir. Müslüman yönetici ve ilim adamları da bu âyetle muhataptırlar.⁷³ Birinci bölümdedikkat çektiğimiz gibi âyetteki *korkmayınız* ifadesi teselli ve güç verme; *satmayınız* ise disiplin anlamında mecazî nehiylerdir. Hamdi Efendi, ilâhi kitabın korunmasının onu kalplerde hissetmek, dille öğretip açıklamak, hükümlerini uygulamak ve insanlardan çekinmemek ve âyetleri az bir değere satmamakla olacağını açıklarken belirttiğimiz bu mecazî yönleri de işaret etmektedir.⁷⁴

Yahudi ve hristiyanların aşırılığa gitmemeleri ile ilgili “قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ” (el-Mâide 5/77) âyetini değerlendiren Elmalılı, “guluv” (غُلُو) kelimesinin anlamına dikkat çekmektedir. Okun ileri atılması anlamında olan bu kelimenin, geniş anlamıyla herhangi bir şeyin sınırının çiğnenmesiyle aşırılığa düşülmesi olduğunu belirten Elmalılı, dinin sınırının hak olduğunu vurgular ve mevcut halleriyle Ehl-i kitabın dinlerindeki hak ve batıl oranının eşit olduğunu söyler. Müellifimizin Zemahşerî'nin aşırılıkla ilgili müsbet ve menfi şeklinde değerlendirmesine de yer verdiği görülmektedir.⁷⁶ Buna

⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, I, 336.

⁷³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 196.

⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1690.

⁷⁵ Âyetin meâli: De ki: Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.

⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 278.

göre müsbet aşırılık (عُلو حَق) dinin araştırılması ve içtihadı yönelik çalışmalar gibi *haklı* bir aşırılıktır⁷⁷ ve sahih anlamdadır. Verâ, ittikâ, ictihâd ve dinî hamiyet bu çerçevededir. *Menfi, batıl* aşırılık (عُلو باطل) ise ifrat veya tefritle hakkın sınırının çiğnenmesi, delilleri dikkate almadan şüpheli durumların esas alınmasıdır. Bu ise, taassup ve ısrarla cahilliğin savunulmasıdır.⁷⁸ Elmalılı âyetteki aşırıya gitme ve sapmış bir milleti ısrarla ve bilinçsizce takip etme yasaklarını irşat ve öğüt verme şeklinde yorumlamakta ve âyette *haklı olunmayan konularda ısrarcı olmanın* yasaklandığını söylemektedir. Burada muhataplar, Hz. İsa'yı ilah mertebesine çıkaran hristiyanlar ve Hz. Muhammed'in (s.a.) risaletini inkâr eden yahudilerdir. Âyet onların yanlışlarını özetlemektedir. *Dini konularda hak* gaye edinilmezse, hristiyanların haksız aşırılık ve sapmalarına benzer sonuçlar ortaya çıkacaktır. Hamdi Efendi, hristiyanların asırlardır Hz. İsa'yı ilah kabul etmelerine ve yahudilerin düşmanlıklarına dikkat çekerek, Zemahşerî'nin de belirttiği, *sorgulamadan* azizlerin ve dini otoritelerin sözlerini *mutlak doğrular olarak kabul etmelerinin* aşırılık olduğunu söyler. Ulûhiyet sıfatını Hz. İsa'ya yakıştıran hristiyanlar, heveslerine takip etme ve tutuculuk konusunda yahudilerin takipçisi durumundadır.⁷⁹

C. MEKKELİ MÜŞRİKLERE VE GENEL OLARAK TÜM İNKÂRCILARA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Bu nehiy âyetleri müşriklerin kendi arzuları doğrultusunda bir takım yasaklamalarda bulunmaları (el-En'âm 6/151), kendilerine haramların açıklanması (el-A'râf 7/33), pislik olmaları (et-Tevbe 9/28) ve çokluklarıyla övünmeleri (et-Tekâsür 102/1) konusundadır.

En'âm sûresi âyet 150'de müşriklerin, haram olduğunu iddia ettikleri şeylerle ilgili, tanık gösteremeyeceklerini, gösterecekleri de bunlara asla itibar edilmeyeceği açıklanmıştır. Âyetteki *(Onlar) "FİN شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَغْدِلُونَ"* (Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların arzularına

⁷⁷ Zemahşerî buradaki hak kelimesiyle uygun, münasip veya sahih anlamını kastetmiş olmalıdır.

⁷⁸ Zemahşerî'nin hak konusunda ileri sürdüğü bu örneği Âlûsî aşırı bulmaktadır. Hak konusunda aşırılığın *"haddi aşmada dinden çıkmadıkça"* şeklinde bir ölçü ile değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Haklı ve haksız; müsbet ve menfi şeklindeki açıklamalar tutarlı değildir. Elmalılı'nın Âlûsî'nin bu değerlendirmesi görmemiş veya Zemahşerî'nin örneğini benimsemiş olması mümkündür (bk. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 210).

⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1786.

uyma. Onlar Rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.)” ifadesinin Hz. Peygamber’le birlikte sahabilere ve müslümanlara olduğu ifade edilmiştir.⁸⁰ Klasik tefsirlerde kendilerinden şahit getirmelerinin istenmesi aciz bırakmak şeklinde açıklanarak, böyle bâtil bir konuda şahit bulamayacaklarına dikkat çekilmiştir. Birbirleri için yapacakları şahitliğin kabul edilmemesi, şahit olarak kaynağın kitaba veya bir peygamber sözüne dayanması gerekliliği olup, onlar için böyle bir şey söz konusu değildir. “Âyetlerimizi yalanlayanlar” ifadesi, âyetler yerine hevâ veya bir başkasını koyanları açıklamaktadır. Nakkâş’a göre bunlar Dehriyye’dir.⁸¹ Elmalılı onların yalanda sakınca görmediklerini, Allah’a ortak koştukları ve haktan saptıklarını söyleyerek; böylelerinin yapacağı şahitliğin heveslerine uymak ve yalancı şahitlik olacağını söylemekle yetinir.⁸²

Bir sonraki âyette (el-En’âm 6/151) “قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ” ifadesiyle Hz. Muhammed’e haramları bildirmesi konusunda çağrıda bulunulmuştur. Putlarla Allah’ı bir tutan müşriklere, sizin yaptığınız gibi Allah’a yalan, iftira ve zanla değil şüpheden uzak olarak Allah’ın haram kıldıklarını açıklayayım buyurulmuştur.⁸³ Klasik tefsirlerde âyetteki açık ve gizli günahın (وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ) (مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ) ne olduğu konusunda klasik müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Müfessir İbn Atiyye, *gizli açık* ifadesinin çirkin günahların (الْمَعَاصِي) tümünü içerdiğini söyler. Bazı müfessirlerin açık günahı bu iş için tahsis edilmiş mekânlarda yapılan, gizli olanı ise gizli olarak yapılan zina; babanın eşiyle veya iki kız kardeşle aynı anda evlenmek veya gizli olanı içki içmek, açığı ise zina⁸⁴ olarak açıklayıp tahsislerde bulunmaları İbn Atiyye tarafından dayanaksız ve soyut iddialar şeklinde değerlendirilmiştir.⁸⁵ Müfessir Fahreddin er-Râzî de gizli açık çirkinliklerle ilgili tahsis yapılmaması, genel anlamda alınması gereklidir, böyle bir sınırlama delilin hilafına olacaktır.⁸⁶

⁸⁰ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, IX, 655.

⁸¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîd*, IV, 250.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2089.

⁸³ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, IX, 656.

⁸⁴ a.e., IX, 660-661.

⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 362.

⁸⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XIII, 245.

Yazır âyetin tefsirini yaparken İbn Atiyye'nin dikkat çektiği, bu kötülüklerin kutsal kitapların tümünde haram olarak yer almış olmasını vurgular.⁸⁷ Âyette zikredilen şirk, ana babaya iyi davranmak,⁸⁸ fakirlik endişesiyle çocukları öldürmemek, gizli açık her türlü zina ve benzeri çirkinlikler ve meşru bir sebep olmadıkça cana kıymamak mukaddes kitaplarda neshedilmeyerek asırlarca tüm toplumlarda sâbit esaslar olmuştur. Çocuk düşürme de âyetteki kız çocuklarının açlık korkusuyla öldürülmesi hükmüne dâhildir ve bu da cinayet kapsamındadır. Bu cinayette, câhiliye inancı yanında açlık endişesi de etkili olmaktadır. Zina yasağının, çocukların öldürülmesi yasağını takip etmesi zinadaki öldürme anlamından dolayıdır. Müfessir Âlûsî'ye ait bu görüşü nakleden Yazır, hayatları boyunca tehlike ve ölümle karşı karşıya olmalarından dolayı da gayri meşru doğan çocukların ölü hükmünde olduğu görüşündedir.⁸⁹

Yazır "*Çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın*" âyetindeki çirkinlikleri (الْفَوَاحِش) zina ve lûtîlik gibi her çeşit fuhuş olduğunu belirterek; açık olan fuhuş müşrikler gibi umumhânelerde yapılan zina, gizlisini ise seçkinlerin dostlar edinmesi olarak değerlendirmiştir. İbn Atiyye ve Fahreddin er-Râzî yukarıda belirttiğimiz gibi bu şekilde kayıtlamalarda bulunulmasını dayanaksız ve delilin hilafına değerlendirerek, çirkinliğin genel anlamda alınmasını uygun görmektedirler.

Yazır "*وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً...*" (Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.)" (el-İsrâ 17/32) ifadesinde "fâhişe" kelimesinin zina anlamında olduğunu,⁹⁰ bu âyette ise "fevâhiş" şeklinde çoğul olarak ifade edilmesinin zina türünden olan her çeşit kötülüğü kapsadığını gösterdiğini söyler. Müfessirlerin genel olarak günahı "*ism*" (الْإِثْم) şeklinde tefsir edip "*Günahın açığını da gizlisini de terk edin*" (el-En'âm 6/120) emrine dayandırmalarının pek açık olmadığını söyler. Özellikle bunun çocuk öldürme ile mutlak öldürme yasağı arasında söylenmesi ona göre bunda da bir öldürme mânâsı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla *çirkinlikler* ifadesi, özünde bir büyük suç ve cinayet olduğu gibi aynı zamanda evlat öldürmekle aynı hükme sahiptir.

⁸⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 361.

⁸⁸ Ana babaya iyiliğin emredilmesi, kendilerine kötülük yapılmasını haram kılmaktadır. Müfessir er-Râzî bunu şöyle ifade etmektedir: "لَمَّا أُوجِبَ الْإِحْسَانُ إِلَيْهِمَا فَقَدْ حُرِّمَ الْإِسَاءَةُ إِلَيْهِمَا" (bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIII, 244.)

⁸⁹ Bu yorum için bk. Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, III, 199; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 54.

⁹⁰ Elmalılı bu âyetin sadece meâlini vermiştir. (bk. Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3177.

Zira zina sonucu doğan çocuk, tehlikelerle ve ölümle karşı karşıya olup ölü hükmündedir.⁹¹ Tefsirlerde açıklama, Hamdi Yazır'ın dediği şekilde (الْإِثْم) kelimesi ile değil (الْمَعْصِيَةِ) ifadesi ile yapılmıştır.⁹² İki kelime arasındaki anlam farklılığına dikkat çekilmiş; masiyetin itaatten ayrılmak,⁹³ "ism" in (الْإِثْم) ise ceza gerektiren günah, sevaptan geri bırakma ve aklın duruluğunu götüren şey olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Bakara sûresinde (2/219) "قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ" (De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır.") ifadesinde kumar ve içkinin hayırlardan geri bıraktığı anlatılmaktadır. Kasıtlı yapılması itibarıyla "ism", "zenb" (ذَنْبٌ) kelimesinden de ayrılmaktadır, zira bu kelime kasıtlı veya kasıtsız, mutlak olarak suçtan bahsedilmektedir.⁹⁴

Yazır, Hz. Peygamber'in (s.a.) cinsel ilişki esnasında erkeğin dışarıya boşalması anlamındaki azlin bile gizli bir öldürme olduğunu açıkladığını, bunun fuhşiyatın gizli açık pek çok cinayeti kapsadığına işaret ettiğini söyler.⁹⁵ Fuhşiyatın anlam bakımından geniş bir alanı olmakla birlikte azl ile ilgili Elmalılı'nın naklettiği rivayet, öldürme cinayetini anlatmak bakımından çok uygun düşmemektedir. Zira naklettiği Cezâme binti Vehb'in "ذَلِكَ الْوَأْدُ الْحَنْفِيُّ" (Bu gizli öldürmedir.)" hadisinde, Şevkânî'nin belirttiği gibi azlde hamilelikten kaçınmak kastı vardır ve bu kasıt, diri diri gömmeye (الْوَأْدُ) benzetilmiştir. Câhiliye döneminde kız çocuklarının diri diri gömülmesinde kasıtlı birlikte fiil de söz konusuydu. Ayrıca bu hadis azle, izin veren ve birçok varyantları bulunan hadislerle de muhaliftir. Nitekim bu hadislerden birinde yahudilerin azlin, diri diri gömmenin küçük bir şekli olduğuna dair sözleri Hz. Peygamber'e hatırlatıldığında "كَذَّبْتَ الْيَهُودَ إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ لَمْ يَمْنَعْهُ" (Yahudiler yalan söyledi, Allah o çocuğu yaratmak isterse ona azl engel olamaz)" buyurmuştur. Zıt anlamlı gibi görülen azl konusundaki bu iki hadisle ilgili nesih açıklaması da yapılmıştır. Dolayısıyla Yazır'ın kasten öldürme ile ilgili olarak bu hadisi anması bağlantılı değildir.

⁹¹ a.e., III, 2094.

⁹² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIII, 245.

⁹³ Er-Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtü l-fâzi'l-Kur'ân*, "asy" md.

⁹⁴ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, el-Külliyât (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 41.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2094.

Burada tenzihi bir kerahet söz konusudur.⁹⁶ Birinci bölümde ifade ettiğimiz gibi İsrâ sûresi 32. âyetindeki “*Zinaya yaklaşmayın...*” sarîh nehiy haramlık ifade etmektedir. Müellifimiz bu açıklamalarıyla bu görüşte olduğunu ortaya koymuş, ek olarak azli de gizli fuhşîyyat kapsamında değerlendirmiştir.

A'râf sûresinin 33. âyetinde müşriklerin kendi görüşlerince belirledikleri değil ancak açık ve gizli çirkinliklerin, günahın, haksız yere sınırı aşmanın, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyin Allah'a ortak koşulmasının ve Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylemelerinin yasaklandığı açıklanmıştır. “*قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي*” ifadesiyle başlayan âyetle; Allah'ın müşriklerin haram kıldıkları temiz rızıkları haram kılmadığını, aksine bunların helâl kılındığı; asıl alenî olan ve görünen ile kapalı şekilde gizli işlenen çirkinliklerin haram kılındığı açıklanmıştır. Klasik tefsirlerde bu âyetle geçen (مَا ظَهَرَ) ve gizli olan (مَا بَطَّنَ) çirkinliklerle ilgili açık çirkinliklerin Kâbe'nin çıplak tavaf edilmesi, gizli olanın ise zina olduğu açıklanmıştır.⁹⁷ Yazır, âyetteki gizli çirkin işler ve günah (وَالْأَثْمَ) konusunda klasik tefsirlerde bulunmayan örneklere yer vermiştir. Ona göre açık ve gizli çirkin işler *aşırı fenalıklar, fuhuş ve ahlâka aykırı her türlü fiillerdir*. Gizli fuhşîyat anlamındaki “*وَمَا بَطَّنَ*” ibaresi ise *nikâhı caiz olmayan bir kadınla evlenmek ve bâin talaktan sonra nikâhı yenilemeden* karı koca ilişkisidir.⁹⁸ Ancak âyetin siyak ve sibakı müşriklerle ilgili olup, açık günahın (مَا ظَهَرَ) zina ve metres edinmek, gizli günahın (وَمَا بَطَّنَ) ise kız çocuklarının gömülmesi ve hırsızlık olarak yorumlanması, Hamdi Efendi'nin bâin talak ve nikâhı caiz olmayan kadınla evlenme örneklerinden daha uygun düşmektedir.⁹⁹ Elmalılı'nın klasik tefsirlerde ifade edildiği gibi âyetin devamında geçen “*وَالْأَثْمَ*” ifadesinin genel olarak tüm günahları kapsadığını belirtmesinin ardından “*bilhassa o ma'hud ismi; müskirât kullanma, sarhoş olma*” diyerek, bunun sarhoşluk veren şeyleri kullanma ve sarhoş olmak anlamında olduğunu söyleyerek bu yönde anlamı

⁹⁶ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylül-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr* (nşr. Râid b. Sabrî İbn Ebî Alfe), Beytül-Efkârî'd-Devliyye, Amman 2004, s. 1243.

⁹⁷ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, X, 163.

⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2155.

⁹⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, VIII, 316.

vurguladığı görülüyor.¹⁰⁰ Cumhura göre ise *ism* (الِإِسْمُ) fiil ve söz olarak, yapanın günah kazandığı herşeyi kapsamaktadır. Ayrıca içki yasağı Medine’de, Uhud Savaşı’ndan sonraki döneme ait bir teşridir.¹⁰¹

Nahl sûresinin ilk âyetindeki “فَلَا تَسْتَغْلُوهُ” (Allah’ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemeyin.)” ifadesindeki acele edilmemesi gereken konu klasik tefsirlerde kâfirler için alındığında kıyamet veya azap, mü’minler için alındığında ise Allah’ın yardımı şeklinde açıklanmıştır. Allah’ın emri ise cumhura göre kâfirlere tehdit anlamı içeren kıyamettir. Buna emir ve yasaklar, Allah’ın Hz. Peygamber’e yardımı, onun müşriklere galip gelerek onları öldürmesi şeklinde de anlamlar verilmiştir.¹⁰² Yazır’a göre âyetteki emir ferman, kâfirlere vaat edilen azap veya kıyamettir. Bu yorumuyla müellif buradaki nehiy ifadesini mecazî olarak tehdit anlamında değerlendirmektedir.¹⁰³ “فَلَا تَسْتَغْلُوهُ” ifadesi ona göre “Allah’ın emri konusunda aceleci davranmayınız; olacaklar olacak, müşrikler kahrolacaktır” anlamındadır.¹⁰⁴

Tevbe sûresinin 28. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ هَذَا” buyurularak müşriklerin Mescid-i Harâm’a yaklaşmaları yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde necis olma durumu (نَجَسٌ) ve yasağın kimlerle ilgili olduğu konusu geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. Necis olarak vasıflandırılmaları ile ilgili cenabetten temizlenmelerinin geçerli olmadığı, necisliklerinin içkinin necisliğine benzediği ve müşriklerle musafaha etmenin abdest almayı gerektiği gibi görüşler ileri sürülse de, fakihlere göre bedenlerinin temiz olduğu konusunda görüş birliği vardır.¹⁰⁵ Mescitlere girmesi yasak olanlar konusunda da müslümanlar dışında tüm insanlar ve tüm mescitler için geçerli olduğunu söyleyenler olduğu gibi Mescid-i Harâm dışındaki mescitlere girme konusunda bir yasağın söz konusu olmadığı görüşünde olanlar

¹⁰⁰ Müfessir Ebüssuûd da sarhoş olmak, sarhoşluk verici şeyler içmek görüşünü “فَيْلٌ” ibaresiyle zayıf olarak değerlendirir (bk. Ebüssuûd, *Tefsîru Ebi’s-Su’ûd*, III, 224).

¹⁰¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 395.

¹⁰² a.e., III, 377.

¹⁰³ Bu anlam için bk. el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 219.

¹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3084.

¹⁰⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XVI, 25.

da vardır. Mescid-i Harâm yasağının sadece müşriklerle ilgili olduğu, diğer mescitler konusunda putperestler için bile bir yasağın söz konusu olmadığı yönünde de görüş açıklanmıştır.¹⁰⁶

Hamdi Yazır'a göre âyetin tefsirinde müşriklerin pislikten ibaret olduklarının söylenmesi pis olmaları, taharet ve gusûlden temizlenmeyi bilmemeleri dolayısıyladır. Cünüplükten yıkanmamaları ve taharetlenmemeleri sebebiyle beden ve kıyafetlerinin necis olması maddi, şirk ise manevi kirdir. Abdullah b. Abbas'ın putperestlerin köpek ve domuzlar gibi necis oldukları ve Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) bir müşrikle el sıkışanın abdest alması gerektiği şeklindeki görüşlerine yer veren Yazır, Caferiler dışında bu görüşe değer veren bir kimse bulunmadığını söyleyerek bu görüşe katılmamıştır.¹⁰⁷ Bunun açıklamasında, müşriklerin bizzat ayniyetleri veya zatlari itibariyle necis olmaları hâlinde iman veya taharetlenme ile daha sonra temiz olamayacaklarını söylemiş, dipnotta da normal şartlarda temizliğe dikkat etmeyen bir kimse ile el sıkışanın elini yıkamak zorunda hissedebileceğini, temizliğe dikkat eden bir müşrikle el sıkışmanın sakıncası olmadığını vurgulamıştır. Böylece Yazır âyetteki nehyi fikhî anlamda değerlendirmekte, Mescid-i Harâm'a müşriklerin hac mevsiminde girmelerinin haram olduğuna dair ulemanın uzlaşi hâlinde olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸

Yine nehiy içerikli âyetler grubunda yer alan “الْهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ” âyeti (et-Tekâsür 102/1) ile, çoklukla övünülmesi ve bunun kabirlere kadar vardırılması kınanmaktadır. Birinci bölümdedeğindiğimiz gibi Tekâsür sûresinin bu ilk âyetindeki “الْهَيْكُمُ” ifadesi haber şeklinde nehiy anlamındadır. Yazır âyeti tefsir ederken klasik tefsirlerdeki görüşlere yer vererek, oyalanma ve çoklukla öğünmenin kınandığını, bu konuda ahlâki çerçevede bir yasaklama getirildiğini söylemiştir. Ancak Zemahşerî'nin belirttiği “Ölüp kabir acısını tadıncaya kadar eğlendiniz.” anlamına da dikkat çekmiştir.¹⁰⁹ Âyet mutlak olduğu için mal çokluğuyla öğünme de kastedilmiş olabilir. Elmalılı ilim, itaat ve ahlâk-ı hamide gibi teşvik edilen konularda fazlasını istemenin bu kınamanın dışında olduğunu özellikle vurgulamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁶ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, III, 20.

¹⁰⁷ Müfessir Fahreddin er-Râzî bu görüşün Zeydî imamlara ait olduğunu söylemektedir (bk. *Mefâtîhu'l-gayb*, XVI, 25).

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2501.

¹⁰⁹ *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf*, VI, 424.

¹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6042.

Fussilet sûresinde (41/37) güneş ve ayın Allah'ın âyetlerinden olduğu bildirilmiş ve “لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ” ifadesiyle bunlara secde edilmesi yasaklanmıştır. Kinama anlamında mecazî bir nehiy olan bu ifadeyle ilgili Elmalılı'nın fazla bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Gece, gündüz, güneş ve ayın yaratılış ve düzenleriyle ilgili genel bilgiler veren Yazır, klasik tefsirlerde¹¹¹ konuyla ilgili ele alınan Sabiiler mevzuundan bahsetmemiştir.¹¹²

D. MÜNAFIKLARLA İLGİLİ HZ. PEYGAMBER'E YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU

Münafıklarla ilgili nehiy içerikli âyetlerden bir kısmını Elmalılı sadece meâlle geçmiştir. Âl-i İmrân sûresinde (3/188) yaptıkları ile sevinip, yapmadıkları şeylerle övülmek isteyen kişilerin, azaptan kurtulamayacakları ifade edilmektedir. Birinci bölümde belirttiğimiz gibi “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ” لَا تَحْسَبَنَّ “يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيَجُوبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَازَةِ مِنَ الْعَذَابِ (sanma)” ifadesindeki nehiy, sonucu açıklama “بَيَانُ الْعَاقِبَةِ” anlamında olup bunların azaptan kurtulacaklarını sanma demektir. Klasik müfessirler âyeti daha çok yahudilerle ilgili olarak değerlendirmiştir.¹¹³ Âyetin devamında gelen ikinci “فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ” ifadesi ise pekiştirme anlamındadır. Bu âyetin Ehl-i kitapla ilgili olduğu yönünde de yorumlar yapılmıştır. Yaptıklarına sevindikleri şeyin, kendilerine indirilen Kutsal Kitab'ı tahrif ederek ulaştıkları dünya menfaati; övülmek istedikleri ise âlim olmadıkları ve insanları hayırlı olana ve hidayete sevk edecek bir çaba içinde bulunmamalarına rağmen insanların kendilerine âlim demelerinden hoşlanmalarındır. Bir diğer görüşe göre ise bazı yahudilerin, Hz. Muhammed'i yalanlama konusunda söz birliğine ulaşmış olmalarının mutluluğu, övünmekten hoşlandıkları ise namaz ve oruç ehli (ehl-i salâtin ve sıyâm) olarak anılmaktır.¹¹⁴

Bir rivayete göre ise Hz. Peygamber (s.a.) bunlara bir meseleyi sormuş, yahudiler meseleyi

¹¹¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, II, 130.

¹¹² Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4208.

¹¹³ Yahudiler Tevrat'taki Hz. Peygamber (s.a.) ile ilgili övgüleri gizlemekte ayrıca Hz. İbrahim'in dinine tabi oldukları iddiasıyla övgü beklentisi içindedirler. Müfessir Zemahşerî âyetin münafıklarla ilgili olmasını zayıf olarak değerlendirmektedir (bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 674).

¹¹⁴ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VI, 301.

gizleyerek başka bir şekilde cevaplamışlar; ardından istenen bilgiyi vermiş gibi davranarak, yanlış bilgilendirmelerinden dolayı da Hz. Peygamber'den övgü beklemiş ve gizledikleri gerçek bilgiden dolayı mutlu bir şekilde yanından ayrılmışlardır.¹¹⁵ Âyet münafıklarla ilgili olarak düşünüldüğünde, bir takım yalan bahaneler ileri sürüp savaflara katılmadıkları halde, ordu savaştan döndüğünde cihat ruhuna sahip olduklarını ve mazeretleri yüzünden katılamadıklarını söyleyip, sözde bu cihat niyetleri için teşekkür beklemeleridir.¹¹⁶ Müfessir Zemahşerî'ye göre, âyette iyilik yapıp bunu beğenen ve öyle olmadığı halde insanların kendisini dindarlık ve zühtle övmesini bekleyenlere de işaret ediliyor olabilir.¹¹⁷ Hamdi Efendi, âyetteki nehyi kınama anlamında mecazî bir nehiy olarak değerlendirmiş, bununla gurur sahibi müslümanların da kastedildiğini söylemiştir. Kınananların psikolojik durumlarıyla ilgili tespitlerde bulunan Yazır, gurur, gelecekle ilgili sorumsuzluk, olağan bir görevden dolayı övgü beklentisi ve yaptığını kendi gözünde büyütüp kibirlenmenin bir küçüklük olduğunu söyleyerek, bu davranışı hakkı fesada uğratmaktan zevk almak ve Allah'ı unutmak olarak değerlendirir. Elmalılı yaşadığı dönemde bu çeşit insanların çok olmasından dolayı hayıflanmaktadır.¹¹⁸

Bazı münafıkların savafla katılmamak için Hz. Peygamber'e müracaat ederek kendilerini bir sinamaya tabi tutmamasını istemeleriyle ilgili âyette de (et-Tevbe 9/49) bir nehiy ifadesi göze çarpmaktadır. Yazır âyetin tefsirinde bir değerlendirmede bulunmayarak, klasik tefsirlerde nakledilen nehiy âyetlerini değerlendirirken ele aldığımız Cidd b. Kays ilgili rivayete yer vermiştir.¹¹⁹

Müslümanların cesaretini kırmak ve fitne uyandırmak isteyen bazı münafıkların konuşmaları Hz. Peygamber'e (s.a.) bildirilmiştir. Münafıkların özür dilemesi üzerine “لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ” buyurularak özür dilememeleri söylenmiş, yaptıklarında ısrar etmelerinden dolayı içlerinden bir zümrenin azaba uğrayacağı açıklanmıştır.¹²⁰ Buradaki nehiy bir yasaklama

---

¹¹⁵ a.e., VI, 306.

¹¹⁶ a.e., VI, 300.

¹¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 674.

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1254.

¹¹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2565.

¹²⁰ et-Tevbe 9/66.

ifade etmeyip ümitsizliğe sevk etme anlamındadır. “لَا تَعْتَذِرُوا” Nehiy ifadesini tefsir ederken Elmalılı, âyetin anlamı açık olduğu için çok yorum yapmaya gerek duymaz.¹²¹ Nûr sûresindeki (24/53) bu kategorideki diğer bir âyetle de münafıkların bu tarz yeminlerine değinilmektedir.¹²² Hz. Peygamber emrettiği takdirde mutlaka savaşa katılacaklarına dair yemin etmeleri üzerine, yemin etmekten men edilmişlerdir. Müfessir Fahreddin er-Râzî yeminden bu şekilde engellenmelerinin nifaklarının bir sonucu olduğunu söyler.¹²³ Müellifimize göre, yeminin en ağır Allah’a yemin olduğu için, yemin etmekten men edilerek kınanmaları yalanın münafıklar için seciye haline gelmesindendir.¹²⁴

E. EHL-İ KİTABA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİN YORUMU

Ehl-i kitaba, Hz. İsa’nın (a.s.) bir kıyamet alameti olduğu ve bu konuda asla şüpheye düşmemeleri gerektiği, “فَلَا تَمْتَرَنَّ بِهَا” şeklinde bir yasaklama diliyle hatırlatılarak uyarılmışlardır.¹²⁵ Hz. İsa’nın ortaya çıkışının ve ölüleri diriltmesinin kıyamete dair bir delil olduğunu söyleyen Yazır, âyetteki *bilgisidir* anlamındaki “لَعَلَّمْ” ifadesinin Hz. Peygamber veya Kur’ân-ı Kerîm olduğuna dair ihtilaflara değinmeyerek, şüpheye düşülmemesi gerekli olan şeyin kıyamet olduğunu söyler.¹²⁶ Elmalılı, nakilde bulunmamakla birlikte Hz. İsa’nın inmesinin hadislerde kıyamet alametleri arasında sayıldığını dolayısıyla kıyametle ilgili kuşkuda bulunmalarının nehyedildiğini söylemekte, bu nehyi mecazî irşat anlamında değerlendirmektedir.¹²⁷

¹²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2587.

¹²² Âyetin metni:

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةً مَعْرُوفَةً إِنَّ اللَّهَ يَبْهَتُ بِمَا تَعْمَلُونَ

¹²³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 23.

¹²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3533.

¹²⁵ ez-Zuhuf 43/61-62.

¹²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4281.

¹²⁷ Bu konuda Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî el-Hindî’nin *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nuzûli’l-Mesîh* isimli eserinde Hz. İsa’nın nüzûlu ve kıyametin büyük alametleriyle ilgili hadis-i şeriflerin şüpheye yer bırakmayacak şekilde tevatür seviyesinde olduğu belirtilmiştir. O, bu hadisleri önceki âlimlerden çok daha etraflı bir şekilde taramıştır (bk. Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî el-Hindî, *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nuzûli’l-Mesîh* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Dâru’l Kalem, Beyrut 1992).

Âl-i İmrân sûresinin 187. âyetinde yahudi din bilginlerinden kendilerine bildirilen kutsal kitabı açıklamaları ve içeriğini insanlardan gizlememeleri (وَلَا تَكْتُمُونَهُ) konusunda söz alınmıştır. Klasik tefsirlerde gizlenmemesi gerekenin Hz. Muhammed veya kitap olduğu, Tevrat ve İncil’de yer alan Hz. Muhammed’in risâletine dair işaretleri insanlara aktarmaları olduğu açıklanır.¹²⁸ Hamdi Efendi gizlenmemesi gereken şeyin ne olduğu ve Ehl-i kitabın sorumluluğunun hangi şartları gerektirdiği konusu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ona göre gizlenmemesi gereken konu, kutsal kitapları veya Hz. Muhammed’in peygamberliğinin hak olduğunu bilmeleridir. Yahudi ve hristiyan bilginlerinden buna dair yemin alınmış ve bu konudaki sözleşme kendilerine kitabın bildirilmesiyle başlamıştır. Bir kutsal kitabın amacı bu kitabın insanlara bildirilmesidir ve Yazır’a göre, tebliğ sorumluluğu için okuryazarlık şartı yeterlidir. Hz. Muhammed’in vasıfları ve peygamberliğinin doğruluğuna dair müjde kutsal kitaplarının ve amentülerinin içeriğindedir. Buna rağmen tarihi süreç olumsuz bir seyir izlemiş, Ehl-i kitap, sözlerinde durmak bir yana Hz. Peygamber (s.a.) ve müslümanlara eziyete kalkışmışlar, kutsal kitaptaki müjdeye dair bilgiyi dünya çıkarları uğruna heba etmişlerdir. Yazır’a göre *onu gizlemeyeceksiniz* uyarısı modern dönem müsümanlarına da hitap etmekte, bazı âlimler menfaat veya tehditlere boyun eğerek cahil ve ahlâk yoksunu insanların isteklerine paralel cevap ve çözümler üremektedir.¹²⁹

Nisâ sûresinin 171. âyetinde “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ ” عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمَّا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ” ifadesiyle hristiyanlar haddi aşmaktan, Allah hakkında batıl söylemlerde bulunmaktan ve Allah üçtür demekten men edilmişlerdir. Ehl-i kitaba yönelik *dinde sınırların aşılmaması, Allah hakkında ancak hakkı söyleme ve Allah üçtür dememe* nehiyleri mecazî eğitim anlamındadır. Âyette ifade edilen aşırılık (الْغُلُو) klasik tefsirlerde şüphe ve yüz çevirme; emir ve yasaklarda gevşeklik göstererek hak yoldan sapmak şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁰ Yazır bir önceki âyette olduğu gibi burada da Ehl-i kitapla ilgili net değerlendirmede bulunmuş, Hz. İsa konusunda

¹²⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX, 134.

¹²⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1253. Elmalılı’nın bu yorumu ile ilgili bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîd*, III, 142.

¹³⁰ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, VII, 701.

yahudi ve hristiyanların ifrat ve tefrit şeklinde iki aşırı uçta yer aldıklarına dikkat çekmiştir. Hristiyanların taşkınlık bakımından Hz. İsa'yı küçümseyen ve gayrı meşru bir çocuk olduğunu söyleyen yahudi perspektifine yaklaştıklarını, tefrite saparak Hz. İsa'nın Allah olduğunu iddia ettiklerini vurgular. Elmalılı'ya göre âyette inançla ilgili üç konu vurgulanmıştır. Bunlardan ilki Allah'ın bir, ortağı olmasının kabul edilemez ve zâtında her türlü çoğalmadan uzak olmasıdır. İkincisi Hz. İsa dâhil olmak üzere, varlık âleminin O'nun mülk ve melekûtu içinde olup, Hz. İsa'nın ayrı bir ilâh olmasının söz konusu olmaması; üçüncüsü ise peygamberin Allah'ın vekili değil, O'nun sözünü nakleden bir kul olmasıdır.¹³¹

F. HZ. MUHAMMED'E VE ONUN ŞAHSINDA MÜ'MİNLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Kur'an'ın kendi üslûbu içinde bu başlığı, âyetleri de göz önünde bulundurarak iki alt başlık hâlinde ele alabiliriz. İlk başlıkta Hz. Peygamber'e (s.a.) doğrudan hitap edip, kendisine bazı nehiy veya hatırlatmalarda bulunan âyetler, ikinci başlıkta inkârcılara ve diğer inançsız zümrelere tâbi olmamasına dair âyetler ele alınmıştır.

1. Doğrudan Hz. Muhammed'in Zatını İlgilendiren Konulara Dair Nehiy Âyetlerinin Yorumu

Bu âyetlerde Hz. Muhammed'den (s.a.) şüphe ve tereddüte düşmeyerek Allah'ın emirlerini uygulaması, haramları bir manifesto halinde bildirmesi, müşrik ana babaya af dilemenin yasaklanması ve diğer nehiyler yer alacaktır. Daha çok Hz. Peygamber'e hitap eden ve bir oluş, bir sıfat üzerine bulunmamayı anlatan (النَّهْيُ عَنِ الْكُفْرِ عَلَى صِفَةٍ) bazı âyetler burada ele alınacaktır.

Yukarıdaki tanımlamalara uyan âyetlerden biri de Bakara sûresinde (2/147) geçen “الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ” şeklindeki âyettir. Hz. Muhammed'e (s.a.) hitap edilerek yapılan bu nehiy Peygamberin veya bu âyeti işiteceklerin hak yolda duruşlarını güçlendirme, onları harekete geçirme ve heyecana sevk etme (تَهْيِيج) anlamındadır.¹³² Öte yandan şüpheye düşmeyin denmesi bir vakıa olarak şüphe edenlerin var olduğunu göstermekte ve bunlar gibi olunmaması istenmektedir. Âyette şüphe etme yerine şüphe edenlerden olma denmesi de klasik tefsirlerde

¹³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1537.

¹³² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 20.

ele alınmış; yanlış yapanlar içinde yer alınmamasına dair talebin, doğrudan o fiilin yapılmamasının istenmesinden anlam olarak daha güçlü olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede zalim olma demek, zulüm yapma demekten daha açık ve güçlü bir anlatımdır. İlk ifadeyle *zalim olacağın hiçbir an olmasın* anlamı verilmiş olmaktadır. Kur'an'daki Hz. Peygamber'e yönelik olarak; yalanlayanlardan (Yunus 10/95) ve cahillerden olma (el-En'âm 6/45) gibi âyetler bu tarzda bir anlamı ifade etmektedir.¹³³

Hamdi Efendi bu nehiy âyetini siyak sibak içinde değerlendirip kıblenin değişmesi sürecinde indiğine dikkat çekerek, müslümanların karşı koymaktan şiddetle sakındırıldığını ve kıblenin değişmesine yönelik emrin teyit edildiğini söylemiştir. Elmalılı bu teyidin nasıl olduğunu bir benzetme ile açıklar. Buna göre kibleye yönelen müslümanların oluşturdukları maddi birlik bunun somut görüntüsüdür. Ruh birliğinin görünür olması için (aynı kibleye dönülerek) maddi bir bütünlük sağlanmakta; beden ve ruhun güçlü yaklaşması ona göre sosyal ruhu ve ümmeti ortaya çıkarmaktadır.¹³⁴ Yazır, Hz. Peygamber'e (s.a.) şüpheyi düşme şeklinde hitap edilmesine dair bir açıklamada bulunmamaktadır.

Diğer bir âyetle de (el-A'râf 7/2) Hz. Peygamber'in hak üzere olduğu, kendisine Kur'an-ı Kerim'in indirildiği hatırlatılmakta ve “فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ” buyurularak içinde bir darlık hissetmemesi gerektiği bildirilmektedir. Bir yasak anlamı içermeyen ve teselli anlamı taşıyan bu âyetle ilgili Yazır, Hz. Muhammed'in kendisine indirilen vahiy olduğu konusunda şüphe etmemesi ve peygamberlik görevinin ağırlığı ve zor oluşu konusundan dolayı sıkılmamasının hatırlatıldığını söyler.¹³⁵

Peygamberlerin emanete ihanet etmesinin düşünülmemeyeceğini ifade eden Âl-i İmrân sûresinin 161. âyetinde, peygamberlik müessesesinin böyle bir şeyi imkânsız kılacağı ifade edilmekte ve Hz. Peygamber'in ismetine dikkat çekilerek o, birtakım söylentiler konusunda temize çıkarılmaktadır. “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ” ifadesi peygamber için böyle bir şeyin olamayacağını mübalağalı bir anlatımdır. Müfessir Âlûsî (ö. 1270/1854) “مَا كَانَ لِنَبِيٍّ (Hiçbir peygambere yakışmaz.)”

¹³³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, I, 623.

¹³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 533.

¹³⁵ a.e., III, 2122.

haber ifadesinin talep anlamında nehiy kabul edilebileceğini söyler.¹³⁶ Yazır “الغلول” kavramının ganimetten izinsiz ve gizli bir şekilde mal aşırarak ve emanete hıyanet anlamında olduğu ve bunun devlet malıyla ilgili tüm suistimalleri kapsadığı görüşündedir. Klasik tefsirlerdeki Uhud savaşında okçuların yerlerini terk etmeleriyle ilgili: “*Demek ki ganimetleri size taksim etmeyerek hainlik yapacağınız zannettiniz.*” buyurması üzerine bu âyetin Hz. Peygamber’i tenzih etmek için nazil olduğuna dair rivayete dikkat çeken Elmalılı, genel olarak ihanetin uhrevî yönüyle ilgili bazı hadislerle yer verir.¹³⁷

Nehiy şeklinde ifade edilmekle birlikte yasaklama anlamında olmayan ve Hz. Peygamber’e (s.a.) hitabeden “لَا يَحْزُنْكَ/ لَا تَحْزَنْ” (üzülme, seni üzmesin)” şeklinde âyetler de vardır. Bu âyetlerden biri de Mâide sûresinin 41. âyetidir: “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ” (Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.) Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber’e hitabeden *üzülme, seni üzmesin* şeklindeki nehiy ifadeleri bir yasaklamadan çok teskin, takviye ve teyit anlamları içermektedir. Hamdi Efendi da bu anlama işaret ederek, hakkın muhataplara anlatılmasında ve uygulamada karşılaşılan sıkıntıların üzüntüye sevk etmemesi gerektiğine; üzülmemek şeklinde bir yasak olamayacağını zira hüznün insanın elinde olan bir davranış olmadığına vurgu yaparak âyette teselli anlamına işaret edildiğini söyler.¹³⁸

Akrabalık ilişkilerine büyük vurgu yapan Kur’ân-ı Kerîm’deki beyanların yönlendirmesi etkisi altında kalan mü’minlerin, duygusal bir davranışla aslında müşrik olan yakın akrabaları ve aile efradı ile ilgili iyi duygular taşımaları ve bağışlanmaları yönündeki istekleri yine Kur’an tarafından hoş görülmemiştir. Medenî sûrelerden olan Tevbe’de yer alan ve ne kadar yakın olsalar da müşrik olarak ölen anne ve baba için Allah’tan af dilemeyi yasaklayan âyet (et-Tevbe 9/113) dikkat çekicidir. Daha önce ele aldığımız gibi âyetteki “مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا” nehiy

¹³⁶ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, IV, 109.

¹³⁷ Elmalılı’nın yer verdiği bu hadis-i şeriflerden birinde geçen “والغلول” ifadesi sehven gurur olarak tercüme edilmiştir. Bu hadisin tam metni ve tercümesi şöyledir: “من فارق الروح الجسد، وهو يري من ثلاث، دخل الجنة: من الكبر والغلول والذين (Kim üç şeyden uzak bir şekilde ölürse cennete girer: Kibir, ihanet (gulûl) ve borç.)” (bk. İbn Mâce, ‘Sadakât’, 12; et-Tirmîzî, ‘Siyer’, 21; ed-Darimî, “Büyü”, 52; el-Müsned, V, 276, 277, 281; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1219).

¹³⁸ a.e., 1685.

ibaresiyle ilgili müfessir Fahreddin er-Râzî iki muhtemel anlama yer vermiştir. Bunlardan ilki bu ifadenin “لَيْسَ لَهُمْ ذَلِكَ” (Onlar için böyle bir hak söz konusu olamaz.)” anlamında olup, peygamberlik kurumu ve imanın böyle bir şeye engel olduğunu, ikincisi ise bu ifadeyle bunlar için istiğfar etmenin yasaklanmasıdır.¹³⁹

Yazır cumhura göre âyetin Ebû Talip ile ilgili olduğunu söyledikten sonra Hz. Peygamber’in (s.a.) annesinin kabrini ziyaret edip onun için istiğfar etmek istemesi veya bazı mü’minlerin ölen müşriklerin yakınlarına istiğfar etmek istemeleriyle de ilgili rivayetler bulunduğunu belirtir.¹⁴⁰ Ona göre, Hz. Peygamber’in ısrarlı tavsiyelerine rağmen Ebû Tâlib’in putperest olarak atalarının dini üzerine ölmesi üzerine, Resûl-i Ekrem efendimiz yasaklanmadığı sürece kendisi için istiğfar edeceğini söylemiş, bunun üzerine söz konusu “مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا” إِنَّكَ لَا تَهْدِي “ (Peygamber ve müminlerin, yakınları bile olsalar müşriklere af dilemeleri yaraşmaz)” ve “مَنْ أَحْبَبْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ” (Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir)” (el-Kasas, 28/56) âyetleri inmiştir. Klasik tefsirlerde yer alan bu rivayetler âyetin Mekke’de indiğini veya nüzulüne kadar Hz. Peygamber’in uzun bir süre istiğfara devam ettiğini gösterir ki bu iki ihtimal Elmalılı’ya göre akla uzaktır. Hamdi Efendi âyetin nüzul sebebiyle ilgili Mekke fethinden sonra annesi Âmine’nin kabrini ziyaret etmesi, “Onlara yetmiş kere istiğfar etsen de Allah onları affetmeyecektir” âyeti (et-Tevbe 9/80) ve Hz. İbrahim’in babasına istiğfar etmesinden hareketle ölmüşlerine istiğfar etmek isteyen müslümanlarla ilgili rivayetleri nakletmiş ancak bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁴¹ İstiğfardan maksadın namaz olduğu görüşüne de yer veren Elmalılı, cenaze namazının ölü hakkında istiğfar olmasına rağmen, istiğfarın anlamca daha geniş olduğunu söyler.¹⁴²

Hûd sûresinin 112. âyetinde ifade edilen, Hz. Peygamber’e (s.a.), kendisine iman edenlerle

¹³⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XVI, 214.

¹⁴⁰ Müfessir Taberî konuyla ilgili görüşleri rivayetlerle geniş bir şekilde ele almıştır. Bu âyetin Hz. Peygamber’in (s.a.) annesi ile ilgili olduğu, Hz. Peygamber’in onun için istiğfar etmek istediğinde bundan menedildiği, bir başka rivayette ise yine müşrik olarak ölen yakınları için dua eden bazı mü’minlerin menedildikleri nakledilmektedir (bk. et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XII, 23).

¹⁴¹ Müfessir İbn Âşûr âyetin Ebû Tâlib veya Hz. Peygamber’in (s.a.) Ebvâ’da annesinin kabrini ziyaretinde istiğfar etmek istemesiyle ilgili olduğu rivayetini vahi olarak değerlendirir ve bu âyetin bu olaylardan uzun bir süre sonra inmiş olduğuna dikkat çeker (bk. İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XI, 44).

¹⁴² Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2628.

birlikte dosdoğru olması emredilerek ölçüyü aşması yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde tuğyan ifadesi (وَلَا تَطْغَوْا) Allah’a muhalif olmak ve günah işlemeye dalmak şeklinde açıklanmıştır.¹⁴³ Elmalılı bu ifadeyi hak yoldan ifrat ve tefrite sapmak olarak açıklar ve başka bir yorum yapma gereği duymaz.¹⁴⁴ Bir sonraki âyetinde (Hûd 11/113) ise “وَلَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” ifadesiyle zulmedenlere meyledilmemesi aksi halde bu davranışın ateşin kendilerine dokunmasına sebep olacağı ifade edimiştir. Klasik tefsirlerde geniş bir şekilde yorumlanan bu yasakla ilgili Yazır, zulüm ve haksızlık yapanlara yakın durmanın, onlara iyi davranmanın ve meyletmenin yasaklandığını söylemekle yetinmiştir.¹⁴⁵

Hicr sûresinin 88. âyetinde “*Kâfirlerden bir kısmını faydalandırdığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve mü’minlere (şefkat) kanadını indir.*” ifadesiyle, Hz. Peygamber ve onun şahsında mü’minlerin inkârcıların dünyalıklarında gözünün kalmaması, inkârcıların küfürlerinin ve helâk olmasının kendisini üzmemesi istenmiştir. Âyette geçen “لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ” ifadesi tahkir ve küçümseme anlamında mecazî bir nehiydir. Klasik tefsirlerde âyetin yorumunda; Kur’an’la yetinerek dünyaya karşı isteksiz davranmanın emredilmesi ve kişinin arkadaşının malını temenni etmesinin yasaklanmasına dair görüşler nakledilmiştir.¹⁴⁶ Yazır âyetin tefsirini klasik tefsirlere bağlı kalarak ve bir önceki âyetle bağlantılı bir şekilde yapmaktadır. Bir önceki âyetinde “*Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’an’ı verdik.*” (Hicr 15/87) buyurularak Fatiha veya yedi uzun sûrenin onların sahip oldukları tüm dünyalıklardan üstün olduğu bildirilmiş “لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ” ifadesini gerçek anlamında anlayarak; onların mallarına, sahip olduklarına göz dikme, imrenme, kıskanma; “وَلَا تَحْزَنْ” ifadesinin ise iman etmeyerek o mallarla müslüman fakirlere ve dine hizmet etmediklerinden dolayı üzülmeye şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁷

İsrâ sûresinin 110. âyetinde “وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا” ifadesiyle Hz. Peygamber’in

¹⁴³ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XII, 599.

¹⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2830.

¹⁴⁵ a.e., IV, 2831.

¹⁴⁶ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XIV, 127.

¹⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3077.

namazda Kur'an okuyuşunu çok yüksek veya çok kısık bir sesle yapması yasaklanmakta ve ikisinin ortası bir yol tutması tavsiye edilmektedir. Âyetle belirtilen yüksek ve kısık sesin ne olduğuna dair klasik tefsirlerde farklı görüşler yer almıştır. Hz. Âişe'den bununla ifade edilenin dua veya teşehhüd oturuşu olduğu, bazı bedevilerin tahiyyatı açıktan okumaları üzerine âyetin bunu yasakladığı nakledilmiştir. İbn Abbas'tan konuyla ilgili iki farklı rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerden birinde, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabıyla namaz kıldığında açıktan okuduğunda müşriklerin âyetlere sövdükleri bundan dolayı açıktan okumanın nehyedildiği belirtilmektedir. Yasağın Mekke dönemiyle ilgili ve Medine'de bu kısıtlamanın kalktığı, Hz. Peygamber'in istediği şekilde okumasına izin verildiği de rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî'den gelen bir rivayette ise açıktan okumada gösteriş yapılması, gizli okumada gereken özenin gösterilmemesi anlatılmaktadır.¹⁴⁸ Yazır'ın namazında *sesini yükseltme* ifadesinde, Hasan-ı Basrî'nin *gösteriş ve saygısızlıkla bilinme tehlikesi* anlamını tercih ederek, diğer görüşlere hiç temas etmediği ve ilave bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Elmalılı âyetin devamında gelen "وَلَا تُخَافُ بِهَا" ifadesinde ise kendi işitmeyecek derecede gizli de okumayarak, Allah'tan başkasından çekiniyormuş izlenimi vermeyerek orta bir yol tavsiye edildiğini söyler.¹⁴⁹

Kur'an okunmasıyla ilgili ikinci bir uyarı Kıyâme sûresinin 16. âyetinde yer almıştır. Bu âyetteki "لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ" ifadesiyle Kur'an'ın vahyedilmesi esnasında Hz. Peygamber'in (s.a.) vahyi ezberlemek için aceleci davranmaması istenmiştir. Elmalılı zamirlerin kime ait olduğunun açık olmadığına dikkat çekerek, Hz. Peygamber'e veya insana ait olması açısından oluşan anlam farklılıklarını ele alır. Hitabın insana yapılmış kabul edilmesi hâlinde, kıyamet gününde hesabını süratle bitirmek isteyen insana, telaş ve acele etme, dilini bile kıpırdatma denmektedir.¹⁵⁰ Yazır'a göre hitabın Hz. Peygamber'e olması ve ardından *Kur'an* denmesi, zamirin Kur'an'a işaret etmesini gerektirmekte ve anlam Hz. Peygamber'in aceleyle Kur'an'ı tekrarlamaması anlamına gelmektedir.¹⁵¹

Hz. Peygamber'e hitaben yapılan bir diğer sakındırma Müddessir sûresinin 6. âyetinde

¹⁴⁸ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XV, 125-136.

¹⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3214.

¹⁵⁰ Elmalılı'nın anlattığı bu yorumu müfessir Fahreddin er-Râzî Kaffâl'dan nakleder. Bu yorumu, destekleyen bir rivayet olmamasına rağmen güzel bir te'vil olarak değerlendirir (bk. *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 224).

¹⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5480.

geçmektedir. Buradaki “وَلَا تَمُنُّنَ تَسْكِينُ” ifadesinde, Hz. Peygamber’e daha çok sadaka vermesi tavsiye edilmiş, minnet etmekten ve verdiğiinden dolayı pişmanlık duymaktan nehyedilmiştir. Hamdi Efendi, minnetin yapılan iş veya iyiliği büyüterek başa kakma ve nazlanma olduğunu, muhataptan daha fazlasını umarak bir iyilik veya lütuf yapılmaması gerektiğinin anlatıldığını söyler.¹⁵² Yazır hitabın Hz. Peygamber’e yapılması konusunda bir değerlendirmede bulunmaz. Halbuki bu ve benzer âyetlerde asıl muhatapın tüm mü’minler olduğu açıktır.

Duhâ sûresinde (93/9-10) kendisine bahşedilmiş nimetlerin hatırlatılmasının ardından yetimleri ezmemesi ve talepte bulunanları azarlamaması hatırlatılmıştır. Yazır, âyetin tefsirini kısaca geçmiş, yorumda bulunma ihtiyacı duymamıştır. Üstün gelme ve zelil kılma anlamlarına gelen¹⁵³ “فَهْر” kelimesinin her iki anlamının da yasaklandığını söyleyerek yetimin hukukunun korunmasına özen gösterilmesinin tavsiye edildiğine dikkat çekmiş, Fahreddin er-Râzî’nin naklettiği Hz. Peygamber’in (s.a.) Hz. Hatice’nin (r.a.) çocuğuna sesini yükseltmesiyle ilgili rivayete yer vermiştir.¹⁵⁴

Bir sonraki âyette geçen “وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ” ifadesinde ise Hz. Peygamber’in kendisinden maddi bir talepte bulunanı veya bir bilgi soranı azarlayarak kovmaması, onun ihtiyacını gidermesi veya eğer reddecekse talebini ve isteğini uygun bir dille reddetmesi istenmektedir. Müfessir Fahreddin er-Râzî, âyetle reddedilip azarlanan ister dini konularla ilgili danışan, ister maddi beklentide bir dilenci olsun, nehyin itab anlamında olduğunu ve Hz. Peygamber’in fakirlerle ilgili kınandığı rivayetlere yer vermektedir.¹⁵⁵

Elmalılı “السَّائِلَ” ile kastedilenin bir şey istemek üzere kapıya gelen kimse olduğunu söyleyerek “Sâil (talep eden, isteyen), at üzerinde bile gelse hakkı vardır.” hadisinin yaygın olarak

¹⁵² a.e., 5451.

¹⁵³ el-İsfahânî, *Müfredâtü l-fâzî’l-Kur’ân*, “khr” md.

¹⁵⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI, 220.

¹⁵⁵ Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber (s.a.) otururken Hz. Osman (r.a.) bir salkım meyve getirip yemesi için Hz. Peygamber’e ikram etmişti. Hz. Peygamber yemek üzereyken kapıya bir dilenci gelmiş “Bize rahmet eden kula Allah rahmet etsin” demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber derhal meyvenin bu adama verilmesini emretmişti. Hz. Osman durumdan memnun olmayarak, adamı takip edip meyveyi kendisinden satın almış ve tekrar Hz. Peygamber’e ikram etmiş, bu olay üç defa tekrarlamış, bunun üzerine Hz. Peygamber dilenciye “Sen satıcı mısın yoksa gerçekten ihtiyaç sahibi misin?” demiştir (bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI, 221).

bazı kitaplarda yer aldığını ve senedi ile ilgili zayıf, iyi ve kavi değildir şeklinde farklı değerlendirmelerde bulunulduğunu nakleder.¹⁵⁶ Ancak bu kelimenin ilmî ve dini soru soranlarla da ilgili olabileceğini, maddi talepte bulunan kimsenin yumuşak bir şekilde reddedilmesinde bunu yapan için herhangi bir tehdit söz konusu olmadığını oysaki ilmî veya dinî hususlarda olumsuz bir tavır sergilemek ve bilgi gizlemekle ilgili tehdit içeren hadisler olduğunu vurgular. Müfessirin genel izahatı göz önüne alındığında “فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ” âyetindeki yasağı ilâhi terbiye ve disiplin anlamında bir nehiy olarak değerlendirdiği, “وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ” âyetindeki yasağı ise azarlama (tevbih) anlamında yorumladığı, ayrıca er-Râzî’nin tefsirinden alıntı yaptığı fakat itab (kınama) ile ilgili görüşlerine yer vermediği görülür.¹⁵⁷

Şuara sûresinin 213. âyetindeki “فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ” (Öyle ise sakın Alah ile beraber başka bir ilaha yalvarma.)” şeklinde şirke ilgili yasaklamanın Hz. Peygamber’e (s.a.) hitap edilerek yapılması Elmalılı’ya göre tevhide davet konusunda güçlü bir teşvik (تَهْيِيج) anlamındadır. Ayrıca bu ifade ona göre diğer mükellefleri uyarma konusunda bir örnektir.¹⁵⁸ Müfessir Ebüssuûd Efendi ise âyetteki nehiy ifadesinin Hz. Peygamber’in bulunduğu iyi hâle devam etmesini, ihlaslı olmasını tavsiye etmekte ve şirkin çirkinliğine vurgu yapmaktadır.¹⁵⁹

2. Hz. Muhammed’in İnançsız Zümrelere Uymasını Yasaklayan Nehiy Âyetlerini Yorumu

Bu başlıktaki âyetlerde Hz. Peygamber (s.a.) inkârcı, münafık, cahil ve hainlere uymaması ve onlara destek olmaması, hadlerini aşan ve âyetleri eğlenceye alarak dini karalamaya kalkışanlarla aynı meclisi paylaşmayarak yanlarından uzaklaşması konusunda uyarılmaktadır.

En’âm sûresinde (6/52) bu çerçevede “وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ” buyurularak, Hz. Peygamber’in inkârcılara uyma noktasında yasaklandığı gibi iman eden muttakileri yanında bulundurması ve onları yanından uzaklaştırmaması istenmektedir. Âyetteki

¹⁵⁶ “أعطوا السائل ، ولو جاءكم على فرس” Aclûnî bu ifadenin çarşı pazarda insanların ağzında dolaşan aslı olmayan bir ifade olduğunu söyler (bk. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâi ve muziyu’l-ilbâs amme’s-tehera ala elsineti’n-nâs*, Mektebetu’l-Kudsî, Kahire 1351/1932, s. 144; el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsî’d-daîfe*, III, 558).

¹⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5903.

¹⁵⁸ a.e., V, 3647.

¹⁵⁹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 267.

“وَلَا تَطْرُدِ” (kovma) şeklindeki yasağı, ayrıcalık isteyenlerin isteklerinin reddedilmesi konusunda Hz. Peygamber’e irşat anlamında bir nehiydir. Elmalılı, âyetin tefsirini nüzul sebebiyle ilgili bir rivayeti naklederek yapar. Bu rivayette, Kureyş ileri gelenleri Hz. Peygamber’e uğramışlar, yanında Bilâl b. Rebâh, Ammâr b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî ve Habbâb b. Eret¹⁶⁰ gibi fakir müslümanların bulunduğunu görerek, onları uzaklaştırmadıkça meclisine gelmeyeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) “Ben inananları kovacak değilim” (eş-Şuarâ 26/114) âyetini okumuş, bu defa müşrikler kendileri geldiğinde onların ortamı terk etmelerini dayatmışlar, Hz. Ömer (r.a.) teklifin kabulünü ve sonucun görülmesini önermiş bu defa müşrikler bunun yazılı hâle getirilmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber meselenin yazılı bir metin hâline getirilmesi için Hz. Ali’den (r.a.) bir sayfa alıp gelmesini istemiş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyetin inmesiyle Hz. Peygamber’in derhal sayfayı attığı, Hz. Ömer’in de bu teklifinden dolayı özür dilediği nakledilmektedir. Hamdi Yazır, Selman (r.a.) ve Habbâb’ın (r.a.) “Bu âyet bizler hakkında nazil oldu...” hadisine de yer vererek âyetin muttakiler için bir ikram ve müjde olduğunu söyler.¹⁶¹

Bu kategorideki diğer bir âyette (el-Ahzâb 33/1) Hz. Peygamber’in inkârcıların ve münafıkların görüşlerini dikkate almaması istenmektedir.¹⁶² Elmalılı, Hendek savaşında öçlerini alamayan kâfir ve münafık topluluğun sûrede bahsedilen Zeyneb bint Cahş ile evlilik üzerinden fitne çıkarmaya çalıştıklarını, âyette bunların saldırılarının diğerleri gibi etkisiz kalacağını haber verildiğini ve bunların sözlerine itibar edilmemesinin istendiğini söyler.¹⁶³

Mâide sûresinde (el-Mâide 5/48-49) Hz. Peygamber’e “وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ” Ehl-i kitaptan davacı olarak gelenler arasında da Kur’an’a ve kendisine bildirilenlere göre hüküm verip onların

¹⁶⁰ Hak Dini Kur’an Dili’nin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan orijinal baskısının (İstanbul 2015) IV. Cildinin 301. sayfasında da noktalama işaretlerinin (جناب) veya (حباب) okuyuşunu destekler şekilde olduğu görülüyor. Elimizdeki 1960 tarihli nüsha ile Azim Dağıtım’ın neşrettiği nüshalarda da sehven bu sahabinin ismi Cenâb şeklinde yazılmıştır (Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1941; Hak Dini, İstanbul 1992, I-X, III, 433). Bu isim Habbâb b. Eret (ö. 37/657-658) olmalıdır (bk. et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, IX, 258; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 350).

¹⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1940.

¹⁶² Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا.

¹⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3866.

arzularına uyması yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde nakledildiğine göre yahudiler Hz. Peygamber’e müracaat ederken, şayet zina eden evliyle ilgili recm yerine kırbaç, eşraftan biri adam öldürdüğünde ölüm cezası vermeyip alt tabakadan bir kimse öldürdüğünde ölüm cezası verirse sözünü almaları aksi halde sakınmaları şeklinde aralarında konuştukları, Peygamber’in bu sözlerine uymaması bildirilmiştir.¹⁶⁴ Âyetteki “وَلَا تَتَّبِعْ” ifadesi müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye göre asillerle halk için cezalar konusunda ayrı hüküm vermek gibi olan bir takım hedeflerine uygun hüküm verme, sapma ve sana gelene karşılık onların arzularına uyma demektir.¹⁶⁵ Elmalılı âyette yasağın, Hz. Muhammed’in Kur’an’ın hak olarak indirildiği gerçeğinin farkında olarak, bu Kitap ile hükmetmesine yönelik emri takip etmesine vurgu yapar. Ona göre âyetin temel olarak gösterdiği, geçmişteki ümmetlere nefislerinin arzularına uymamaları için hallerine uygun birer şir’a ve minhâc verilmiş olmasıdır. Yazır âyette, Hz. Peygamber’in yahudilerin huzurunda mahkeme olunmalarından çekinmeden, vereceği hükümde onların heveslerine uymadan hak ile karar vermesinin açıklandığını söyler.¹⁶⁶

Câsiye sûresinin 18. âyeti de bu kategoride değerlendirebileceğimiz bir âyettir. “وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ” ifadesi, Hz. Peygamber’in (s.a.) kendisi için tayin edilen yolun dışına çıkarak cahillere uymasını yasaklamaktadır. Klasik tefsirlerde bu anlatılanların, Hz. Peygamber’e babalarının dinine dönmesini söyleyen Kureyş ileri gelenleri oldukları nakledilmektedir.¹⁶⁷ Yazır klasik tefsirlerde geçen bilmeyenlerin kim olduklarına dair bir bilgi vermeyerek âyetteki “عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ” ifadesinde “emri” (أَمْرٍ) ifadesinin dinle ilgili bir iş veya Allah’ın emri olduğu açıklamasında bulunur. Kendisine din konusunda net bir şariat verildiğini ve bu dinin kapsayıcı devasa bir şeriatle geldiğini dolayısıyla bu yeni yola Hz. Peygamber’in kendisini uyarlayarak bilmeyenlerin yönlendirmelerine ve arzularına itibar etmemesinin istendiğini söyleyerek başka bir yorum yapmaz.¹⁶⁸

¹⁶⁴ et-Taberî, *Tefsiru’t-Taberi*, VIII, 492.

¹⁶⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, III, 513.

¹⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1698.

¹⁶⁷ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 107.

¹⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4318.

En'âm sûresinin 68. âyetinde Hz. Peygamber'e, "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" ifadesiyle, hadlerini aşarak âyetler konusunda boş sözlere dalıp eğlenen ve dini karalamaya kalkışanları gördüğünde bunlarla birlikte oturması yasaklanmış, yanlarından uzaklaşması tavsiye edilmiştir. Klasik tefsirlerde, gerek bu âyet ve gerekse Nisâ sûresinin 140. âyetinde, başka bir konuya geçinceye dek onlarla aynı ortamda bulunulmasının yasaklandığı, bunun göz ardı edilmesi durumunda bu ortamda bulunmanın dediklerini onaylamak gibi tehlikeli bir sonuca yol açacağına dikkat çekilmiştir. Ayrıca ikinci âyetin sonundaki "إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا" ifadesi, münafıklarla kâfirlerin cehennemde biraraya toplanacağına işaret etmekte, bunların konuşmalarına tepki vermeyenlerin günahı, sözlerine razı olmaları hâlinde ise küfürde ortak olacaklarını ifade etmektedir.¹⁶⁹

Hamdi Efendi bu iki âyetin (en-Nisâ 4/140, el-En'âm 6/68) uyarı niteliğinde olduğunu ve Nisâ sûresi âyet 140'ın En'âm sûresinin 68. âyetini açıkladığı görüşündedir. Dinle eğlenip dini konuları alaya alanlara itirazı terk etmek Elmalılı'ya göre rıza göstermek olmakta, dolayısıyla açık veya gizli, bu mecliste yer alan bir müslümanın itirazını dile getirmemesinin küfürle muhatap olmakla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çerçevede bu ortamın terk edilmesi bir itiraz şekli olmaktadır.¹⁷⁰

Kasas sûresinin 87. âyetinde ise "وَلَا يَصُدُّنَكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ" buyurularak, Hz. Peygamber'in (s.a.) inkârcılara destek olması yasaklanmaktadır. Onların sosyal çevrelerine katılarak inkârcı çizgideki konumlarının desteklememesi, aksi halde kendisini Allah'ın âyetlerinden alıkoyabilecekleri hatırlatılmaktadır. Hamdi Efendi burada meâlle yetinmiş, Hz. Muhammed'e neden *müşriklerden olma* şeklinde hitap edilmesine de değinmemiştir. Takip eden âyetteki (el-Kasas 28/88) "وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ" ifadesinde de nehiy ifadesi vardır. Burada Allah'tan başka ilâh olmadığı vurgulanarak, Allah'la beraber başka bir ilâha ibadet edilmesi yasaklanmaktadır.¹⁷¹ Hz. Peygamber'e yönelik olarak, *müşriklerden olma* ve *Allah'la beraber başka bir ilâha ibadet etme* şeklindeki nehiyler heyecanlandırma (tehyic) ve harekete geçirme anlamında olup böylece müşriklerin Hz. Peygamber'in, kendilerini takip etmesi

¹⁶⁹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 104.

¹⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1956.

¹⁷¹ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VIII, 353.

şeklindeki beklentileri boşa çıkarılmaktadır.¹⁷² Yazır, “Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma!” şeklinde vererek âyetin kalanının tefsirine devam etmiş nehiy üzerinde durmamıştır.¹⁷³

G. DOĞRUDAN MÜ’MİNLERE YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİ

Doğrudan doğruya iman edenleri ilgilendiren nehiy âyetleri de yoğunlaştıkları konular bakımından iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi genel olarak mü’minlerle ilgili nehiyeler, diğeri ise Hz. Peygamber’in hukukuna taalluk eden nehiyelerdir. Elmalılı Hamdi Yazır’ın bu gruplarda nakledeceğimiz âyetlere hangi anlamlar verdiğini ayrıntılı olarak bakmak istiyoruz.

1. Genel Olarak Mü’minlerle İlgili Nehiy Âyetlerini Yorumu

Müslümanlarla ilgili zalimlerden çekinmek, sadaka verilen şahsın inancını sorgulamamak, inkârcılarla benzer ifadeler kullanmamak, ayrılığa düşmemek, kâfirlerle dostluk ve bunların sırdaş edinilmesi gibi meselelerle ilgili Elmalılı’nın yorumlamaları bu başlık altında ele alınacaktır.

Bakara sûresinin 208. âyetinde de mü’minlerin topluca barış ve güvenliğe (İslâm’a) girmeleri emredildikten sonra, düşman olması hasebiyle şeytanın adımlarına uyulması yasaklanmıştır. Bu âyetteki nehiy topluca İslâm’a girmek emrinden sonra gelerek bu emri tekidi yerinde şeytanın adımlarının takip edilmemesi istenmiştir.¹⁷⁴ Elmalılı insana gizli olarak gelse de şeytanın açık bir düşman olduğunu, insan ile Allah ve insanlar arası ilişkileri bozmaya çalıştığını, insanları şaşırtmak için belagatlı ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşman olduğunu vurgular.¹⁷⁵ Bu konuda uyarıda bulunan diğeri bir âyetinde de (Âl-i İmrân 3/175) şeytanın kuruntu ve yönlendirmelerine karşı uyarıda bulunulmuştur. Yazır âyetin Nuaym b. Mes’ûd veya onu sevk eden, dostlarının Ebü Süfyan ve arkadaşlarından¹⁷⁶ müslümanların çekinmemeleriyle ilgili olduğunu söylemekle yetinir.¹⁷⁷

¹⁷² el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 187.

¹⁷³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3759.

¹⁷⁴ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 134.

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 736.

¹⁷⁶ et-Taberî, *Tefsiru’t-Taberî*, VI, 255.

¹⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1233.

Bakara sûresi 272. âyeti siga olarak nehiy bildirmeyip anlam bakımından nehiy ifade eden bir âyettir. İnfak edilirken bununla sadece Allah rızasının göz önünde bulundurulmasını ifade eden âyetle ilgili (وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ) klasik tefsirlerde nafile olarak sadaka verildiğinde yardım edilen şahsın inancının sorgulanmaması, düşmanca bir davranış sergilemediği sürece her inanç sahibine yardım edilmesi açıklamasına yer verilmiştir.¹⁷⁸ İnfakın sıla-i rahimle Allah rızasını kazanmak ve bir ihtiyaç sahibine yardım amacıyla olacağı, onların hidayete ermelerinin infak edenleri ilgilendiren bir durum olmadığı, dolayısıyla bunu ileri sürerek yardımın kesilmesi nehyedilmektedir. Görünüş olarak haber olsa da nehiy anlamındaki âyet, *Allah rızası dışında infak etmeyiniz; tam olarak Allah rızasını istemedikçe, Allah yolunda harcama yapanlar zümresinde bulunamazsınız* şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁷⁹ Müfessir Ebüssuûd Efendi âyetle, Allah'ın rızasını kazanmak için harcama yapılacakken bu harcamalarla ilgili beklentiye girilmemesinin, kötü nitelikte olanın Allah yolunda harcanmaması konusunda uyarıda bulunduğu kanaatindedir. Ona göre âyetle nehiy anlamında nefiy olduğuna dair görüş zayıftır.¹⁸⁰

Yazır âyetle doğrudan konuyla ilgili bir işaret olmasa da, zekâtın yalnızca mü'minlere verilebileceğini, bunun bir iyilik değil, hak olan borcun ödenmesi olduğunu söyler.¹⁸¹ Ebüssuûd'un işaret ettiği sadakanın Allah'a arz edilmeye layık olmayan kötü şeylerden verilmemesi gereği ile ilgili yorumunu vurgular. Sadakanın zekât olarak değerlendirilip mü'minlerle sınırlı görülemeyeceğini söyleyen Hamdi Yazır klasik tefsirlerde anlatılan, bazı sahabilerin müşrik veya yahudi olan yakın akrabalarına sadaka vermekten kaçınmalarından dolayı bu âyetin nâzil olduğunu, müslümanlar arasında fakirlerin çoğaldığı bir dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.) sadakaların sadece müslümanlara verilmesini emrettiğini belirtir. Ona göre Hz. Peygamber bu emriyle, ihtiyaç sahibi müşriklerin İslâm dinine girmelerini arzu etmektedir. Ensar'dan bazı kimselerin müslüman olmaları umuduyla ihtiyaç sahibi yakınlarına sadaka vermedikleri rivayet edilmekte ancak müellifimizin dediği gibi bunu, Hz. Peygamber'in

¹⁷⁸ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V, 19.

¹⁷⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 84.

¹⁸⁰ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, I, 264.

¹⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 937.

yönlendirmesiyle yaptıklarına dair bir işaret yoktur.¹⁸² Elmalılı ayrıca, müşriklerin fakirlerine sadaka verilmesinin engellenemeyeceğini söylemektedir. Allah inançlı inançsız herkesin Rabbidir, mademki sadakalar Allah için verilmektedir, o halde bunların dağıtımında mü'min veya kâfir ayırımına gidilemez.¹⁸³ Şu kadar ki, nüzul sebepleri ile ilgili rivayetlerde geçtiği üzere gayri Müslimlere yardımdan kaçınan müslümanların bu tutumlarından dolayı bu âyet inmiş, bunlara yardım edilmesi mübah kılınmış olsa da, zekâtın harcama yerleri belirlendikten sonra¹⁸⁴ bu âyetin hükmü neshedilmiştir.¹⁸⁵

Birinci bölümde belirttiğimiz gibi nehyin mecazî anlamlarından biri de duadır. Nehyin buyurucu bir tarzla bir fiilden vazgeçilmesinin talep edilmesine dair tanım gözönüne alındığında, dua anlamındaki nehiylerde buyurucu bir yön olmadığı, hitap edilenden konum olarak altta bulunan tarafın talebinin ifade edildiği görülür.¹⁸⁶ Bu dualar bazen meleklerin (el-Mü'min 40/7), bazen peygamberlerin (el-Bakara 2/127) ve bazen de mü'minlerin (Âl-i İmrân 3/191) dilinden aktarılmaktadır.

Bunlardan biri de Bakara sûresinin en sonunda yer alan âyetteki (2/286) nehiy anlamı içeren ifadelerdir. Buradaki *رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا* (*Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!*) ifadesi nehiy anlamında bir dua cümlesidir. Unutma ve hata ile ilgili klasik müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Müfessir Taberî unutmayı terk etmek şeklinde açıklar. Tefrit, Allah'ın hakkının zayi edilmesi ve inkâr gibi konularda sorumlu tutmama şeklinde bir duada bulunulamaz. Ancak meydana gelen bazı şeylerle ilgili sorumlu tutulmamanın talep edilir. Mesela dünya meşgalisiyle, Kur'an'ı ezberledikten sonra unutmaktan dolayı Allah'tan sorumlu tutulmamanın istenebilir. Hafıza zayıflığı gibi sebeplerle âyetleri ezberinde tutamamak ise sorumluluğu gerektiren bir durum değildir. Taberî, hatayı kasıtlı ve kasıtsız olarak ikiye ayırır ve kasıtlı yapıldığında sorumluluk gerektireceğini söyler. Bulutlu bir günde henüz vakit olduğunu

¹⁸² et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V, 20.

¹⁸³ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 939.

¹⁸⁴ Âyetin meâli: "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." et-Tevbe 9/60.

¹⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 367.

¹⁸⁶ Abbas, *el-Belâğa*, s. 154.

düşünerek namazı geciktirerek vaktin çıkmasıyla namazın geçirilmesi örneğindeki bir hatanın affedileceğini; bunlar için Allah'tan mağfiret dilemeyi talep etmeye gerek olmadığını, böyle bir şeye günah yazılmayacağını vurgular. Taberî hesaba çekilmenin söz konusu olduğu fiillerin Allah'ın emrettiği veya mendup kıldığı konularla ilgili olduğu görüşünde olanların da bulunduğu dikkat çeker.¹⁸⁷

Âyette belirtilen ağır yükten Allah'a sığınılmasının (وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ) (مِنْ قَبْلِنَا), kullara taşıyamayacakları görev verilmesinin (teklîf-i mâlâ yutâk) caiz olduğunu gösterdiğini; dolayısıyla caiz olan bu zor durumdan kulların Allah'a sığınmakla emredildikleri yine klasik tefsirlerde ifade edilmiştir. Bahsi geçen ağır yük (إِصْرًا) İsrailoğulları'ndan kendilerini öldürmelerinin istenmesi, günahları için bedensel cezalara çarptırılmaları, ağır söz (ahid), maymun veya domuza meshedilme, tevbe ve kefareti olmayan, zor kaba durumlar olarak açıklanmıştır. Âyetin devamında gelen “ وَلَا تُحْمِلُنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ ” (Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!)” ifadesi de klasik tefsirlerde farklı şekillerde izah edilmiştir. Katlanılması mümkün zorluklar, helak edici cehennem azabı,¹⁸⁸ öncekilere uygulanan katı ve tavizsiz tutum, tahammülü zor işler, aciz kalınacak dinî yükümlükler, maymun ve domuza meshedilme, şehvet ve haramlarla alakalı ağır yük şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur.¹⁸⁹

Hamdi Efendi'nin bu âyetleri klasik tefsirlerdeki açıklamalara paralel yorumladığı görülmektedir. Bu âyetin *kapasitemiz ölçüsünde teklif ettiğin görevlerle ilgili beşeriyet icabı unuttur veya iyi, meşru bir şey yapmak isterken yanlışlık sonucu haram kıldığın şeylerden birini yaparsak bize azap etme* anlamında olduğunu söyler. Âyetin tefsirinde fikhî bir örnek veren Elmalılı, unutmanın mazur görülen ve görülmeyen şeklinde iki türlü olduğuna söyler. Necaseti görmesine rağmen temizlemeyi ihmal edip namaz kılmak, avda bir insan bulunabileceğini dikkate almayarak ölüme sebebiyet vermek ve dinî emirlere gereken özeni göstermeyerek dinî konuları unutmak gibi durumlarda insan mazeret ileri süremeyecektir.¹⁹⁰ Kısaca âyetin başında

¹⁸⁷ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V, 156.

¹⁸⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, I, 394.

¹⁸⁹ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V, 162.

¹⁹⁰ Bu örnekler için bk. er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, 156.

geçen “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” (Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.)” ifadesine sığınarak, insanın, bütün hata ve unutmalarından sorguya çekilmeyeceği anlamına gelmemekte, sorguya çekilme ihtimalinin bütünüyle ortadan kalktığına sanılmaması gerekir.

Yazır “إِلَّا وُسْعَهَا” (Ancak gücünün yettiği)” ifadesini hatırlatarak bu ifadenin mutlak unutma ve hatadan sorumluluk ihtimalini ortadan kaldırdığını ve meselenin muğlak olduğunu söyler. Zira unutma ve hata ile yapılmış fenalıklar da zararlı, gayri meşru ve insanın gücü dâhilinde olup, unutarak veya hata ile de alınsa zehir mutlaka zarar vermekte,¹⁹¹ sonucundan Allah katında sorumlu olunmakta ve kul hakkıyla ilgili oluşacak zararın tazmin edilmesine de engel olmamaktadır. Yazır, âyette “لَا تُكَلِّفْنَا” (Bizi mükellef kılma!)” demek yerine “لَا تُؤَاخِذْنَا” (Bizi sorumlu kılma!)” denerek sorumlu tutulmamaktan Allah’a sığınıldığına vurgu yapar.

Öncekilere yüklendiği gibi ağır yük yükleme anlamına gelen “وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ” de geçen, öncekilerden kastedileni Hamdi Efendi, geçmiş ümmetler şeklinde açıklarken, klasik tefsirlerde bununla yahudilerin kastedildiği noktasında ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁹² Elmalılı “إِصْرٌ” kelimesini klasik tefsirlerdeki gibi ağır söz, emir, kural, uygulama, maymun ve domuza meshedilmeye götüren sıkıntılar olarak açıklar. “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar” buyurulduktan sonra bu duaya ne gerek vardı denilemez, zira insanın gücünün yetebileceği şeyle muhatap olması da baskı ve şiddettir. Yazır ayrıca eski milletlerin bununla muhatap olduklarını, Firavun örneğine benzer despot tasallutların ağır yükün anlamı dâhilinde olabileceğini söyler.

Elmalılı Hamdi “رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ” (Ey Rabbimiz! Bize gücümüz yetmediği şeyleri yükleme!)” ifadesini yukarıda yer verdiğimiz klasik tefsirlerdeki açıklamalara yakın bir açıklamayla tahammülü zor imtihan, ceza, isyana sevk eden bela ve sevdalar şeklinde yorumlamıştır.¹⁹³

Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا

¹⁹¹ Zehir örneği için bk. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 70.

¹⁹² Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 394.

¹⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1006.

”صَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرَى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا” buyurularak, mü’minlerin inkârcıların konuşmalarını taklit ederek, yolculuk veya savaş için yola çıkanlar hakkında *yanımızda olsalardı ölmeyeceklerdi* şeklinde konuşmaktan men edilmişlerdir. Müşrikler yolculuk ya da savaşlarda hayatını kaybedenlerin ölüm sebepleri ile ilgili kendilerince bir takım yorumlar yaparak böyle olmasaydı ölmezlerdi şeklinde hayıflanıyorlardı. Hayat ve ölümün Allah’ın elinde olduğu söylendikten sonra, O’nun takdiri ve dilemesi dışına çıkılamayacağına dikkat çekilerek müslümanların bu tarz konuşmalardan uzak durması istenmiştir. Aynı zamanda bu konuşma ve yanlış inanışta müşrikler takip edilmeyerek kalplerinde bir hasret yarası ve üzüntüye sebep olunacaktır. Âyetin “Allah yaptıklarınızı görmektedir” şeklinde bitmesinin, mü’minlere bu konuda bir tehdit anlamı taşıdığı ifade edilmiştir.¹⁹⁴

Elmalılı, ölüm ve öldürülmeyi bu gibi sebeplere bağlayarak konuyu daha etraflı düşüneyenler için bir teselli imkânı olmadığını; ölen kişiyi, gitmekten alıkoymadıkları için ölümüne kendileri sebep olmuş gibi hissederek pişmanlıktan başka bir şey elde edemeyeceklerini vurgular. Bu inanışın olumsuz yönlerine de dikkat çeken Yazır bunları yolculuk ve savaştan yılma, muhtemel menfaatlerden mahrumiyet ve düşman saldırılarına açık hâle gelme şeklinde sıralar ve mü’minlerin hayatı ve ölümü verenin Allah olduğu bilinciyle hareket ederek inkârcılara benzememeleri gerektiğini söyler.¹⁹⁵ Müfessir Fahreddin er-Râzi konuşmanın münafıklara ait olduğunu ifade ederken, Yazır bu konuşmaların kâfirlere ait olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶

Âl-i İmrân sûresinin 102. âyetinde mü’minlerin ölene kadar İslâm dinine sıkı sıkıya bağlı kalmaları (وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ) emredilmiştir. Âyet klasik tefsirlerde, *ölüm size ulaşana kadar müslüman olarak kalın*,¹⁹⁷ *öldüğünüzde İslâm hâli dışında bir durumda bulunmayın* şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹⁸ Yazır âyetteki nehiyden ziyade mü’min olarak ölmenin nasıl olacağı üzerinde durmuştur. Tam itaat, isyan etmemek, her halde şükredici olarak kalıp nankörlüğe düşmemek

¹⁹⁴ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 45.

¹⁹⁵ Elmalılı, *Hak dini*, II, 1211.

¹⁹⁶ er-Râzi, *Mefâtîhu’l-gayb*, IX, 56.

¹⁹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 483.

¹⁹⁸ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 31.

ve Allah’a yaraşır bir takva hâli ile bunun mümkün olacağını söyleyen Elmalılı’ya göre, bu âyet aynı zamanda, Allah yolunda gücünün yettiği ölçüde gayret göstermek, ana babası ve kendi aleyhine de olsa Allah için hakkaniyetle hareket etmeyi gerektirir.¹⁹⁹ Âlûsî’den bu nakilleri yapan Elmalılı, onun âyetin güçlü bir şekilde Ehl-i kitaba itaat edilmemesi gerektiğine dair açıklamasına yer vermemiştir.²⁰⁰

Bu başlık altında alacağımız âyetlerden bazıları müslümanların sosyal bütünlüklerini koruyucu tavsiyeler içermekte; bu çerçevede ayrılıklara ve gevşekliğe düşülmesi yasaklanmakta, dostların belirlenmesinde bazı prensipler getirilmektedir. Âl-i İmrân sûresinin 103. âyeti ayrılığa düşülmemesini, 139. âyetin ise gevşeklik ve üzüntüden uzak olunmasını tavsiye etmekte iken; aynı sûrenin 28. âyeti, Mâide sûresinin 51 ve 57. âyetleri dost edinilemeyeceklerle ilgili yol göstermektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetinde geçen “وَلَا تَفَرُّوا” ibaresinde mü’minler ayrılığa düşmekten menedilmişlerdir. Klasik tefsirlerde ayrılığa düşülmemesi Allah’a ve Resûlü’ne itaat ve emrinde sebat,²⁰¹ sevgiyi yok edecek konuşma ve savaşımlara yol açabilecek davranışlardan kaçınmak, Ehl-i kitap gibi ihtilaflara düşerek haktan sapmamak,²⁰² cihad ve dinin himayesinde Hz. Ali (r.a.) konusu gibi birliği bozacak ihtilaflardan kaçınmak olarak açıklanmıştır. Ayrıca tüm bu ihtilaflara dikkat çekilmekle birlikte fikhî konulardaki görüş farklılıkları ayrılık sebebi olarak değerlendirilmemiştir.²⁰³ Hamdi Efendi ayrılığa düşmekten menedilme konusunu sosyolojik bir takım tespitlerde bulunarak ele almaktadır. Burada haccın birleştirici gücünü ve modern dönem ferdiyetçiliğinin sosyal bütünlüğe karşı oluşturduğu tehlikeyi hatırlatmakta, bir önceki âyette (Âl-i İmrân 3/101) Allah’tan tam anlamıyla sakınmanın Allah’ın ipine toptan sarılmak, tevhit inancında birleşmek ve ayrılıklardan kaçınmakla mümkün olacağına dikkat çekmektedir.

Farz bir ibadet olarak haccın müslümanları biraraya getiren bir araç ve gaye konumunda olduğunu söyleyen Elmalılı, ferdiyetçi yaklaşıma sahip bir müslümanın imanını tek başına

---

¹⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1152.

²⁰⁰ Bk. el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, IV, 18.

²⁰¹ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, V, 647.

²⁰² el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 31.

²⁰³ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 484.

korumasının ve son nefesini müslüman olarak vermesinin zorluk ve tehlikesine dikkat çeker. Yazır, bu dünyada bir toplum meydana getirmenin dinin gerçekleştirdiği en büyük iş ve çok yararlı bir nimet olduğunu belirterek niceliğin önemini Hz. İsa örneğiyle açıklamaya çalışır. Delillerin gücü ne kadar önemliyse nicelik de o denli önemlidir. Nitekim Hz. İsa yalanlanıp muhatapları delillere itibar etmediğinde “Allah yolunda yardımcılarım kimdir?” (Âl-i İmrân 3/52) deme ihtiyacı hissetmiştir. Buna benzer ani fiilî gelişmelerde ilmî deliller, çoğunlukla karşı koymada yetersiz kalmaktadır. Müellifimiz burada cemaatin önemini bir tasvirle anlatmaktadır. Buna göre her mü’min Hakkın farklı bir tecellisine mazhar olmaktadır. Hakkın tam tecellisi ise bu tecellilerin, diğer bir deyişle tüm mü’minlerin *tek kelimede* birleşmeleriyle mümkün olabilir. Tüm mü’minler tek kelimede birleşmediğinde ise takvaya ve Allah’a vâsıl olunamayacaktır.²⁰⁴

En’âm sûresinin 153. âyetinde, Allah’ın tavsiye ettiği emir ve yasakların O’nun dosdoğru yolu olduğu belirtilerek bunun dışında farklı yollara (وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ) tabi olunması yasaklanmaktadır. Allah’ın yolunu bırakarak farklı yollara sapmama konusundaki bu nehiy mecazî olup mü’minler için irşad ve eğitim anlamı ifade etmektedir. Klasik tefsirlerde âyette belirtilen farklı yollar; sapkınlıklar, bid’atlar, şüpheler, hayvanlardan ve ekinlerden keyfi olarak kendilerine haram olarak belirledikleri; Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik ve diğer küfür ve şirk yolları şeklinde açıklanmıştır.²⁰⁵ Yazır klasik tefsirlerdeki bu yorumlarda olduğu gibi Allah yolundan alıkoyan yolları çeşitli din, mezhep, bid’at ve sapık içerikli öğretiler şeklinde açıklar. Tasavvufçuların “الطَّرِيقُ إِلَى اللَّهِ بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ (Allah’a giden yol, mahlûkatın nefesleri sayısındadır.)” sözünün de bunu anlattığına dikkat çekerek, bunların içinde hak yolun tevhid inancı olduğunu söyler.²⁰⁶ Hakkın bir, batılın ise sayıca çok olduğunu söyleyen Elmalılı, hakkın belirlenmesinde ölçünün, emir ve yasaklarla muhatap olmasından dolayı ancak Hz. Peygamber (s.a.) olabileceğini, Allah yolunu bulma arayışı iddiasında olanların bundan dolayı Hz. Peygamber’e tabi olarak tevhid temelinde birleşmeleri gerektiğini söyler.²⁰⁷

²⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1153.

²⁰⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, IV, 254.

²⁰⁶ İbn Teymiyye bu sözle ilgili: “Eğer bununla Kur’an ve sünnete uygun namaz, sadaka, cihat, zikir, okumak kastediliyorsa bu doğru bir sözdür. Ancak kitap ve sünnete aykırı bir yol kastediliyorsa bu batıldır.” der. Bk. İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûu fetâvâ Şeyhi’l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye*, Vezâretü’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Medine 2004, I-XXXVII, X, 454.

²⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2097.

Bir önceki gibi irşad ve eğitim anlamında olan bir diğer mecazî nehiy âyeti de A'râf sûresinin 3. âyetidir. Âyetle, “وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ” buyurularak, müslümanların Allah'ı bırakıp başka dostlara tabi olmaları yasaklanmıştır. Âyetteki hitabın müşriklere,²⁰⁸ umumi olarak tüm insanlara²⁰⁹ veya mükelleflere²¹⁰ olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âyetle söz edilen dostların puta tapmalarını emreden velileri,²¹¹ putlar, yahudi din adamları, ateş, gezegenler, kâhinler,²¹² bâtıl veseveler veren, bid'atlara sevk edip haktan saptıran cin ve insanlar²¹³ olarak da değerlendirilmiştir. Müellifimize göre bu âyet müslümanların, kendileri için indirilen kitab dışında hiçbir yola veya şahsa tabi olmamaları konusunda bir prensip ortaya koymakta, bunun tespitinde ise temel kıstasın Kur'an olduğunu söylemektedir.²¹⁴

Bundan sonra ele alacağımız üç âyet; kâfirlerin (Âl-i İmran 3/28), yahudi ve hristiyanların (el-Mâide 5/51) ve bunlardan dini alay ve eğlence konusu yapanların dost edinilmesini (el-Mâide 5/57) yasaklamaktadır. İster akrabalık gerekçesiyle olsun isterse İslâm öncesine uzanan samimi bir arkadaşlığa dayansın kâfirlerle dost olunması “لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ” (Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.)” ifadesiyle yasaklanmıştır.²¹⁵ Klasik tefsirlerde bu âyetleki dostluğun açıktan yapılan dostluk olduğu, mü'minlerin kâfirlere karşı canayakın, kibar veya onlara meyleder şekilde davranmaları yasaklanır. “Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır” ifadesinde işaret edilen takıyye bunun dışında tutulmuştur. Zorunlu durumlarda başvurabilecek bir kolaylık (ruhsat) olan takıyyeyi²¹⁶ gerektirecek tehlikelerin ölüm, işkence veya kırbaçla vücut organlarına

²⁰⁸ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, X, 57.

²⁰⁹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 373.

²¹⁰ Ebüssuûd, *İrşâdu'l akli's-selîm*, III, 210; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 77.

²¹¹ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, X, 57.

²¹² İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 373.

²¹³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 373; Ebüssuûd, *İrşâdu'l akli's-selîm*, III, 211.

²¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2122.

²¹⁵ Âl-i İmran 3/28.

²¹⁶ Öz, Mustafa, “Takıyye” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 453 (453-454).

gelecek zarar, hapis ve tehdit olduğu, bunların da muhatap olan şahsın durumunda göre değişeceğine dikkat çekilmiş, İbn Mes'ûd'un "*Benden otorite sahibi birinin iki kırbacını defedecek bir sözü hiç tereddüd etmeden söylerim*" dediği nakledilmiştir. Zorlama bir haramı işlemekle ilgiliyse bazı ulemaya göre bu haram işlenir, haram fiili işlemeyip işkenceyle ölmesi durumunda o kişi günâhkar olur. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğu, harama direnerek ölümün tercih edilmesinin sevap, mübah olan takiyyenin terkinin daha faziletli olduğu görüşündedir.²¹⁷

Elmalılı "*لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ*" âyetinin iman hasletine küfr karıştıracak, müminlere ve İslam'a şimdiki zamanda veya gelecekte zararı dokunacak inkârcılarla dostluk ilişkisine girilmesini yasakladığını söyleyerek klasik tefsirlerdeki bazı müslümanların ve münafıkların yahudi ve müşriklere görüşmeye devam etmelerine dikkat çeker. Bunların dini konularda müslümanların zihinlerini karıştırma gayreti içinde olduklarını, münafıkların da karşı tarafa müslümanlarla ilgili bilgi akışı sağladığını söyler. Böyle bir dostluğu Allah'ın dostluğundan ve yardımından mahrum edecek bir dostluk şeklinde değerlendiren Yazır, bunun tek istisnasının bir zararı savmak amacıyla yapılacak dostluk olduğunu belirterek klasik tefsirlerde belirtilen takiyye kavramına dikkat çeker.²¹⁸

Yahudi ve hristiyanların dost edinilmesi Mâide sûresinin 51. âyetiyle de yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde, bu âyetle Ehl-i Kitabın dost edinilmesi ve kendileriyle müslümanlar gibi samimi olunmasının yasaklandığı ve onları dost edinen müslümanların inkâr konusunda bunlarla aynı hükümde olacağı ifade edilmiştir.²¹⁹ Hamdi Efendi, âyetle onlara yakın olmanın ve itimat etmenin yasaklandığını, ancak iyilik yapma ve bunlara âmir konumda olmanın (ولي الأمر) yasaklanmadığı görüşündedir. Bu din mensupları üzerinde sorumlu olurken de itimat etmenin ölçüsü iyi belirlenmeli, mü'minler kendilerini kaptırıp tuzaklarına düşmemeli ve bunların isteklerine uymamalıdır:

"Binaenaleyh mü'minler onlara veliyyülemlr olmaktan nehy ü men' edilmiş değil, onları veliy ittihaz eylemekten, yordaklık etmekten nehy edilmişlerdir. Çünkü onlar mü'minlere yar olmazlar (بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) nihayet ba'zıları ba'zılarının dostları birbirlerinin yaranıdır."

Elmalılı Mümteherine sûresinin 8. âyetini de naklederek "*Allah, din konusunda sizinle*

²¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 419.

²¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1074.

²¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, III, 697.

savaşmamış ve yurtlarınızdan çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan sizi yasaklamaz.” ifadesinin *dost edinilmesi* konusunda bir yasaklama olduğunu, bunlara iyilik ve âmirleri olmak konusunda ise bir engel bulunmadığını, bu din mensupları sadece kendi aralarında dostluk kuracaklardır.²²⁰ Ancak Elmalılı’nın burada andığı Mümteherine sûresi 8. âyeti siyak ve sibak ve nüzul sebebi bakımından Ehl-i kitapla değil Mekkeli müşriklerle ilgilidir.²²¹

Mâide sûresinin 57. âyetindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ” ifadesinin ise müşriklerin ve Ehl-i kitabın dini alay ve eğlence konusu yapmaları sebebiyle bunlarla dostluğu engellediği şeklinde anlaşılmıştır. Hamdi Efendi, yalnız yahudi ve hristiyanlarla ilgili olan dost edinmeme yasağının bu âyetle tüm inkârcılar için genelleştirilerek dinin alaya alınması ve küçük görülmesi şartına bağlandığını belirtir. Âyet müslüman olan Rifâa b. Zeyd ve Süveyd b. Hâris isimli iki münafığa sevgi besleyen bazı müslümanlar hakkında inmiştir.²²² Böylece dıştan müslüman görünüp müslümanlar arasında fitne ve sıkıntı çıkarmak isteyen dönme kâfirlere dikkat çekilmektedir. Yazır sebep özel olsa da hükmün genel olduğunu, her çeşit alayın bu âyetin kapsamı içinde olduğunu vurgular.²²³

Âl-i İmrân sûresinin 118. âyeti de bu kategoride değerlendirilebilecek âyetlerdendir. Mecazî eğitim ve disiplin anlamındaki bu nehiy, müslümanların diğer din mensuplarından sırdaş edinmelerini yasaklamaktadır.²²⁴ Âyetin tefsirinde Âlûsi’den nakillerde bulunan Elmalılı “بِطَانَةٍ” kelimesinin “elbisenin iç yüzündeki astar”, “kişinin sırlarını bilen sıkı dost” gibi anlamlarına geldiğini söyleyerek, münafık ve kâfirlerin özel işlerde ve muamelelerde istihdam edilmesinin yasaklandığını vurgular. Elmalılı, siyakin tüm kamusal alana da işaret etmekte, nehyin sebebinin ise iki tarafın psikolojik durumlarıyla açıklamaktadır.²²⁵

²²⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1712.

²²¹ el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Ahmed, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân* (nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1991, s. 444.

²²² İlgili rivayet için bk. İbn Cerir et-Taberî, *Tefsiru’t-Taberî*, VIII, 536; el-Vâhidî, *Esbâbi nuzûli’l-Kur’ân*, s. 202.

²²³ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1722.

²²⁴ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَشِمْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ

²²⁵ a.e., II, 1162.

Bu anlamda Mümteherine sûresinin ilk âyeti ile 13. âyetinde de uyarılarda bulunulmuştur. Mümteherine sûresinin ilk âyetindeki “لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ” ifadesinde mü'minlere, kendilerinin ve Allah'ın düşmanları olan kişileri dost edinmeleri yasaklanmaktadır. Hamdi Yazır âyette belirtilen Allah'a ve mü'minlere düşmanlık yapanların dost yerine konulmaması gerektiğini söyleyerek, bunların Allah'ın dinini, hukukunu tanımayan, Resûlü ile yarışa kalkışan kâfirler, müşrikler ve zâlimler olduklarını kaydeder. Elmalılı âyetteki nehyi mecazî irşat anlamında yorumlamakta, müslümanların kinlerini, özel hislerine göre değil, Allah ve tüm mü'minlerin menfaati için Allah'ın düşmanlarına kanalize etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca sıralamada Allah düşmanları önce anılarak yapıldığını daha sonra mü'minlerin düşmanları (عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ) denmesini de önemli olarak değerlendirir ve *sevgide hakkın ölçü alınması* gerektiğini vurgular.²²⁶

Aynı sûrenin 13. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” ifadesi ile mü'minlere, Allah'ın kendilerine gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmiş bir toplumu dost edinmekten uzak durmaları istenmiştir. Klasik tefsirlerde âyette belirtilenlerin Hâtib b. Beltea (ö. 30/650) gibi bazı fakir müslümanlar oldukları rivayet edilmektedir. Bazı fakir müslümanlar maddi ihtiyaçlarından dolayı yahudilere İslam toplumuyla ilgili gizli kalması gereken bilgileri paylaşıyorlardı.²²⁷ Hamdi Yazır, mü'minlere bunlara dost ve taraftar olmanın, sahip olduklarına heves ederek yönelmenin yasaklandığını söyleyerek, “*Allah'ın gazab etmiş olduğu topluluk*” tanımlamasının çoğunlukla yahudilerle ilgili olsa da münafık veya Kureyş müşrikleri olabileceği şeklinde nakiller bulunmakla birlikte nekre olarak (قَوْمًا) anılmasının bunun herhangi bir topluluğa işaret edebileceğine dikkat çeker.²²⁸ Bu yorumları, mü'minlere yönelik, dostluk kurulmaması gerekenlerle ilgili bu iki âyetteki nehiyleri mecazî olarak eğitim ve terbiye anlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Cin sûresinin 18. âyetiyle mescitlerin Allah'a tahsis edilerek, buralarda yahudi ve hristiyanların yaptıkları gibi şirk unsurlarına yer verilmesi “فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا” ifadesiyle sarîh bir

²²⁶ a.e., VII, 4895.

²²⁷ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIX, 310.

²²⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4921.

şekilde yasaklanmıştır.²²⁹ Yazır âyetteki mescid kelimesinin anlamına dikkat çekerek, kelimenin lügat anlamının müslüman olsun olmasın tüm milletlerin ibadet yerini ifade ettiğini, ancak örfte sadece müslümanların ibadet yeri için kullanıldığını söyler. Klasik tefsirlerdeki yorumlarda Allah'tan başkasına secde edilmemesi, namazın ve secdenin Allah'a has kılınması, tüm dünyanın kıblesi olması ve insanların tamamının bu yöne secde etmelerinden dolayı mescitlerle birlikte Mekke'nin de mescid tanımı içinde olduğu nakledilmiştir.²³⁰ Elmalılı da âyetteki nehyi fikhî anlamıyla ele alarak klasik tefsirlerde olduğu gibi fikhî bazı açıklamalara değinmiştir. Konuyu Mekke şehri şeklinde değil Mescid-i Harâm olarak almış, klasik tefsirlerdeki rivayetleri değerlendirmesinin ardından, yeryüzündeki tüm mescitlerde Allah'tan başkasına ibadetin yasaklanmasının doğrudan âyetin metninden değil anlatılan görüşlerin her birinden çıkarılabileceğini ifade etmiştir.²³¹

Enfâl sûresinde (8/27) mü'minler Allah'a, elçisine, zimmetlerine verilmiş ilâhi hükümlere ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetine saygısızlıktan menedilmişlerdir. Âyetteki nehyi ifadesinde süreklilik anlamı olup, ihanet etmekten kaçınmanın sürekli olması gereklidir.²³² Klasik tefsirlerde âyette belirtilen ihanetle ilgili, farz ve sünnetlerin bırakılması ve içi dışı bir olmama şeklinde de yorumlanmıştır.²³³ “لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ” (Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin, kendi aranızda da emanetlerinize hainlik etmeyin)” yasağını ele alan Elmalılı, klasik tefsirlerde yer alan bazı önemli nüzul sebeplerine değinmeden, ihanetin çerçevesini çizmiştir. Yorumları müellifimizin nehyi mecazî disiplin anlamında değerlendirdiğini göstermektedir. Yazır ilahi hükümlere ve sünnete saygısızlık, bunlara şükretmemek, dinde laubalilik, gösteriş, ganimetten mal kaçırma ve düşmana bilgi temin etme gibi dinî ve ahlâkî olumsuzlukları ihanetin kapsamına dâhil etmiş ve bu konudaki bir gevşemenin mal, can, ırz, haklar, vatan ve milli vazifelerde ihanet yolunu açacağı uyarısında bulunmuştur.²³⁴

Mâide sûresinin 87. âyetinde bazı şahsi tasarruflar sonucu nimetlerden mahrum

²²⁹ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 460.

²³⁰ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 163.

²³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5408.

²³² el-Ensârî, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehy*, s. 382.

²³³ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 56.

²³⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2391.

kalmamak, helâl nimetleri haram kılmamak ve sınırları aşmamak konusunda mü'minler uyarılmaktadır. Meczâî irşad anlamındaki bu nehiyle ilgili klasik tefsirlerde bir rivayet nakledilmektedir. Bir gün Hz. Peygamber kıyametle ilgili bir konuşma yaptıktan sonra bazı sahabiler Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) evinde toplanarak kendilerini helal olan bir takım şeylerden mahrum etmeye karar vermişler bunun üzerine Hz. Peygamber onları bundan vazgeçirmiş ve bu âyet nâzil olmuştur.²³⁵ Yazır, âyetteki “لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَّا أَحَلَّ اللَّهُ” (*Allah'ın helâl kıldığı temiz-mübah şeyleri haram kılmayınız.*)” ifadesinin, yahudilerin akitlerini yerine getirmeyerek ve anlaşmalarını bozarak; hristiyanların ise ilahi akitlere aykırı, akitlerle ilgili aşırılık ve şiddeti benimseyerek kendilerine bazı şeyleri haram kılmalarında olduğu gibi; müslümanların bazı şeyleri haram saymamaları olduğunu söyler. Âyetteki “وَلَا تَعْتَدُوا” ifadesindeki aşırı olmamak Yazır'a göre helâlin kullanımında aşırılık, helal tayininde sınırı aşmak, nimetleri ihtiyacın ötesinde hırs ve düşkünlükle elde edip israf, sadece şehvetler peşinde dolaşmaktan kaçınıp, ölçülü hareket etmektir.²³⁶ Yazır, âyetin tefsirini Ehl-i kitabın bazı davranışları sonucu kendilerine helâllerin haram olması bakımından ele almıştır.

Mâide sûresinin 101. âyetinde “لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ” buyurularak çok soruyla ağır hükümler emredilmesine yol açmamaları konusunda müslümanlar uyarılmıştır. *Açıklandığı takdirde, üzecek şeylere dair soru sormamak* konusundaki bu nehiy kerâhet ifade etmektedir.²³⁷ Klasik tefsirlerde yasaklanan bu soruların Hz. Peygamber'i (s.a.) sinamak, alay etmek veya güç yetirilemeyecek dini hükümlerle ilgili sorular olduğu ifade edilmiştir.²³⁸ Elmalılı âyetteki nehyi meczâî kerâhet anlamında alarak bu konudaki rivayetlerin özeti şeklinde uyarıda bulunulan soru niteliğini açıklar. Buna göre burada yasak haber verilmesi ve açıklanması soranları rezil edecek gizli sırlar ve edepsiz münasebetsiz, anlamsız veya güç yetirilemeyecek dini tekliflere yol açacak sorularla alakalıdır. Akıl sahibi bir insan bunun bilincinde olarak kendini üzebilecek adımlar atmayacaktır.²³⁹

²³⁵ et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, VIII, 612.

²³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1800.

²³⁷ Zühaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, I, 369.

²³⁸ et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, XIX, 19.

²³⁹ Fahreddin er-Râzî tefsirinde buna yakın bir ifade kullanır: “(bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiyhu'l-Gayb*, XII, 113; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1822.)

Hiz. Peygamber'e hitap etmekle birlikte mecazî olarak mü'minler için eğitim ve disiplin anlamı içeren âyetlerden olan Nisâ sûresinin 105. âyetinde, Hiz. Peygamber'e, adaletle hüküm vermesi, ihtilaflarda vahiy doğrultusunda karar alması, masumlara karşı hainler yanında yer almaktan kaçınması (وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا) istenmiştir.²⁴⁰ Elmalılı hâkimin ayrıntılı soruşturma ve kesin bilgiye dayanmasının önemine değinir ve ulaşılan kararın görüş ve ictihad olarak değil, şahitliğe dayalı bilgi olması gerektiğine dikkat çeker. Hiz. Ömer'in (r.a.) "Allah'ın bana verdiği rey ile hükmettim" denmemesi gerektiğini, böyle bir ifadenin bir vahiy olacağını, oysaki vahyin sadece peygamberlere has olduğunu kaydeder. Hâkimin kararı bir kanaat olup, ilim değil zan ifade etmekte, dolayısıyla mutlaka görünür birtakım deliller de esas alınmalıdır. Elmalılı, Hiz. Ömer'in bu uyarısını günümüz bilirkişilik kurumuyla ilişkilendirerek hâkimin, hukuk bilgisini ve tecrübesini aşan, özel ve teknik bilgi gerektiren anlaşmazlıkların çözümünde uzman görüşü alması gerektiğini söyler.²⁴¹

Bu âyetin devamı sadedinde Nisâ sûresinin 107. âyetinde "وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ" buyurularak nefislerine karşı günah işleyerek hainlik edenler lehine mücadele etmesi Hiz. Peygamber'e (s.a.) yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde bu hainlerin Tu'me ve haksız olduğunu bildiği halde ısrarla onu savunan kavmi olduğu nakledilir.²⁴² Yazır tefsirinde çoğunlukla yaptığı gibi âyeti tenâsüb ve insicam bakımından değerlendirerek, bir önceki âyette (Âl-i İmrân 3/106) istiğfara davet edilmesinde belagatlı bir azarlama olduğunu söyler. Menfaat, taassup veya yağcılıkla doğrunun karşısında yer alarak, nefsî saiklerle karar alanlar için âyette tehdit ve korkutma vardır. Bu sert ifadeyle hainlerin korunması, şahitliklerine itibar edilmesi ve lehlerine hüküm verilmesi yasaklanmaktadır. Bir insanın günah yolunda çabalayarak kendini ilâhi azapla muhatap kılması kendini aldatmak ve bir çeşit emanet olan nefsine hainliktir. Aynı şekilde bu

²⁴⁰ Âyetin nüzul sebebinde Tû'me b. Ubeyrik isimli bir Müslümanın zırh çalması, ardından bunu bir yahudinin evine saklamasından bahsedilir. Zırh bu şekile yahudinin evinde bulunmuş, Tu'me'nin kabilesi de kendisini yahudiye karşı savunmuş, Hiz. Peygamber'den (s.a.) de *müslümanlar lehine* davranmasını istemişlerdir. Resûlullah bu yönde hareket etmek istediğinde bu âyet nâzil olarak, hain ve mağdurun kimler olduğu açıklanmış, Hiz. Peygamber bu şahıs lehine yahudilerle tartışmaya girmekten menedilmiştir. Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) bu âyetin, herhangi bir bilgiye sahip olmadan bir hakkın ispatı veya reddi konusunda savunma yapmanın caiz olmadığını gösterdiğini söyler (bk. el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), I-V, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1992, III, 264).

²⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1457.

²⁴² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 95.

tiynete sahip bir şahsa taraftar olmak da Yazır'a göre nefse hıyanettir.²⁴³

Nisâ sûresinin 135. âyetinde adaleti sağlamada nefse uyulması yasaklanmakta; kendisinin ve çok yakınlarının aleyhine de olsa, adaletin titizlikle sağlanması, muhatabın zengin veya fakir olmasının hakkın yerini bulmasına engel olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Klasik tefsirlere bağlı kalarak âyetin tefsirini yapan Elmalılı Hamdi, âyetin bağlamına dikkat çekerek, adaletin sadece kadınlar için değil (en-Nisâ 4/129), her konuda olması gerektiğini; gerektiğinde başkasının hakkı için ikrar ve itirafta bulunulması, kendisi ve yakınları aleyhine de olsa şahitlikten kaçınılması gerektiğini söyler.²⁴⁴ Muhatabın ekonomik durumunun belirleyici bir unsur olmaması gerektiğini Elmalılı, zengine dalkavukluk veya fakire acımanın adalete engel oluşturmamasının önemini vurgular.²⁴⁵

Mâide sûresinde de (5/8) “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ ٱلَّا تَعْدِلُوٓاْ” ifadesinde, düşmana olan şiddetli öfke ve kinin, adaletsizliğe ve saldırıya sevk etmemesi istenmektedir. Tehdit anlamında mecazî bu nehiyle ilgili Yazır, yukarıda ele aldığımız Nisâ sûresi âyet 135 ile bu âyet arasındaki anlam yakınlığına dikkat çekmiştir. İki âyet, anlam bakımından yakın gibi görünse de; Nisâ sûresindeki âyetin *adaletin tam yerine getirilmesi*, bu âyetin ise *hakkın ayakta tutulması* vurgusu yapmaktadır. Diğer âyette Tu'me olayında olduğu gibi sevgi ve iltimas söz konusu olduğunda adalet ve hakkaniyeti gözetmek, sevdikleri ve kendisi aleyhinde bile olsa hakkın gereğini yapmak söz konusuysen, bu âyetteki geçmişe dayalı düşmanlıkların adalet, doğru şahitlik ve adil yargılamaya engel yapılmaması anlatılmaktadır. Geçmişe dayanan öfke ve kin; işkence, iftira ve sözünden cayma gibi helal olmayan davranışlara sevk etmemelidir.²⁴⁶

2. Hz. Peygamber'in Hukukuyla İlgili Mü'minlere Yöneltilen Nehiy Âyetlerini Yorumu

Bu âyetlerde müslümanların Hz. Peygamber'e (s.a.) karşı kullanacakları ifadeler ve sergilemeleri gereken saygı gibi hususlar ele alınmıştır.

Bakara sûresinin 104. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا” ifadesiyle Hz. Peygamber ile ilgili bir edep öğretilerek, müslümanların *râinâ* dememeleri istenmiştir. Klasik tefsirlerde bu

²⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1460.

²⁴⁴ Bk. Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, II, 242.

²⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1495.

²⁴⁶ a.e., III, 1593. Ayrıca bk. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 12.

ifadeyle ilgili muhalif konuşmalar yapmamak; yahudiler tarafından söylendiği için peygamberleri öven bir söz zannederek bu kelimeyi kullanmamak gerektiği şeklinde görüşlere yer verilmiştir. Râina kelimesinin *bizi muhafaza et, biz de seni muhafaza edelim* anlamını çağrıştırdığı için bu şekilde denmesinin yasaklandığı da ileri sürülmüştür.²⁴⁷

Elmalılı bu kelimenin olumsuz anlamıyla ilgili geniş değerlendirmelerde bulunmuş, söz konusu kelimenin İbrani ve Süryani dillerinde “*Dinle ey dinlemeyesice*”, “*Sözü dinlenmez herif*” gibi hakaret içerikli olduğunu, mü’minlerin bu kelimeyi âyetlerin yavaş okunmasını talep etmek için kullandıklarını belirtir. Yahudiler kendi dillerindeki çarpık ve saygısız kelimeyle müslümanların bu kullanımı arasında ilinti kurarak kinlerini ortaya dökmektedirler. Kelime ayrıca Düşüncesizlik ve münasebetsizlik anlamındaki “ruûnet” (رُغُونَة) kelimesine de benzemektedir. Çirkin bir cinas oluşturmamasından dolayı edebe aykırı bu benzerlik lafız yönünden bile kelimeyi olumsuz hale getirmektedir. Elmalılı kelimenin riayet ve önem anlamındaki “mürâat” (مُرَاعَاة) ile benzerliğini bir diğer olumsuzluk olarak sıralar. Bunun ise riâyetten müfâale vezninde, iki kişi arasında müşareket ifade etmekte, taraflar arasında bir eşitlik olduğu düşüncesine, “*karşılıklı birbirimize riâyet edelim, birbirimizi dinleyelim*” gibi bir yanlış bir anlama yol açmaktadır. Ümmet ve peygamber arasındaki ilişkinin farklı bir seviyede olması gerektiğini söyleyen Yazır, bunun Hz. Peygamber’in (s.a.) makamını takdir etmemek olacağını söyler.

Hamdi Efendi’ye göre âyet sosyal ve siyasi bir anlama sahiptir. *Unzurnâ*, Hz. Peygamber ve ümmeti arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen bir protokol yerindedir. Çünkü *ra’y* kelimesinde ve *riâyette* hayvanlarla alakalı bir gözetme anlamı varken, *nazâret* kelimesi katıksız insanî bir kavramdır. Dolayısıyla müslümanlar hayvanlar için geçerli bir kavramı kullanmamalıdır.²⁴⁸ Öte yandan Kur’an’ın, insanların işlerinin görülmesi anlamındaki *nazâreti*, *râina* yerine kullanması siyasi bir anlama işaret ederek; mutlak anlamda çağlara hitap edilerek, müslümanların lidersiz yaşayamayacakları vurgulanmaktadır.²⁴⁹ Hukuki olmaktan ziyade terbiye ve eğitim anlamı taşıyan bu mecazî sakındırmayı Hamdi Efendi ahlakî, sosyal ve siyasi bir anlamda yorumlamıştır.

²⁴⁷ et-Taberî, *Tefsiru’t-Taberî*, II, 379.

²⁴⁸ Elmalılı, *ra’y* ve riayeti hayvanî bir gözetme olarak takdim etmesine karşılık çoban *râinâ* kavramına yakın *râin* lafzı bazı rivayetlerde insan için kullanılmıştır. “*وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ*” (*Erkek de ailesinde çobandır ve kendisi ailesinden sorumludur*)” (bk. Buhari, “Cuma” 11, “Ahkâm” 1, Müslim “İmâra” 20 *Müsned* II, 54, 55, 111).

²⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 455.

Mü'minlerin Hz. Peygamber'in eşleriyle ilgili uymaları gereken âdâba da işaret edilmiştir. Bu çerçevede Ahzâb sûresinin 53. âyetinde mü'minlere “ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى ” denerek, yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin Peygamber'in evine girmeleri ve “وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا” ifadesiyle kendisinden sonra eşleriyle ebedi olarak nikâhlanmaları yasaklanmıştır. Takip eden âyet de anlam olarak bu konuyla ilgili olarak değerlendirilmiştir. “Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de, biliniz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir” ifadesindeki açığa vurmanın Hz. Peygamber'in (s.a.) eşleriyle evlenme konusunun sözlü olarak dile getirilmesi, gizlemenin ise onun eşleriyle evlenme konusunun gönülden geçirilmesi olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.²⁵⁰

Elmalılı, âyetteki nehiy ifadesinin toplum içinde müslümanların Hz. Muhammed'i rahatsız etmeyerek, hürmette eksiklik göstermemelerinin vacip olduğuna işaret eden ahlakî yönünden bahsettiği gibi konunun hukuki yönüne de değinir. “Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır.” (Ahzâb 33/6) âyetinde Peygamber eşlerinden mü'minlerin anneleri olarak bahsedildiğinde, insanın annesinin evine girdiği gibi sahabilerin izinsiz Peygamber evine girebilecekleri şeklinde oluşabilecek bir düşünce giderilmektedir. Peygamber eşlerinden *müminlerin anneleri* olarak bahsedilmesi, öz annelerle olduğu nikâhlanmanın caiz olmaması gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra eşleriyle nikâhlanmanın ebediyen caiz olmadığını gösterir. Âyette böyle bir şeyin Peygamber'e eziyet olduğundan bahsedilmesi ise Allah katındaki günaha da işaret etmektedir. Peygamber'e eziyet küfür olduğu gibi, bu nikâhın helâl olduğunu iddia etmek de aynı hükme sahiptir.²⁵¹

Ganimetlerle ilgili hükümlere yer verilirken de mü'minlere “وَمَا نَهَيْكُم عَنْهُ فَأَتَيْتُهَا” ifadesiyle (el-Haşr 59/7) yasakladıklarından vazgeçmeleri istenmiştir. Klasik tefsirlerde âyetteki emir ve yasağın ganimetlerle ilgili olduğu ifade edildiği gibi²⁵² konunun tüm emir ve yasaklar için geçerli olduğu da dile getirilmiştir.²⁵³ Klasik tefsirlerde yasakladıklarından vazgeçilmesi; yasakladığı

²⁵⁰ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VII, 113.

²⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3921.

²⁵² et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XXII, 522.

²⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 286.

ganimetleri bırakmak veya genel olarak yasakladıklarının terk edilmesi şeklinde açıklanır.²⁵⁴ Yazır, sahabilerin yasakla ilgili daha genel yorumlarına dikkat çekmekte ve âyetteki nehyi hakiki anlamda alarak; Allah'ın ve Peygamber'in (s.a.) emirlerine karşı gelmek, mü'minlerin birbirlerinin hakkını yememeleri ve devlete hıyanet etmemek şeklinde yorumlamıştır.²⁵⁵ Yazır Abdullah b. Mes'ud'un âyeti anlama biçimine özellikle dikkat çekmiştir. İbn Mes'ud, yüz tüylerini yolan ve dişlerin arasını yontan kadınlara Allah'ın lanet ettiğini söylediğinde,²⁵⁶ Kur'an bilgisi bulunan Esedoğulları'ndan bir kadın konuyla ilgili açıklama istemiş, bunun üzerine "*Ben Peygamber'in lanet ettiği kimselere niye lanet etmeyeceğim? O Allah'ın kitabında var.*" dediğinde, kadın, kendisinin Kur'an'da böyle bir şeye rastlamadığını söylemiştir. İbn Mes'ud ise cevap olarak: "*Peygamber size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.*" âyetini görmedin mi?" demiş, kadın, "Evet" dediğinde, İbn Mes'ud: "*İşte Hz. Peygamber (s.a.) onlardan nehyetti*" şeklinde cevap vererek Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğunu anlatmıştır.²⁵⁷

II. ELMALILI'NIN KONULARI BAKIMINDAN NEHİY AYETLERİNE BAKIŞI

A. ELMALILI'NIN İBADETLERLE İLGİLİ NEHİYLERİ YORUMU

Kur'an-ı Kerîme'de ibadetler mevzuunda da çeşitli nehiyler vârid olmuştur. Oruç, infak, sarhoşluk veren içecekler, eti yenmeyen hayvanlar ve hac ibadeti konusunda nehiyler gelmiştir. Konuya dair bu âyetler önceden geçtiği üzere hem kalıp hem anlam açısından nehyin çeşitli türlerini içermektedir.

Mekke döneminde gelen Vâkıa sûresinin 79. âyetinde ancak temiz olanların kitaba el sürebileceği (لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) ifade edilmiştir. Âyetle doğrudan bir nehy sigası yer almadığından olsa gerek Kur'an'a abdestsiz dokunulmaması konusunda istidlâl bu âyetle değil "*Kur'an'a ancak temiz olarak (طهور) dokun*" ve Taberânî'den nakledilen "*Kur'an'a ancak temiz*

²⁵⁴ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 200.

²⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4837.

²⁵⁶ Buhari, "*Büyu*", 25, 113, "*Tefsir Sûre 59*", 4, "*Talâk*", 51, "*Libâs*", 82-87, 96; Müslim, "*Libâs*", 119, 120; Ebû Dâvûd, "*Tereccül*", 5; Tirmîzî, "*Libâs*", 25; "*Edep*", 33; Nesâî, "*Talâk*", 13; "*Ziyne*", 23, 24, 25, 70, 72; İbn Mâce, "*Nikah*", 52; Dârimî, "*İstîzân*", 19; Müsned, I, 83, 87, 107, 121, 133, 150, 159, 409, 415, 434, 443, 448, 454, 462, 465, II, 21, 339, IV, 309, VI, 250.

²⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4838.

olan (طَاهِر) dokunabilir” hadislerine dayandığı ifade edilmiştir.²⁵⁸ Klasik tefsirlerde “الْمُطَهَّرُونَ” ifadesi ele alınırken, bir önceki âyetteki korunmuş kitabın levh-i mahfuz kabul edilmesi durumunda günahlardan temiz olanların dokunabileceği; Kur’an kabul edilmesi halinde ise taharetli olanların dokunabileceği söylenmiştir.²⁵⁹ Buna karşılık âyetin mushafa dokunma meselesiyle değerlendirilmesini doğru bulmayarak konunun yerinin fıkıh kitapları olduğu ve âyette abdestsiz dokunmaya dair bir delil olmadığı da ifade edilmiştir.²⁶⁰ Kur’an’a abdestsiz dokunulmaması hükmü esasen Mekke döneminden itibaren pratik olarak uygulanmaktaydı.²⁶¹ İhtilaf, abdestli dokunmanın mendup veya vacip olduğu noktasındadır.²⁶² Yazır’ın bu yasak ifadesini ele alışına bakıldığında, fikhî âyetleri geniş bir şekilde ele alma genel temayülüne rağmen ihtilaflara hiç değinmediği görülmektedir. Nefiy ifadesinin nehiy anlamında olduğunu söyleyen Elmalılı’ya göre burada, Kur’an’a taharetsiz kirli ellerin değil; maddi ve manevi pislikten (hadesten) temizlenmiş, imanlı, abdestli kimselerin dokunabileceği ve cünüp durumda Kur’an okunamayacağı anlatılmaktadır.²⁶³

İbadetlerle ilgili bir başka yasaklama ifadesi itikâf halinde müslümanların eşlerine yaklaşmasına dairdir. Bakara sûresinin 187. âyetinde, ramazanda oruç gecesinde mü’minlerin

²⁵⁸ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXVII, 154.

²⁵⁹ Müfessir Fahreddin er-Râzi, levh-i mahfuz görüşünü tercih ederek, İmam Şâfiî’nin mushafa abdestsiz dokunulamayacağına dair görüşünü Dârekutnî’nin “لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ مَنْ هُوَ عَلَى غَيْرِ طَهْرٍ” hadisinden almış olabileceğini söyler (bk. er-Râzi, *Tefsîru Râzi*, XXIX, 194). Müfessir Ebüssuûd da bir önceki âyetteki kitabın ikinci sıfatı kabul edilmesi halinde temiz olanlardan; günahsız olmaları hasebiyle meleklerin, Kur’an’ın sıfatı olarak değerlendirilerek hadesten [abdestsizlikten] temiz olanlar şeklinde kabul edileceğini, bu durumda nehiy anlamında nefiy olacağını belirtir (bk. Ebüssuûd, *Tefsîru Ebî’s-Su’ûd*, VIII, 200).

²⁶⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, VIII, 214.

²⁶¹ Bunun somut örneği İslâm’ın ilk dönemlerine ait Hz. Ömer (r.a.) ve kız kardeşi arasındaki olayda görülmektedir. Kız kardeşi Fâtîma’dan Tâhâ sûresinin yazılı olduğu sayfayı isteyen Ömer’den temizlenmesi istenmiş, kendisi yıkandıktan sonra sûreyi okuyarak Müslüman olmuştur. İbn İshâk’ta yer alan metin şöyledir: “إِنَّكَ نَجِسٌ وَلَا يَمَسُّ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَلَسْتُ أَمْنُكَ عَلَى ذَلِكَ فَأَعْتَسَلُ غُسْلَكَ مِنَ الْجَنَابَةِ وَأَعْطِنِي” (bk. İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîre el-musemmâ bi-Kitâbi’l-Mübtede’ ve’l-ebhâs ve’l-megazî* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Mâhedî’d-Dirâsât ve’l-Ebhâsi ve’t-Tâ’rîb, Fas 1976, II, 162)

²⁶² Hz. Ali, Abdullah İbn Mes’ud, İmâm Mâlik ve İmam Ebû Hanîfe’den gelen bir görüş ve İmâm Şâfiî’ye göre abdestli dokunmak vacip, Ebû Hanîfe’nin diğer bir görüşüne göre, İmam Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas ve Şa’bî’ye (ö. 104/722) göre menduptur. Bu âyette Kur’ân’a abdestsiz dokunmamanın gerekliliğini bildirecek bir delil olmasa da Allah’ın, meleklerin ona dokunduğunu bildirmesine kıyasla, insanların da güçleri oranında tertemiz bir şekilde Kur’ân’a dokunmaları yönünde ince bir gönderme vardır (bk. İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXVII, 335).

²⁶³ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4723.

eşlerine yaklaşımlarının helâl olduğu açıklanmış, ardından bu izinle ilgili bir sınırlama getirilip, “وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ” buyurularak mescitlerde itikâf halinde müslümanların eşlerine yaklaşımları yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde Katâde’den nakledildiğine göre yasak itikâftan çıkarak ailelerine gidip cinsel ilişkide bulunup tekrar itikâfa dönenlerle ilgilidir. İslâm hukukunda ibadetlerle ilgili nehiyler, ilgili konunun fesadını gerektirmektedir. Dolayısıyla âyetteki yasak söz konusu durumun haram olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁴ Yazır itikâfın lügat ve terim anlamlarını verdikten sonra yukarıda verdiğimiz Beyzâvî’nin Katâde’den naklettiği rivayeti alarak, bu rivayetten itikâftan çıkarak, eşyle cinsi münasebette bulunup tekrar itikâfa dönülmesinin bundan böyle yasaklanmış olduğunu söyler.²⁶⁵

Bakara sûresi 189. âyeti Câhiliye döneminde ensarın bir uygulamasıyla ilgilidir. Hac veya umre niyetiyle evinden ayrılan bir kimse evine veya çatısı bulunan bir yere giremezdi. Evlerine girmek zorunda kalırlarsa kendilerini sıkıntıya sokarak tırmanarak veya kapıdan girmeyecek şekilde bir takım çarelerle girmeye çalışıyorlardı. Âyet Haniflik’te bu şekilde bir aşırılığın olamayacağını ifade etmektedir.²⁶⁶ Hz. Peygamber’e hilâlin durumunun sorulduğu ifade edilerek, bunun insanlar ve hac ibadeti için vakit ölçüleri olduğu haber verilmekte, “الْبَيْتُ” şeklinde ifade edilen iyi davranışın evlere arkalarından girmek değil Allah’a karşı gelmekten sakınan insanın davranışı olduğu ifade edilmektedir.

Hamdi Efendi âyetteki nehyi fikhî anlamda yorumlayarak sahabilerin hilaldeki değişikliklerle ilgili soruları ve yukarıdaki gibi kendilerini bazı gereksiz zorluklar çıkarmalarının bu âyetle kaldırıldığını söylemektedir.²⁶⁷

Mü’minlerin kazandıklarından ve mahsullerinin ancak iyi olanlarından harcamalarına Bakara sûresinin 267. âyetinde dikkat çekilmiştir. “وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ” ifadesinde kötü ve bayağı şeylerden infakta bulunulması yasaklanmaktadır. Bu infağın farz olan zekât mı yoksa sadaka mı olduğu konusunda klasik tefsirlerde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bununla beraber

²⁶⁴ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 183. Ayrıca bk. Şener, Mehmet, “İ’tikâf”, *DİA*, İstanbul 1996, XXIII, [513-517].

²⁶⁵ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 126; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 676.

²⁶⁶ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, II, 197.

²⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 685.

âyetinde her ikisinden de bahsedildiği, zekât verenin bu uyarıyı vücut; sadaka verenin ise mendup olarak değerlendirmesi gerektiği de ifade edilmiş, yasağın böyle davranan mü'minleri kınadığı ifade edilmiştir.²⁶⁸ Elmalılı, bu âyetin tefsirini de iktisadî konularla ilgili âyetler gibi geniş bir şekilde yapmıştır. Bu çerçevede infakın önemi ve gereği ile ilgili çok geniş bilgi vermiş, emek, sermaye ve aralarındaki çekişmeden bahsetmiştir. Aşağılık ve haram şeylerden zekât verilemeyeceğini söyleyen Hamdi Efendi, sadaka için ise geçerli olup olmadığı konusunun tartışmalı olduğunu söyler. Klasik tefsirlerde değinilmemiş olan haramdan sadaka verilmesi meselesine de temas eden Yazır, haramdan sadaka verilemeyeceğini ve böyle bir şeyin sevabının olmayacağını söyler. Nafile sadakada düşük kaliteli maldan infakta bulunmanın caiz olduğunu ancak mendup olanın en iyisinden verilmesi gerektiğine dikkat çekerek, kişinin gönül rahatlığı ile kabul etmeyeceği kötü şeylerden zekât ve sadaka vermemesi gerekeceğini vurgular.²⁶⁹ Ancak kazancın iyi olanlarından harcanıp, kötü ve bayağı olanı infak etmemek üzerinde duran âyetin tefsirinde Elmalılı zekât konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Nisâ sûresinin 43. âyetinde sarhoşluk ve cünüplük hâlinde namaza yaklaşılması yasaklanmıştır. Rivayete göre Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) bir ziyafet vermiş, yemekte içki de içilmiş ve bir süre sonra konukları sarhoş olmuşlardı. Namaz vaktinin girmesiyle içlerinden birini imamlığa geçirdiklerinde, sarhoşluğun etkisiyle bu kişi Kâfirûn sûresinin ilk üç âyetini “*Biz sizin kulluk ettiklerinize kulluk ederiz.*” şeklinde hatalı bir şekilde okumuştur.²⁷⁰ Elmalılı âyetteki nehyi fikhî anlamıyla değerlendirerek bazı fikhî hükümlere değinmiştir. Söylediğini bilmeyen sarhoşun namazının sahih olmadığını, sarhoşluğun da dolayısıyla haram olduğuna delalet ettiğini, ayrıca âyetinde işaret yoluyla, sarhoş ve cünüp kişilerin camiye yaklaşmalarının ve camiye girmelerinin yasak olduğunun anlatıldığını, yolculuk dışında cünübün yıkanınca kadar namaza yaklaşmasının ve camiye girmesinin yasaklandığını söyler.²⁷¹

Bakara sûresinin 173. âyeti ile Mâide sûresinin 3. âyetinde bazı haramlara temas edilmektedir. Bakara sûresinin 173. âyetinde ölü hayvan, kan, domuz eti ve bir başkası adına kesilmiş hayvanlar sayılırken Mâide sûresinde bunlara ek olarak; boğularak, darbeye, yüksekten

²⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 362.

²⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 912.

²⁷⁰ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VII, 46.

²⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1358.

düşerek, boynuzlanarak ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölen hayvanlar, dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanın haram olduğu zikredilmiştir. Her iki âyetle zorda kalınması hâli istisnai bir durum olarak nehiy kapsamı dışında tutulur.

Yazır genel olarak fikhî âyetlerde yaptığı gibi bu haramları tek tek değerlendirmiştir. Allah'ın adı anılarak tezkiye edilmeden ölen hayvan ve kanın haram olma nedeni, akabilecek kanın tamamen hayvan içinde kalma ihtimalidir.²⁷² Hamdi Efendi'nin Râzî'den naklettiği bu görüş bazı müfessirler tarafından doğru bulunmamıştır.²⁷³ Bazı müşriklerin mügalatayla bu âyete yaklaşarak: “Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da neden Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz” dediklerini ve bunların kanı bir yiyecek olarak kabul edip misafirlerine ikram ettiklerine dikkat çeker.²⁷⁴ Âyetle işaret edilen üçüncü haram olan domuz eti ile ilgili Elmalılı bu hayvanın necis olduğunun En'âm sûresi 145. âyetinde zaten belirtildiğini bundan dolayı domuzun kendisinin haram olduğunu, domuz eti şeklinde kayıtlanmasını ise âyetin devamında gelen “*henüz canı çıkmamış iken kestikleriniz hariç*” istisnasının dışında tutmak için olduğunu söyler. Domuzun haram olma illeti necis olmasıdır. Mâide sûresi 90. âyetinde içkinin necis olarak nitelendiğini, bu tâlil/tümdengelimden hareketle sarhoşluk verici her türlü içkinin de haram olacağını söyler.²⁷⁵

Hamdi Yazır Allah'tan başkası adına kesilenden (وَمَا أَهْلَ لَغَيْرِ اللَّهِ بِهِ) ifadesinde kastedilenin put isimleri anılarak kesilenler olduğunu, müşriklerin bu sırada putların adını yüksek sesle söyledikleri için bu şekilde sesin yükseltmesine “ihlâl” (إِهْلَالٌ) dendiğini, bu kelimenin sessizce de olsa, mutlak olarak kesme anlamında kullanıldığını söyler.²⁷⁶ Bu isimlere Allah'ın adı eklense de bu hayvanların murdar hükmünde olduklarına dikkat çeken Yazır, hristiyanların boğulma ve benzeri şekillerde ölen hayvanları yediklerini, domuzu tepesine demirle vurarak öldürdüklerini

²⁷² er-Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 135.

²⁷³ Müfessir Ebû Hayyân'a göre ölü etinin haram kılınmasındaki hikmet bununla ilgili değildir. Geçmiş milletlerin bundan sağlık açısından zarar gördüklerine dair bir kanıt olmadığı gibi aksine güçlü, iyi ve güzel bir yapıda oldukları bilinmektedir. Allah, ölü ve akan kanın haram olmasını bir gerekçeye bağlamamıştır, hikmeti bildirilmeyen ayrıca Hz. Peygamber'den (s.a.) açıklama gelmeyen bir yasak taabbûdî bir hükümdür (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîl*, I, 662).

²⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1556.

²⁷⁵ a.e., III, 2074.

²⁷⁶ a.e., I, 588.

ve bunda bir sakınca görmediklerini söyler.²⁷⁷

Elmalılı dikili taşların putlardan farklı olarak günümüzde âbide şeklinde tanımlanan, saygı için dikilmiş birtakım dikili taşlar olduğunu, Câhiliye döneminde bu taşlara hürmet gösterildiğini belirterek sözü günümüzdeki bir uygulamaya getirdiği görülür. Yönetici veya devlet büyüklerinin ziyaretleri sırasında kurban kesmenin haram olduğunu söyleyen Hamdi Efendi, bu kurbanın ancak Allah rızası için, yolcuya ikram ve fakirlere tasadduk niyetiyle olması hâlinde caiz olabileceği görüşündedir. Yazır “وَأَنْ تَسْتَفْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ” ifadesiyle ilgili bir yorumda bulunmayarak ezlâmın zarlarla kısmet istemek veya almak için Câhiliye döneminde yapılan bir uygulama olduğunu, zarlardaki “yap” ve “yapma” yazılı olanlarla boş olan bu zarlarla bir işe yöneldiklerini, âyetin bu uygulamayı da yasaklandığını söyler.²⁷⁸

Bu kategorideki diğer bir âyet En’âm sûresindedir. Sûrenin 121. âyetinde de Allah’ın adını anmadan hayvan kesmek veya böyle kesilen hayvanlardan yemek yasaklanmıştır. Elmalılı “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ” ibaresinden Atâ b. Ebî Rebâh’ın (ö. 114/732) “*Üzerine Allah adı anılmayanları yemeyin.*” yiyecek veya içecek olsun Allah’ın ismi anılmamış her şeyin haram olduğu sonucunu çıkardığını nakleder. Ancak diğer fakihlerin ve Atâ’nın başka bir görüşüne göre haram kılınma kesme ve boğazlama ile ilgilidir.

Yazır âyeti fikhî bakımdan geniş bir şekilde ele alarak, konuyla ilgili üç durumdan bahseder. Bunlardan birincisi leş hayvan olup, kesilmeden ölü bulunan ve besmele çekilmeden kesilen hayvanlardır. İkincisi Allah’tan başkasının ismi anılarak kesilenler, son durum ise hiçbir şey anılmadan kesilenlerdir. Allah’ın isminin anılmamasını da unutarak ve kasten olmak üzere iki şekilde değerlendirir. Elmalılı, âyetin zahirinin unutmada da diğer hayvanlar gibi haramlığın söz konusu olacağını, İmam Şâfiî’nin kesen kişinin müslüman veya Ehl-i Kitap olması halinde, bilerek veya unutarak besmele terk edildiğinde bundan yenebileceği şeklindeki görüşünün kabul edilemez olduğunu söyler. Normal kesimde ve avda Allah’ın adının anılmasını emreden Mâide (5/4) ve Hac (22/36) sûrelerindeki âyetlerle, incelediğimiz âyetteki “*Üzerine Allah’ın ismi anılmayandan yemeyin*” yasağıyla kesme ve avlanmada tesmiyenin farz oluşunun çok açık olduğunu, bunu terk etmenin haram olduğu görüşünü dile getirir. Ona göre bu âyetler yokmuş

²⁷⁷ a.e., III, 1559.

²⁷⁸ a.e., III, 1566.

gibi görülemez. Yazır, Ebû Hanife ve İmam Mâlik'ten unutulmuş besmelenin terk edilmesi halinde bu hayvanın etinden yenebileceğine dair görüşlere dikkat çekerek âyetin unutma değil kasıtlı besmelenin terkinden bahsettiğini, unutana fasık denilmeyeceği konusunda görüş birliği olduğunu söyler. Hamdi Efendi besmele yerine tesmiye denmesine de işaret ederek, tesmiyede tekbir, sübhanallah gibi zikirlerin söylenebileceğini, bunun başka bir dilde olabileceğini dolayısıyla mutlak bir anlamdan bahsedildiğini söyleyerek, farz olanın tesmiye, besmele çekmenin ise sünnet olduğunu vurgular.²⁷⁹ Bu bize âyetle “ism” lafzı kullanılsa bile yasaklamadan maksada göre bir anlam çıkarıldığını göstermektedir.

En'âm sûresinin 141. âyetinde kullar için yaratılan çeşitli nimetlerden bahsedilerek bunlardan yenip, hasat günü hakkının verilmesi emredilmekte, “وَلَا تُسْرِفُوا” ifadesiyle israf yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde âyetle yasaklanan israfın sadaka vermede ölçünün aşılması,²⁸⁰ mahsûlün tümünü, zekâta bir şey kalmayacak şekilde kendisine ayırmak veya ailesini zorda bırakacak kadar tüm mahsûlü zekâta tahsis etmektir.

Elmalılı âyetin tefsirinde klasik tefsirlerde geçen rivayetlere değinmemiş, müşriklerin düştüğü ekonomik sefaletle benzer bir durumdan kaçınılması için iktisatlı bir şekilde davranmak gerektiğini söyleyerek, mahsulatın zekâtı konusunu geniş bir şekilde ele almıştır.²⁸¹ Bu âyetteki israfı ilgili yasağı bir sonraki âyetle (6/142) “وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ” ifadesiyle, şeytanın adımlarına uymayın yasağı takip eder. Elmalılı, insanlar için sunulan hayvanlardan faydalanırken, şeytanın yönlendirmelerine uyulmaması, heves ve arzular doğrultusunda haram ve helâller belirlenmemesi konusunda mü'minlerin uyarıldığını söyler.²⁸²

Bakara sûresinin 196. âyetinde hastalık veya düşman gibi bir engelle karşılaşılarak hac veya umrenin tamamlanamaması durumunda kurbanlık yerine ulaşınca kadar traş olunamayacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) Hudeybiye'de “harem” sınırları dışında “hil” bölgesinde kurbanını kestiğine dikkat çekilerek engelle karşılaşılan yerde kurbanın kesileceği de

---

²⁷⁹ a.e., III, 2043.

²⁸⁰ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 185.

²⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2070.

²⁸² a.e., III, 2071.

ifade edilir.²⁸³ Elmalılı “وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ” ifadesinin fıkhi açıklamasını Hanefi mezhebinin görüşü doğrultusunda yaparak; kurban yerine gelmedikçe başın tıraş edilmeyeceğini, hedy ifadesinin deve, sığır ve davar (koyun ve keçi) anlamında Beytullaha hediye olunan kurbanlıkların ismi olduğunu, engelle karşılaşıldığında bir kurban kesilmesi ve kurban kesmesi için kendisiyle anlaşılan vakitte, kurbanın kesildiği zannı oluşmadıkça ihramdan çıkılmayacağını söyler.²⁸⁴

Yine hac ibadetiyle ilgili olan bir sonraki âyette (el-Bakara 2/197) kaçınılması gerekenlere değinilerek; “فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ” ifadesiyle cinsel ilişki, günaha sapma ve kavga yasaklanmaktadır. Nehiy anlamındaki bu nefiy ifadesiyle ilgili Yazır, bu yasaklara ek olarak bazı mübahların da hacda yasak olduğunu, böylece hac ibadetinin tam bir temizlik, bağlılık ve eşitlik üzere yapılmasının vurgulandığını söyler. Ancak Elmalılı’nın âyetteki “cidâl” (جدال) ifadesi üzerinde durmadığı görülmektedir.²⁸⁵

Bu kategorideki diğer bir âyette (el-Mâide 5/2) ihram, Mikatlar, Safa ve Merve, Tavaif gibi bazı hac ile ilgili nişanelere, haram aylara, Kâbe’ye hediye edilen kurbanlıklar olan hediye, kurbanlıklara, hac, umre veya ticaret amacıyla Kâ’be’ye gelenlere saygısızlık edilmesi ve hacıların yollarının kesilmesi yasaklanmaktadır. Ayrıca kendilerini Mescid-i Harâm’dan alıkoymalarından dolayı müşriklere besledikleri kinin kendilerini haddi aşmaya sürüklememesi, günah ve düşmanlıkta işbirliği yapılmaması da menedilmektedir. Âyette iyilik ve takva konusunda işbirliği yapılması tavsiye edilip, yukarıdaki yasakların sıralanması ve âyetin “وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ” (Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir)” şeklinde son bulması, bu nehiylerin mecazî olup irşad ve tehdit anlamında olduklarını göstermektedir.²⁸⁶

Yazır, âyeti nüzul sebebine dikkat çekerek açıklamış, Medine’ye gelip müslümanların develerini gasbeden Hutab isimli şahısla ilgili nüzul sebebini naklederek, kaza umresinde müslümanların, çaldığı develerle birlikte bu adamı gördükleri, Hz. Peygamber’den (s.a.)

²⁸³ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I 29.

²⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 713.

²⁸⁵ a.e., II, 719.

²⁸⁶ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 114.

müdahalede bulunmak için izin istemeleri üzerine bu âyetle kendilerine müsaade edilmediğini vurgular.²⁸⁷ Mekke fethinde de umreye gelen müşriklerle ilgili Hz. Peygamber’e (s.a.) müracaat edilmiş, müslümanların bunlarla ilgili Hudeybiye’ye dayanan kinlerine işaret edilerek “*Bir takımlarına beslediğiniz kin sizi, haddi aşmaya sürüklemesin*” buyurularak yine izin verilmemiştir. Elmalılı Efendi “لَا الشَّهْرُ الْحَرَامَ” (*Haram aylara*)” ifadesiyle ilgili nesih tartışmalarına da değinir. Âyette nesih varsa, lüzumuna göre, gerek savunma ve gerek saldırı savaşı yapabilmek için bu dört ayın da diğer aylarla aynı hükümde olduğunu, daha önce mevcut olan "haram aylar" konusundaki kaydın kaldırıldığını ve kendisinin de çoğunluk ile beraber bu kanaatte olduğunu söyler. Elmalılı, âyetteki nehiy ifadelerini yukarıda belirttiğimiz gibi irşad anlamında değerlendirmekte, özellikle âyetin sonunda, hac aylarında asayişin sağlanması konusuna bu âyetle özellikle vurgu yapıldığını belirtmesi de buna işaret etmektedir.²⁸⁸

Mâide sûresinin 95. âyetinde ise ihramlı veya ihramsız Harem’de av hayvanı öldürülmesi yasaklanmıştır. Yazır *sayd* kelimesinin eti yensin yenmesin av demek olduğunu, örfte *sayd* kelimesinin eti yenen hayvanlar için kullanıldığını, hadis-i şerifte beş şeyin Hil’de de Harem’de de öldürülebilceğiyle ilgili hadise dikkat çeker.²⁸⁹ Yazır konunun fıkhi açıklamasına yer vererek bunun cezasıyla ilgili bilgi verir ve mezhep görüşlerine temas eder.²⁹⁰

Bir sonraki âyette (5/96) yenebilecek hayvanlarla ilgili bilgi verilmekte ve kara avının ihramlı iken haram kılındığı ifade edilir. İslâm âlimleri arasında, ihramlının yönlendirmesiyle avlanan hayvandan yenmesi konusunda ihtilaf olduğu klasik tefsirlerde nakledilmektedir. Hanefi mezhebine göre ihramlının talebi olmadan avlanmış hayvandan yenilebileceği ifade edilirken, müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) âyetin zahirinin ister kendisi için ister başkası için kesilmiş olsun av hayvanından ihramlının yiyemeyeceğine işaret ettiğini söyler.²⁹¹ Elmalılı kara avından bahsedilirken “طعامه” ifadesiyle onun yiyeceği buyurulmadığını, bunun da ihramlı

²⁸⁷ el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, s. 191.

²⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1554.

²⁸⁹ Bunlar çaylak, karga, akrep, bir rivayette yılan, fare ve yırtıcı köpektir (kelbi akur). Bk. Buhâri, “Sayd”, 7, “Bed’u’l-halk”, 1; Müslim, “Hac”, 71-73; Tirmîzî, “Hac”, 21; Nesâî, “Menâsik”, 116, 117; Müsned, I, 257, VI, 164, 259.

²⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1815.

²⁹¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, IV, 27.

kimsenin kara avı avlayamayacağını ve kesemeyeceğini gösterdiğini söyler. Ancak avlanmasını veya kesilmesini kendisi emretmiş veya göstermiş olmamak şartıyla ihramlı olmayanın avladığından ve kestiğinden yiyebileceğini, deniz hayvanının avlanılmasının ve yenmesinin de ihramlı için helâl olduğunu belirtir.²⁹² Yazır Hanefi mezhebinin deniz hayvanları ile ilgili görüşünü açıklayarak en çok bilinen yiyeceğin balık olduğunu, ölü olarak belirtilmesinin balığın kesilmeden yenmesinden kaynaklandığını söyleyerek Hanefi görüşünü açıklamıştır.²⁹³ Buna göre denizde kendi kendine ölen hayvan, balık da olsa, yenmeyecektir.²⁹⁴

Kaçınmak anlamındaki “إِجْتَنِبْ” fiilinin emir sigası da nehiy ifade etmektedir. Hac sûresinin 30. âyetinde müslümanlar, “فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ” ifadesiyle, necasetten sakınır gibi putlara tapmak sakınmakla emredilmişlerdir ki bu putlara ibadet ve bunların yüceltilmesi konusunda en ileri noktada bir yasaklama ifade etmektedir.²⁹⁵ Âyette ikinci yasak konusu ise yalan konuşmaktır. Hamdi Efendi âyetin tefsirinde, leş gibi gözle görülür maddi pisliklerden sakınıldığı gibi pis olan putlardan sakınılmasına işaret edildiğini; bu çerçevede hayvanların Allah’ın adı anılarak kesilmesi, başkasının adına kesilerek pis hale getirilmemesi, Kâbe’nin putlardan temizlenmesi ve yalandan kaçınılmasının emredildiğini belirtmektedir. Klasik tefsirlerin önemle ele aldıkları kavli-i zûr konusunu²⁹⁶ Yazır kısa geçmiş; kavli-i zûrun iftira ve yalan anlamına geldiğini, putlara tapmanın da Allah’ın haram kıldıklarına, helâl demenin de bir çeşit yalancı şahitlik olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷

Elmalılı Bakara sûresinin 219. âyetini, Mâide sûresinin 90. âyetine göre çok daha geniş bir

²⁹² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1816.

²⁹³ İmam Şâfiî “Denizin suyu temiz ve temizleyici, ölüsü de helâldir” hadisinden hareketle balık cinsinden olsun veya olmasın denizden avlanan her hayvanın helal olduğunu söylemiştir (bk. Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 41; Tirmizî, “Tahâret”, 52.)

²⁹⁴ Elmalılı’nın bu görüşüne mukabil sahabenin çoğunluğu *deniz yiyeceği* (طعام البحر) ifadesini bir avcı yakalamadan, denizde su üzerine çıkan ölü olarak anlamıştır. Aksi bir yorum *helâlin haram kılınması* olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) “Denizin suyu temiz ve temizleyici, ölüsü de helâldir.” buyurmuş, bir gazâda ise sahabe ölmüş bir balınaya rastlayarak bundan yemişlerdir (bk. İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, VII, 52).

²⁹⁵ es-Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, III, 288.

²⁹⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîd*, VI, 340.

²⁹⁷ Elmalılı bu tefsiri Ebüssuûd’dan nakletmiş ancak Ebüssuûd’un kavli-i zûr ile ilgili geniş açıklamaları üzerinde durmamıştır (bk. Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, VI, 105.; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3402).

şekilde ele almıştır. Yazır akli gideren, her türlü sarhoşluk veren şeyin hamr (الْحَمْرُ) olduğunu belirtir. İmam Malik, İmam Şafii ve fakihlerin genel anlamıyla hamrın her türlü sarhoşluk veren şey olduğunu, Kur'an âyetiyle haram olduğunu; sarhoşluk derecesinin değil, damlalarının içilip kullanılmasının, satışının ve satın alınmasının caiz olmadığına buradan hareketle hükmettiklerini söyler. Ebû Hanîfe'nin ise bunun üzüm şarabıyla kayıtlı olduğunu, bazı sahabilere ve tâbiîne görüşlerinden hareketle, âyetteki haramlığın sadece üzüm şarabıyla alakalı olduğu, bunun dışında sarhoşluk verici şeylerin sarhoşluk özelliğine kıyasla haram olduğu görüşünde olduğunu nakleder. "*Sarhoşluk veren her şey haramdır*"²⁹⁸ hadisiyle haram olma durumu söz konusu olduğundan, içilmesi haricinde yararlanılması için satılması caiz olur. Buradan şarap, şampanya ve konyak gibi içeceklerin elbiseye veya bedene döküldüğünde yıkanmadıkça namaz kılanamayacağı; ispiroto, bira vs. üzüm şarabından yapılmayan sıvıların sürülmesinin namaza engel olmayacağı görüşüne yer verir. Yazır Ebû Hanîfe'nin kuvvet için, fasıklara ve kâfirlere benzememek kaydıyla az miktarda, üzüm şarabı haricindeki içkilerden içilebileceğine dair görüşünü de değerlendirir. Hanefi mezhebindeki muhtar olan görüşe ve diğer üç mezhebe göre "*ما أَشْكُرُ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ (Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.)*" hadisi gereğince, üzümden mamûl olmayan içkinin de haram olduğunu, tedavi söz konusu olduğunda ise konunun zaruretler çerçevesinde değerlendirileceğini söyler.²⁹⁹ Klasik tefsirlerde belirtilen şarap ve sarhoşluk verici nesnelerin tedrici bir şekilde yasaklanmasına da geniş bir şekilde değinen Elmalılı sahabilerin haramı kabul ve uygulamadaki ciddiyetleriyle ilgili de örnekler vermiştir.

Elmalılı Hamdi'nin yasak olduğuna işaret edilen diğer bir unsur olan kumarı da ele alır. Kolaylıkla ve zahmetsizce mal çarpma anlamından dolayı kumara Arapça'da *meysir* (مَيْسِر) dendiğini söyler. Kumarın zar gibi, ne olacağı belli olmayan tehlikeli bir temeli olduğunu, içeriğinin bazı hadislerde çok geniş tutulduğunu; satranç, aşık ve ceviz gibi bazı çocuk oyunlarının da meysir çerçevesinde değerlendirildiğine dikkat çeker.³⁰⁰ Yazır içki ve kumarın haram

²⁹⁸ Hadis-i şerifin tam metni şöyledir: "كُلُّ مُشْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُشْكِرٍ حَرَامٌ." bk. Müslim, "Eşribe", 73-75, 64, 69; Buhârî, "Edeb", 80; "Ahkâm", 22; "Meğâzî", 60; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5, 7; Tirmizî, "Eşribe", 1, 2; Nesâî, "Eşribe", 53, 40, 49; İbn Mâce, "Eşribe", 9; 13, 14; Dârimî, "Eşribe", 8; el-Muvatta, "Dahâya", 8; Müsned, I, 274, 289, 350; II, 16, 29, 501; III, 63, 66, 112, 119, 237, 261, 422; IV, 410, 416, 417; V, 356; VI, 214, 223.

²⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 763.

³⁰⁰ Ebû Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî el-Absî, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ahâdisi ve'l-âsâr*, I-VII, Dâru't-Tâc, Beyrut 1989, V, 288.

olmasının şer'î ve aklî gerekçelerine de dikkat çekmiştir. Ona göre “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar*” (el-Bakara 2/219) şeklinde şarap ve kumarın aynı soruda bir araya getirilmesi, aynı kategoride değerlendirildiklerini ortaya koymakta, ikisinde de malın telef edilmesinin söz konusu olmakta ve biri diğerine sürüklemektedir. *Zararı gidermenin fayda sağlamadan önce geldiği* kuralı gereğince aklen ve ayrıca *delâlet-i iltizâmiye* ile bunların haram olması gerekir. Yazır’a göre Kur’an’da şarap hakkında başka bir âyet olmasa da haramlık bu âyetle anlaşılabilirdi, anca bu tahrim sarîh olmayacak; kimilerinin zihinlerinde içki ve kumarın zararlarını sınırlayıp faydalarını değerlendirmeleri söz konusu olabilecekti. Elmalılı, sahabe içinde bu mantıkla hareket ederek haramlığı, şer’î haramlık olarak görmeyen kişiler olduğunu, mutlak bir şekilde içki ve kumar yasağının ve kaçınılması gereken murdar şeyler olarak tanımlanmasının Mâide sûresinin 90. âyeti ile söz konusu olduğunu vurgular.³⁰¹

Yukarıda bir örneği geçen (Hac, 22/30) sakınmak anlamındaki “*اجْتَنِبْ*” emir sigasının bir başka örneği Mâide sûresinin 90. âyetidir. Bu âyetteki “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ*” (Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının.)” ifadesi, emir sigasıyla sarîh olarak nehiy ifade etmektedir. Bu sarîh emir sigası, bu yöndeki hadisler ve icmâ ile içki haram kılınmıştır.³⁰² Âyette yasaklananlardan bir diğeri olan kumar anlamındaki “*الميسر*” kelimesinin açıklamasında İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi bazı âlimler, tehlike ihtiva eden her şeyin bu kavramın kapsamı içinde olduğunu söylemişlerdir.³⁰³ Âyette yasaklanan diğer unsurlar olan ibadet için dikilen taşlar (الأنصاب) ve fal okları da (الآزلام) pislik olarak nitelendirilmiş ve kaçınılması gerekenler arasında sayılmıştır. Hamdi Efendi, bu âyetin Nisâ (4/43) ve Bakara (2/219) sûrelerindeki âyetlerin ardından konuyla ilgili son âyet olduğunu belirttikten sonra âyetteki haramlığı vurgulayan unsurları

³⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 766.

³⁰² İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 233.

³⁰³ et-Taberî, *Tefsiru’t-Taberî*, III, 672.

nakletmiştir.³⁰⁴ Burada ilave bir yorum yapmayan Elmalılı,³⁰⁵ Bakara sûresinin 219. âyetinin tefsirinde bu âyete işaret etmiştir:

“Bunun için, ashab-ı kiram arasında bu tahrîmi aklîden, tahrimi şer’î anlamayan zevat olmuş ve bilahare “رَجَسَ فَاجْتَنِبُوهُ” emriyle sûreti sarîha ve mutlakada tahrimi şer’î varid olmuştur.”

Bu ifadesiyle Yazır Mâide sûresinin 90. âyetinin açık ve mutlak bir haramlık ifade ettiğini söyler.³⁰⁶

Bakara sûresinin 224. âyetinde “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ”

ifadesindeki nehiy lâmiyla yeminlerin iyilik, takva ve insanlar arasını düzeltme konularında bir engel olarak ileri sürülmesi yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde bu yöndeki bir yeminin bozularak kefaretinin ödenmesi ve ne yapılması gerekiyorsa yerine getirilmesi vurgulanır.³⁰⁷ Yazır âyette yeminle ilgili yasak ifadesine üç açıklama getirmiştir. Bunlar Allah’a çok yemin etmezseniz itaatkâr ve muttaki olursunuz, iyilik ve dargınlıkların barıştırılmasında bile yemine başvurmayınız ve iyilik, fenalıktan korunmak ve dargınlıkları barıştırmak hususlarında yemininizi bahane etmeyiniz. Böyle yeminlere hiç yönelmemek ve hayırlı bir işi terk etmede bu yeminin Allah’ın rızasına uygun olduğu düşünölmeyecektir. Elmalılı Hz. Âişe’nin “*Bu âyet, yemini tekrar etmenin aleyhinde inmiştir*” sözünü naklederek doğru yemin konusunda böyle bir yasaklama da bulunulduysa yalan yemin konusunda durumun nasıl olacağı düşünölsün diyerek bir yorumda bulunmuştur.³⁰⁸

B. ELMALILI’NIN HUKUKİ KONULARLA İLGİLİ NEHİYLERİ YORUMU

1. Ticaret Hayatıyla İlgili Nehiyleri Yorumu

³⁰⁴ Âyette haramlığa işaret eden unsurlar arasında cümlenin hasır ifade eden “innemâ” (إنما) ile başlaması ve putlar ve fal okları ile birlikte anılmalarıdır. Elmalılı bunu ifade eden “*Şarap içen puta tapan gibidir*” (bk. İbn Mâce, “Eşribe”, 3) (Hadis, Müsned I, 272’de “Allah’a bir putperest olarak ulaşır.” şeklinde rivayet edilmektedir.) hadisini de burada hatırlatmaktadır. Yine bunlara “*pislik*” denmesi, şerrin kaynağı olan “şeytanın işlerinden” olduğunun vurgulanması, özellikle “kaçının” denmesi ve bunlardan kaçınmanın kurtuluş sebebi görölməsi, bunların vebalinden bahsedilmesi haramlığı anlatan unsurlardır (Bu unsurlar için bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 290).

³⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1805.

³⁰⁶ *a.e.*, II, 766.

³⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 436.

³⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 781.

Mâli konulara dair farklı konularla ilgili nehiy âyetleri bulunmaktadır. Elmalılı'nın değerlendirmelerine girmeden önce bu âyetleri konuları itibariyle şu şekilde hatırlatabiliriz. Bakara sûresinde (2/188) müslümanların haksızlıkla, mahkeme ya da yöneticilere menfaat sağlayarak birbirlerinin malını ele geçirme yoluna gitmeleri yasaklanmakta, Nisâ sûresinin 29. âyetinde ticari tasarruflarda tehlikeli kararlar alınmasının sonuçlarına dikkat çekilmektedir. Münâfikûn sûresinde (63/9) mal ve evlatların bir imtihan vesilesi olduğu ve Allah yolundan alıkoymamaları gerektiği de vurgulanmaktadır. Elmalılı Hamdi'nin özellikle Cuma saatinde ticari faaliyetlerin yasaklanması (el-Cumu'a 62/9), faiz (el-Bakara 2/175; Âl-i İmrân 3/130) ve borçlanmalarda belgelendirmeye gidilmesini ifade eden âyetleri (el-Bakara 2/282-283) oldukça geniş bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Bakara sûresinin 188. âyetinde sarîh nehiy ifadesiyle müslümanların birbirlerinin mallarını haksız bir şekilde ele geçirmelerinin ve rüşvetin haram olduğu açıklanmaktadır.³⁰⁹ Âyette geçen (تَأْكُلُوا) ifadesi “malın yenmesi” faydası başkasına ulaşmayacak şekilde bir maldan faydalanmak, sahiplerine iade etmemek niyetiyle ele geçirmek anlamındadır. Mecazî ifade böylece gerçek anlamına dönüşmüş olur. İfadenin olumlu anlamda da kullanımı olduğu için³¹⁰ bu âyetle aşağıda ele alacağımız Nisâ sûresindeki âyette (4/29) *yemek* fiilinin anlamı *bâtıl* şeklinde sınırlandırılmıştır.³¹¹ *Bâtıl kazanç*, dinen izin verilmeyen yollarla elde edilen ve meşru olmayan mal edinmedir.³¹² Elmalılı, bir önceki âyette nefsi terbiye edici oruçtan bahsedilmesinin, bu nehye hazırlık bakımından önemli olarak değerlendirir.³¹³ Batıl (بَاطِل) kelimesinin zâil olan ve var olmayan anlamına dikkat çeken Hamdi Efendi mal edinme yolları ve bir malın haram vasfını kazanması konularını geniş bir şekilde açıklamıştır. Âyetin ikinci bölümündeki “İnsanların

309 Âyetin metni:

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْأَثَمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

310 “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa, onu da afiyetle yiye.” (en-Nisâ 4/4); “Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.” (en-Nisâ 4/4)

311 İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, V, 23.

312 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 392.

313 Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, I, 202.

mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları yetki sahiplerine (rüşvet olarak) vermeyin” ifadesi, müellifimize göre *akitlere davalık olunabilecek açık olmayan ifadeler* eklenerek ve *yalan ve rüşvetle yargıyı yanıltmaktır*. Bu âyetle hem bu rızaya dayanmayan haksız el koymalar hem de rüşvet haram kılınmaktadır.³¹⁴

Bu kategorideki diğer bir âyet de (en-Nisâ 4/29) bâtil ticaret kavramı söz konusu edilmiştir.³¹⁵ Bakara sûresinden sonra nâzil olan³¹⁶ Sarih nehiy ifadesiyle meşru olmayan şekilde malların ele geçirilmesinin yasak olduğu açıklanmakta, “*Mallarınızı aranızda bâtil yollarla yemeyin*” ifadesiyle genel anlamda ve eşler ve akrabalar arasında haksız ve meşru olmayan yollarla malların gasbedilmesi ve israf edilmesi yasaklanmıştır. Hamdi Efendi, hırsızlık, gasp, kumar, faiz gibi geçersiz ve haksız mal değişimi, israf ve meşru olmayan her türlü kazanç ve harcamanın *bâtil* kavramının kapsamına girdiğini, tek istisnanın en yaygın, şerefli ve seçkin insanlar için en uygun kazanç yolu olan ticaret olduğunu belirtir.³¹⁷ Müellifimiz *bâtil yollarla yemeyin* ifadesini fikhî anlamda değerlendirmiş, ayrıca *hazır mal yiyiciliğinden ziyade eldeki malın meşru vasıtalarla kâr edici/gelir getirici hâle getirilmesi* konusunu vurgulamıştır.

Âyetin devamında gelen “*وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ*” (*Kendinizi öldürmeyin.*)” (en-Nisâ 4/29) ifadesiyle ilgili Hamdi Efendi geniş açıklamalarda bulunmuş, klasik tefsirlerdeki görüşleri ele almıştır. Bu ifadenin kendinizi veya kendiniz gibi olan diğer insanları hiçbir şekilde öldürmeyin, nefsinizin telef olmasına sebep olmayın; kasıtlı olarak veya yanlışlıkla kendinizin, sebep olma yoluyla başkasının ölümüne sebep olmayın, kişisel ve milli nefsi öldürmeyin anlamlarını sıralar. Yazır, âyetin zahirinden intihar anlamı anlaşılrsa da, siyak ve sibakın bunu desteklemediği görüşündedir.³¹⁸ *Kendi ölümüne sebep olmama* ile ilgili üç açıklama nakleden Elmalılı ilkinin, Hintli cahiller gibi zühd ve ibadet iddiasıyla sıkıntıya düşüp, ticaretten ve mal edinmekten geri

³¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 679.

³¹⁵ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

³¹⁶ Medine’de inen sûreler sırasıyla Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mümtehine ve Nisâ’dır. Bu durumda Nisâ sûresi Hendek Gazvesi’nden ve Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra inmiştir (bk. İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, IV, 212).

³¹⁷ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi’s-Su’ûd*, II, 170.

³¹⁸ Klasik müfessirler bu görüştedir. Buna göre âyetin, insanların birbirlerini öldürmemeleri anlamında olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ancak lafızdan bir kimsenin öldürme kastıyla kendini öldürmesi anlamı da çıkmaktadır (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 42).

kalarak kendini zora sokmak olduğunu söyler.³¹⁹ İkincisi cinayetle veya başkasının malına el koyarak, kendi ölümünü hazırlamak, üçüncüsü ise sahâbi Amr b. Âs'ın bu âyeti delil olarak kabul ederek gusül abdesti yerine teyemmüm alması örneğidir. Soğuk su ile yıkanmayarak teyemmümle yetinmesini bu âyetin kendini engellediğini söyleyerek gerekçelendiren Amr b. Âs'ın bu davranışını Hz. Peygamber kınamamıştır.³²⁰

“*Kendi nefislerinizi öldürmeyin*” ifadesiyle ilgili “birbirinizi öldürmeyiniz” anlamına da dikkat çeken Elmalılı, bunun siyak ve sibak açısından uygun yönünü; haksız şekilde birbirlerinin malını yememek, ticarette karşılıklı rızaya aykırı biçimde insanları karaborsacılıkla sıkıntıya sevk edip insanları öldürmeye ve yok etmeye sebep olmamak şeklinde açıklar. Elmalılı Hamdi'ye göre âyet malların haksız bir şekilde yenmesini yasaklamakta, karşılıklı rıza ile ticaret yapılmasını tavsiye etmekte; tek tek veya toplu bir şekilde insanları yok etmeye sebep olunmaması uyarısında bulunmaktadır.³²¹

Münâfikûn sûresinin 9. âyetinde müslümanlara ticaret ve evlatlarla meşguliyetin Allah'a itaat ve ibadetten alıkoymaması uyarısında bulunulmuş, *oyalamasın* (لَا تُلَهِكُمْ) ifadesiyle bunlarla meşguliyetin Allah'ın zikrine tercih edilmesi yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde âyetteki *zikirle* beş vakit namaz³²² veya genel olarak farz veya mendub olan her türlü itaate dair her husus veya Peygamber'le (s.a.) cihada katılmanın kastedilebileceği ifade edilmiştir.³²³ Âyetin münafıklar veya mü'minler hakkında indiğine dair görüşler vardır.³²⁴ Müfessir Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923) âyetteki nehyin, zikre devam etmek konusunda teşvik anlamında olduğunu belirtir.³²⁵ Yazır

³¹⁹ Beyzâvî'nin, cahil Hintlilerin üzüntü ve kederle kendi ölümüne sebep olmalarını Elmalılı “*Bazı cahillerin yaptığı gibi zühd-ü taabbüd namına şiddet iltizam edip nefsin son derece tazyik ile ezmektir*” şeklinde nakleder. Kişisel ve milli nefis ifadesindeki milli nefis ise Beyzâvî'nin ifade ettiği, Müslümanların tek beden olmaları, bir Müslümanı katledenin tüm Müslümanları katletmiş gibi olması tanımıyla ilgili olmalıdır. Beyzâvî “*قيل*” ifadesiyle naklettiği bir görüşte “enfüs” (أَنْفُسُ) kelimesinin aynı din mensupları demek olduğunu, zira mü'minlerin tek bir beden oldukları, dolayısıyla dindaşlarınızı öldürmeyiniz anlamına geldiğini kaydeder (bk. el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 71).

³²⁰ Buhârî, “Teyemmüm”, 7.

³²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1344.

³²² İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 315.

³²³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129.

³²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 18.

³²⁵ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abdülcelîl

“alıkoymasın” nehyinde, bunlarla hiç meşgul olmayın denmemekle beraber, meşguliyetin Allah'ı zikretmekten alıkoymayacak şekilde olması gerektiğini, Allah'ı ve Allah için iş yapmayı unutturmasın anlamına geldiğini söylemekte, bu ifadesiyle âyetteki nehyi Zeccâc gibi mecazî olarak ancak irşad anlamında anladığı görülmektedir.³²⁶

“Bırakınız, terk ediniz” anlamındaki “ذَرُّوا” emir fiili de nehiy ifadelerindendir. Cum’a sûresinin 9. âyetinde müslümanların Cuma günü namaz çağrısı yapıldıktan sonra alışveriş yapmaları “فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُّوا الْبَيْعَ” (*Hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.*)” konusundaki yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın hükmünün haram veya mekruh olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Yasağın, dünya ticaretini haram kılarak ahiret ticaretine koşulmasını emrettiği ve zeval vaktinden namaz sonuna kadar ticaretin haram kılındığı ifade edilmiştir.³²⁷ Bununla beraber âyetin sonunda “ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ” (*Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*)” karinesinden dolayı kerahate işaret ettiği şeklinde de yorumlanmıştır.³²⁸ Bu süre içinde yapılan ticari muamelelerin hükmünün fasit olup olmayacağı konusu da tartışılmış, genel görüş olarak bu ticaretin fesada uğramayacağı benimsenmiştir. Haram kılınanın satışın kendisinin değil, namaz sorumluluğundan alkoyma ihtimali olduğu açıklanmıştır. Mesele gaspedilmiş arazide veya gaspedilmiş kıyafetle namaz kılmak, gaspedilmiş suyla abdest almakla kıyaslanmıştır.³²⁹

Elmalılı âyetteki “وَذَرُّوا الْبَيْعَ” yasağında satış ifadesi kullanılsa da bununla her türlü muamelenin kastedildiği görüşündedir. Ona göre burada hususi olan zikredilerek genel kastedilmiş olup, satış dışındaki muamelelerin terk edilmesi yasağı nass delâletiyledir ve alışverişi bırakın ifadesi, çarşığı pazarı kapayın anlamının çok ötesindedir. Muameleleri terk ederek namaza yönelmek vucûb ifade edip; Cumaya gidilmesi farzdır. Bu sırada yapılan alışverişin hükmünün Hanefi mezhebindeki “Bir şeyin zatı gereği yasaklanması fasit olmayı, bir şeye yakınlığından dolayı yasaklanması mekruhluğu gerektirir.” kaidesinde anlatıldığını; yukarıda

---

Abduh Şelebî), I-V, Âlemu’l-Kutub, Beyrut 1988, V,177.

³²⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 5012.

³²⁷ Ebû Hayyan, *el-Bahru’l-muhîr*, VIII, 374.

³²⁸ el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, 475.

³²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 119.

müfessirlerin görüşlerinde naklettiğimiz gibi sahibinden izinsiz başkasının mülkünde veya gasp edilmiş bir yerde namaz kılmanın mekruh olmasının buna örnek teşkil ettiğini belirtir. Bu örneklerde namazın farzlarında ve vasıflarında bir eksiklik yokken, yer sahibinin izin ve rızası olmamasından kaynaklanan bir yasak söz konusudur. Namaza çağrıldıktan sonra yapılan alışverişte de satılan şeyin fiyatı veya akdin şartları konusunda bir sıkıntı yokken cuma vaktine yakın olmasından kaynaklanan bir yasaklık söz konusudur; akit doğru ancak tahrimen mekruh hükmündedir.³³⁰

Faizli muameleler, Bakara sûresinin 275. âyetinde “وَاحْلُلْ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا” (*Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*)” ifadesiyle haram (حَرَّمَ) lafzıyla yasaklanmıştır. Elmalılı bu âyeti fikhî ve sosyal yönüyle ele almıştır. Karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalığın ribâ olduğunu, bundan dolayı; hem karşılıklı hem de karşılıksız olma iddiasındaki bu muamelenin yalan ve çelişki içerdiğini söyler. Karşılıklı sözleşmenin esası, malı malla karşılıklı rızayla değiştirmek olup, malın faydasının satışı anlamındaki kiranın da bu kapsamda olduğunu belirtir. Ribânın sözleşme sırasında olacağını, cins ve miktar bakımından eşit iki mal karşılıklı olarak değiştirildiğinde, bir tarafa bedelsiz bir fazlalık söz konusu olduğunda ribâ olacağını kaydeder. Yazır, Araplar arasında ribânın bilindiğini, borç verdikten sonra belirlenen vadeye göre geçen süre için belli bir miktar da fazladan ödeme yapılacağını şart koşulduğunu söyler. Borç ödenemediğinde arttırılmakta ve anaparayı aşmaktadır. Faizin anaparaya eklendiği durumun basit faiz, faizlerle birlikte anapara toplamı üzerine konulduğunda mürekkep (bileşik) faiz olduğunu söyleyen Hamdi Efendi, günümüzdeki faiz işlemlerinin oranlarla ilgili farklılıkla birlikte Câhiliye dönemi faiz geleneğinden farklı olmadığını söyler. Adı her ne olursa olsun fazlalık artık bir değer anlamındadır, bu fazlalık şeriatte diğer mallara ve "nesî" adı verilen vadeli satışlara da uygulanmıştır. Hadis-i şerifte “إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِئَةِ” (*Şühesiz ribâ nesîdedir (veresiye)*)³³¹ buyurulduğunu, buna göre soyut sarraflık işlemleri ve veresiye esasına dayalı vade farklarının da ribâ hükmünde olduğunu söyleyen Elmalılı, aynı cins ve kalitedeki buğdaya karşılık, aynı cins ve kalitede buğday alınabileceğini, fazlasının faiz olduğunu söyler. Arpa, hurma, tuz, altın ve gümüşün peşin olarak elden, hem de değer ve kalite bakımından eşdeğeri olması gerekmekte,

³³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4970.

³³¹ Müslim, “Musâkât”, 102, 86, 103, 105; Buhâri, “Buyû”, 79; Nesâî, “Buyû”, 49, 50; İbn Mâce, “Ticârât”, 49; Dârimî, “Buyû”, 42; Müsned, V, 200-2002, 204, 206, 208, 209.

peşin olmaması halinde gerçekleşecek olan veresiye olduğundan dolayı bu hadisin hükmüne tabi olacaktır. Elmalılı Hamdi bu hadiste altın ve gümüş gibi nakitler dışında faizin nasıl gerçekleşeceğinin açıklandığına dikkat çeker.³³²

Faiz şüphesi bulunan muamelelerden de kaçınılması gerektiğini belirten Elmalılı, ribâ âyetinin Kur'an'ın en son nazil olan âyetlerinden olduğunu, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu bütün yönleriyle açıklamadan dünyadan alındığını, bundan dolayı ribâ ve şüpheli işlerin terk edilmesi gerektiğine dair Hz. Ömer'in (r.a.) sözlerini bu çerçevede önemli görür.³³³ Genel olarak şüpheli şeylerden kaçınmak mendup ve takvâ sayılırken, ribâ şüphesi taşıyan şeylerden kaçınmanın vacip derecesinde olduğunu, fıkıhta faiz şüphesinin bile faiz hükmünde olduğunu vurgulayan Yazır, faizin ortadan kaldırılmasında içki yasağındaki gibi tedricî bir yol izlendiğini söyler.³³⁴ Faize dair hükümlerin risalet yıllarının sonlarında nazil olduğunu, mevzunun halka duyurusu ve ilk uygulamasının Vedâ Haccı'nda gerçekleştiğini belirten Hamdi Efendi ilk olarak Âl-i İmrân sûresinin "Ey iman edenler! Kat kat katlanmış olarak faiz yemeyin!" (3/130) âyetinin, ardından Bakara sûresinin 275-279. âyetlerinin indiğini belirtir. Elmalılı'ya göre bu durum ribânın ortadan kaldırılmasında tekâmül ve gelişmişliğin hedef alındığını göstermektedir.³³⁵

Bu âyetin devamı niteliğindeki 278. âyette önceden başlamış faiz işlemleriyle ilgili henüz alınmamış olan ve alacaklısı durumunda olunan faizden geriye kalan miktardan feragat edilmesi "وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا" (*Faizden geriye kalanı bırakın.*)" nehiy ifadesiyle bildirilmiştir. Bir sonraki

³³² Elmalılı, *Hak Dini*, II, 954.

³³³ Hadis-i şerifin tam metni: "فَدَعُوا الرِّبَا. وَإِنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُبِضَ وَلَمْ يَفْسَرْهَا لَنَا. فَدَعُوا الرِّبَا. وَالرِّبَا." Bk. İbn Mâce, "*Ticârât*", 58.

³³⁴ Faize ilgili âyetlerin ilki Rûm sûresinin 39. âyetidir. "İnsanların malları içinde artması için verilen bir faizin Allah katında artmayacağını" ifade eden âyette geçen ribâ İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre faiz işlemidir. İncelemekte olduğumuz Bakara sûresinin 275-279. âyetleri konuyla ilgili sonraki grup âyetler olup bu âyetlerde alım satımın faiz gibi olduğunu söylemelerinden ötürü, faiz yiyenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkacakları, alışverişin helâl, faizin haram kılındığı bildirilmiştir. Devam eden âyetlerde, faiz alacağı olanların bundan vazgeçmemeleri hâlinde Allah ve resulü tarafından kendilerine açılan bir savaşla karşı karşıya olacakları, tövbe etmeleri durumunda anaparalarının kendilerinin olacağı bildirilmiştir. Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetinde kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin buyurulmaktadır. Nisâ sûresinin 160-161. âyetlerinde önceki şeriatlarda da faizin yasaklandığı hatırlatılarak, ima yoluyla İslâm'daki faiz yasağı vurgulanmıştır (Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Özsoy, İsmail, "*Faiz*", *DiA*, İstanbul 1995, XII, 112). Âyetlerin sıralamasıyla ilgili müfessir Muhammed Ali es-Sâbûnî Nisâ sûresinin 161. âyetini ikinci, Bakara sûresinin 275. âyetini son sırada değerlendirmiştir (bk. es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*, I-II, Mektebetü'l-Gazâlî, Dimaşk 1400/1980, I, 389).

³³⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 955.

âyetle ise (2/279) faizi terk etmeyenlere ve haram olduğuna inanmakla birlikte inancının gereğini uygulamayan fasık mü'minlere savaş ilan edilmesi emredilmiştir. Klasik tefsirlerde âyetin nüzul sebebiyle ilgili Taifliler'in müslüman olmak için ileri sürdükleri bir şartla ilgili rivayet nakledilmekte, buna göre alacaklı oldukları faiz gelirlerini alabilecekleri ancak faiz borçlarından muaf olacakları anlatılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.) bu konuda onlara ayrıcalık tanımış ancak bu âyetle bu talepleri nihai şekilde reddedilmiştir.³³⁶ Elmalılı, bu âyetteki nehiy ifadesinin de açık haramlık anlamı taşıdığı görüşünde olduğunu net ve kati değerlendirmeleriyle ortaya koyar. Ona göre bu yasak bunların zekâtı inkâr eden veya vermemekte direnen mürted ya da asilerle aynı konumda olduklarını gösterir. Dışardaki kâfirlere her zaman için savaş ilanı zaruri ve gerekli olmadığı halde, içteki bu kişilere savaş ilanı kayıtsız şartsız vaciptir. Elmalılı, faizden sakınmanın müslüman toplumdaki her bir fert için görev olmasına ek olarak bu işlemleri tamamen kaldırmının da *sosyal bir farz* olduğunu söylemektedir. Yaşadığı dönemle ilgili tespitlerde de bulunarak, ekonomik hayatta İslâmî hassasiyete sahip kesimin yaşadığı zorlukları üzüntüyle nakleden Elmalılı, faiz yürürlükte kaldığı sürece kişisel çabalarla bundan kaçınılmasını imkânsız olarak değerlendirmiştir. Müslümanların görevlerini unuttuğunu, pratik alanda sosyal güçlerini yitirdiğini, kararsızlık ve bocalama içinde olduğunu söyleyen Elmalılı faizden kaçınmanın kişisel bir görev seviyesinde kaldığını, toplumda faizin kabul görmesiyle de mücadele azminde olanların işlerinin zorlaştığına dikkat çekmiştir.³³⁷

Elmalılı'ya göre faizi terk etmeyenlerle ilgili Allah tarafından savaş ilan edileceğine dair uyarı, fikhî veya mecaz anlamda kabul edilebilir. Biri olmazsa diğeri mutlaka olacak, faizli muamele yapanlar ilâhi savaştan kurtulamayacaklardır. Konunun fikhî yönüyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Yazır, Hanefi mezhebinde müslüman gayrı müslim arasındaki ribânın caiz olacağının belirtildiğini, bu hikmetten dolayı Asr-ı saâdet'te müslümanlar, savaşabilecek güce geldiklerinde faizin haram kılınmış olabileceğini ve İslâm devletinin bu tür işlemleri yapan kişileri uyaracağına dikkat çeker. Faizle ilgili darûlharpteki kâfirlere savaş ilanı ile değil kendi ülkesindeki müslüman ve gayrı müslim unsurların faize bulaştırılmasından müslüman sorumlu olup, hitabın iman edenlere yönelik olması bunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.) İslâm tebaası olmayanlara faiz yasağını teklif etmezken, İslâm zimmetini kabul etmiş olan Necran hristiyanlarını faiz yasağıyla sorumlu tutması mü'minlerin yaptırım gücünün İslâm yurdunda

³³⁶ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 374.

³³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 971.

olduğunu göstermektedir.³³⁸

Faizle ilgili diğer bir âyet Âl-i İmrân sûresindeki (3/130) “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا ” ifadesinde geçen, kat kat arttırılmış faizle ilgili yasaktır. Yukarıda kısaca değindiğimiz bu çeşit faiz borcun ödenememesiyle üzerine eklene eklene anaparanın aşılması ve büyük miktarlara ulaşmasıdır. Müfessir İbn Atiyye âyetin tefsirinde bir şüpheyi reddederek, âyette faizin kat kat şeklinde kayıtlanarak belirtilmesinin, sadece bu çeşit faizin haram olması anlamına gelmeyeceğini, ayrıca yapılan vurgulamanın borcun sürekli katlanmasının çirkinliğini belirttiğini ifade ederek her çeşidiyle faizin haram kılındığını söyler.³³⁹ Elmalılı Hamdi bu açıklamayı aynı şekilde ifade etmiştir. Kat kat şeklindeki kayıt faizin sınır ve şartlarını belirlememekte, Arapların en çok uyguladıkları faize işaret etmektedir. Bu konuda nihâi hüküm Bakara sûresindeki (2/275) *alışverişin helâl, faizin haram* kılındığı âyetle ortaya konmuştur.³⁴⁰

Bakara sûresi müdâylene ayetinde (2/282) borcun, senet ve belgelerdeki yazılış kurallarına uygun olarak yazılmasına dair hatırlatmalarda geçen “ وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا ” ifadeleri nehiy lâmi sigasında nasihat anlamında mecazî nehiylerdir. Borcun eskik yazılmaması, şahitlerin çağrıya icabet zorunluluğu, borç yazımında gevşek davranılmaması, yazana ve şahide zarar verilmemesi konularına dikkat çekilmiştir. Yazır tefsirinde âyetin her türlü borçlanmayı kapsadığını, borçların yazılmasının farz-ı kifaye, bu işle vazifeli kişi için farz-ı ayn olduğunu, noter tayin etmenin devletin bir görevi olduğunu pratik sonuçlar sadedinde sıralamıştır. Ayrıca borç metninin eksiksiz, sadece Allah korkusuyla ve kapalı ifadelerden uzak dille yazılmasının da çok önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁴¹ Yazır hiçbir şahidin yapılan çağrıya uymaması halinde bu kişilerin günahkâr olacaklarını söyler. Elmalılı’ya göre “ وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ” (Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın.)” ifadesi, senet yazımına ek olarak borçlu ve borç verenin de ayrıca kendilerinin de kayıt tutmaları anlaşılması gerektiğine dikkat çeker. Hamdi Efendi bu yorumlarıyla âyetteki sarih nehiy ifadelerini fikhî anlamda değerlendirerek hukukî sonuçlarını açıklamıştır.

³³⁸ a.e., II, 974.

³³⁹ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 507.

³⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1173.

³⁴¹ a.e., II, 980.

Âyetin devamında gelen “وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ” (*Yazana da, şahide de bir zarar verilmisin.*)” ifadesi ise haber formunda bir nehiydir.³⁴² Yazır âyetinde belirtilen zarar vermenin (لَا يُضَارُّ) iki şekilde açıklanabileceğini söyler. Birincisi şahit ve kâtiplerin sebep olabileceği zararlardır. İhtiyaç duyulduğunda şahitlikten kaçınmaları, yazıda ilave ve eksiltmelerde bulunarak tahrifle hak sahiblerini zarara uğratmalarıdır. İkincisi ise kâtip veya şahitlere zarar verilmesi, haksız yere zorlanmaları veya kâtime ücretinin ödenmemesi gibi durumlardır.³⁴³ Klasik tefsirlerde âyetin sonunda “وَأَنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ” (*Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının.*) buyurulduğuna dikkat çekilerek; yasaklanan şeylerin yapılması veya emredilenlerin terk edilmesinin günah olduğu açıklanarak (فُسُوقٌ), böyle davranılmasının Allah’ın emrinden ve itaatından ayrılma sonucunu doğuracağına vurgu yapılır.³⁴⁴ Yazır da yasağın önemini açıklarken, kâtip veya şahitere zarar verilmesi hâlinde bunun kesinlikle bir günah ve vebal, Hak Teâlâ’ya karşı itaatsizlik olacağını söyler. Bundan dolayı hukuki ve ticarî işlemlerin yazılarak belgelenmesi ve bu konuda gösterilecek ciddiyet dinin ve takvanın temelidir.³⁴⁵ Bir sonraki âyetinde (el-Bakara 2/283) yolculuk esnasında borçların yazılması konusu ele alınmış, şahitlerin şahitliklerini gizlemeleri yasaklanmıştır. Nehiy lââmı ile ifade edilen “وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ” (*Bir de şahitliği gizlemeyin*)” uyarısı ile ilgili Elmalılı naklettiği rivayette şahit olunan gerçeği gizlemek ve bildiğini söylemenin küfür ve inançsızlığa en yakın ve en büyük günahlardan biri olarak açıklandığına dikkat çekerek şahitliği gizlemenin sorumluluğunun büyüklüğüne dikkat çekmiştir.³⁴⁶

2. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyleri Yorumu

Bu başlık altında müşriklerle evlenme, kadınların özel durumları, boşanma ve iddet, Câhiliye döneminden kalma zorla kadına mirasçı olunması ve bir kimsenin babasının nikâhladığı kadınla evlenmesi konuları değerlendirilecektir.

³⁴² İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 385.

³⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 986.

³⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, II, 570.

³⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 987.

³⁴⁶ a.e., II, 989.

Bakara sûresinde yer alan aile ve sosyal hayat ile ilgili düzenlemeler arasında müşriklerle evlenme meselesinin ayrı bir yeri vardı. Bu noktada 221. âyette sarîh bir şekilde iman etmedikleri sürece müşriklerle evlenilemeyeceği hususu vurgulanmaktadır. Müslüman bir kadın ve erkek, beğenseler bile iman etmedikleri sürece müşriklerle evlenmeyeceklerdir. Ulema kâfirlerle evlenilmesinin yasaklandığını belirtmektedir. Bazı âlimler haram kılınan bu kadınların Mekkeli müşrikler olduğunu söylerken, bazıları Ehl-i kitap kadınlarının da Allah'a çocuk isnatlarından dolayı bu kapsamda oldukları söylemektedir. Ehl-i kitap kadınlarının haram olmadıklarına dair bir görüş de bulunmakla birlikte; yahudilerin Uzeyir'e, hristiyanların Hz. İsa'ya kutsiyet atfedip ilahlık vasfı vermeleri dolayısıyla bu kadınların yasak kapsamında oldukları ifade edilmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre haram olma durumu putperest, Mecûsî ve Ehl-i kitap kadınları için geçerlidir. Âyet böylelikle muhkemdir ve Mâide sûresindeki Ehl-i kitap kadınlarıyla ilgili helâl hükmünü de neshetmektedir. Ancak sahâbe ve tâbiîn Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenilmesinin caiz olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel bunu kerih görürken ekseriyet bunun caiz olduğu görüşündedir.³⁴⁷

Elmalılı Hamdi âyetin tefsirinde müşrik kavramını zahiri ve hakiki olarak ikiye ayırmaktadır. Zahiri olarak açıkladığı ilk kısım müşrikler bilinen putperestlerken, ikinci kısım müşrikler İslâm dinini inkâr eden ve tevhit inancına sahip oldukları iddiasında olsalar da Allah'a çocuk isnat eden yahudi ve hristiyanlardır. Şirk, imana karşılık olarak zikrolunduğunda mutlak olarak kullanılır ve tüm inkârcıları içine alır. Hakiki müşrikler olan Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenilemeyeceğini belirten Elmalılı, Mâide sûresinde (5/5) "*Daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da size helâldir*" âyetiyle bir istisna getirilerek bu kadınlarla evliliğe mekruh olmakla birlikte izin verildiğini söyler. Müslüman kadınların Ehl-i kitap erkekleriyle evlenmelerine dair yasak devam etmiş, muhkem olarak kalmıştır. Bunu, Nisâ sûresindeki (4/34) "*Erkekler, kadınları yönetmeye yetkilidirler.*" âyetiyle açıklayarak, kâfirle evlenen müslüman bir kadının, kâfir yönetimine gireceğini, bir kâfirin davasına mahkûm edileceğini ve adeta ateşe atılmış olacağını vurgular.

Bir sonraki âyette geleceği üzere (el-Bakara 2/223) can ve din tarlası olan müslüman kadınlarının yabancılara çiğnetilemeyeceklerini, müslümanların böyle bir evliliğe engel olmakla sorumlu olduklarını söyler.³⁴⁸ Müslüman kadınlarının başkalarına çiğnetilmesinin vatan toprağını

³⁴⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, II, 173.

³⁴⁸ Müslümanların böyle bir evliliğe engel olmaları gerektiği ile ilgili İbn Cerîr et- Taberî şöyle der: *فَلَا تُنْكِحُوهُنَّ أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ مِنْهُمْ، فَإِنَّ ذَلِكَ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ.* (bk. et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, III, 718).

yabancılara çığnetmekten çok daha büyük bir felaket olacağını değerlendirerek böyle bir şeyin nikâh olmayacağını, onların davetine uyup canları ateşe atmak olacağını söyler.”³⁴⁹

Bakara sûresinde kadınların özel durumları, boşanma ve iddetle ilgili nehiyler de yer almıştır. Bakara sûresinin 222. âyetinde, kadınların ay hâlinin sorulması üzerine bunun bir eza olduğu bildirilmiş, “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ” ifadesiyle hayızdan temizlenene kadar kadınlara yaklaşmak yasaklanmıştır. Yazır konunun fikhî ve insani boyutuna kısaca temas etmiş, bazı sahabilerin soruları üzerine âyetin indiğini naklederek, kadınların bu özel durumunun süresiyle ilgili mezhep görüşlerine yer vermiştir. Konunun tarihi boyutuna da işaret eden Elmalılı, farklı din mensuplarının bu konudaki tavırlarıyla ilgili genel bir değerlendirmede bulunarak, İslâm dininde bu konuda orta bir yol belirlendiğine, fitri bir özellik olan bu durumla ilgili hükmün net bir şekilde ortaya konduğuna işaret etmiştir.³⁵⁰

Bakara sûresinin boşanma ile ilgili 221-241. âyetleri Yazır tarafından klasik tefsirlerden yararlanarak yorumlanmış, fikhî detaylara nadiren girilmiştir. Bakara sûresi âyet 228’de “وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ” ifadesinde boşanmış kadınların üç kar’ (قَرء) süresince bekleyecekleri açıklanmakta, sürenin bitiminde hayız veya hamilelikle ilgili durumlarını gizlemeleri yasaklanmaktadır. Kar’ (القَرء) kelimesi hem temizlik hem de hayız anlamına geldiği için Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde hamile olmayıp hayız gören kadınların üç hayız süresi, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde ise üç temizlik süresi beklemesi şeklinde anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Talak sûresinin 4. âyetinde, yaşı küçük olup hayız görmeyen veya yaşlılığından dolayı hayızdan kesilmiş kadınların bekleme süresi ise üç kamerî ay olarak açıklanmıştır.³⁵¹

Klasik tefsirlerde “وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ” ifadesindeki boşanmış kadınların hayız veya hamileliklerini gizlememeleri mevzuunda açıklamalarda bulunulmuştur. Kocasından ayrılmak isteyen kadın, kocasının boşanmayı doğumdan sonraya ertelemesine engel olmak ve doğumdan sonra çocuğa acıyarak ayrılmak istememesi ihtimalinden dolayı hamileliğini gizleyebileceği gibi boşanmayı hızlandırmak için hayızlı olduğu halde temizlendiği söyleyerek

³⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 774.

³⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 776.

³⁵¹ Acar, İbrahim, “İddet”, *DiA*, İstanbul 2000, XXI, 468.

boşanma sürecini hızlandırmak isteyebilir. Âyetin, rahimlerindeki cenini düşürmek isteyip, ceninin varlığıyla ilgili hiçbir bilgi vermeme anlamında da alınabileceği ifade edilmiştir.³⁵² Hamdi Efendi, klasik tefsirlerdeki açıklamaları naklederek, kadının bu durumdan yararlanmaya kalkışmasının helâl olmadığını ve bu özel konuda sözün kadına ait olduğunu³⁵³ belirtir.³⁵⁴

Bakara sûresinin 229. âyetinde boşanma sırasında nikâh için kadına verilen mehirlerden, boşanmaya karşılık bir şey alınması "لَا يَحِلُّ" (helal olmaz)" nehiy ifadesiyle sarîh bir şekilde yasaklanmıştır. Boşanmadan sonra iyilikle evliliğe dönülebileceği gibi bu evliliğin güzel bir şekilde bitirilmesi de söz konusu olabilir. Böyle bir durumda "وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ" (Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden boşama sırasında bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz.) buyurularak, boşamaya karşılık verilen mehirlerin geri alınmasının câiz olmayacağı ifade edilmektedir. Yasağı fikhî anlamıyla değerlendirdiği görülen Elmalılı burada erkeklere yönelik bir uyarı olduğuna da dikkat çekmiş, baskıyla mehirden bile bir şey alınamıyorsa, diğer mallardan hiçbir şey alınmaması gerektiğini, erkeklerin böyle bir şeye tenezzül etmemelerinin istendiğini vurgulamıştır.³⁵⁵

Bakara sûresinin 230. âyetinde, erkeğin karısını (üçüncü defa) boşadıktan sonra kadının onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça kendisine helâl olmayacağı (فَلَا تَحِلُّ لَهُ), bu kocanın onu boşaması hâlinde, ilk kocası ile tekrar evlenebilecekleri açıklanmıştır. Âyette geçen "حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" ifadesi cumhura göre Rifâa hadisinde belirtilen tam bir evlilik ilişkisidir. Saîd b. Müseyyeb'e göre (ö. 94/713) birleşmeye gerek olmaksızın nikâh akdidir. Cumhurun dayandığı Rifâa hadisinde, Hz. Peygamber'in Rifâa'nın eşine söylediği "Sen onun, o da senin balcığını tadıncaya kadar..." tekrar evlenemeyeceğine dair ifade, bu nikâhın tam bir evlilik ilişkisi olmasını

³⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 442.

³⁵³ Pekçok fakih âyetin, hamilelik ve hayız konusunda kadının sözünün esas kabul edilmesinde delil teşkil ettiğini söylese de kadının beyanında şüpheye düşülmesi durumunda doktor veya konuyla ilgili bilgi sahiplerinin görüşlerine itibar edileceği vurgulanmıştır (bk. İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 391).

³⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 785.

³⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 787.

gerektirmektedir.³⁵⁶ Saîd b. Müseyyeb'in nikâh akdinin dönüş için yeterli olduğu şeklindeki görüşü şâz olarak değerlendirilmiştir.³⁵⁷ Müfessir İbn Atiyye Saîd b. Müseyyeb'in sahih olan Rifâa hadisini görmediği için, meseleyi *babanın nikâhlanmış olduğu kadını nikâhlamakta, akdin engel oluşunun yeterli sebep teşkil etmesi* ile kıyaslayarak üç talâkla boşanmış kadının sadece nikâh akdiyle önceki eşine helâl olabileceğini benimsemesinin muhtemel olduğunu söyler.³⁵⁸

Elmalılı Rifâa hadisine yer vererek, bunun hikmetinin üç boşama ile ayrılan eşlerin samimi bir aile kurma ihtimalinin artık bulunmaması olabileceğini söyler. Eşler arasında az bir ilgi olsaydı vaziyet iki boşamaya ulaşmadan düzelecekti. Sürecin iyi değerlendirilmesi için boşama sayısının üçle belirlendiğini, boşamanın kadının hayızlı olmadığı dönemlerde yapılmasının tavsiye edildiğine dikkat çeken Elmalılı Hamdi üçüncü boşamaya ulaşılması hâlinde kadının başka bir evlilik yapması gerektiğini belirtir.³⁵⁹

Bakara sûresinin bir sonraki âyeti de (el-Bakara 2/231) boşama ile ilgilidir. Kadınlardan boşandıktan sonra, bekleme süreleri olan iddetlerini doldurmaları halinde ya iyilikle evliliğe devam etmek veya kendilerinden güzelliikle ayrılmak gerektiğine dikkat çekilerek “ وَلَا تُنْسِكُوهُنَّ ” ifadesiyle kadınların beklemede tutularak haklarının çiğnenmesi ve Allah'ın âyetlerinin eğlence konusu yapılması sarîh nehiy sigası ile yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde konunun laubali bir biçimde uygulanmasıyla ilgili rivayetlere yer verilir. Ensar'dan Sabit b. Yesâr'ın karısını boşadıktan sonra iddetinin bitmesine iki üç gün kala geri dönmesi ve eşine zarar vermek amacıyla dokuz ay boyunca bunu defalarca tekrarlaması üzerine bu âyetin indiği nakledilmektedir.³⁶⁰ İbn Abbas'ın benzer bir olayda, karısını yüz boşama ile boşadığını söyleyen bir adama: “Üç talakla karın senden boş oldu, doksan yedi tanesi ile de Allah'ın âyetlerini hafife aldın!” diyerek durumun çirkinliğini vurgulamıştır.³⁶¹ Âyetin devamında yine sarîh nehiy sigası ile uyarı anlamında “ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا ” ifadesiyle, Allah'ın âyetlerinin eğlenceye alınması

³⁵⁶ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 143.

³⁵⁷ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 414.

³⁵⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 309.

³⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 789.

³⁶⁰ et-Taberi, *Tefsiru't-Taberi*, IV, 182.

³⁶¹ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 424; Muvatta, “*Talâk*”, 1.

yasaklanmakta, âyetlerin ciddiyetle ele alınıp özen gösterilmesi gereğine vurgu yapılmaktadır.³⁶² Klasik tefsirlerde âyette ifade edilen *Allah'ın âyetleri* helâl, haram, emir ve yasaklar şeklinde açıklanmıştır.³⁶³ Nitekim adak, boşama, köle azat etme ve nikâh olmak üzere dört şeyin kilitli, dönüşü olmadığı, ciddiyetsizlik ve şakanın caiz olmayacağı, ciddi sonuçlar doğurarak geçerli olduğu hadis-i şeriflerde yer almıştır.³⁶⁴

Elmalılı âyetteki yasağı klasik tefsirlerde belirtildiği şekilde değerlendirmiş, bekleme süresini bitiren kadına bir ric'î talâktan sonra kocanın derhal dönmesi, aksi halde uygun bir şekilde ondan ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Kadınların haklarını çiğneyerek düşmanlık yapılması, erkeğin eşini mal karşılığı boşama (muhâlea) yapmaya zorlayarak kendisinden bir bedel alabilmek için nikâhta tutması yasaklanmıştır. Elmalılı, iddet süresinin bitiminde kadına dönüp, tekrar boşamanın ve bunu defalarca tekrarlayanın zulüm ve Allah'ın âyetlerinin eğlenceye alınması olacağını, bunun da küfür olacağını dile getirir.³⁶⁵

Bakara sûresi âyet 232'de boşanmanın ardından bekleme sürelerinin bitiminden sonra eski eşleriyle anlaşmaları hâlinde kadınların, akıl ve dinin onaylayacağı bir zeminde tekrar evlenmelerine velilerin engel olması, sarih nehiy sigası “فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ” ifadesiyle yasaklanmaktadır. Velinin, karı kocanın tekrar birleşme arzusu olması hâlinde karı kocanın evlenmelerine mâni olamayacakları açıklanmaktadır. Engel çıkarma karısını boşadığına pişman olan kocanın, eşini kıskanarak karısını boşadığını inkâra kalkışması, iddet içinde döndüğünü iddia etmesi veya boşadığı kadına talip olan kişiyi eski karısından soğutmak için bir takım şeyler söylemesi şeklinde de açıklanmıştır.³⁶⁶ Yazır, iddet bittikten sonra ilk kocanın kendiliğinden dönme hakkı kalmadığını, ancak kadının rızası olması hâlinde yeniden evlenilebileceğini, marufa uygun olmak şartıyla hiç kimsenin bunu engelleme hakkının olamayacağını söyler.

³⁶² el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, II, 143.

³⁶³ et-Taberi, *Tefsiru't-Taberi*, IV, 183.

³⁶⁴ Mesela bk. el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kebir* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Merkezi Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasatî'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye Kahire 1432/2011, XV, 264 (اربع مقفلات: النذر والطلاق والعق والنكاح). Bir başka hadis-i şerifte: “Üç şeyin şakası da ciddidir ciddisi de ciddidir: Nikâh, talâk ve itk (bir rivayette rec'at)” buyurulmuştur (İbn Mâce, “Talâk”, 13; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 9; Tirmizî, “Talâk”, 9).

³⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 791.

³⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 121.

Engelleme konusundaki yasağa dair tek istisna kadının, şahitsiz veya emsal mehirden daha az bir mehirci razı olması hâlinde velinin buna engel olmasıdır. Konu sadece karı ve koca açısından değil, namus ve iffet bakımından da nezâheti sağlayacak bir özelliğe sahip olduğu, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin herkese gizli olan bir ilişki olmasından dolayı söz konusu olacak bir engelleme gereksiz şüphelere yol açabilecektir.³⁶⁷

Bakara sûresinin 235. âyetinde eşleri ölmüş, vefat iddeti beklemekte olan kadınlarla ilgili de bazı uyarılarda bulunulmuştur. Âyetteki nehiy “لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا” sarıh bir şekilde lâ-ı nâhiye ile bu kadınlarla evlenmek isteyen kişilerin niyetlerini kinayeli ifadeler dışında açıklamaları, gizli buluşma talebinde bulunmaları ve bekleme süresi bitmeden nikâh akdi yapmaları yasaklanmıştır. Elmalılı'nın âyeti değerlendirirken, iddet bitimine kadar nikâh konusunda harekete geçilmemesinin farz, aksi bir davranışın haram olacağı değerlendirmesi onun âyetteki nehyi fikhî anlamda değerlendirdiğini göstermektedir.³⁶⁸

Boşanma hukuku ile ilgili diğer bir nehiy konusu Bakara sûresinin 237. âyetinde ifade edilen mehir takdir edilip, hiç dokunmadan bir kadından boşanılması hâlinde, kadın ve erkeğin karşılıklı iyilik ve fazileti terk etmemesi istenmiştir. Klasik tefsirlerde, “*İyilik yapmayı unutmayın*” (وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ) ifadesinin, unutmaya ilgili olmadığını, zira bunun imkân dâhilinde olmadığını, bunun *terk etmeyin* anlamında olduğu nakledilir. Çünkü mehir belirlendikten sonra birleşme olmadan boşanmada mehir gerekmemekte, ayrıca bir erkek kadınla evlendiğinde kalbi bu kadına karşı kaçınılmaz olarak kayıtsız kalmamakta, bir bağlanma oluşmakta ve birleşme olmaksızın boşanma olduğunda mehirin gerekli olmasının erkek için bir eziyet oluşturma ihtimali olabilmektedir. Bundan dolayı, erkek ve kadına iyiliği terk etmeleri yasaklanmakta; erkeğe güzellik yaparak kadına mehirin tamamını terk etmesi; kadına da mehirden tümüyle feragat etmesi mendup görülmüş, Allah'ın kulların yaptıklarını gördüğü vurgulanıp, hatırlatma tehdit üslubuyla bitirilmiştir.³⁶⁹ Bazı müfessirlere göre âyetteki “وَلَا تَنْسُوا” ifadesi, iyiliğin ihmal

³⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 795.

³⁶⁸ a.e., II, 803.

³⁶⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 156.

edilmemesi anlamında teşvik (تَرْغِيبٌ) ifade etmektedir.³⁷⁰ Elmalılı da bu son görüşe yakın bir anlayışla âyeti yorumlamış, boşanmanın ardından eski eşlerin aralarında iyiliği unutmamaları, iki taraftan birinin fazileti elde edecek adım atarak iyilik ve üstünlüğünü kanıtlamaları gerektiğini söyler. Ayrıca Hamdi Efendi evlenme, boşanma ve mal derdiyle dünyeviliğin hayatta belirleyici kılınmaması, iyilik ve fazilet duygularının unutulmaması gereğini vurgular.³⁷¹

İddet bekledikleri sırada kadınların evlerinden her ne sebeple olursa olsun çıkarılmaları ve kendilerinin de çıkması (لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ) yasaklanmıştır.³⁷² Klasik tefsirlerdeki açıklamalara yer veren Elmalılı, boşamada ve iddette kadınların zarara uğratılmasının yasaklandığını, boşanmış olunan kadınların kocalarıyla ikâmet ettikleri meskenlerde kalacaklarını vurgular. Âyette "كُيُوتِهِنَّ" *Kadınların evleri*" şeklindeki ifade, kendi mülkleri gibi bu evlerde oturma hakkına sahip olduklarına işaret etmekte olup, iddetin amacı nesep ve kadınların korunmasının diyaneten ve hukuken sağlanmasıdır. Yazır öfke, nefret veya konut sıkıntısı gibi sebeplerle kadınların evlerden çıkarılmamaları, çıkmasınlar ve çıkmazlar (وَلَا يَخْرُجْنَ) ifadeleriyle de kendiliklerinden çıkıp gitmelerine izin verilmeyeceğinin ifade edildiğini belirtir. Bu yasağın anlam bakımından daha güçlü olduğunu çünkü nefiy yoluyla yapılan nehyin, açık nehiyden daha fasih olduğuna dikkat çeker ve koca izin verse de zorunlu olmadıkça çıkmalarının haram olduğunu söyler.³⁷³ Elmalılı kadının, açık bir edepsizlik dışında geçimsizlik ve dikbaşlılıkla, bir gereği yokken evden çıkmasını, daha başka bir kabahate gerek kalmaksızın, *haddi aşan bir terbiyesizlik* olarak değerlendirir.³⁷⁴

Nisâ sûresinin 22. âyetinde bir başka Câhiliye âdeti olan babanın nikâhladığı kadınlarla nikâhlanmaktan da bahsedilmiş "وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ" ifadesiyle bunun hayâsızlık ve kötü bir yol olduğu bildirilerek yasaklanmıştır. Bu nikâh şekli önceki hiçbir toplulukta

³⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 463.

³⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 806.

³⁷² et-Talâk 65/1.

³⁷³ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 133.

³⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 5056.

örneğine rastlanmamış hayâsızca ve nefret edilen bir durumdur.³⁷⁵ İbn Abbas'tan nakledildiğine göre babanın eşiyle ve iki kız kardeşin tek nikâhta toplanması dışında, evlenilmesi yasak olanlarla evlenme yasağını Araplar İslâm'dan önce kabul ettikleri için âyet bundan dolayı inmiştir.³⁷⁶ Elmalılı âyetteki sarîh nehiy ifadesinin bu uygulamayı kayıtsız şartsız yasakladığını, bir Câhiliye geleneği olmasından dolayı bu yasağın daha önce söz konusu olduğunu, Câhiliyye döneminde bile şeref ve itibarını bilen kimselerin bundan nefret ettiklerini vurgular.³⁷⁷

Tahrim (تحريم) kökünden türetilmiş fiiller de nehiy kalıpları arasında sayılmaktadır. Nisâ sûresinin 23 ve 24. âyetlerinde “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ” ifadesiyle evlenilmesi yasak olanlar anılmış, klasik tefsirlerde bunlar akrabalık, süt emme ve sıhriyet,³⁷⁸ akraba olma ve olmama başlıkları altında incelemiştir.³⁷⁹ Yukarıda ele aldığımız Nisâ sûresi âyet 22'de üvey anne ile evlenmek yasaklanırken burada öz anne ile evlenmek yasaklanmıştır. İbn Abbas'ın Nisâ sûresi 23. âyetini okuyarak akrabalıkla yedi, sıhriyetle yedi evlilik yasaklanmıştır dediği rivayet edilmiştir. Kadın ve halasının bir nikâhta toplanması ise sünnette belirtilmiştir. Bu âyette anne, kız evlat, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları; sütanne, sütkardeş; eşlerin annesi, birleşme olan eşlerden olan ve aynı evlerinde bulunan üvey kızlar, oğulların eşleri ve iki kız kardeşin aynı anda nikâhlanması haram kılınmaktadır. Evlenilmesi haram olan kadınlara bir sonraki âyette evli olan kadınlar da eklenmiş ancak “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ” ifadesiyle savaş esiri olan evli kadınlar bunun dışında tutulmuştur. Zira savaş esiri olduklarında bu kadınların nikâhları, kâfir olan eşlerinden düşmektedir.³⁸⁰

Elmalılı haram kılınan kadınları akrabalık, süt emme ve evlenme sebebiyle haramlar şeklinde ele almıştır. İki kız kardeş ve bir kızla halasında olduğu gibi biri erkek sayıldığı takdirde, diğeri ile evlenilmesi caiz olmayan iki kadının nikâhının haram olduğundan bahsederken bunun Yâkub (a.s.) şeriatında var olan bir uygulama olduğunu söyler. Bir sonraki âyette (en-Nisâ 4/24) evli

³⁷⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 67.

³⁷⁶ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 31.

³⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1321.

³⁷⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 31.

³⁷⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, X, 25.

³⁸⁰ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 68.

olan bir kadınla evlenmek de haram kılınmıştır. Elmalılı âyetteki “حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ” ifadesine vurgu yaparak, anlatılan kadınların haram kılınması hükmünün insan olan bir padişaha değil Allah’a ait bir buyruk olduğunun altını çizmiştir. Evlenilmesi yasak olanlar arasında sayılan, *evli kadınlardan* savaş esiri olanların hariç tutulduğunu, darü’l-harpteki evliliğin esir olmakla kalktığını, âyetteki “إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ” ifadesindeki milk-i yemînle savaş esiri kadın kölelerin kastedildiğine de dikkat çekmiştir.³⁸¹

Kadın, erkek ve aile hukukuyla ilgili birçok konularda teşrîler içeren Nisâ sûresinin 34. âyetinde, erkeklerin kadınlar üzerinde koruyup kollayıcı olma durumları ve itaatsız kadınlarla ilgili alınacak tedbirler açıklanmıştır. Öğüt vermek, yataklarında yalnız bırakmak ve dövme şeklinde açıklanan tüm bu tedbirlerin ardından, itaat etmeleri hâlinde artık başka bir yola başvurulması “فَإِنْ أَطَعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا” ifadesiyle yasaklanmıştır. Âyetle erkek, kadın ve aile hukuku ile ilgili bazı teşrîlere değinilmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerinde koruyup kollayıcı oldukları, yaratılıştan kaynaklanan bazı özellikleri ve aileye yönelik harcama sorumluluğuyla erkeğin üstün kılındığı ifade edilmiştir. Bu üstünlük asırlar içinde ve nesiller boyunca ortaya çıkmış; erkek için mükteseb bir hak, kadınlara karşı sorumluluklarına dair güçlü bir kanıt olmuştur. Zaman içinde seviyesi değişse de, kadınların erkeklere olan koruma ve kollama ihtiyacı süreklilik arz etmektedir. Öte yandan aile için harcamada bulunmayı ifade eden infak (إِنْفَاقٌ) ifadesinin, âyetle “وَبِمَا أَنْفَقُوا (Ve harcadıklarından dolayı...)” şeklinde mâzî sığasıyla gelmesi nafaka sorumluluğunun erkek için geçmiş insan topluluklarından beri onaylanan, alışılmış bir durum olduğunu anlatmaktadır.³⁸² Müfessirimiz Elmalılı, âyetteki hâkimiyet meselesinin yanlış anlaşılması gerektiğini, erkek lehine tanınmış bir ayrıcalıktan değil, “بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bir kısmını diğer kısmına üstün kılmasından dolayı...)” şeklinde açıklandığı gibi iki cinsin yaratılıştan kaynaklanan kesbî ve vehbî durumlarıyla ilgili olduğunu söyler. Bunlar olgun akıl, tedbirli ve ihtiyatlı olmak; peygamberlik, cihat ve Cuma namazı gibi bazı ibadetlerde fazlasına güç yetirmektir. Müfessir Beyzâvî’nin konuyu açıklarken kullandığı *sultan ile ümmet* arasındaki örneğe yer veren Yazır, aile içinde erkeğin yönetici konumunu halk ve sultan arasındaki karşılıklı

³⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1324-1326.

³⁸² İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 39.

haklara benzetir. Aile terbiyesine, siyaset ve toplum terbiyesine giden süreçte bu konu başlangıç noktasıdır.³⁸³

Hâkimiyet kavramı anlamındaki muhafaza, savunma ve aileye infak anlamlarının önemine değinen Yazır'a göre, *bu sorumluluklarını aksatan erkek erkekten sayılmayacaktır*. Ancak müellifimiz nafaka temini konusunda aciz kalan erkeğin hukuki durumu ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. İslâm hukukunda bu konu ele alınmış, bu durumdaki bir erkeğin âyetteki *koruyup kollayıcı olma* özelliğini (قَوَام), kaybetmesinin, nikâhın meşru olmasına sebep olan, akit sebebinin yok olmasına; dolayısıyla kadına nikâhı fesih için başvuru hakkının doğmasına yol açacağı ifade edilmiştir.³⁸⁴

Âyetteki nehiy, kocasına kafa tutarak itaatsızlık etmelerinden çekinilen eşlere nasihat, yatakların ayrılması ve hafifçe ve kusur bırakmayacak bir şekilde dövme tedbirlerinden sonra *ilave başka bir yola başvurulmasının yasaklanmasına* dairdir. Hamdi Efendi bu tedbirleri sıraladıktan sonra klasik tefsirlerde *vurmanın* (وَاضْرِبُوهُنَّ) misvak ve benzeri şeylerle olduğu açıklamasına atfen sembolik bir dövmeden söz edildiğine dikkat çekmiştir.³⁸⁵ *“Asil olanlarınız asla vurmazdır”* hadisini de naklederek, bir erkeğin karısına kızabileceğini ancak vuramayacağını,³⁸⁶ bu tedbirlere rağmen itaatsızlık durumu devam ederse olayın şiddet boyutuna taşınmayacağını, ilave başka yollara başvurulmayacağını, hadiste *“Çünkü günahattan tövbe eden günahı olmayan gibidir.”* buyurulduğunu hatırlatarak kusurlarının olmamış gibi sayılmasının emredildiğini söyler.³⁸⁷ Âyet sonundaki *“Allah’ın pek yüce ve büyük”* olduğuna dair açıklama Elmalılı’ya göre erkeklere, güçlerini kötüye kullanmamaları yönünde bir uyarıdır. Âyetin Batı’da çok gündeme getirildiğini hatırlatarak, kendi çelişkileri ile ilgili bir gazete haberine yer

³⁸³ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 72.

³⁸⁴ Mâlikî ve Şâfiî âlimleri böyle bir durumda âyetin, kadın için fesih hakkı doğmasına işaret ettiği görüşündedirler. İmam Ebû Hanife ise *“Darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin”* âyetinden (el-Bakara 2/280) hareketle fesih hakkı doğmayacağı görüşündedir (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, III, 249).

³⁸⁵ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, V, 25.

³⁸⁶ Hadisin Arapça ifadesi: وَلَنْ يَضْرِبَ خِيَارُكُمْ (bk. Hakîm en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdullah Muhammed b Abdullah, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn* (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-V, Beyrut 2002, II, 208).

³⁸⁷ İbn Mâce, *“Zühd”*, 30.

verir. Bir Fransız gazetesinde, kocası tarafından dövülen bir Fransız kadının dava açma talebi, “hırçınlıkla kocasını öfkeliendiren bir kadının, yediği tokattan dolayı boşanma davası açamayacağı” gerekçesiyle reddedilmektedir.³⁸⁸

Nûr sûresi âyet 31’de müslüman kadınlara yönelik uyarılarda bulunulmuş; zinetlerini görünen kısımlar hariç göstermeleri (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ) ve gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmaları (وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ) yasaklanmıştır.³⁸⁹ Yazır, sarîh nehiy ifadesinin haram hükmü taşıdığı görüşündedir. A’râf sûresinde (7/31) “*Her mescide gidildiğinde zinetli elbiseler giyin*” emrindeki “zinete”nin elbise anlamında olup;³⁹⁰ bu zinetleri açmak bile yasaklanmışken, bunların yeri olan vücudun açılmasının öncelikli olarak yasaklanmıştır. Genel olarak örtü de kadının bir zinetidir ancak bunun dışı tabiatıyla görünmektedir, el ve yüzün namazda görünmesi de âdettendir ve Hz. Peygamber (s.a.), Esma binti Ebû Bekir’e (r.a.), ergenlik çağına gelen kızın örtünmesi gereken yerleri kendi yüzüne ve avuç içlerine işaret ederek açıklamıştır.³⁹¹ “Zaruretler kendi miktarlarında takdir olunur” küllî kuralından³⁹² hareketle; günlük işlerde elin açılması gerekebilmekte, bakma ve nefes alma sebebiyle yüzün örtülmesinde zorluk olmakta, şahitlik ve nikâhta yüzün açılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun haricindeki yerlerin açılması ve nâmahrem tarafından görülmesi ise haramdır.³⁹³

Kadınların zinetlerini; kocalar, baba, dede, kocalarının babaları, oğul, üvey oğullar, erkek kardeş, erkek kardeşlerin oğulları, kız kardeşlerin oğulları, müslüman kadınlar, erkekliği kalmamış hizmetçiler ve kadınların mahrem yerlerine vâkıf olmayan çocuklar dışındakilere göstermelerinin nehyedildiği ifade edilmekte olup, Elmalılı dayı ve amcaları da baba gibi

³⁸⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1351.

³⁸⁹ Âyetteki (*Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar.*) ifadesinin halhalın sesini erkeklere duyurmaya çalışmak olduğu ifade edilmiştir. Buna kıyasla erkeğin dikkatini çekebilecek her türlü müzik, hareket; erkeklerin olduğu yerde dans ve aşırı koku sürmek de haramdır (bk. İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XVIII, 213).

³⁹⁰ Âlûsî, İbn Mes’ûd’un “görünen kısımla müstesnâ” ifadesini elbise ve dış kıyafet (جَلْبَاب), İmam Ahmed’in de elbise şeklindeki açıkladıklarını nakleder (bk. el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XVIII, 141). İbn Atıyye de Süddî ve Mücâhid’in A’râf sûresinde geçen “zinete”i tesettür sağlayan elbise olarak açıkladıklarını nakleder (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 6).

³⁹¹ Ebû Dâvud, “*Libâs*”, 31; Tirmîzi, “*Fiten*”, 47.

³⁹² Ali Haydar, Hoca Eminefendizade, *Dürerü’l-hükkam şerh-i Mecelleti’l-ahkâm*, I-XI, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1317, I/1, 133.

³⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3509.

mahremler arasında sayar.³⁹⁴ Âyetteki *kadınlar* ifadesinin müslüman olmayan kadınlar olduğunu söyleyerek, müfessir Fahrüddin er-Râzî'nin bunu istihsane hamlederek müminlerin kadınlarından, hizmet veya sohbetlerinde bulunan müslüman gayrı müslim tüm kadınların kastedildiğini söyler.³⁹⁵ Elmalılı Hamdi bunun, müslüman kadınlar kabul edilmesinin ihtiyatlı görüşü; er-Râzî'nin dediği hizmet veya sohbetinde bulunan tüm kadınlar olmasının ise daha uygun olduğunu belirtir. Âyetteki “وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ” sarih nehiy ifadesinin, erkekleri etkilemek amacıyla ayaklarını yere vurmak olduğunu bunun, görünmeyen doğal veya suni hertürlü zineti açık etmek için ayaklarını çarparak yürümek, erkekleri tahrik etmek ve şüphe uyandırmak olduğunu belirtir.³⁹⁶

Mümtehone sûresinin 10. âyetinde, hicret ederek müslümanlara gelen kadınların sınanmaları ve iman etmiş oldukları tespit edilmesi hâlinde “فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ” kâfirlere geri gönderilmeleri yasaklanmıştır. Yazır, kadınlarla ilgili olması bakımından konunun hassasiyetine işaret ederek, müslüman kadınların kâfirlere helâl olmadıkları gibi kâfirlerin de müslüman kadınlara helâl olmadığını; bazı sorular, yemin ettirme ve zahiri işaretlerle imtihana tabi tutularak geri gönderilmemelerinin onları haramdan koruduğunu vurgular. İnkârcılara bu kadınların iade edilmeleri yasaklanmaktadır, çünkü böyle bir şey Elmalılı'ya göre, onları zorla zinaya sevk etmek gibi bir cinayetle eşdeğerdedir. Müslüman kadınların kâfirlere geri gönderilmesi yasaklandığı gibi “وَلَا تُنْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفَرِ” (*Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın.*)” ifadesiyle, Mekke'de kalan ve müşrik olan eşlerin nikâh altında tutulması da yasaklanmıştır. Elmalılı Hamdi, Hz. Ömer'in (r.a.) ve bazı sahabilerin Mekke'de kalan eşlerini boşamalarıyla ilgili klasik tefsirlerdeki rivayetlere³⁹⁷ yer vererek âyetin somut sonuçlarına dikkat

³⁹⁴ Müfessir Fahrüddin er-Râzî zahir olan görüşe göre dayı ve amcanın mahrem olduğunu, bunun Hasan-ı Basrî'nin görüşü olduğunu söylemektedir. Ancak bu âyette dayı ve amcanın anılmamasını değerlendiren Şa'bî (ö. 104/722) amca, dayı ve oğullarının baba ve oğul gibi mahrem olmadıklarını, bunların gördüklerini çocuklarına anlatma ihtimalleri olduğu görüşündedir. Fahrüddin er-Râzî bu görüşü daha ihtiyatlı olarak değerlendirir (bk. *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 208).

³⁹⁵ Ancak Fahrüddin er-Râzî'nin tefsirinde sohbetlerinde bulunan kadınlar veya hizmetli kadın köleler ifadesi geçmekte, gayrı müslim kadınlara dair bir bilgi geçmemektedir: عَنْ بَنَاتِهِنَّ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ مِنْ فِي ضَحَبَتِهِنَّ مِنَ الْحَرَائِرِ وَالْإِمَاءِ (bk. *a.e.*, XXIII, 209).

³⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3509.

³⁹⁷ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 78.

çekmiştir.³⁹⁸

3. Yetimin Mâli Durumuyla İgili Nehiyleri Yorumu

Medine döneminde inen Nisâ sûresi diğer bir kısım Medenî sûreler gibi kadın, aile, miras ve yetimle ilgili teşrîî hükümler içermektedir. Sûrede yetimlerin haklarının çiğnenmemesi ve rûştlerine erişinceye kadar onların malıyla ilgili tasarruflara özen gösterilmesi uyarısında bulunulmuştur. Bu çerçevede sûrenin ikinci âyetinde “وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ” ifadesiyle; yetimlerin mallarının kendilerine verilmesi emredilmiş, temizin (helâl) pis (haram) olanla değiştirilmesi ve velileri konumunda olanların yetimin mallarını kendi mallarına katması yasaklanmıştır. Müfessirler pis olanın temizle değiştirilmesinin, besili koyunu zayıfla değiştirmek gibi yetimin malıyla kendi kötü malını değiştirmek anlamında olduğunu; habîs ve tayyibin ise bir malı helâl ve haram kılmakla ilgili olduğunu ifade ederler. Âyetteki yetimin mallarının velinin malıyla karıştırılmasına dair yasak daha sonra Bakara sûresi âyet 220’deki “وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ” (Eğer onlara karışıp birlikte yaşarsanız bir sakınca yoktur.)” ifadesiyle neshedilmiştir.³⁹⁹

Elmalılı klasik tefsirlerde yer alan açıklamalarla aynı şekilde *pis olanın temizle karıştırılmamasına* dair yasağı, veli veya vasilerin, yetimin iyi ve temiz malını kendine ait kötü bir malla değiştirmeleri, yetimin kendilerine haram olan mallarıyla alışveriş yapmaya kalkışmaları şeklinde açıklar. Yetimin menfaati gerektiriyorsa, malının korunması için değerinde satılmalı, taşınır taşınmaz malları, çabuk bozulacak olanların takibi yapılmalı ve veli kendi mallarıyla ilgili özenli tutumu yetimin malı için de göstermelidir. Bu çerçevede malını tüketecek biçimde harcama yapılmamalı, sabırsızlıkla yetimin malı harcanmamalıdır.⁴⁰⁰ Aynı kategoride değerlendirebileceğimiz En’âm sûresinin 152. ve İsrâ sûresinin 34. âyetlerinde “وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ” وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ buyurularak rûşdlarına erişinceye kadar yetimlerin mallarına en güzel şekilde yaklaşılması uyarısında bulunulmuştur. Yazır En’âm sûresinde yetim malına

³⁹⁸ a.e., VII, 4911.

³⁹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 6.

⁴⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1279; a.e., V, 3177.

saldırılmasının haram olduğunu ifade etmiş İsrâ sûresinde ise sadece meâlle yetinmiştir.⁴⁰¹

Nisâ sûresinin 5. âyetinde “وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا” buyurularak akıl ve dini bakımdan noksan olmaları hâlinde zarara uğramamaları için yetimlere mallarının teslim edilmesi nehyedilmiştir. Klasik tefsirlerde, bir kimsenin küçük çocuğu ve karısı olarak tanımlandığı gibi, kadın erkek olmasına ve yaşına bakılmaksızın sefih tanımına uyan kişi şeklinde de açıklanmıştır.⁴⁰² Yazır bu kavramı akıl veya din konusunda noksanlık bulunan kişi, akla veya dine aykırı hareketlerde bulunan ahmak veya günah işleyen şeklinde tarif eder.⁴⁰³ Ona göre malların bu şekilde eksik akıllı veya günah işleyen kimselere teslim edilmesi, günah ve sefahat yolunda heba edilmesine izin verilmesi ahmaklıktır. Âyette Elmalılı'ya göre esas itibariyle ekonomik bakımdan önemli olan malın yaşam için sebep ve güç unsuru olduğundan bahsetmekte, mali konularda yetkili konumda olanların kendi çocukları olsa da akıl bakımından zayıf kimselere para devrinde bulunmalarını yasaklamaktadır. Öte yandan âyette *mallarınız* (أَمْوَالَكُمْ) denmesi, kamu hakları dâhil olmak üzere tüm malları içine almaktadır. Fıkîhî bakımdan da bülûğ çağına ulaşsa da akli zayıf kişi tasarruftan alıkonacaktır. Bununla birlikte bu kişiler yoksulluk içinde bırakılmayacaklar ve yiyecek giyecek ihtiyaçları için (وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ) mallarından kendilerine ödemede bulunulacaktır.⁴⁰⁴

Nisâ sûresinin devamındaki 6. âyetinde de büyüdülerinde mallarını geri alacakları endişesiyle, ihtiyaç olmadığı halde yetimlerin mallarının israf edilmesi ve aceleyle harcanmaması istenmektedir.⁴⁰⁵ Klasik tefsirlerde bu yasağın yetimin mallarının velinin kendi lehine kullanılmasıyla ilgili olduğu ifade edilir.⁴⁰⁶ Bu konuda velinin zengin veya fakir olması ölçü olarak

401 a.e., III, 2095.

402 et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VI, 392; ayrıca bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 9.

403 Meccelle'de sefih şu şekilde tanımlanmıştır: “Malını beyhûde yere sarf ile, masârifinde tebzîr ve isrâf ile izâ'a ve itlâf eden kimsedir. Ebleh ve sade dil olmak hasebiyle, kâr ve temettu' yolunu bilemeyip de ahz ve i'tâsında aldanagelen kimseler dahi sefih addolunur (md. 946.).

404 Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1292.

405 Âyetin metni:

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا

406 el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 61.

belirlenmiştir. Zenginse yetimin malından almamalı, fakirse akıl ve dinin gerektirdiği bir oranda, bakım emeği hizmetinin karşılığıyla sınırlı bir harcamaya karşılık bir miktar olmalıdır.⁴⁰⁷ Hamdi Efendi âyetin fikhî yönünü açıklayarak, yetime malının iade edilmesi konusunda bekleneceğini, evlenme çağına ulaştıkları halde rüştlarını ortaya koyamamaları hâlinde bir süre daha bekleneceğini söyler. Ancak bu durumun devam etmesi hâlinde ne yapılacağı konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf olduğunu belirterek, konuyla ilgili Ebû Hanîfe'nin yirmi beş yaşına kadar beklenip, daha sonra malının mutlak surette verileceğine dair görüşünü nakleder. Zira bu yaşta insan dede olabilmekte, dolayısıyla tasarruftan alıkonmaması gerekmektedir.⁴⁰⁸

4. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyleri Yorumu

Bu âyetlerde müslümanların savaşta uymaları gereken kurallar ve şehitler konusunda olması gereken inanış biçimi açıklanmıştır. Bakara sûresinin 154. âyetinde Allah yolunda öldürülmüş olanlara ölümler denmesi ve bu şekilde düşünülmesi yasaklanmaktadır. Âyetteki “وَلَا (بَيَانُ الْعَاقِبَةِ) ” ifadesindeki nehiy mecazî olup, sonuç açıklama (بَيَانُ الْعَاقِبَةِ) anlamındadır. Elmalılı âyette büyük bir acı içinde telaş ve ümitsizliğe düşülmemesinin istendiğine ve aslında onların diri olduklarının vurgulandığını söyler. O, şehitlerin durumuyla ilgili şunları söylemektedir:

“O hayat, bu dünyadaki meşairi zâhir ile hissedilecek bir hayat değildir. O, bir hayat-ı ruhanî, daha doğrusu bir hayat-ı hakikidir ki hatta akl ile bile tamamen idrak olunamaz, ancak hissi yakîn ile idrak olunur ve hissile bilinir.”

Görüldüğü gibi Yazır, şehitlerin sonraki hayatlarını insanlar tarafından hissedilemeyen; beş duyu ve akılla idrak edilmesi mümkün olmayan ruhânî bir hayat olarak açıklamakta, kabirdeki azap veya nimetin bedene mi yoksa ruha mı olacağına dair mezhep görüşlerine girmeden Ehl-i sünnet görüşünü nakletmektedir. Âl-i İmran sûresinin 169-170. âyetlerinde de ruhlarına rızıklar sunulup, ferahlık ve rahatlık içinde olduklarının; Mü'min sûresinde (40/46), Firavun ve ailesine de sabah akşam ateş gösterildiği ve acıyı tattıklarının anlatıldığını nakleden Hamdi Yazır bu âyetlerin bu anlamı desteklediği kanaatindedir. Buna göre, ruhlar başlı başına ayakta duran, hissedilen beden cevherinden başka öze sahiptirler ve ölümden sonra duyarlılıkları devam etmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, III, 181.

⁴⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1293.

⁴⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 547; el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 114.

Bakara sûresinin 190. âyetinde savaşta aşırıya gidilmesi “وَلَا تَغْتَدُوا” ifadesiyle yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde savaşla ilgili ilk âyet olduğu ve sadece sizinle savaşanlarla savaşın, sizinle savaşmayanlarla savaşmayın. Sınırı aşarak sizinle savaşmayanlarla savaşmayın anlamında olduğu ve Tevbe sûresinin 36. âyetiyle neshedildiği nakledilmiştir.⁴¹⁰ İbn Abbas, Ömer b. Abdulazîz ve Mücahid’e göre ise müslümanlarla savaşanlarla savaşılması; haddi aşarak kadın, çocuk, ruhban ve benzerlerinin öldürülmemesi anlatılmaktadır. Buna göre âyetin haddi aşmanın kısmı muhkem olmaktadır.⁴¹¹ Yazır, âyetin mensuh olup olmadığı konusuna değinmemiş, *haddi aşmak* konusuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Savaşta dinin vurguladığı hassasiyetlerin dikkate alınmaması bir zorbalık olacak ve sadece saldırı amaçlı bir savaş görüntüsüne yol açacaktır. Elmalılı, savunma veya taarruz savaşının böyle olmadığına dikkat çekerek, uyulması gereken bir savaş hukuk olduğunu, bunu ilk ortaya koyanın da İslâm dini olduğuna vurgulamaktadır. İslâm, sadece silah gücüyle yayılmış bir saldırı dini olduğunu söylemek ne kadar hatalı ise silahın payının inkâr etmek de bir o kadar hatalı, Kitap ve Sünnete ters ve yalan bir ifadedir.⁴¹² Aşırılıkla anlatılan bir diğer konu Elmalılı’ya göre öldürülenlerin bedenlerine eziyet edilmesidir, İslâm dini “müsle” (مُثْلُهُ) yapılmasını yasaklamıştır.⁴¹³

Bir sonraki âyet (el-Bakara 2/191) bu konunun devamı niteliğinde olup, müşriklerin Mescid-i Harâm yanında müslümanlara saldırmadıkça kendileriyle savaşılmasını yasaklamaktadır. Bakara sûresi âyet 193⁴¹⁴ veya Tevbe sûresi âyet 5’le bu âyetin neshedildiği nakledilmiştir.⁴¹⁵ Yazır nesihle ilgili klasik tefsirlerdeki görüşlere değinmeyerek, Kâbe haremî dâhilinde ve Mekke içinde taarruza geçerek öldürmenin caiz olmadığını, yapılması gerekenin buradan çıkarılmaları olduğunu ancak Harem-i Şerif’te cinayet işleyene burada cezasının derhal verileceğini söyler.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Âyetin meâli: “Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın.”

⁴¹¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, I, 262.

⁴¹² Elmalılı, *Hak Dini*, II, 692.

⁴¹³ a.e., II, 694.

⁴¹⁴ Âyetin meâli: “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”

⁴¹⁵ Âyetin meâli: “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin.”

⁴¹⁶ a.e., II, 696.

Bakara sûresinin 195. âyetinde mü'minlere kendilerini tehlikeye atmaları sarîh nehiy ifadesiyle yasaklanmıştır. Âyetteki “وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ” ifadesinde geçen tehlike ile ilgili; düşmana cihadı terk ederek dünyaya dalmak, fakirlikten korkarak Allah yolunda harcamayı terk etmek, tevbeden ümit kesmek, cihada azıksız çıkarak yolda kalmak veya insanlara yük olmak anlamları verilmiştir. Elmalılı klasik tefsirlerdeki farklı görüşlerden âyetin savaş hazırlıkları alanında para harcanmasına dair anlamı tercih eder.⁴¹⁷ Müslümanların sadece mal kazanma telaşıyla kendi kendilerini tehlikeye atmalarının, düşman istilasına ve mahkûmiyetlere yol açacağını kaydeden Elmalılı, klasik tefsirlerdeki *tehlike* konusundaki farklı görüşlerin bir çelişki içermediğini, sebebin özel oluşunun hükmün genel oluşuna engel oluşturmayacağını söyler.⁴¹⁸

Bir mü'minin bir mü'mini katletmesinin kabul edilemeyeceği, “وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا” âyetiyle (en-Nisâ 4/92) ortaya konmuş ve böyle bir durumun ancak hata sonucu olabileceği ifade edilmiştir. Nefiy şeklindeki bu yasak ifadesi öldürmenin haram olduğunu açıklamaktadır. Yazır âyetteki nehiy konusunu kısaca değerlendirmiş, bir düşmana veya ava silah atılırken kaza sonucu vurma ve konum veya kıyafeti dolayısıyla düşman zannedilerek bir müslümanın öldürülmesinin böyle olduğunu söyleyerek, Uhud Gazvesi'nde müslüman olduğu bilinmeyen Huzeife'nin babası Yeman'ın bu şekilde hata ile öldürüldüğünü nakletmiştir.⁴¹⁹

Nisâ sûresinin 94. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ ” buyurularak, mü'minlerin Allah yolunda sefere çıktıklarında, gerekli araştırmayı yapmaları, kendilerine selam veren bir kişiye, dünya menfaatine göz dikerek, *mü'min değilsin* dememeleri istenmiştir. Sarîh nehiy lâmi ile açıklanan bu yasak mü'minlerin kapsamlı bir araştırmada bulunarak inkârcılarla müslümanları ayırmaları gerektiğini açıklamaktadır. Klasik tefsirlerde kimi sahabilerin *lâ ilâhe illallah* demelerine rağmen bir takım menfaatler uğruna bazı kişileri öldürdüklerine dair rivayetler nakledilmektedir.⁴²⁰ Elmalılı'nın açıklamaları nehyi fikhî anlamda yorumladığını ortaya koymaktadır. Klasik tefsirlerdeki

⁴¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 265.

⁴¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 702.

⁴¹⁹ *a.e.*, II, 1417.

⁴²⁰ et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, VII, 358.

rivayetlere yer veren müfessirimiz, şüphe ve kuruntulardan hareketle, kesin bilgiye sahip olmadan hareket etmenin yasaklandığını söyleyerek, selam verme veya teslim olmanın açık bir durumken, kalp veya vicdanda olanın gizli olduğunun altını çizmektedir.⁴²¹

Kâfirlerle savaşmada zayıflık gösterilmesi “وَلَا تَهْنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ” âyetindeki (en-Nisâ 4/104) sarîh nehiy ifadesiyle yasaklanmıştır.⁴²² Elmalılı “وَلَا تَهْنُوا” ifadesindeki yasakla ilgili müslümanların zayıf kalpli olmamalarının tavsiye edildiğini, savaşta karşılaştıkları acı ve sıkıntılarla düşman tarafının da karşılaştığının hatırlatılarak geri kalmayarak cihad etmelerinin açıklandığını söyler.⁴²³

Müslümanların çok büyük bir askeri güçle üzerlerine gelen düşmanı görmeleri hâlinde arkalarını dönerek kaçmaları yasaklanmıştır. Enfâl sûresinin 15. âyetinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ” buyurularak sayıca müşriklere eşit veya az olunması hâlinde savaş düzeninde onlara arkalarını dönerek kaçmamak gerektiği açıklanmıştır. *Geri dönüp kaçma* yasağı, sebat ve tahammüllü olma yönünde bir emir olarak da açıklanmıştır.⁴²⁴ Hamdi Yazır âyetin, düşman sayısının müslümanlarla eşit veya az olması bir yana sayıca üstün olmaları hâlinde bile vaziyet alınması gerektiğine dikkat çekildiğini söyler.⁴²⁵

Bu kategorideki diğer bir âyette ise (Muhammed 47/35) sarîh nehiy ifadesiyle müslümanların gevşeklik göstererek, zaafa düşmeleri ve üstün durumdayken barış talebinde bulunmaları yasaklanmaktadır.⁴²⁶ Elmalılı, miskinlikle barış için yalvarmayı yasaklayan bu uyarıyı açıklarken konuyla ilgili bir istisnaya işaret eder. Buna göre düşman tarafından yapılacak herhangi bir barış teklifinin reddedilmesi gerekmemekte olup, Enfâl sûresinde (8/61) karşı tarafın barışa yanaşması durumunda Hz. Peygamber’in (s.a.) icâbet ederek barışa yönelmesi emredilmiştir. Hudeybiye

⁴²¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1428.

⁴²² el-Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, II, 95.

⁴²³ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1451.

⁴²⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, IV, 469.

⁴²⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 2387.

⁴²⁶ Âyetin metni:

فَلَا تَهْنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَغْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَبْرِكُمْ أَعْمَالَكُمْ

barışının müslümanlar galip durumdayken yapıldığını hatırlatan Elmalılı; barışın her şartta değil, gevşeklik ve zillet hâlinde olmasının yasaklandığını vurgular.⁴²⁷

Tevbe sûresinin 120. âyetinde Tebük savaşı sırasında Medine ve civarındaki kabilelerden geri kalanlar kınanmaktadır. Âyetteki nefiy şeklinde nehiy ifadesinde (مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ) (مَنْ الْأَعْرَابِ) Medine halkına ve çevredeki bedevî topluluklarına yönelik, Hz. Peygamber’le gazvelerden geri kalmamaları konusunda güçlü bir kınama söz konusudur.⁴²⁸ Bunun Tebük savaşında Medine ve çevresindeki kabilelerden geri kalanlar olduğu, oysaki Hz. Peygamber’e ters düşmeyerek katıldığı her türlü sıkıntı, zorluk ve tehlikelerde kendisiyle olmaları gerektiği açıklanmıştır. Yasağın nefiy şeklinde olması mübalağa anlamı katmaktadır.⁴²⁹ Yazır âyetteki yasakları açık bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre bu âyetle Hz. Peygamber’in kararlarının dışına çıkmak, önem vererek bizzat katıldığı bir savaştan geri kalmak, kendi canlarını Hz. Peygamber’den daha çok sevmek, karşı karşıya gelebilecekleri kötülülere sakındıkları kadar Hz. Peygamber için endişe duymamak bu âyetle müslümanlara yasaklanmaktadır.⁴³⁰

Tevbe sûresinin 122. âyetinde “وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً” ifadesiyle seferberliğin ne şekilde olacağı konusunda müslümanlara yönlendirmelerde bulunulmuştur. Klasik tefsirlerde âyetin tefsirinde ilimde derinlik sahibi olunması, müslümanların tümüyle cihada çıkarak ailelerini ve yurtlarını savunmasız bırakmamaları gerektiği,⁴³¹ dinde derin bilgiye sahip olmaya yönelik tahsil yapmanın farz-ı kifaye olduğuna dair rivayetler nakledilmiştir.⁴³²

Müfessir Fahreddin er-Râzî âyetteki seferberlikle ilgili üç görüş olduğunu söylemektedir. Birinci görüşe göre “*Mü’minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya!*” âyetinde geri kalarak sefere çıkmayacak, Hz.

⁴²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4398.

⁴²⁸ İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, III, 95.

⁴²⁹ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 101.

⁴³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2645.

⁴³¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, V, 116.

⁴³² el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XI, 49.

Peygamber'le (s.a.) bulunacak gruptan bahsedilmektedir. Bunlar Hz. Peygamber'in hizmetine devam etmekte, yeni dini teklifleri ve şer'î konuları öğrenerek sefere katılan topluluk döndüğünde kendilerine bu yeni dini emirleri açıklayacaklardır. İkinci görüşe göre ise dinde fakih olmak için ayrılanlardır. Her topluluktan bir grup müşriklere üstün gelmesi gibi durumlara şahit olup, döndüklerinde Allah'ın fetih ve zafere dair gördüklerini kavimlerine anlatarak küfür, şüphe ve nifaktan kurtulmaları için onları uyaracaklardır. Bu görüşün fakihlik olmadığına dair el-Kâdî'nin itirazına, katılmayan Fahreddin er-Râzî aksine bunu tefakkuh olarak görür. Üçüncü görüşe göre ise âyette anlatılan, cihadla ilgili değildir. Cihad ve hicret ibadetlerinde söz konusu olan yolculuk tefakkuhta da söz konusudur. Bu sûrede yolculukla ilgili iki ibadet hicret ve cihad belirtildikten sonra tefakkuhta da yolculuk unsuru olabileceği için tefakkuh ibadetine dikkat çekilmiştir. Bu durumda âyetin anlamı, mü'minlerin tamamının ilim öğrenmek için Peygamber huzuruna seferber olmaları gerekmez, bu ne vâcib ne de câizdir şeklinde olur.⁴³³

Bu görüşlerden ikincisi olan *her topluluktan bir grubun sefere katılarak, dönüşlerinde geride kalanlara yolculuk ve cihadda şahit oldukları ve kavradıklarını anlatmaları* açıklaması Seyyid Kutub tarafından âyetin tefsirinde tercih edilmiştir. Ona göre din savaşa gidenler tarafından öğrenilmekte, geride kalanlar bu bilgiden mahrum kalmaktadır.⁴³⁴ Bu tercihiyle Kutub, müfessirlerin büyük bir çoğunluğuna muhalefet ederek, donuk inceleme ve yoğun araştırmaların dini bir kavrayış sağlamayacağını; önce dinin, ardından takip eden süreçte fıkıhın oluştuğunu söyleyerek, bu görüşünü hareket fıkıhı fikrine temel kılmıştır. *İlahi kaynaklı olmayan yasa ve gelenekleri reddeden bir sosyal yapı* oluşuktan sonra, dinle ilgili pratik hükümler fıkıhı meydana getirmiştir. Öncelikli olan fıkıhın geliştirilmesi ve yenilenmesi değil, ilahi hukuku kabul eden bir toplum oluşturulmasıdır.⁴³⁵

Elmalılı, savaştan gerekçesiz geri kalanlarla ilgili yukarıda ele aldığımız kınayıcı ilahi uyarıdan sonra (et-Tevbe 9/120) müslümanların toplu şekilde savaşa katıldıklarını; Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında kimse kalmayınca, her fırkadan bir grubun ilmî tahsil ve öğretim faaliyetinde yer almaları için geride kalmalarının emredildiğini söyler. Âyetteki nefiy şeklindeki nehyi Yazır fikhî anlamda değerlendirerek, milletine faydalı olmak ve uyarılarda bulunmak için dini ilimlerde uzmanlaşmanın farz-ı kifaye olduğunu söylemekte ve konunun cihatla anılmasını

⁴³³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVI, 232.

⁴³⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1735.

⁴³⁵ a.e., III, 1735.

da dikkat çekici bulmaktadır.⁴³⁶

5. Zina ve Sonuçları ile İlgili Nehiy Âyetlerini Yorumu

Zina edenlere yönelik müeyyidenin uygulanması, zina edenlerle evlilik, namuslu müslüman kadınlara zina iftirasında bulunulması ve iffetli olmak isteyen cariyelerin zinaya zorlanması konuları bu başlık altında ele alınacaktır. Nûr sûresinin ikinci âyetindeki “وَلَا تَأْخُذْكُمْ” ifadesinde⁴³⁷ müslümanlara, zina fiilini işleyenler hakkında ceza tatbik edilmesi sırasında acıma duygusuna kapılmamaları uyarısında bulunmaktadır. Elmalılı, öncelikle zina fiiline cebren muhatap kılınan kadına *mezniyye* dendiğini ve bu durumdaki bir kadına had cezası uygulanmayacağını vurgulamış, suçu işledikleri şahitlerle sabit olan kadın ve erkeğin herbirine yüz celde vurulmasına yönelik cezanın tatbiki ile ilgili âyetteki vurguya dikkat çekmiştir. Cezanın uygulanması ne hafife alınmalı ne de işkenceye de dönüştürülmelidir. Zinaya göz yummak değil tövbelerine sebep olması için cezanın tatbik edilmesi Elmalılı’ya göre acımanın gereğidir. Ayrıca bu ceza kadın ve erkeğin günahlarına yönelik bir müeyyide olması yönüyle değil, toplumda sebep olacağı ahlâki yozlaşmayı önlemesi bakımından önemlidir.⁴³⁸

Zina suçunu işleyen kadın ve erkeğin evlenme durumları da bir sonraki âyette (en-Nûr 24/3) ele alınmıştır.⁴³⁹ Zina eden erkeğin ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir kadınla evleneceği, zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkeğin evleneceği, böylesi uygunsuz kişilerin iffetli müminlere haram (yasak) olduğu bildirilmiştir. Ulema böyle bir evliliğin kişisel ve sosyal olumsuz sonuçlarına işaret etmiş, büyük bir çoğunluk tahrim lafzına rağmen bu evliliğin tenzihen mekruh olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.), kendisinden böyle bir kadınla evlenmek için izin isteyen bir sahabiye izin vermeyerek⁴⁴⁰ iffetli,

⁴³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2647.

⁴³⁷ Âyetin meali: “Zina eden kadınla zina eden erkekden her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah’ın dîni (ni tatbik) hususunda, acıyacağınız tutmasın. Mü’minlerden bir zümre de bunların azabına (bu cezalarına) şahid olsun.” (en-Nûr 24/2)

⁴³⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3473.

⁴³⁹ Âyetin metni:

الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

⁴⁴⁰ el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, s. 74.

dindar kadınlarla evlenilmesini tavsiye etmiştir.⁴⁴¹ Cumhur-i ulemâ -yukarıda belirttiğimiz gibi- iffetli bir erkeğin, zina eden bir kadını nikâhlanmasını tenzihen mekruh olarak değerlendirmiştir.⁴⁴² Elmalılı Hamdi âyetin tefsirinde psikolojik bazı tespitlerde de bulunmakta, imanı ve namusu tam, temiz ve sâliha kadınların bu fiili işleyenlere nefretle bakacağını; böyle bir şeye tenezzül etmeyeceklerini, etmemeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.⁴⁴³ Zina eden kadın için de aynı durum geçerli olup, böyle bir kadınla zina eden veya müşrik bir erkek evlenebilecektir. Sûrenin ileriki âyetlerinde (en-Nûr 24/26) habîs, kötü (خَبِيثَاتٌ) kadınların ancak kötü erkeklere; kötü erkeklerin de kötü kadınlara lâayık olduğu ifade edilmiştir. Bakara sûresi 221. âyetinde ise iman etmedikçe müşrik bir kadınla evlenmenin yasak olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁴ Müfessir Hamdi Efendi, Hz. Peygamber'e bir kadınla zina eden bir erkeğin daha sonra bu kadınla evlenmesinin durumu sorulduğunda "Evveli akılsızlık, âhiri nikâhtır; haram, helali haram kılmaz" şeklinde cevap verdiği dair rivayete yer vererek hükmün genel olduğunu, haramlığın nüzul sebepleriyle kayıtlı olmadığını vurgular. Bu yasaklama Elmalılı'ya göre zina ve iman arasındaki zıtlığın güçlü bir ifadesidir.⁴⁴⁵

Haramlığın nüzul sebebi ile kayıtlı olduğunu söyleyenler âyetin sadece fuhuşla geçimlerini kazanan kadınlarla ilgili olduğunu, bu kadınların zinayı helâl kabul ettiklerini veya hafife aldıklarını ve bunun bir dinden çıkma sebebi olduğuna dikkat çekmektedirler. Yazır, zinadan kaçınma ve zina cezasının uygulanmasında tereddüt göstermek ne kadar farz ise töhmetlerden korunmak için zinakâr kadınlarla evlilikten kaçınmanın o denli gerekli olduğunu söyler.

⁴⁴¹ Hadis-i şerifin metni: "تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَلِجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا. فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرُبَّتْ يَدَاكَ." (bk. Buhârî, "Nikâh", 15, 35; Müslim "Radâ", 53; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 2; Nesâî, "Nikâh", 13; İbn Mâce, "Nikâh", 6; Müsned, II, 428.)

⁴⁴² eş-Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, VI, 94.

⁴⁴³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3474.

⁴⁴⁴ Âyetin mealı: "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyiniz. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler."

⁴⁴⁵ Hadis-i şerifin metni şöyledir: "أَوَّلُهُ سَفَاحٌ وَآخِرُهُ نِكَاحٌ وَالْحَرَامُ لَا يَحْرِمُ الْحَلَالَ" metindeki "سَفَاحٌ" zinadır, burada sehven, hafiflik, aptalca davranış, düşüncesizlik, küstahlık anlamındaki "سَفَاهٌ" kelimesinin anlamı verilmiştir. Hadis-i şerifin anlamı: "Onun başı zina sonu ise nikâhtır, haram helali haram kılmayacaktır." şeklindedir (bk. Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIII, 152). Hadis-i şerifteki "Haram, helali haram kılmaz." kısmı için bk. İbn Mâce, "Nikâh", 63.

Müellifimiz klasik tefsirlerdeki görüşleri naklettikten sonra, âyetle ilgili hükümleri üç maddede özetlemektedir. Bunlardan ilki, müşrikle yapılan nikâhın kesin bir şekilde haram olması. Diğer, zinayı hafife alanlarla evlilik de aynı şekilde kesin bir şekilde haram olması. Üçüncüsü ise zinayı hafife almamakla birlikte, zinası sabit olmuş, daha önce nikâhlanmamış bir kadınla iffetli bir müslümanın nikâhlanmasıdır ki bu tür bir nikâh tahrimen mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Âyetteki yasağın bu üçüncü şekli kapsadığı konusunda şüphe olduğu için bu kısmın içtihadı açık olduğunu belirten Elmalılı, Hz. Aişe ve İbn Mes'ud'un sayılan üç şekil nikâhın haram olduğu görüşlerine de yer vermektedir. Yazır böylesine bir azap ve mahrumiyete yol açan zinadan mü'minlerin sakınması gerektiğini; zina cezasının tatbikinin farz olması kadar zina eden bir erkek veya zina etmiş bir kadınla nikâhlanmaktan da o oranda kaçınılması gerektiğini vurgular. Yukarıda naklettiğimiz gibi cumhurun iffetli bir erkeğin, zina eden bir kadını nikâhlamasını tenzihen mekruh olarak değerlendirmelerine karşılık,⁴⁴⁶ Elmalılı bu çeşit bir evliliğin tahrimen mekruh olduğu görüşündedir.⁴⁴⁷

Nûr sûresinin 4. âyetinde zina konusuyla ilgili bir diğer mesele ele alınmaktadır. Namuslu kadınlara zina isnat ederek dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurulması emredilmekte ve şahitliklerinin kabul edilmemesi (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا) istenmektedir. Şahitliklerin askıya alınış süresi ve hangi konuları kapsayacağı konusunda fakihler arasında ihtilaf söz konusudur. Tövbe etseler de *iftira konusunda* şahitlikleri kabul edilmeceği, *bunun dışında* şahitliklerinin kabul edileceği söylendiği gibi tövbe etmeleri durumunda *tüm konularda* şahitliklerinin geçerli olacağı yönünde de görüş ileri sürülmüştür.⁴⁴⁸ Müfessirimiz şahitliklerin düşürülmesi meselesini psikolojik yönü bakımından da önemli olarak değerlendirmiş, iffetli bir kadına yapılacak bir iftira sonucu şahitliklerin yok sayılmasında *dilin hükmünün* (şahitliğinin) ölene kadar düşürülmesinin, *maddi* (seksen sopa) cezası için bir *tamamlayıcı* olarak değerlendirmidir. Bu kişilerin ölene kadar *şahitliklerine itibar edilmemesi* psikolojik bakımdan acı verecek, her ne kadar iftira için söz konusu olan maddi ceza zina cezasından miktar olarak az olsa da bu manevi ceza etki bakımından çok daha ağır olacaktır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ eş-Şinkitî, *Edvâü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, VI, 94.

⁴⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3478.

⁴⁴⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, VI, 398.

⁴⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3479.

Bu kategorideki diğer bir âyet (en-Nûr 24/33), iffetli bir hayat sürmek isteyen cariyelerin dünya menfaati uğruna fuhuşa zorlanması konusundadır. Âyet sarih bir şekilde bu davranışı (وَلَا تُكْرِهُوا) yasaklamaktadır. Âyetin tefsirinde zinaya zorlanan cariyelerle ilgili rivayetler nakledilmiştir.⁴⁵⁰ İçki yasağında olduğu gibi zinanın yasaklanması sürecinde de bir tedricilik olduğunu söyleyen âlimler bunun, iki aşamalı olduğunu, cariyelerin zinaya zorlanmalarına dair yasaklamanın ilk aşama olduğunu söylemektedir. Zina, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren yasak olmasına rağmen *müeyyidesi* yaklaşık 2. yılda inen Nûr sûresi ile belirlenmiştir. Cariyelerin para karşılığı zinasını ifade eden “biğâ” (البِغَاءُ) ise hicretten bir yıl sonra bu âyetle yasaklanmıştır.

Âyetteki “إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا” ifadesi, bu kadınların iffetli olmak istememeleri hâlinde fuhuşa zorlamanın sakınca oluşturmayaacağı anlamına gelmemekte; bu fiili icra eden kölelerin aplebiyetle isteyeceği genel bir durum olması veya nüzul sebebinin iffetli olmak isteyen bir cariyeye ile ilgili olmasındandır. Ayrıca *iffetli olmak isterlerse* kaydı, İslâm'da *kişiyi zorla zinaya sürüklemek* ve *iffetli olmaya* engel olmanın *çirkefliliğini* ve *haramlığını* da ortaya koymakta, ayrıca *fuhuştan elde edilen paranın çirkinliğinin*⁴⁵¹ de bir açıklaması niteliğindedir.⁴⁵²

Müfessirimiz âyetin hukuki boyutu ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamış, nüzul sebebi ile ilgili rivayette geçen *para için zinaya zorlanan cariyelerin şikâyeti* meselesinden hareketle, *zorlama sonucu işlenen günahın sorumluluğu* meselesine değinmiştir. Burada günahın *zorlayana mı yoksa zorlanana mı* olacağını tartışmış, iki tarafın da günahkâr olduğunu belirtmekle beraber; *zorlanan* çaresiz cariyelerin rızalarının olmamasından ötürü Allah'ın kendilerine karşı merhametli olacağını, bağışlanmaya layık olduklarını söyleyerek, bu durumdaki kadınlara yardım edilmesi gerektiğini vurgular.⁴⁵³

C. ELMALILI'NIN AHLÂKÎ KONULARLA İLGİLİ NEHİLERİ YORUMU

⁴⁵⁰ et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, XVII, 291.

⁴⁵¹ Konuyla ilgili hadis-i şerifte: “Allah Resûlü köpek satışı ile fuhuştan elde edilen para ve kâhine verilen bahşişi yasaklamıştır”, bir diğer rivayette ise “Allah Resûlü cariyenin kazancını yasaklamıştır” buyurulmuştur (bk. Buhârî, “Büyû” 113, “İcâre” 20, “Talâk” 51, “Tıb” 51, “Libâs” 96; Müslim, “Musâkât” 40, 41; Ebû Dâvûd, “Büyû” 63; Tirmizî, “Büyû” 46, “Nikâh” 37, “Tıb” 23; Nesâî, “Büyû” 91, “Sayd” 30-32; el-Muvatta’ “Büyû” 68).

⁴⁵² İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XVIII, 225.

⁴⁵³ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3513.

Elmalılı'nın iyiliğin çerçevesi, şeytandan ve vesveselerinden sakınmak, sadakaları başa kakmamak ve gönül kırmamak gibi ahlâka dair âyetleri yorumlamasını bu başlık altında değerlendireceğiz. Takdir edilecektir ki buralardaki nehiyler, hukuki konularda olduğu gibi büyük çoğunlukla dünyada cezai bir sonuç doğurmayan yasaklamalardır.

Nisâ sûresinin 32. âyetinde yer alan “وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ” ifadesiyle, Allah'ın bazı kullarına diğerlerinden fazla olarak bağışladığı veya çalışıp gayret ederek elde ettikleri şeylerin temenni edilmesi yasaklanmıştır. Bu yasak hukuki bir anlam ifade etmekten çok eğitim, terbiye ve disiplin anlamında mecazî bir nehiydir.⁴⁵⁴ Hamdi Efendi'ye göre âyette yasaklanan temenninin kapsamı geniştir. Sadece kadın ve erkek arasında değil tüm insanlar içinde, *Allah'ın takdiri doğrultusunda gerçekleşen* para ve şöhret gibi birtakım üstünlüklerle de ilgilidir. Bunlar kıskançlık sebebi ve temenni konusu yapılmamalıdır. Aksi bir davranış Allah'ın hikmetine bir karşı geliş olacaktır. Kadın ve erkek durumlarına uygun olarak kendilerine verilen özelliklere rıza göstermeli, diğer cinsin özelliklerine tamah etmeden, Allah'ın lütfundan talep etme yolunu seçmelidir.⁴⁵⁵

Böyle temenniler haset, kin, düşmanlık, Allah'ın takdirine ve rızıkları taksimine rıza göstermeme, kaderdeki hikmete karşı gelme ve gereksiz ızdıraba yol açacaktır. Kuru bir temenni ile yetinilmemesi gerektiği gibi temenninin gayretle değil takdirle belirlenen şeyler konusunda olmaması gerekmektedir. Çünkü böyle bir temenni Yazır'a göre, boş bir şey olup; yaratılıştan bir kimsenin kabiliyet ve kazancının fazla, diğerinin eksik olması, Allah'ın vergisi ve iradesi sonucu olan ihsanının bir sonucudur. Bu çerçevede erkek ve kadın birbirlerinin paylarına temenni etmeyerek, kabiliyet ve yeteneklerine uygun çalışarak Allah'tan istemelidirler.⁴⁵⁶

Nisâ sûresinde (4/148) zulme uğrayanın dile getirip cevap vermesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını Allah'ın kerih göreceği ifade edilmiştir. Mecazî nehiylerden olan ve “sevmez, hoşlanmaz” anlamındaki “لَا يُحِبُّ” ifadesine dair klasik tefsirlerdeki açıklamalarda, kendisine gerekli ikramın yapılmadığı bir misafirin bunu açığa vurması gibi *haksızlığa uğrayanın bunu dile*

⁴⁵⁴ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 265.

⁴⁵⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 72.

⁴⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1347.

getirme hakkından bahsedilmektedir.⁴⁵⁷ Yazır, kötü fiil bir yana sözle bile olsa kötülüğün ifade edilmesini Allah'ın istemeyeceğini, bunun ilahi azabı gerektireceğini belirtir ve ilahi azaptaki hikmetin *Allah'ın kötülüğü sevmemesi* olduğuna söyler. Bu açıklaması onun âyetteki nehyi fikhî anlamda aldığını göstermektedir. Bu konudaki istisna ise zulme uğramakla sınırlıdır. Bu durumda kişinin feryat etmesi, zalime karşı sesini yükseltmesi, beddua edip kötülüklerinden bahsetmesi bir sakınca oluşturmamaktadır.⁴⁵⁸

En'âm sûresinin 120. âyetinde, açığıyla gizlisiyle günahın tümünün terk edilmesi istenmiştir. Elmalılı Hamdi âyetle terk edilmesine (ذُرُوا) dikkat çekilen zâhir ve bâtın kavramlarına açıklık getirmiş, *zâhirin* günahın aleni olarak yapılanı; *bâtının* gizli ya da açık yapılan ve kötülüğü bilinen bir fiilin yapılması olduğunu söyler. Gizli günahın da iki çeşit olduğunu söyleyen Elmalılı, bunları gizli yapılan kötü fiil ve fenalık vasfı kapalı olup açıktan yapılsa da zararı gizli olan günah olarak açıklar. Günahı da uzuvlarla yapılan ve kalpte olan şeklinde ayırarak ilkinde hırsızlık ve zina, ikincisine inançsızlık ve haset örneklerini verir. Âyet tüm bunlardan sakındırarak açıktan veya gizli yapılmasının ceza gerektireceğini anlatmaktadır.⁴⁵⁹ Hamdi Efendi bu âyetin haram konusunda *küllî bir temel* olduğu görüşündedir. Bâtın kavramında şüpheli şeylerden kaçınmaya da işaret edilmektedir. Bu yasaklar içinde insanın kavrayamayacağı sadece dinin açıklaması ile bilinebilecek gizli ve batınî fenalıklar olabilir. Şeriat şüpheli şeylerden kaçınma,⁴⁶⁰ şüpheli durumlardan uzak seçenekleri seçme⁴⁶¹ ve kati şer'î açıklamalara ve ilmi kaynaklara dayanmayı tavsiye etmektedir. Tam bir sakınma ancak bu şekilde mümkün olabilecektir.⁴⁶²

A'râf sûresinde (7/31) sarih nehy ifadesiyle israf etmek yasaklanmıştır. Âyetle mescitte ziynetinizi takının emri de yer almakta, ibadetlerde avret yerlerini örtecek kıyafet giyilmesi

⁴⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 327.

⁴⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1506.

⁴⁵⁹ Zâhir ve bâtın konusunda en isabetli görüş kanaatimizce müfessir Ebû Hayyân'a aittir. Ebû Hayyân, klasik tefsirlerdeki *açık ve gizli günahla* ilgili anlam sınırlamalarının geçerli bir dayanağı olmadığını, âyetle istisnasız günahların tümünün kastedildiği görüşündedir (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, IV, 214).

⁴⁶⁰ Buhârî, *"Büyu"*, 2; *"İman"*, 39; Müslim, *"Müsâkât"*, 107; Ebû Dâvud, *"Büyu"*, 3.

⁴⁶¹ Hadisin metni:

"ذَغْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ ، وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيَّةٌ"

⁴⁶² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2040.

istenmektedir. Klasik tefsirlerde müşriklerin günah işledikleri kıyafetlerle Kâbe'yi tavaf etmeyerek, bu ibadeti çıplak icra etmelerinden ve hac günlerinde sözde dini bir kaygıyla ihramlıyken yağlı yiyeceklerden kaçınıp açlıklarını giderecek bir miktarla yetinmelerinden söz edilmektedir. Müşriklerin bu davranışları özel sebep olmakla birlikte âyetin, genel olarak israfa sapmamak kaydıyla yeme ve içmenin helâl olduğuna işaret ettiğinden de bahsedilmiştir.⁴⁶³ Yazır, elbisenin zinet olduğu ve avret yerlerinin örtülmesinin her zaman farz olduğunu belirtmiş, haramı helâl, helâli haram yapma, yeme içme ve süs eşyalarında aşırılığa gitmemenin israf olduğuna dikkat çekmiştir. Yeme ve içme konusundaki aşırılıkla ilgili değerlendirmesinde, tıp ilminin korunma ve tedavi şeklinde genel olarak ikiye ayrıldığını, sağlığı korumayla ilgili kısmın bu cümlede özetlendiğini söyleyerek, bu tavsiyenin tıp ilminin yarısını özetlendiğini söyler.⁴⁶⁴

İnkârcıların Allah'a cahilce sövmelerine sebep olmamak için inkârcıların taptıklarına karşı küfür ifadeleri kullanmak yasaklanmıştır.⁴⁶⁵ Klasik tefsirlerde bu yasakla Hz. Peygamber'in (s.a.) *kendi ana-babasına sövene lânet etmesi* hadisiyle birlikte değerlendirilmiştir. Bir insanın ana-babasına lânet edildiğinde muhatabın karşılık vererek sövmesiyle buna sebep olacağı nakledilmiştir. Katâde'den nakledilen diğer bir rivayette ise kimi müslümanların putlara sövmelerinin, putperestlerin Allah'a bilgisizce sövmelerine yol açtığı için âyet inmiştir.⁴⁶⁶ Yazır, klasik tefsirlerdeki hadislerle temas etmeden, âyette açıklanan yasağı fikhî ve toplumsal duyarlılık yönünden değerlendirmiştir. İnkârcıların kendi zanlarınca kutsal saydıklarına sövmek, öfke ve bilgisizlikle karşılık vermelerine yol açacaktır. Fikhî bakımdan da bu yönde kullanılacak lafızlar küfür lafızları olmaktadır. Toplumsal duyarlılık bakımından bâtil olsa da bir milletin kutsallarına sövülmemelidir. Çünkü âyetin devamında *"Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik"* ifadesinde açıklandığı gibi toplumlar zaman içinde bazı uygulamalarını güzel ve doğru kabul

⁴⁶³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, IV, 292.

⁴⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2153. Elmalılı'nın israf ve sağlıkla ilgili bu değerlendirmeleri için bk. el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 11; Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, III, 224.

⁴⁶⁵ Âyetin metin ve meâli:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak Rablerinedir. O, yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir. (el-En'âm 6/108)

⁴⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VI, 132.

etmeye başlamakta ve bunların heyecanlı savunucuları hâline dönüşmektedirler.⁴⁶⁷

Tevbe sûresinde (9/23) müslümanlara, küfrü imana tercih etmeleri durumunda babalarını ve kardeşlerini dost edinmeleri yasaklanmıştır. Bu nehiy mecazî olup eğitim ve disiplin anlamındadır. Yazır yasağı açıklarken yabancılar bir tarafa, öz baba ve öz kardeşler de olsa, küfrü imana tercih edenlerin dost, sırdaş ve veli edinilemeyeceklerini; müslümanlar üzerinde bunların velayet haklarının kabul edilmesinin emirlerine uyularak küfre hizmet edilmesine zemin hazırlayacağını vurgular. Bu ise âyetle zalimlerden olunmasına yol açmakta, Allah'ın böylelerine hidayet nasip etmeyeceği uyarısı yapılmaktadır. Cessâs'ın bu âyetin münafıkların müşriklerle olan dostluklarını çekinmeden devam ettirmeleri konusundaki yanlışlarını düzeltmeyi hedeflediğine dair görüşünü nakleden Elmalılı, mü'minlerin bundan dolayı uyarıldığını ve böyle bir davranış sebebiyle cezayla karşı karşıya gelebileceklerini söyler.⁴⁶⁸ Bununla beraber insani ilişkiler çerçevesinde kâfir de olsalar ebeveyne iyilik ve güzel sohbetin sürdürülmesi gerekmektedir.⁴⁶⁹ Yazır'ın açıklamaları, nehyi eğitim ve disiplin anlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Bu âyetle anlam birliği olan diğer bir âyetle (el-Mücadele 58/22) “لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ *(Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri Yahudt kendi soysopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin)*” buyurularak, bir uyarıda bulunmaktadır. Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap edilerek, mü'minlere Allah'a ve resûlüne düşmanlık ettiği bilinen birine yakınlık ve sevgi göstermenin imanla çelişkili bir durum olacağı, bundan vazgeçilmesi gerektiğinin bildirilmesi istenmektedir. Nefiy ifade eden “لَا تَجِدُ” ifadesi bu şekilde davranan bir insan topluluğunun bulunmaması gerektiğini anlatmaktadır.⁴⁷⁰ Elmalılı, böyle bir tavrın *küfre sevgi göstermekle mahiyet olarak aynı* değerlendirir. Allah ve Resûlü'ne düşmanlık küfrün en ileri şeklidir ve küfre sevgi ile iman bir arada bulunamaz. Bunun tek istisnası Mümtehine sûresinde (60/8) belirtilen, mü'minlerle din konusunda savaşmamış ve onları

⁴⁶⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2023.

⁴⁶⁸ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 278.

⁴⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2488.

⁴⁷⁰ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVIII, 58.

yurtlarından çıkarmamış olanlara iyilik edilmesi ve kendilerine adâletli davranılmasıdır.⁴⁷¹

Ahzâb sûresi âyet 32’de Peygamber eşlerine, peygamberlerin en hayırlısının hanımları, bütün mü’minlerin anneleri oldukları ve diğer kadınlar gibi olmadıkları hatırlatılarak, kendilerine bir soru soran veya talepte bulunan erkeklerle olan konuşmalarında yumuşak ve gevşek olmamaları (فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ) istenmiştir. Yazır âyette, yumuşak bir eda ile konuşmak, yılışık biçimde cevap vermek konularında bir sakındırma olduğunu, kalbinde hastalık olan, kötülüğe yüz tutmuş kimselerin kötü bir beklenti içine girmelerine yol açılabileceği uyarısında bulunduğu söyler.⁴⁷² Bir sonraki âyette (33/33) Câhiliye dönemi kadınları gibi açılmama (وَلَا تَبْرُجْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ) konusunda bir uyarı gelmektedir.⁴⁷³ Elmalılı, bu âyetin tesettürün yanında yabancı erkeklere hiç görünmeden perde arkasından konuşmayı da (حَدَرُ) vacip kıldığı görüşündedir. Müslüman kadınlara tesettür vacip (en-Nûr 24/31) ancak erkeklerle perde veya bir örtü arkasından konuşmak müstehaptır. Bu yönde bir emir Hamdi Efendi’ye göre müslüman kadınlar için güçlük doğuracaktır.⁴⁷⁴

Hucurât sûresinin ilk iki âyetinde Hz. Peygamber’e (s.a.) saygıya yönelik müslümanların dikkati çekilmiştir. İlk âyette mü’minler, Allah ve Elçisinin önüne geçmeme (لَا تُقَدِّمُوا) konusunda uyarılmışlardır. Elmalılı âyetin anlamını klasik tefsirlerde geçtiği gibi Allah ve Resulünün önüne geçilmemesi, bir başkasının onun önüne geçirilmemesi; hiçbir şeyi, hiçbir emri asla öne sürmemeleri; emir ve hükümlerinin gözetilmeden kestirip atılmaması, *Kitap ve Sünnet ahkâmının gözardı edilerek acele ve baskı ile bir işe kalkışılmaması* şeklinde açıklar.⁴⁷⁵ Bundan sonraki âyetlerin yalnız Hz. Peygamberle ilgili gelmiş olması bunu desteklemekte; onun hep Allah’ın huzurunda olduğu, önüne geçmenin Allah’ın huzurunda bir cüretkârlık olacağını

⁴⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4805. Ayrıca bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXIX, 305.

⁴⁷² a.e., VI, 3890.

⁴⁷³ Müfessir İbn Cerîr et-Taberî buradaki تَبْرُجْ kelimesinin kendini beğenerek ve çalımla yürümek anlamında (التَّبَحُّرُ) olduğuna dair bir görüşe de yer verir (bk. et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XIX, 97).

⁴⁷⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3891.

⁴⁷⁵ Elmalılı’nın bu yorumu için bk. el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XXVI, 134.

göstermekte ve Hz. Peygamber’le ilgili bir protokole işaret edilmektedir.⁴⁷⁶ Hucurât sûresinin ikinci âyetinde ise bu defa *sözlü olarak* ileri gidilmesi yasaklanmıştır.⁴⁷⁷ Konuşmada ileri gitmek Hamdi Efendi’ye göre müslümanların Hz. Peygamber’in ses sınırını aşmayacak şekilde ve kendisiyle akranmışçasına konuşmalarını ifade etmekte; bir önceki âyette Hz. Peygamber’in (s.a.) önünde *ileri gitmek*, burada ise aynı seviyede olmak yasaklanmaktadır.⁴⁷⁸

Sûrenin 11. âyetinde⁴⁷⁹ mü’min kadın ve erkeklerin birbirlerini alaya almaları, karalamaları ve kötü lakaplarla çağırmaları yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde bunlar duyan kişiyi üzen, rencide eden ve razı olmayacağı türden lakaplar olarak açıklanmıştır.⁴⁸⁰ Bir önceki âyette takva ile emrolunan mü’minlerin, bunu bozabilecek câhilce davranışlardan sakınmakla sorumlu tutulduklarını söyleyen Elmalılı, âyetin İslâm’ın birçok kavimlere yayılacağına işaret ettiği görüşündedir.⁴⁸¹

Fahreddin er-Râzî’ye göre *bir topluluk diğer topluluğu alaya almasın* denmesi (لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ), kibirlenmeye dair yasağa işaret etmek içindir, çünkü kibirlenmek çoğunlukla topluluk önünde gerçekleşir. Kibirli kişi yalnız olduklarında mütevazı davrandığı bir kişiye topluluk önünde zorbalıkla muamelede bulunmaktadır.⁴⁸² Müfessir Ebüssuûd Efendi ise alaya almanın çoğunlukla

⁴⁷⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4449.

⁴⁷⁷ Âyetin meâli: Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.

⁴⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4451.

⁴⁷⁹ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْقُسُوفُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

⁴⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 577.

⁴⁸¹ Müellifin bu düşüncesi, âyetteki (قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ) ifadesinden olmalıdır. Ancak müfessirlere göre bu ifade *bir kimse diğer bir kimseyi alaya almasın* şeklinde tekil anlam ifade etmekte, çoğul ifade (قَوْمٌ) ise pek çok kavme işaret etmeyip, alaya alınmaya sebep olan konunun yayılarak çok daha geniş bir kitleye ulaşma ihtimalinden kaynaklanmaktadır (Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîr*, VIII, 161). Araplar arasında Câhiliye döneminde *kabileler arasında* var olan alaya almaları dikkat çekmek için *bir topluluk diğer bir topluluğu* (قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ) şeklinde ifade edildiği de ifade edilmiştir (İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXVI, 247).

⁴⁸² er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXVIII, 132.

topluluk önünde olmasından dolayı kavim kelimesinin tercih edildiği görüşündedir.⁴⁸³

Yazır alay etmenin (سُخْرِيَّةٌ) hakaret, hor görmek, gülünecek şekilde ayıp ve kusura işaret etmek, yapıp söylediklerini hikâye, işaret veya imâ ile söylemek, kusur veya yüzüne gülmek olduğunu söyler.⁴⁸⁴ Müfessir Fahreddin er-Râzî'den mü'min kardeşine layık olduğu önemi vermeme, gerekli saygıyı göstermeme ve sosyal statüsüne uygun davranmamanın da bu kapsamda olduğunu nakleder.⁴⁸⁵ Elmalılı kavim ve kadın kelimelerinin nekre olarak kullanılmasının yasağın kapsayıcılığını ve alaya almanın tahrip edici boyutunu ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁸⁶

Âyette vurgulanan diğer bir konu *kendinizi ayıplamayın* (وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ) vurgusudur. Elmalılı klasik tefsirlerde geçen mü'minlerin tek bir nefis gibi olmalarının, bir mü'mini ayıplayanın kendi nefisini ayıplayacağına işaret ettiği şeklindeki görüşü nakleder.⁴⁸⁷ İkinci bir tefsir şekli ise ayıplanacak şeyi yapanın kendini ayıplamasıdır.⁴⁸⁸ Hamdi Efendi, ilk anlamın samimiyet ifade ettiğini, ikinci anlamın ise şeref ve izzet-i nefis bakımından güzel bir anlam olduğunu söyler. Lâkaplarla atışmak ve ağız dalaşına girmek de âyetin sakındırdıkları arasındadır. Yazır lakâbların övme veya yerme anlamı içeren isimler olduğunu, "nebz" (نَبْز) ifadesinin ise örfte kötü lâkap *takmak* için kullanılmasından dolayı, aslında sadece kötü lâkap takmanın yasaklandığının altını çizer. Künye koymaksa güzel bir sünnettir ve Hz. Ömer'in (r.a.) künyelerin yaygınlaştırılmasını tavsiye etmiştir. Mü'mini gücendirecek ve ayıplayacak lâkaplarla çağırmanın *fasıklık* olduğunun açıklandığı âyette bunun kötü bir nâm olduğu uyarısında bulunulmuştur. Bir mü'minin bunu ne kendine, ne de kardeşlerine uygun görmemesi, itaat yerine isyanı yerleştirerek zulmetmemesi, imandan sonra fışk adını takınarak kendini azapla karşı karşıya bırakmaması gerektiğini söyleyen

⁴⁸³ Ebüssuûd, *Tefsîru ebi's-Suûd*, VIII, 121.

⁴⁸⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, s. 293; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4468.

⁴⁸⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 131.

⁴⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4469.

⁴⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 577.

⁴⁸⁸ Bu görüşler için bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 132.

Elmalılı'nın bu ifadeleri nehyi fikhî anlamında değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸⁹

Hucûrat sûresinin 12. âyetinde *zan, karşılıklı kusur ve mahremiyetlerin araştırılması ve gıybet* dair nehiyler sıralanmıştır.⁴⁹⁰ Kaçınmak anlamına gelen “إِجْتَنَبْ” fiilinin emir sigası nehiy ifade etmekte, ağır bir günah olduğuna dikkat çekilerek zannın birçoğu, casusluk ve gıybet yasaklanmaktadır. Âyetteki hitabın *tenfir* (uzaklaştırma ve azarlama) hitabı olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁹¹ Hamdi Efendi lügavî açıklamalarda bulunarak, “*ism*” (إِثْمٌ) kelimesindeki *yapıldığında cezayı gerektirecek bir günah* anlamına dikkat çekmekte, nehiylerin fikhî anlamda olduğunu ve bunları haram olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. İhtimale dayalı bir yargıda bulunma olmasından dolayı zanda doğrunun ıskalanması veya iftira ihtimali bulunmakta, bu ise vebal getirmektedir. Elmalılı âyette sadece bazı zanların günah olduğundan bahsedildiğini (إِنَّ (بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) dolayısıyla, haram söz konusu olmayan vacip ve mübah olan zanlar olduğunu söyleyerek bunları geniş bir şekilde ele almıştır. Kati olmayan konularda zanni delile dayanarak amel edilebilmektedir.⁴⁹² Haram olan zan, açık bir sebebi ve doğru bir işareti olmayan bir konudaki zandır. Tanınmayan bir kişi hakkında iyi zan vacip olmasa da kötü zanda bulunmak da caiz olmamaktadır. Fasık kimselerle ilgili kötü zan beslemek ise bu haram hükmünün dışındadır.

Casusluk, zannın gizlice tahkikatını yapmak, zan beslenen bir konuda delil ve işaret bulmaya çalışarak mü'minlerin eksiklerini araştırmak da yasaklanmaktadır. Hamdi Efendi burada Allah'ın müslümanların ayıplarını araştıranların ayıbını takip edeceği ve nihayet onu evinin içinde bile olsa rüsvay edeceğine dair tehdit içerikli hadis-i şerife⁴⁹³ ve klasik tefsirlerde yer almayan Hz. Ömer'le (r.a.) ilgili bir rivâyete yer vermektedir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4471.

⁴⁹⁰ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

⁴⁹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 249.

⁴⁹² Buhârî, “*Tevhid*”, 15, 35; Müslim, “*Tevbe*”, 1; “*Zikir*”, 2, 19; Tirmîzî, “*Zühd*”, 51; “*Daavât*”, 131; İbn Mâce, “*Edep*”, 58; Dârimî, “*Rikâk*”, 22; Müsned, II, 251, 315, 391, 413, 445, 480, 482, 516, 517, 524, 534, 539, III, 210, 277, 491, IV, 106.

⁴⁹³ Tirmîzî, “*Birr*”, 83; Ebû Dâvud, “*Edeb*”, 35,37.

⁴⁹⁴ Nakledildiğine göre Hz. Ömer (r.a.) bir gece Abdullah b. Mes'ud (r.a.) ile beraber Medine'de gece halkın

Gıybetle ilgili yasağı fikhî açıdan değerlendiren Elmalılı, din kardeşinin hoşlanmayacağı şeyi konuşmanın gıybet, o kimsede olmayan bir şeyin konuşulmasının ise iftira olacağını belirterek,⁴⁹⁵ Birgivi'nin *din ve dünya ayıplarının anılmasının* da bu kapsamda olduğuna dair görüşüne yer vermiştir. Gıybet olması için ilgili kişinin tanınması ve konuşmanın sövme şeklinde olması gerekmektedir. Kadîhân'ın *Fetâvâ'sından* alıntı yapan Yazır din kardeşinin günah ve kusurlarından endişe duyulmasından dolayı yapılan bir konuşmanın gıybet olmayacağını ve konuşmanın öfke ve sövme şeklinde olması gerektiğini ekler. Kötülüğün giderilmesi, fetva alınma zorunluluğu, şerden sakınma isteği ve "topal" gibi tarif etme zorunluluğundan kaynaklanan ifadeler kullanmak da gıybet sayılmaz.⁴⁹⁶ Âyette "Sizden biri ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi?" denmesi müellifimize göre gıybetin aklî ve dinî ölçülerde çirkinliğini ve kötülüğünü tasvir emektedir.⁴⁹⁷

Haşr sûresinin 19. âyetinde mü'minlere "وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ" buyurularak, "Allah'ı unutmalarından dolayı, onlara kendilerini unutturduğu fasıklara benzememeleri" konusunda uyarıda bulunulmuştur. Klasik tefsirlerde bunların inkârcılar oldukları ve Allah'ı terk ederek O'na karşı vurdumduymazlık içinde olmalarından ötürü "Allah'ı unutmuş" gibi değerlendirildikleri açıklanmaktadır.⁴⁹⁸ Bu *unutmanın*, kıyamet gününde karşılaşılabilecek korkunç

---

durumunu kontrol amaçlı yürürlerken, bir evden şarkı sesi duymuş, derhal duvarı aşarak özel mülke girmiştir. Burada şarap içip, şarkı söyleyen bir kadın ve ev sahibi ihtiyar bir adamla karşılaşmış ve kendini tutamayarak adamın üzerine saldırıp "Ecelini bekleyen bir ihtiyarın bu durumu kadar daha çirkin bir şey görmedim" demiştir. Ev sahibi ise büyük bir cüretle Hz. Ömer'e sadedinde bulunduğumuz âyetteki "tecessüs yapmayın"; "Evlere ön kapılarından girin" (el-Bakara 2/189) ve "Başka evlere selam vermedikçe girmeyin" (en-Nûr 24/27) âyetlerindeki emirleri çiğnediğini Hz. Ömer'in yüzüne karşı söylemiştir. Hz. Ömer pişmanlık duymuş ve geri çekilmiştir. Elmalılı'nın naklettiği bu rivayet farklı varyantlarıyla beraber sened bakımından zayıf ve Hz. Ömer'in hayatına ve ahlâkına yakışmayacak uydurma bir kıssadır (bk. Ebü's-Şeyh el-Esbehânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, et-Tevbih ve't-tenbih (nşr. Ebü'l-Eşbah Hasan b. Emin), Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, Cize 1408/1987, s. 136).

⁴⁹⁵ Tirmîzi, "Birr", 23; Dârimî, "Rikâk", 6; Muvatta, "Kelâm", 10; Müsned, II, 384, 386.

⁴⁹⁶ Elmalılı'nın naklettiği bu rivayetler oldukça zayıf olarak değerlendirilmiştir. Mesela "Her kim hayâ örtüsünü atarsa, artık onun gıybeti yoktur." (bk. el-Beyhakî, *el-Câmiu li şuabi'l-İman*, XII, 162) hadisinin senedi zayıf ve meçhul kişiler içerdiği belirtilmiştir. Diğer rivayette de Hz. Peygamber'in (s.a.) "Gıybet, zinadan daha kötüdür." buyurduğu, "Nasıl olur?" diye sorulduğunda: "Adam zina eder sonra tevbe eder. Allah mağfiret buyurur, gıybet eden ise gıybet edilen affetmedikçe, mağfiret olunmaz." şeklinde cevapladığı rivayet edilir. Râvisi yalancı (kezzâb) olarak itham edilmiş bir kişi olan bu rivayet de zayıftır (bk. es-Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed, *Mevzuâtü's-Sagânî* (nşr. Necm Abdurrahman Halef, Dâru'l-Me'mun li't-Turas, Kahire 1985, s. 59).

⁴⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4476.

⁴⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, V, 291.

durumlardan dolayı olacağı da ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Hamdi Yazır, âyetle *Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara, kendilerini unutturduğu kimselerin* Allah'tan korkmadıklarını, hukukunu gözardı ettiklerini ve O'ndan yardım talep etmediklerinin anlatıldığını söyleyerek, ruhun varlığını inkâr ettiklerini için materyalistler de bu çerçevede değerlendirir. Bunlar kendilerini unutmuş, şuursuz kişilerdir. Şuursa fitrî bir konudur ve bu konudaki bir aymazlık kişiyi yozlaşmaya götürecektir.⁵⁰⁰

Hucurât sûresinde (49/17) bazı bedevilere müslümanlıklarını bir lütuf gibi hatırlatarak Hz. Peygamber'in (s.a.) başına kakmaktan vazgeçmeleri uyarısında bulunulmuştur. İncelediğimiz klasik tefsirlerde âyetteki nehiyle ilgili bir açıklamada bulunulmamakta, sadece bedevilerle ilgili olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁰¹ Hz. Peygamber'in bu kimselere iman etmelerinin faydasının kendilerine döneceğini ve imana erdirilmelerinden dolayı Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğunu hatırlatması ve bunların artık minnet etmeyi bırakmaları istenmektedir.⁵⁰² Yazır'a göre, âyetle minnetle ilgili uyarıyı (لَا تَمْنُوا), “*tam tersine eğer doğru kimselerseniz sizi imana erdirmesinden dolayı Allah size lütufta bulunmuş oluyor*” ifadesinin takip etmesi, buna devam etmelerinin bu ağır ilahi hitapla karşı karşıya gelerek İslam nimetinden mahrum olmalarına yol açacaktır. Müellifimiz bundan âyetin önce âyetlerin tefsirinde Esedîler'in ganimetle ilgili beklentileri konusuna değindiği için bu konuya bir daha dönmemiştir.⁵⁰³ Âyetin irşad ve eğitim anlamında olduğuna dair açıklamamıza karşılık, Elmalılı'nın nehyi mecazî tehdit anlamında yorumladığı görülüyor.

Ahlâki tavsiyelerle ilgili nehiy âyetlerinden biri de (el-Mücâdele 58/9) mü'minlerin başbaşa gizli konuşmalarının günah, haddi aşma, zulüm ve peygambere isyan konularında olmaması gerektiğine dairdir. Mü'minlere yönelik irşat anlamında mecazî bir nehiy olduğunu belirttiğimiz bu âyetle ilgili klasik tefsirlerde münafıkların bazı davranışlarından söz edilmiştir. Bunların yukarıda bahsedilen günah, haddi aşma, zulüm ve peygambere isyan konularında konuştukları

⁴⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 84.

⁵⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4866.

⁵⁰¹ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XXI, 398.

⁵⁰² Bunların bölgelerindeki kıtlıktan dolayı kalabalık bir şekilde Medine'ye gelen Esedîler olduğu, *çatışmaya girmeden Müslüman olmalarını* minnet olarak ileri sürüp, sadakalarla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.) talepte bulundukları nakledilir (bk. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVI, 263).

⁵⁰³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4486.

gibi müslümanları üzmemek için de savaştakilerin mağlup oldukları veya yakınlarının öldüğünü ima ettikleri nakledilmektedir. Dolayısıyla mü'minlere hitap edilerek " فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ" (Günah, düşmanlık ve isyanı konuşmayın)" denmesi, münafıklara yönelik bir iğnelemedir.⁵⁰⁴ Yazır gizli konuşmaların hayırla ilgili konularda olması gerektiğini söyledikten sonra âyetteki yasağı açıklarken "Üç kişi bir arada bulunduğunuz zaman, insanlara karışınca kadar ikiniz diğerini bırakıp fısıldaşmayın. Çünkü bu durum onu üzer."⁵⁰⁵ şeklindeki rivayete işaret ederek, günlük hayatta üçüncü bir kişinin yanında farklı bir dille konuşulmasını ulemanın bu doğrultuda değerlendirdiğini hatırlatır ve karşı tarafta üzüme söz konusu olduğunda yasaktan söz edileceğini söyler.⁵⁰⁶

D. NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRDE DİKKATE DEĞER KİŞİSEL DEĞERLENDİRMELERİ

Elmalılı, eserinde büyük oranda klasik tefsirlerden alıntılar yapmış olmakla birlikte, her müfessir için geçerli olan, yaşadığı çağ ve kendisini kuşatan şartların etkisiyle klasik tefsirlerin ötesinde bazı açıklamalara da yer vermiştir. Kimi zaman sayfalarca süren bu geniş açıklamaları, döneminin dine muhalif ideolojik ve oryantalist saldırılarına karşı İslâm inancının tam ve doğru anlatılması endişesine dayanmaktadır. Müellifimiz, fıkıh ve kelâm ilmiyle ilgili birikiminin bir sonucu olarak, bu mevzularla ilgili âyetleri de geniş bir şekilde açıklamıştır.

Bakara sûresinin 42. âyetindeki İsrailoğulları'na yönelik hakkın batılla karıştırılması ve bile gizlenmesi ile ilgili yasakları açıklarken, Kur'an'ın tercümesi, tefsiri ve diğer ilmî mevzularda İslâmî tutum ve ilmî sorumluluğun belirlenmesi konusunda bu âyetin *yeterli bir kıstas* oluşturabileceğini, Farsça veya Türkçe Kur'an tanımlamalarından kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Kur'an Kur'an olarak, tercüme tercüme olarak, tefsir ve te'vil de o şekilde ifade edilmelidir.⁵⁰⁷

Yazır, "Dinde zorlama yoktur" âyetini (el-Bakara 2/256) yorumlarken, cihadın çerçevesini çizmiş ve amaçlananın insanların zorlanmaması ilkesini benimseyen İslâm dini önündeki engellerin kaldırılarak bu dinin hâkim kılınması ve din düşmanlarının yok edilmesi olduğuna

⁵⁰⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 234.

⁵⁰⁵ Buhârî, "İsti'zân", 45, 47; Tirmîzi, "Edep", 59; İbn Mâce, "Edep", 50; Müsned, II, 9, IV, 17.

⁵⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4790.

⁵⁰⁷ *a.e.*, I, 336.

dikkat çekmiştir. Kâfir ve zalimlerin tecavüzlerine engel olunması yanı sıra, barış ve müsamaha dini olma niteliğindeki İslâm, farklı milliyetleri bir arada tutan tek büyük devlettir. İslam aynı zamanda barış garantörü; orta yolu benimsemesi ve peygamberler arasında ayırım yapmamasıyla da birleştiren bir bağ ve dinlerin hedeflediği terakki noktasını temsil etmektedir.⁵⁰⁸ Cihadın terk edilmesi insanlık için baskılara ve büyük karışıklıklara yol açacaktır.⁵⁰⁹

Müfessir Hamdi Yazır, Hz. Peygamber'in (s.a.) hak üzere olduğu, kendisine Kur'ân-ı Kerim'in indirildiğini ve bu konuda içinde bir darlık hissetmemesini açıklayan âyette (el-A'râf 7/2) anlatılan *darlık* konusunu geniş bir şekilde açıklamıştır. Âyette söz konusu edilen darlık sebebi *yalanlayanların yalanlaması veya yalanlamalarına sebep olan Kur'an'ın yüceliği ve büyüklüğü* ile ilgiliyken,⁵¹⁰ Yazır Yaratılışın başlangıcı, insana yapılan teklif, yüklenen sorumluluğun sırrı, ahiretle ilgili haller, mucizeler, Allah'ın görülmesi gibi çok sayıda muhtemel anlama işaret etmiştir.⁵¹¹

Elmalılı, çocuk düşürmenin de müşriklerin kız çocuklarının açlık korkusuyla öldürülmesi kapsamında bir cinayet olarak değerlendirmiş, "*Günahın açığını da gizlisini de bırakın.*" âyetinde geçen (el-En'âm 6/120) *günahı* bazı müfessirlerin, genel anlamda tefsir etmelerini âyetin genel akışı ve rivayetlerin delaletinden dolayı tasvip etmemiştir.⁵¹²

Hamdi Efendi ayrılığa düşülmemesi, Allah'ın ipine sınıksız sarılma ve parçalanıp ayrılmama uyarılarından bahseden Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetiyle ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Hac ibadetinin farz oluşunu ve parçalanıp ayrılmama yaşağını, sebep ve maksatlar bakımından desteklemektedir. Müellifimize göre bu âyette ferdiyetçiliğe karşı birliğin önemi açıklanmaktadır. Bireyci davranış biçimi tek başına imanın korunmasında yeterli olamayabilmekte, birey *tek başına* maruz kalacağı baskılarda, her şeyini kaybetmekle karşı karşıya kalabilecektir. Çağındaki dine yönelik ideolojik saldırgan tüm yaklaşımlara rağmen Elmalılı dinin, bu dünyada toplum inşa etmesinin insanlık için çok önemli bir kazanım olduğunu

---

⁵⁰⁸ Elmalılı bu görüşlerine yakın bir ifadeyi Saff sûresinde de (61/9) dile getirmiş; Hz. İsâ'nın peygamberliğinin, Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdelemekten ibaret olduğunu, İslâm'ın bütün dinlere üstün geleceğinin bu âyette vaat edildiğini söylemiştir. (bk. *a.e.*, VII, 4937.)

⁵⁰⁹ *a.e.*, II, 864.

⁵¹⁰ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, VIII, 229.

⁵¹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2122.

⁵¹² *a.e.*, III, 2095.

vurgulamıştır.

Fiili anlık gelişmelerde, ilmî deliller tehlikelerin savulması noktasında yetersiz kalabilir. Hz. İsa yalanlandığında, muhataplar delillere itibar etmemişler bunun üzerine, çevresindekilere Allah yolunda kimlerin kendisine yardımcı olacağını (Âl-i İmrân 3/52) sormuştur. Elmalılı'nın âyetle ilgili bir diğer tespiti ise müslümanların, fiillerini bir bütün hâlinde tek kelimedede birleştirip söz ve fiil birliğine ulaşmadıkça gerçek takvaya kavuşamayacaklarıdır.⁵¹³

Yazır zina suçunun müeyyidesinin tatbiki ve ceza şekli ile ilgili (en-Nûr 24/2) de önemli değerlendirmelerde bulunmuş; âyeti suçlu, adalet sistemi, ekonomik ve sosyal meseleler bakımından yorumlamıştır. Âyette sunulan çözümü oldukça isabetli olarak gören Elmalılı, sopa cezasının karmaşık olmaktan uzak olduğunu ve halk önünde icra edildiğinden dolayı yanlış ve aşırı uygulamalara mahal verilmesinin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca sopa cezası uygulamada ifrat ve tefritten uzaktır. Hapislerdeki yükü hafifletmesiyle de bu ceza iş gücü kaybına engel olarak ekonomik, sosyal ve adlî boyutta işlevsel bir çözüm sunmaktadır.⁵¹⁴ Bu değerlendirmelerinin, Batılılaşmanın sıkıntılı bir döneminde yapılması da dikkat çekicidir.

Müşrik kadın ve erkeklerle evlenilmesine dair yasağı (el-Bakara 2/221) ele alırken müşrik kavramını zahiri ve hakiki olarak ikiye ayırdığı görülen Elmalılı zahiri olanların putperestler; hakiki olanların yahudi ve hristiyanlar olarak açıklamaktadır. Müşrik kadının âyette, mü'min kadına karşılık olarak zikredilmesinde bu kavramla *tüm bir kâfir grubunun* kastedildiği anlaşılmaktadır. Kitap ehli olsun putperest müşrik olsun, mü'min olmayan kâfir kadınlarla bir müslüman erkeğin evlenmesi yasak olduğu gibi müslüman kadın için de aynı şey geçerlidir.⁵¹⁵

Dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar ve fal okları ile kismet aranmasının haram kılındığını (el-Mâide 5/3) kaydeden Yazır'a göre, bu dikili taşlar putlardan farklı olarak günümüzde âbide şeklinde tanımlanan, saygı için dikilmiş birtakım dikili taşları da kapsar. Buna ek olarak günümüzde yönetici veya devlet büyüklerinin ziyaretlerinde kesilen kurbanlar da haram niteliği kazanabilir. Bundan kaçınmanın yolu bu kurbanların Allah rızası, yolcuya ikram ve fakirlere sadaka *niyetiyle* kesilmesidir.⁵¹⁶

---

⁵¹³ a.e., II, 1153.

⁵¹⁴ a.e., V, 3473.

⁵¹⁵ a.e., II, 774.

⁵¹⁶ a.e., III, 1566.

Ekonomik konularla ilgili âyetlere yönelik de geniş değerlendirmelerde bulunan Yazır, haksız kazanç mevzuundaki Bakara sûresinin 188. âyetini klasik tefsirlere göre oldukça geniş bir şekilde ele almış, mal edinme yolları ve malın haram niteliği kazanması meselelerini açıklamıştır.⁵¹⁷ Faizin sosyal boyutuyla ilgili olumsuz sonuçlara çok geniş bir şekilde değinilen Elmalılı, alternatif malî bir yapı oluşturulması zorunluluğuna dikkat çekmiş, karz-ı hasen kurumunun canlandırılmasını önermiştir.⁵¹⁸ Dönemi ile ilgili gözlemlerini de naklederek, ekonomik sistemin faize dayalı bir yapıya sahip olmasının kişisel çabalarla faizden kaçınmayı imkânsız derecede zorlaştırdığından bahsetmiştir. Elmalılı buna ek olarak müslümanların görevlerini unuttuklarından, uygulama sahasında sosyal güçlerini yitirdilerinden, kararsızlık ve bocalama içinde olduklarından söz etmiştir. Toplumda faizin kabul görmesi ise mücadele azminde olanların işlerini daha da zorlaştırmıştır.⁵¹⁹

Nisâ sûresinin 29. âyetindeki “*Kendinizi öldürmeyin*” ifadesinde intihar anlamı olmasının âyetin siyak ve sibakı bakımından ilgisiz bularak; kendini sıkıntıya sokarak ezmek, haksızlıkla müslümanların birbirlerini mallarını ele geçirmesi, karşılıklı rıza sağlanmayan ticaret veya karaborsacılıkla insanları öldürerek yok etmek şeklinde yorumlamada bulunmuş, bunu siyaka daha uygun olarak değerlendirmiştir. Ancak ölüm cezasına sebep olacak cinayet işleyerek kendini tehlikeye atmak da âyetin mazmunundan anlaşılabilir.⁵²⁰

Elmalılı Nisa sûresinin 105. âyetini yorumlarken hukukî bazı konulara dikkat çekmiştir. Hüküm vermede adalet, şahitliğe dayalı bilgi ile olabilecektir. Hâkimin vardığı karar bir kanaat niteliğinde olduğu için bir “zan” olmaktadır. Dolayısı ile görünür delillerden hareket etmek çok daha önem arz etmekte, günümüzdeki bilirkişilik sistemi önemli hâle gelmektedir.⁵²¹

Yahudi din bilginlerine yapılan kutsal kitabı açıklama ve içeriğini insanlardan gizlememe uyarısı (Âl-i İmrân 3/187) bazı müslümanlar için de geçerlidir. Yine menfaat beklentisi veya tehditlere boyun eğerek âlimlerin câhil ve ahlâksızların talepleri doğrultusunda çözüm

---

⁵¹⁷ a.e., I, 678.

⁵¹⁸ a.e., II, 956.

⁵¹⁹ a.e., II, 971.

⁵²⁰ a.e., II, 1344.

⁵²¹ a.e., III, 1457.

üretmeleri de Elmalılı'ya göre bu kapsamdadır.⁵²²

Haram kılınmış açık gizli çirkin işlerin (el-A'râf 7/33) aşırı fenalıklar, fuhuş ve ahlâka aykırı her türlü fiil olduğunu açıklayan Hamdi Efendi, *batana* (بَطْنًا) ifadesini klasik müfessirlerin gizli zina tefsirinden⁵²³ farklı yorumlamıştır. Ona göre gizli olan çirkin iş, nikâhlanılması caiz olmayan kadınla nikâhlanmak veya bâin talaktan sonra nikâhı yenilemeyerek karı koca muamelesine devam etmektir.⁵²⁴

Elmalılı, Nisâ sûresinin 32. âyetinde “وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ” ifadesindeki, Allah'ın bazı kullarına diğerlerinden fazladan bağışladığı veya çalışıp gayret ederek elde ettikleri şeyleri temenni etmeyi, sadece erkek kadın noktasında değil, tüm insanlar bakımından değerlendirmiştir. Para, şöhret gibi birtakım konular kıskançlık sebebi ve temenni konusu yapılmamalıdır. Bunlar, Allah'ın tedbiri ve hikmeti gereği oluşmuştur. Kulların kendilerine takdir edilmeyeni dilemeleri esasen Allah'ın hikmetine bir başkaldırıdır ve insanda haset, kin, düşmanlık ve gereksiz ızdıraplara yol açabilir. Gayretten uzak, kuru temennileri *boş temenniler* olarak niteleyen Elmalılı, temennilerin *gayretle ulaşılabilecek konularda* olması gerektiğini, *kadın ve erkeğin birbirlerinin paylarını temenni etmelerine benzer* durumlardan kaçınılmasına ve kabiliyet ve yetenekler doğrultusunda çalışılması zorunluluğuna dikkat çeker.⁵²⁵

Nisâ sûresinin 5. âyetinde akıl ve din bakımından noksan olmaları durumunda zarara uğramalarına mahal vermemek için yetimlere mallarının teslim edilmesini yasaklayan âyetin tefsirinde, böyle bir hareketi ahmaklık olarak nitelemiş ve ekonomik olarak malın hayati önemini vurgulamıştır. Konu kamu haklarıyla da bağlantılı olup, kamuya ait veya özel malların idaresinde akli zayıf kimselerin yetkilendirilmesi bu âyetle yasaklanmaktadır.⁵²⁶

Elmalılı, Bakara sûresinin 104. âyetinde müslümanların “*Râ'inâ (bizi gözet)*” dememelerine yönelik gelen yasaklamayı Hz. Peygamber (s.a.) ve ümmeti arasındaki sosyal

---

⁵²² a.e., II, 1253.

⁵²³ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, X, 163.

⁵²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2155.

⁵²⁵ a.e., II, 1347.

⁵²⁶ a.e., II, 1292.

ilişkileri düzenleyen bir protokol mesabesinde görür. Âyette râ'a kelimesi yerine nazâret (نظارت) kelimesinin ikame edilmesinde, siyasi bir anlam olduğu kanısında olan Elmalılı'ya göre bu âyette müslümanların idareci, lider veya devlet başkanı olmaksızın yaşayamayacaklarına dair bir işaret vardır.⁵²⁷

Elmalılı, Batı değer ve yargılarının hızla benimsendiği ve Borçlar Kanunu gibi daha birçok Batı kaynaklı kanunların yapıldığı bir dönemde yukarıda bahsettiğimiz faizle ilgili değerlendirmeleri yapmış, her bir fert için faizden sakınmanın bir görev olduğunu söylemiştir. Ayrıca faiz işlemlerinin tamamen kaldırılmasının da *sosyal bir farz* olduğunu korkusuzca ve açık yüreklilikle ifade ederek, karz-ı hasen kurumunun canlandırılması alternatifini topluma hatırlatmıştır. Nûr sûresinin ikinci âyetinde açıklanan cezanın tatbikinde acıma duygusuna kapılmamak gerektiğine dair buyruğu değerlendirirken de cezanın sosyal, psikolojik ve devlete sağlayacağı ekonomik olumlu yönlerinden geniş bir şekilde söz etmiştir. Bu değerlendirmelerinin de, Batılılaşmanın sıkıntılı bir döneminde yapılması yine dikkat çekicidir.

Hamdi Efendi'nin tüm bu yorumları onun ilmi bakımdan yetkinliğine ek olarak karakter olarak da cesur bir İslâm âlimi olduğunun bir delilidir. Tefsirdeki geniş ufku, müslümanların sıkıntılarına karşı duyarlılığı; İslâm'ın pratikte uygulanabilir oluşuna dair güçlü inancı ve çözüm üretme azim ve endişesi yorumlarında görülebilmektedir.

---

⁵²⁷ a.e., I, 455.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD KUTUB'UN TEFSİRİ FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN'DA NEHİY

Seyyid Kutub'un tefsirinde nehiy âyetlerinin tefsirinin nasıl yapıldığı konusuna girmeden önce bu tefsirin ortaya çıkış ve oluşum süreci, yazılış amacı, metodu, kaynakları, sonraki zamanlar için önemi ve maruz kaldığı tenkitlere kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tefsir tarihi bir ilim olarak bu açıdan önemlidir. Zira yorumu ortaya çıkaran şartlar bilinmeden yorumun niteliğini hakıyla tartışmak ve doğru sonuçlara ulaşmak kolay olmayacaktır.

Kutub tarafından yazılış gayesine ve tarzına uygun olarak "Fî Zilâli'l Kur'ân" diye adlandırılan tefsirin başlangıcının bir makale dizisi olduğunu hatırlamak gerekir.¹ Kitap bir bakıma 1951 yılında *el-Müslimûn* adlı fikir dergisinde Fî Zilâli'l Kur'ân isimli köşe yazılarıyla başlamış, Bakara sûresinin 103. âyetine ulaşıldığında Seyyid Kutub bu yazıların tefrika edilen yazılar şeklinde değil de bir kitap formunda ortaya çıkarılmasının daha faydalı olacağına karar vermiştir. Ardından iki ayda bir yayımlanacak toplam otuz cüz hacminde bir eser olacağı duyurusu yapılmıştır. Yazar 1952'de başlayan bu neşriyatla tefsirin birinci bölümünün ortaya çıktığı 1954 Ocak ayına kadar 16. cüze yani Tâ Hâ sûresinin sonuna ulaşmıştır. Aynı yıl tutuklanan Kutub ağır hapis hane şartları ve işkence sebebiyle yazmayı bırakmış, on beş yıllık hapis cezasının onanmasına kadar bir şey yazamamıştır. Kutub, infaz kurumu kuralları gereği yazması yasak olmasına rağmen cezası onandıktan sonra kitabını yazmaya tekrar başlamış, Vakıflar Bakanlığı'nın yazıları denetlemesi şartıyla başlayan bu süreçte 1950'lerin sonunda 1960 yılına az bir zaman kala tefsirin birinci baskısı tamamlanmıştır.²

Uzun süreli hapis sürecinde Kutub'ta; hedefler ve hareket yöntemi gibi konularda yeni açılımlar olmuş, 1960'tan itibaren Fî Zilâl bu doğrultuda yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. Kur'an'ın cihat, davet ve eylem konuları üzerinde yoğunlaşan Kutub'un bu çabaları idam

---

¹ Kutub'un Kur'an'la ilgili çalışmaları daha önceye dayanmaktadır. İlk Kur'an'a yönelişi Kur'an'daki edebî sanatsal güzellikleri çalışması şeklinde başlamıştır. 1939 yılında bir dergide yayınladığı *et-Tasvîru'l fenniyu fi'l-Kur'âni'l kerim* isimli makalesini, iki senelik bir çalışmayla kitap hâline getirmiş (Kahire 1945) ve ayrıca *Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân* (Kahire 1947) isimli kitabını yazmıştır (bk. el-Hâlidî, Salah Abdulfettah, *el-Menhecû'l-harekî fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru Ammar, Amman 2000, s. 14). Sonraki aşamada ise Kur'an'ı "fikrî, Kur'an merkezli ıslah ve sosyal adalet" açısından tefsir etmiş bu fikirlerini 1949 yılında *el-Adâletü'l-ictimâiyye fi'l-İslâm* isimli kitabında toplamıştır (bk. a.e., s. 21). Mısır'da İhvân-ı Müslimîn mensuplarının baskı ve hapis cezaları almalarından sonra, olanlar karşısında halkın tepkisizliği ve İslâm'a davetten dolayı uğranılan haksızlıklar Kutub'da büyük bir değişim meydana getirdi. Bu düşüncelerle Kur'an tefsirine yönelen Kutub son metodu olan tefsirde "Hareket Metodu" nu geliştirdi. Tefsirinin son üç cildini bu metotla kaleme aldı (bk. a.e., s. 29).

² Kutub, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye yayınevi ile Kur'an'ın baştan sonu tefsirini yapmak üzere anlaşıyordu. Hapis sürecinde kitap yazma yasağından dolayı yayıncı uğradığı zarardan dolayı hükümet aleyhine yüklü bir tazminat davası açmış, hükümet tazminat cezalarını ödemektense Kutub'un yazmaya devam etmesine izin vermiştir (bk. el-Hâlidî, Salah Abdulfettah, *Tâ'rîfe'd dârisîn bi menâhici'l müfessirîn*, Dâru'l Kalem, Şam 2008, s. 603).

edileceği 1966 yılında Hicr sûresiyle son bulmuştur. Elden geçirdiği bu yeni kısımla ilk baskının Hicr sûresinden itibaren kısmı alınarak eser tekrar basılmıştır.

Yöntem konusunda Kutub'daki değişimden sonra, kendisini Kur'an'ın nuruna ulaşma noktasında oyalayabileceği endişesiyle gaybî konulara, dil, fıkıh ve kelam tartışmalarına girmeden ana kaynağa inerek sahâbenin Kur'an'dan anladığını ortaya koymaya; İsrâiliyat, kıssacı rivayetler ve ihtilafî konulardan uzak durmaya çalışmıştır.³ Tefsirinde İbn Kesîr, İbn Cerîr et-Taberî, Kurtubî, Zemahşerî, Cessâs, İbnu'l-Â'rabî, Âlûsî, Reşid Rıza ve İzzet Derveze'nin eserlerinden faydalanmıştır. Kutub, sûre eksenli ve ana konularını belirlemek için sûreyi defalarca ve bazen günlerce okuyup, ana konu ve alt konuları belirlediği, tefsire ancak bundan sonra yönelmektedir. Zaten tefsire getirdiği en önemli yeniliklerden birisi budur. Klasik tefsirlere müracaatı nüzul sebebi, fikhî bir meselenin açıklanması, tefsir ile ilgili bir rivayete yer vermek veya rivayetler arası tercih konusunda oluyordu. Bu ise kendisinin tefsirlerden etkilenmemek için gösterdiği çabanın bir sonucudur.⁴ Kur'an'da nesih olmadığı ve ahâd haberin itikadî konularda kaynak olamayacağı görüşünde olan Kutub dolayısıyla Hz. Peygamber'e (s.a.) sihir yapıldığını kabul etmez.⁵

Bazen farklı anlamlara gelebilecek ifadeler yer vermesi kendisinin tenkit edilmesine yol açmıştır. *"Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirendir. Bunların her biri belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, işleri düzenler, âyetleri de açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanabilirsiniz."* (er-Ra'd 13/2) âyetini yorumlarken kullandığı *"Bu, harikalar yaratan sanat fırçasının müthiş dokunuşlarından bir diğeridir"*⁶ ifadesi bunlardan biridir.⁷ Ancak bu eleştiriler tefsirin yazılış gayesini ve hedef kitlesini tam anlamamaktan kaynaklanıyor olsa gerektir.

Kutub, çağdaş dönem müfessirlerinin yazdıklarına ilgi duymuş bu çerçevede Muhammed Abduh'un görüşleri üzerinde de fikir yürütmüştür. Abduh'un (ö. 1905) Ebrehe ordusunu taşlarla

³ el-Hâlidî, Salah Abdulfettah, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, Dâru Ammâr, Amman 1421/2000, s. 317.

⁴ el-Hâlidî, *Tâ'rîfû'd dârisîn bi menâhici'l müfessirîn*, s. 615.

⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 4008.

⁶ a.e., IV, 2044.

⁷ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, 304. Ahmed Muhammed Cemâl de Kutub'un *"Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kur'âni-l-kerîm"* isimli kitabıyla ilgili eleştirilerde bulunmuştur (bk. *"Maa'l-müfessirîn ve'l-küttâb"*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî bi Mısır ts, s. 50-64).

helâk eden kuşların, bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sivrisinek veya sinekler şeklinde anlaşılabilceğine dair te'viline katılmayarak⁸ helâk sürecinin bilinen, alışlagelen bir şekilde olmamış olabileceğini, Allah'ın yeryüzündeki sünnetinin insanların bildiği ve alışageldikleri şekillerle kısıtlı olmadığını vurgulamıştır.⁹ Seyyid Kutub, başta terimlerin anlaşılması olmak üzere Mevdûdî'nin (ö. 1979) fikirlerinden etkilenmiştir.¹⁰ Hint alt kıtasında İslâm karşıtı bir anlayışın idareyi ele geçirmesi ve diğer ağır şartlar Mevdûdî'de klasik müfessirlerden farklı bir Kur'an ve tefsir anlayışına yol açmıştır.¹¹ Ona göre Kur'an, İslâm hareketinin el kitabı konumundadır dolayısıyla, *anayasadan yönetmeliklere kadar* Kur'an ve sahih sünnete göre düzenlemeler yapılmalıdır. Kur'an'ın mucizeliği lafızla sınırlı olmayıp evrensel mesajının da mucizevi bir yönü vardır. Asırlarca devam eden *mucizeliğin lafızlara has görülmesi* anlayışı, onun *mesajın da evrensel olduğu* görüşüyle değişmiş, Kutub onun bu anlayışını benimseyerek tefsirinin pek çok yerinde bu konuyu vurgulamıştır.¹²

Bazı radikal gruplar, Kutub'un *egemenliğin Allah'a ait olduğu*, bütün beşerî otoritenin Allah'ın egemeliğinden kaynaklandığı; beşerî cemiyetlerde, İslâm ve câhiliye, İslâm ve putperest hayat tarzları arasında orta yol olmadığına dair görüşlerini aşırı bir yorumla çarpıtmıştır. İhtilalci cenahtan beslenen bu yanıltıcı görüşler, Mısır'ı bir Câhiliyye toplumu kabul etmekte, iyi bir Müslümanın hicret, sahte müslümanları tekfir ve cihatla Mısır'ın yeniden İslâmlaştırılmasını sağlaması gerektiğini söylemektedir.¹³ Kutub'un câhiliye ve hâkimiyet kavramlarının sınırlarını tam olarak çizememesi geleceğe dönük bir sorun oluşturmuş, kastetmediği ve razı olmayacağı şekilde görüşleri çarpıtılmıştır.¹⁴

⁸ Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme*, el-Cem'iyetü'l-Hayriyyetü'l-İslâmiyye, Kahire 1341, s. 158.

⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3977.

¹⁰ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, 152.

¹¹ Birışık, Abdülhamit, "Ebü'l-Alâ Mevdûdî'nin Kur'ân Yorumunu Şekillendiren Temel Dinamikler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, sy. 2, 2011, s. 3.

¹² Birışık, "Ebü'l-Alâ Mevdûdî'nin Kur'ân Yorumunu Şekillendiren Temel Dinamikler", s. 9-10.

¹³ Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası* (trc. İ. Safa Üstün), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 103.

¹⁴ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, s. 280.

Kutub için tefsirde edebî tefsir ekolünün önemli bir temsilcisi dendiği gibi,¹⁵ içtimaî tefsir ekolü anlayışıyla Kur'an'ı tefsir ettiği de ifade edilmiştir.¹⁶ Tefsirin başında yer alan sayfaların dikkatli bir gözle incelenmesi eserini nasıl bir hâlet-i ruhiye ile ve niçin yazdığını göstermesi bakımından yeterli olacaktır. Ayrıca o, hiçbir zaman teknik anlamda bir tefsir yazdığı iddiasında olmamıştır. Tefsiri İslâm kültürü, fıkıh usûlü benzeri İslâmî ilimlerin ayrıntılarından bahseden bir tefsir olmaktan öte, İslâm toplumu için yazılı pratik bir rehber olarak tarif edilmiştir.¹⁷

I. SEYYİD KUTUB'UN NEHİY ÂYETLERİNDE ODAKLANDIĞI BAZI KAVRAMLAR

Seyyid Kutub'un âyetleri ele alışını incelendiğinde farklı sûrelerde de olsa aynı mazmundaki âyetlere ortak kavramsal bir bakışla yaklaştığı görülür. Örneğin birçok âyeti şirk ana kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Bu bakımdan anlam birliği özelliği gösteren âyetleri bu kavram altında ele almaya çalışacağız. Kutub, farklı sûrelerde de olsa aynı anlamdaki nehiy âyetlerini ele alırken konu birliğine, âyetler arası bağlantılara sık sık başvurmakta, bazı âyetleri çok geniş bir şekilde ele almaktadır. Tezimizin konusuna giren nehiy âyetleri çerçevesinde bunlardan bazılarını ele alarak onun yorum biçimini daha belirgin hale getirmek istiyoruz.

A. ŞİRK

Bu âyetlerde ana hatlarıyla şirk koşmanın kabul edilemez bir davranış olması, pek çok şirk çeşidi olduğu, şirkin asla bağışlanmayacağı, güç ve yetkide ortak koşmanın bir şirk olarak değerlendirilerek haram kılınması ele alınmaktadır. Ehl-i kitabın teslis inancı ve İsa Mesih'in Allah'ın oğlu olduğuna dair inançlarının reddi ve müşriklerle ilişkilerle ilgili konular bu çerçevede ele alınmaktadır.

Kutub'a göre şirkin birçok çeşidi vardır, müşrikler de farklı şekillerde önümüze çıkabilmektedir. İtikadi anlamda şirk olduğu gibi, ibadetler ve hayata dair kanuni düzenlemeler konusunda şirk söz konusudur.¹⁸ Firavun, *"Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki*

¹⁵ Şerîf, Muhammed İbrahim, *İtticâhâtü't-tecdîd fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm fi Mısır, Dâru't-Türâs, Kâhire* 1982, s. 569.

¹⁶ Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya 1997, s. 193.

¹⁷ el-Hâlidî, Salah Abdülfettah, *Medhal ilâ Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru Ammar, Amman 2000, s. 226.

¹⁸ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, Dâru's-Şurûk, Kahire 2004, II, 1063.

Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım. Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" (el-Kasas 28/38) sözünde rubûbiyet, hâkimiyet, koruma ve kavmi üzerinde otorite anlamlarını anlatmak istemiş ve bunları ulûhiyetin birer yansıması olarak görüp ulûhiyet iddiasında bulunmuştur. Yoksa Firavun'un kâinata, kâinat kanunlarına hâkimiyet kurduğu şeklinde bir iddiası olmayıp ilahlığı, rablığı ve hâkimiyeti halkına karşıdır. Rubûbiyet, ulûhiyetle ilgili bir olgu ve bunun bir yansıması olup, ulûhiyete tâbi bir sıfattır. Dolayısıyla Seyyid Kutub'da rubûbiyete göre daha genel bir anlam ifade eder.¹⁹ Kutub, şirkle ilgili âyetlerin tefsirini bu düşünce çerçevesinde yapmıştır. Hasan el-Bennâ'nın suikast sonucu öldürülmesi ile yerine geçen Hasan el-Hudaybî Kutub'un bu görüşlerini adını anmadan eleştirmiştir. Ona göre gerek ulûhiyet ve gerekse rubûbiyet kavramlarını klasik müfessirler siyaka göre tefsir etmişlerdir. Bu kavramlar tek bir anlamla sınırlandırılmaz. Seyyid Kutub veya Mevdûdî'nin yorumları, tabi olunmaması ve üzerine hüküm inşa edilmemesi gereken delilsiz soyut sözlerden ibarettir.²⁰

Bakara sûresinde (2/22) Allah'ın nimetleri hatırlatılarak Allah'a ortak koşulması yasaklanmıştır. Klasik tefsirlerde âyette hitabın tüm müşriklere, Ehl-i kitaba veya dinden dönmemeleri anlamında müslümanlara yapıldığına dair görüşlere yer verilir.²¹ Kutub, şirk ve İslâm'ın ortak bir noktada buluşmasının mümkün olamayacağını söyleyerek, İslâm'ın emirleri ve hususiyetleri ile *mutlak tevhid* olduğunu vurgulamıştır.²² Irk, milliyet ve vatan rab yerine konulamaz. İnsanları taş ve mitolojik türlü rablerden kurtaran İslâm'ın, bunların yerini başka bir takım şeylerin doldurmasına razı olamayacağını söyleyen Kutub, milliyetçilikle memleket sevgisini de bu kapsamda görür ve bunların *rab yerine konmasını* şirk olarak değerlendirir.²³ Tevhid inancının korunması şirkin yasaklanmasının esas nedenidir. Şirkin farklı formları olduğunu söyleyen Kutub Allah'tan başkasına umut bağlama, O'ndan başkasından çekinme ve fayda veya zarar geleceğine inanmayı bu çerçevede saymaktadır. Düşüncesinde oldukça önemli bir yere sahip olan şirk konusunun önemini Kutub bir hadis naklederek açıklamaya çalışır. Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.) şirki karanlık gecede, kara ve pürüzsüz bir kaya üzerinde yürüyen bir

¹⁹ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, s. 164.

²⁰ el-Hudaybî, Hasan, *Duât lâ kudât*, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 1977, s. 33.

²¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 106.

²² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 412.

²³ a.e., IV, 1891.

karıncasının ayak sesine benzetmektedir.²⁴ Öyle ki günlük hayatta *şu köpek olmasaydı dün gece evimize hırsız girerdi* türünden, *sebebi müsebbib* gibi gösteren söz kalıpları bile onun düşünce sisteminde dikkat edilmeden kullanıldığında şirk olarak değerlendirilebilir.²⁵

Enfâl sûresindeki (8/27) Allah’a, Peygamber’e ve emanetlere ihanet edilmemesi ile ilgili yasağı yorumlarken Kutub klasik tefsirlerdeki açıklamalara değinmeyerek, buradaki ihaneti şirk olarak kabul etmiştir. İslâm’ın öncelikli olarak ele aldığı mesele Allah’ın birliği ve peygamberinin bildirdiklerine uymaktır. Tarihi süreçte insanlık Allah’ın varlığını inkârdan ziyade sahte tanrılar üretmeye yönelmiştir. Dolayî âyette dile getirilen ihânet, *Allah’ın hâkimiyeti ve otoritesi konusunda şirk koşmak* olduğu için öncelikle Allah’ın ilahlığına ve birliğine çağrıda bulunulmuştur.²⁶

Kutub, Nisâ sûresinin 171. âyetindeki Ehl-i kitaba yönelik *dinde aşırılığa gitmekten ve Allah’ın üç unsurdan oluştuğunu söylemekten* vazgeçmeleri konusundaki nehiyleri ele alırken Hristiyanlıktaki teslis inancını anlatmada yaşadıkları sıkıntılara dikkat çekmiştir.²⁷ Kilisenin konuyla ilgili açıklamalarının zaman içinde değiştiğini, toplumu yatıştırmak için farklı görüşlere yönelmişler, *Baba* ile *Oğul* arasındaki bağı başta *sevgi* ile açıklarken, sonraları *üç esastan ibaret tek ilâh* yorumunu geliştirmişlerdir. Onlara göre bunlar Allah’ın farklı durumlardaki sıfatlarıydı. Ancak muğlaklığı gideremeyince meselenin *gaybi bir konu olduğunu* ve *teslîsin göklerle yeri örten perde kalkmadıkça* anlaşılamayacağını söylemişlerdir.

Temel olarak âyetteki nehyin Allah’ın benzerlikten ve şirkten uzak olduğunu anlattığını söyleyen müellif, İsa’nın (a.s.) babasız doğuşu konusunda hristiyanlarda var olan kafa karışıklığına dikkat çekmektedir.²⁸ Doğumun *alışlagelen biçimde olmaması* ve *sünnetullahın* anlaşılamaması

²⁴ et-Taberânî, Ebi’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-evsat* (nşr. Ebû Mu’âz Târik b. Avadullah b. Muhammed- Ebû’l-Fadl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), I-X, Dâru’l-Harameyn, Kahire 1415/1995, IV, 10.

²⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 48.

²⁶ *a.e.*, II, 1498.

²⁷ Âyetin metni (en-Nisâ 4/171):

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْثَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْثَمٍ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمَّا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

²⁸ Kutub Tevbe sûresinin 30. âyetini açıklarken bu meseleyi etraflıca ele almıştır. Reşid Rıza’nın Menâr tefsirinden geniş naklillerde bulunarak, Uzeyir ve İsa’ya (a.s.) Allah’ın oğlu demeleri ve Trinite konularına

ve kavranamaması konusunda sıkıntı vardır. Evrende olaylar insanların alışageldikleri şekilde gelişmemekte, kâinatın işleyiş kanunları Allah'ın tüm kanunlarını içermemektedir. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddiasının abes olup, Hz. İsa'nın da Hz. Âdem'in (r.anhüm) de yaratılması birer mucizedir ve iki yaratılıştaki da şaşılacak bir durum yoktur. Konuyla ilgili Kur'an'ın açıklamasını Hz. İsa'yı tanrılaştıran efsanelere kıyasla daha basit, net, nefsanilik ve putperestlikten kalıntılarından uzak olarak değerlendiren Kutub, insan aklı ve evrendeki yasaların Allah'ın tek olduğuna şahitlik ettiğini, süreklilik unsuru olarak evlat sahibi ve kalıcı olma çabasının Allah için söz konusu olmadığını vurgular. İnsanın Allah'a bağlılığı kulluğa, Yaratıcının kullarla olan bağı ise *gözetme ve koruma* temeline dayanır.²⁹

Kutub, Bakara sûresinin 221. âyetinde dikkat çekilen müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla, müşrik erkeklerin müslüman kadınlarla evlenmesine dair yasağı değerlendirirken, yasağın Medine'de söz konusu olmasını, Mekke'deki sosyal çevrenin yeni ve pratik bir sosyal düzen kurulabilecek özelliklere sahip olmaması ile açıklamıştır. Sosyal şartlarda değişim için zaman gerekirken, Mekke'de, ilk dönemlerde müşriklerden tam bir ayrılığa şartlar izin vermemektedir. Medine'de yeni düzenin yerleşmesi ile müşrik kadınlarla yeni bir nikâh yapılması yasaklanmıştır.³⁰ İnanç alanındaki bağımsızlığı, sosyal alandaki bağımsızlık takip etmiştir. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunun Mâide sûresinin 5. âyetiyle Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenilmesine izin verildiği görüşünde olduğunu belirten Kutub, bu görüşe katılmayarak İbn Ömer'in (r.a.) *"Rabbinin İsa olduğunu söyleyen bir kadının şirkinden daha ağır bir şirk bilmem"* diyerek bunu haram olarak değerlendiren görüşünü benimser.³¹ İbn Ömer'den nakledilen bu rivayetin delil olamayacağı ifade edilmiştir.³²

---

değirmiştir (bk. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1639).

²⁹ a.e., II, 818.

³⁰ el-Bakara 2/221.

³¹ Kutub'un bu görüşünün kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Mâide sûresinin 5. âyeti, Hz. Peygamber (s.a.) dönemindeki Ehl-i kitap kadınları Uzeyir veya İsâ (a.s.) Allah'ın oğlu olduğu itikadına sahip olmalarına rağmen bunlarla evlenmeye izin vermiştir. Ayrıca uygulama da bunu desteklemektedir. Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenen sahâbe ve tâbiîn, bu kadınlarla evlenmeden önce Uzeyir veya İsâ'nın ilâhlığına inanıp inanmadıklarına dair kendilerini sorguladıkları şeklinde bir haber nakledilmemiştir. Bu kadınlar müşrik olarak değil kâfir olarak değerlendirilmektedir (bk. Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fî'l-mizân*, s. 302).

³² Kutub'dan önce Reşid Rıza (ö. 1935) İbn Ömer (r.a.) rivayetinin delil olamayacağını, bazı kişilerin Kur'an'a karşı bir delil ileri sürmek için bu rivayeti naklettiklerini söylemekte, bu sözün kendisinden nakledilen diğer bir rivayete ters düştüğünü belirtmektedir. İbn Ömer Ehl-i kitap kadınları ile evlenme konusundaki bir soruya, *"Kendilerine kitap verilenlerden ifetli kadınlarla evlenmek size helaldir"* (el-Mâide 5/5) ve

Müslüman bir kadının, Ehl-i kitaptan olan bir erkekle evlenmesinin çok farklı bir konu olduğuna dikkat çeken Seyyid Kutub, kadın ve çocuk açısından böyle bir evliliğin tehlikelerini geniş bir şekilde açıklamıştır. Pratikte de müslüman bir erkeğin mübah olan Ehl-i kitaptan bir kadınla evliliğinde de sıkıntılar olabileceğini, Hz. Ömer'in (r.a.) müslüman kadınlarla evliliğin zamanla ikinci plana atılması tehlikesinden dolayı Huzeyfe'nin yahudi bir kadınla evliliğine karşı çıktığını, modern dönemler için de böyle bir evliliğin menfi sonuçlara yol açabileceğini söyler. Çağımızın câhiliye toplumunda İslâm'a tam bir bağlılık olmamasından dolayı; yahudi, hristiyan veya inançsız bir kadınla yapılacak bir evlilik İslâm ile olan zayıf bağı tamamen yok edecektir.³³

Şirkin insanî ilişkilerde önemli bir ayırıcı unsur olduğuna dikkat çeken Kutub, bu açıklamayı birkaç âyetin tefsirinde vurgular. Tevbe sûresinin 23. âyetindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا أَبْنَاءَكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا إِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ” ifadesinde mü'minlere, küfrü imana tercih etmeleri durumunda babalarını ve kardeşlerini dost edinmeleri yasaklanmaktadır. Klasik tefsirlerde zulmü şirk olarak yorumlayan görüşe³⁴ katılan Kutub, tam imanın yanında, inancın da kişinin hayatında hâkim olması gerektiğini vurgular. Hayata imanın hâkim olması, dünya güzellikleri ve hazlarından müslümanın faydalanmasına engel oluşturmaz. Hayata inanç veya nesnenin egemen olması bir yol ayırımına sebep olur. Aile ferleri ve akrabaların küfrü imana tercihleri durumunda dostluk ilişkisinin sürdürülmesi imanla bağdaşmayacaktır ve böyle bir davranış şirk olarak değerlendirilecektir.³⁵ Tevbe sûresindeki (9/113) müşrikler için af dilenmesini yasaklayan âyet de inanç bağına dayanmayan ilişkiler konusunda İslâm'ın katı ve net emrinin diğer bir açıklamasıdır.³⁶ Soy, evlilik, ırk ve ülke birliği birleştirici unsurlar olarak kabul edilemeyeceği için böyle bir durumda yakın akraba olsalar da tüm ilişkiler kesilmelidir.³⁷ Hûd sûresinin 46. âyetini yorumlarken de Kutub farklı bir değerlendirmede bulunmaz. Hz. Nûh, kendisini dinlemeyerek

---

“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin” (el-Bakara 2/221) âyetleri ile cevap vermiştir (bk. Rızâ, Reşîd, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-hakîm el-müştehir bi ismi Tefsiri'l-Menâr*, I-XII, Dârü'l-Menar, Kahire 1947, VI, 194).

33 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 241.

34 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 19.

35 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1615.

36 Âyetin metni:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

37 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1721.

uzaklaşan oğluyla ilgili Allah'a müracaat ettiğinde de "قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ" ifadesi ile (Hûd 11/46) onun ailesinden olmadığı bildirilmiş, insanları bağlayan temel bağın inanç bağı olduğu açıklanmıştır.³⁸ Kutub'un değerlendirmelerinde görüldüğü gibi sarîh veya mecazî olsun bu konudaki âyetleri hukukî anlamıyla nehiy olarak yorumlamıştır.

B. HÂKİMİYET

Tefsirinden en çok vurguladığı konulardan olan hâkimiyete dair görüşünü Kutub, eserinin mukaddimesinde açıklamıştır. O, ulaştığı bu sonucu *Fî Zilâl* ile ilgili en önemli sonuçlardan biri olarak değerlendirmiştir. Buna göre bu dünyada düzenin sağlanması, huzur ve terakki, yanı sıra kâinatta geçerli yasalar ve hayatın fıtratı ile uyum ancak Allah'a dönüşle mümkündür. Allah'a dönüş ise hükümlerinin, metodunun ve kitabının hayatın tümüne uygulanması ve hâkimiyetin tekrar Allah'a verilmesiyle olacaktır.³⁹ Müellif birçok âyetin tefsirinde ve incelediğimiz nehiy âyetlerinde bu konudaki görüşünü tekrarlamaktadır.

Dinde zorlamanın olmadığını açıklayan Bakara sûresinin 256. âyetindeki bu ilkeyi geniş bir şekilde değerlendiren Kutub, cihat, mucize, Hristiyanlık'taki baskıcı uygulamalar ve hâkimiyet konularıyla bağlantılı bir şekilde ele almıştır.⁴⁰ Dinde *zorlama olmama* ilkesi ve cihad emri arasında bir tezatlık olmadığını belirten müfessir, cihadın güvenlik, İslâm'ın çağrısını yayma ve sistemini kurma hedeflerine dikkat çekmiştir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi çabasıyla zorlama unsuru arasında bir bağ olmadığını söyleyen Kutub, İslâm'ın öncelikle müslümanları yaşadıkları eziyetlerden kurtararak can, mal ve inanç güvenliklerini garanti altına almaya öncelik verdiğini söyler. İnanca saldırı hayata kastetmekten daha ağır (el-Bakara 2/217) bir suçtur.⁴¹ Bu ise, inancın

38 a.e., IV, 1880.

39 a.e., I, 15-16.

40 Âyetin metni:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

41 Âyetin metni ve meali:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفَرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.

hayattan daha önemli ve değerli konumunu göstermektedir. Canını ve malını savunma iznini elde eden müslüman, inancını savunma konusunda öncelikli hak sahibidir, ayrıca bu alanda saldırılara karşı koyması da dinî bir görevdir.⁴²

Hukuk normları oluşturarak insanları köleleştiren kişi, sosyal sınıf veya bir ulusun böyle bir yetkisi bulunmamakta, bu alanda yetki Allah’a ait bulunmaktadır. Zira insanlar Allah karşısında eşittir, iman ve ibadet sadece Allah içindir. Kula itaat konusunda sınır, Allah’ın hükümlerini uygulamakla görevli kişiye itaatla çizilidir. Yürütme konumundaki görevlinin, kanun koyma konusunda bir yetkisi bulunmamaktadır.⁴³

Kutub, inancın kavrama, anlama ve dinleme sonucu olan bir ikna olayı olduğunu da dikkat çekmiş, İslâm’ın düşünen akla, vicdana ve fıtrata seslenip, baskıya ve olağanüstü olaylara başvurmadığını söylemiştir.⁴⁴ Olağanüstü olaylar ve görüntüler *tam olarak kavranmadan ve akıl süzgecinden geçirilmeden* doğrudan bir imana yol açmakta, bu ise akıl ve idrak üstü olmaktadır.⁴⁵ Hz. Peygamber (s.a.), kendisinden önceki peygamberlere verilen olağanüstü olaylarla gönderilmemiş, her mucize talebinde muhataplar Kur’an’a yönlendirilmiştir.⁴⁶

Kutub, baskı ve zorlama ile ilgili hristiyan pratiğine de dikkat çekerek din ve mezhep

---

⁴² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 294.

⁴³ Seyyid Kutub hukuki ve siyasi özgürlük, dinin inancın ötesinde hayat nizamı olması gibi konularla ilgili Enfâl sûresinin girişinde, sûre ile ilgili bilgi verirken geniş açıklamalarda bulunmuştur (bk. Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, III, 1435).

⁴⁴ Kutub bu görüşünü ayın yarılması mucizesini ele alırken tekrarlar. Müşriklerin mucize istemeleriyle ilgili rivayetin, ayın yarılması mucizesiyle ilişkilendirilmesini “*Bizi, (Kureyş’in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymuştu*” (el-İsrâ 17/59) âyetinin mefhumuyla çatışacağını söylemektedir (bk. VI, 3427). Ancak meleklerin, Bedir Savaşı’nda kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vurmalarını (el-Enfâl 8/12) açıklarken, tevillerle anlamı zorlamamak gerektiğini söylemiş ve anlamı zahiri üzerine bırakmayı uygun görmüştür (III, 1486). Klasik tefsirlerde *meleklerin hazır bulundukları ancak savaşa katılmadıkları* görüşü zayıf olarak değerlendirilirken, *savaşa katılıp mü’minlere yardım ettiklerine* dair rivayetler daha çok kabul görmüştür (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 505). Menâr tefsirinde de bu âyet zorlama tevillerle yorumlanmıştır. Meleklerin savaşa katılmasının söz konusu olmadığı; mü’minlere sebat vermenin takviye, meleklerin boyunlara ve parmaklara vurması ise şeytan vesvesesi gibi meleklerin mü’minlerin kalbine ilhamı şeklinde yorumlanmıştır (bk. Rıza, *Tefsiru’l-Kur’ânî’l-hakîm*, IX, 614). Kutub, İsrâ ve Mi’rac olayını anlatırken de Mekkeliler’in ısrarlı taleplerine rağmen bu olayı Hz. Peygamber’in (s.a.), peygamberliğini destekleyen bir mucize olarak almadığını, çünkü İslâm davetinin olağanüstü olaylara dayanmadığını söylemiştir. Bu olay peygamberliği destekleyici birer unsur değil, Hz. Peygamber’in ikna olduğu bir gerçeği açıklamasıdır (bk. Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 2211).

⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 291.

⁴⁶ a.e., VI, 3427.

dayatmasının Batı'daki acı örneklerini hatırlatarak, Kur'an'ın dinde zorlama olmadığına dair ilkesinin insanı onurlandıran yönünü vurgulamıştır. Modern dönemlerde de zorba ideolojiler ve sosyal düzenler eli ile baskı unsurları devam etmekte devlet; propaganda araçları, kanunlar ve oldubittilerle dayattığı düşünce ve düzenlemelerini benimsetmeye çalışmaktadır. Bu âyette Seyyid Kutub'a göre, zorlama bir sınırlamaya olmaksızın tüm şekilleri ile varlık âleminden çıkarılmak istenmektedir.⁴⁷

Kutub, rubûbiyeti ilah olmanın bir özelliği ve gereği olarak ulûhiyetin zımında görmektedir. Hâkimiyet de rubûbiyetin kapsamı içindedir ve ilâh olması vasfı ile sadece Allah'a ait bir özelliktir. Şahıs, parti, kurul ya da bir topluluk bu konuda hak iddia edemez. Bunun aksi Allah ile çekişmeye bu ise açıkça dinden çıkmaya yol açacaktır.⁴⁸ İslâm yönetiminde dinde zorlama olmaması ilkesi, müslüman olmayan unsurlar dâhil tüm insanların özgürlük ve inançları garanti altına alır. Konuyla ilgili şöyle der:

وَعَلَى هَذِهِ الْقَاعِدَةِ يَقُومُ نِظَامُ أَخْلَاقِي نَظِيفٌ تُكْفَلُ فِيهِ الْحُرِّيَّةُ لِكُلِّ إِنْسَانٍ، حَتَّى لِمَنْ لَا يَعْتَنِقُ عَقِيدَةَ الْإِسْلَامِ،
وَتُصَانُ فِيهِ حُرْمَاتُ كُلِّ أَحَدٍ حَتَّى الَّذِينَ لَا يَعْتَنِقُونَ الْإِسْلَامَ، وَتُحْفَظُ فِيهِ حُقُوقُ كُلِّ مُوَاطِنٍ فِي الْوَطَنِ الْإِسْلَامِيِّ
أَيَّا كَانَتْ عَقِيدَتُهُ.

Bu esas üzerine, gayrı müslimler dâhil olmak üzere tüm insanların hürriyetini garanti alan temiz ahlakî bir sistem kurulur. Gayrı müslim unsurlar dâhil herkesin kutsalları koruma altında olur, inancı ne olursa olsun İslâm vatanında her vatandaşın hakları korunur.⁴⁹

Kutub evlenilmesi yasak olan kadınları açıklarken (en-Nisâ 4/23) âyeti hukukî ve siyasi bakımdan değerlendirmiştir. Öncelikle fıkîhî bakımdan evlenilmesi yasak olan kadınları klasik tefsirlerdeki gibi kategorik olarak ele alıp madde madde incelemiştir.⁵⁰ İslâm'ın yeni bir kanuni düzenle geldiğine vurguda bulunan Kutub, nikâhla ilgili yasaklamalarda, ister onaylama isterse ret şeklinde Câhiliye uygulamalarının, hiçbir şekilde referans alınmadığını, mevcut uygulamaların *yok hükmünde* kabul edildiğini vurgular. Câhiliyenin helâl ya da haramları, düzeltilmesi mümkün olmayan *yok hükmünde* uygulamalardır. Nikâh, yeme içme, giyim ve davranışlar gibi insan hayatının hiçbir alanı teşri alanının dışında bırakılmamış, sınıf veya bir zümrenin *otorite* paylaşmaya yeltenerek helâl ve haram belirlemeye çalışıp kanunlaştırmada bulunmasına izin

⁴⁷ a.e., I, 292.

⁴⁸ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l Kur'an fi'l-mîzân*, s. 172-173.

⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 295.

⁵⁰ a.e., I, 609. Ayrıca bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 31; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 25.

verilmemiştir.⁵¹

Bakara sûresinin 286. âyetini de Kutub'un bu çerçevede değerlendirdiği görülür. Ona göre, âyette geçen dua anlamındaki mecazî nehiyler “Öncekilere yüklenen ağır yükler...” (وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا) (رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ) ve “Güç yetirilemeyecek yükler...” (اضْرَأْ كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا) müslüman ümmetin omuzlarından kaldırılan insana kul olmaktır. Şahıs, sınıf veya bir ırka boyun eğmek şeklinde ortaya çıkan, kulun kula kanun koymasına yerine Allah’a itaat edilmeli, hayatın düzeni konusunda tek kaynak O kabul edilmelidir. Bu âyet Kutub’a göre insanlığı acınacak durumda bırakan zorba, mabet bekçisi, evham, hurafe, örf, hevâ ve şehvetlerden bir kurtuluş bildirisi niteliğindedir.⁵²

Kutub Mâide sûresinin 44. âyetinde de bu konuya dikkat çekmiştir.⁵³ Klasik tefsirlere göre âyetlerin az bir karşılık için değiştirilmemesi ilimle elde edilen maddi dünyalıktır.⁵⁴ Kutub âyetteki *insanlardan korkmayın* ifadesini açıklarken din tebliğinde, sıkıntılarla karşılaşılabilceğini yönetici, haksız menfaat sahipleri ve şehvetleri peşinde koşanların muhalif tarafta yer alabileceğini vurgular. Korkunun kendilerini engellememesi, asıl Allah’tan korkulması gerektiğinin bildirildiğini, din adamlarının az bir bedele karşılık âyetleri değiştirmelerinin ise susmak, tahrif veya idarecilerin arzuları doğrultusunda fetvalar vermek şeklinde olabileceğini söyler.⁵⁵

Müellifimizin bu doğrultuda geniş yorumlarda bulunduğu bir diğer âyet Haşr sûresinin 7. âyetidir. Fethedilen ülke ahalisinden savaşmadan alınan malların taksiminden bahsedilirken, malların zenginler arasında dolaşan bir servet hâline gelmemesi gerektiği ve mü’minlerin Peygamber’in (s.a.) buyrukları doğrultusunda hareket etmeleri vurgulanmıştır. Klasik tefsirlerde “وَمَا نَهَيْكُم عَنْهُ فَأَنْتَهُوا” (Peygamber size neyi yasakladıysa ondan vazgeçin.) ifadesinin, Hz. Peygamber’in

51 Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 611.

52 a.e., I, 346.

53 Âyetin metni:

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوُا اللَّهَ وَاحْشَوُا وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

54 İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz*, II, 196.

55 Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, II, 897.

bildirdiklerini ve yasakladıklarını kapsadığı, fey'in de bunun içinde olduğu açıklanmıştır.⁵⁶

Klasik tefsirlerdeki değerlendirmelere yer veren Kutub, genel olarak bu âyetin yasamada bir yöntem ortaya koyduğu görüşündedir. Buna göre tüm yasa, hukuk ve İslâm anayasa teorileri Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiği esaslar çerçevesinde temellendirilmelidir. Bu temele göre hazırlanmayan yasaların hiçbir gücü olmayacaktır. Ümmetin ve liderin yetki alanının da bu çerçeve ile sınırlı olacağını vurgulayan Kutub, bu teorinin, kaynağı insan aklı olan ve halkın kendisi için yaptırım gücüne sahip kanunlar yapabileceğini iddia eden tüm beşeri meri hukuk sistemlerine karşı olduğu kanaatindedir. Şayet, bir düzenleme veya kanunla ilgili Hz. Peygamber'in getirdikleri esaslara uygun delil bulunamazsa bu durumda, risâletle belirlenen esaslara ters düşmemek kaydıyla, ümmet kanun yapabilecektir. Kutub, ümmetin bu şekilde kanunlaştırmada bulunabilmesinin bu teori ile çelişmeyeceğini, bu durumun sadece ana teorinin bir alt bölümünü oluşturacağını söyler. *Ümmetin* ve onun adına hareket eden *liderin* yetki alanı Kutub'a göre bu kadarla sınırlıdır. İslâm anayasasını diğer sistemlerden ayıran bu özellik; evrene hâkim temel yasa ile (تَامُوسُ الْكَوْنِ) ilahi kaynağa uygun (Kur'an ve sünnete göre) hazırlanacak yasaların da uyumluluğunu sağlayacak, bununla ters düşen aksi gayretler ise insanlık için mutsuzluk, yıkım ve emeklerinin boşa gitmesi sonucunu doğuracaktır.⁵⁷

Kutub'un yukarıda geçen teşrî ile ilgili değerlendirmeleri eleştirileri de beraberinde getirmiş, Müslüman Kardeşler Hareketi lideri Hasan el-Hudaybî, Kutub'un yasalarla ilgili yorumunu sınırlandırmaya çalışmıştır. Aklın yönlendirmesi ve helâli haram, haramı helâl kabul etmeden ilâhi gayelere uygun bir şekilde hareket ederek kanuni düzenlemeler yapılabilir. İslâm'da mübah olarak tanımlanan konularda şûra meclisi kararlarına benzer merciler trafik, sağlık ve ziraat gibi alanlarda kanunlar oluşturabilir. Bu kanunlar ilâhi kanunlar şeklinde değerlendirilmeyip, genel maksatlara uygun yapılmış değişime açık beşerî kanunlardır.⁵⁸ İnsanların kendileri için birtakım kanunlar oluşturmasının mümkün olmadığını söylemek, insanın aklı ile Allah'ın otoritesini sınırlandırması ve aklını Allah'a ve meşîetine hükmeder bir konumda görmesidir. Allah dilerse, yeryüzünde insanı kural koymada tam yetkili kılabilir ve bu durum ilahi

⁵⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIX, 287.

⁵⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3525.

⁵⁸ en-Nedvî, Ebu'l Hasen Ali, *et-Tefsîrû's-siyâsî li'l-İslâm fî mir'âti kitâbatî'l-Üstaz Ebî'l Â'la el-Mevdûdî ve's-Şehîd Seyyid Kutub*, Daru Âfâki'l-Gad, Kahire 1980, s. 73-76.

otorite ve hitmetten bir şey eksiltmez.⁵⁹

Kutub, üzerine Allah adı anılmayan hayvanlardan yenmesini yasaklayan “ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ ” sarih nehiy ifadesini de (el-En’âm 16/121) Allah’ın hükümrancılığının çiğnenmesi ve şirk çerçevesinde değerlendirmiştir. Dinin gerçek savaşı ateizm, sosyal bozulma ve ahlâkî yozlaşma ile değil *dinin hükümlerinin onaylanması ve dinin hâkimiyeti* ile ilgilidir. Mekke’de emir ve yasaklardan önce *İslâm inancının* inşasına ağırlık verilmesi de bunun bir göstergesidir.⁶⁰ Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanların etlerinin yasaklanması ilâhî kaynağa dayanmayan, insan odaklı alınmış kararlar olmasından ötürü şirk kapsamındadır. Kutub, konunun fikhî yönüne kısaca değinmiş, İbn Kesîr’den kesimi yapan kişi müslüman olsa bile, Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanın helâl olmayacağı görüşünde olanların bu âyete dayandıklarını nakletmiştir.⁶¹

En’âm sûresinin 151 ve 152. âyetlerinde önemli bazı İslâm buyrukları sıralanmaktadır.⁶² Müşriklere hitap edilerek, sarih nehiy ifadeleriyle bazı haramların açıklandığı âyetteki ifade tarzı müfessirimize göre, bu konuda tek yetkinin Allah’ta olduğunun bir ifadesidir. Rab olma, otorite ve egemenlik sıfatları Allah’a aittir ve insanın bu konuda herhangi bir yetkisi olamaz. Yiyeceklerle birlikte, asılsız Câhiliye uygulamalarına bir bütün olarak değinilmesi, bunlardan sakınmanın dinin temeli ile ilgili olmasından ve haram kılmanın Rabbe ait bir vasıf olmasından ötürüdür. Şirkten öncelikli olarak bahsedilmesi, tevhidin en temel esas olmasından kaynaklanmaktadır. Sadece inançta değil, hayat üzerinde de Allah’ın Rabliğinin kabul edilmesi ve bu konuda O’na ortak koşulmaması gerektiğini söyleyen Kutub, hurafe ve insana boyun eğmekten kurtulmanın, haramların ana kaynağı olan şirkin yasaklanması ile mümkün olacağını söyler. İbadet ve ahlâk ile ilgili konuların önem bakımından tevhidin yerini tutamayacağını söyleyen Kutub, hâkimiyetle ilgili yaptığı sürekli vurgu yapmasını konunun insanların gündeminden kasıtlı olarak uzak

⁵⁹ el-Hudaybî, *Duât lâ Kudât*, s. 87.

⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, III, 1217.

⁶¹ a.e., III, 1199.

⁶² Âyetlerin metni:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِنْثِلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهٍ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نَكْلِفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

tutulmaya çalışılması ile açıklamaktadır.⁶³

Şirk, zina ve cana kıyma suçlarının ardarda yasaklanması üç suçta da bir çeşit öldürme olduğunu göstermektedir. Şirkte fitrata, zinada topluma, cana kıymada kişiye karşı suikast vardır. Kutub bu suçların cezalarının ancak İslâm devletinin yerleşip otoritesini sağlamlaştırmasının ardından gelmesini, İslâm dininin gelişimi ve hareket metodunun tabiatı ile ilişkili olarak değerlendirir ve Kur'an'ın, toplum hayatı ile ilgili temel kurallarda bile pratik hayatta olaylar vuku bulduktan sonra açıklamada bulunduğu dikkat çeker.⁶⁴

Âyetin devamında gelen, açık gizli hiçbir kötülüğe yaklaşılmamasına dair uyarı Kutub'a göre, toplumu yıkan gizli ve açık fuhuşu anlatmakta, iffet ve temizliğin yerleştirilmesi zorunluluğunu vurgulamaktadır. *Fevâhiş* (الفَوَاحِش) kelimesini klasik tefsirlerdeki zina yorumundan daha geniş şekilde açıklayan Kutub kadınların süslenmeleri, açılıp saçılmaları, erkeklerle karışık yaşam alanlarını kullanmalarını bu çerçevede değerlendirir ve bunları nihai kötülük olan zinayı çevreleyen *haddi aşmalar* olarak görür. İslâm'ın böylece cezadan önce günahı koruma yöntemlerini ortaya koyduğunu; vicdan, bilinç, duygu ve organları koruduğunu söyler.⁶⁵ Bir sonraki âyette (el-En'âm 16/152) ise yetim malına ancak onun iyiliği için el sürülmesine izin verilmektedir. Kutub bu konudaki sorumluluğun toplumun omuzlarında olduğunu, bu mevzudaki uyarıların çokluğunu Câhiliye dönemindeki yetimin perişan durumuna bağlamaktadır.⁶⁶ Vasi, yetimin malını onun adına en iyi şekilde yönetmeli ayrıca, bu malın geliştirilmesi için de çabalamalıdır.⁶⁷

C. CÂHİLİYE

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde Araplar'ın İslâm öncesi inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî dönemden ayırt etmek için genellikle câhiliye kavramı kullanılmıştır. Bu isimlendirmede Allah'ı tam anlamı ile tanımamaları, O'na şirk koşmaları, Allah ile ilgili birtakım şüpheleri; ayrıca bilgiden, düzenden, barış ve adaletten uzak olmaları gibi nedenlerin etkili olduğu

---

⁶³ a.e., III, 1230.

⁶⁴ a.e., III, 1232.

⁶⁵ a.e., III, 1231.

⁶⁶ a.e., IV, 2226.

⁶⁷ a.e., III, 1233.

anlaşılmaktadır.⁶⁸

Seyyid Kutub câhiliye kavramını, Allah'ın metoduna göre hükmetmeyi reddeden sistem veya durum olarak görür, mevcut toplumları da bu şekilde değerlendirir. Kutub'un zihninde adına modern câhiliye diyebileceğimiz yeni tür bir câhiliye tanımlaması olduğu anlaşılmaktadır. Zira o kavramın tanımına günahkâr ve isyankâr müslümanları da katmaktadır.⁶⁹

Seyyid Kutub hâkimiyet, câhiliye ve şirk kavramlarına dair görüşleriye, 1928 yılında Hasan el-Bennâ'nın (ö. 1949) kurduğu ılımlı siyasi görüşteki İhvân-ı Müslimîn bakışına farklı, sivri fikrî eklemeler yapmıştır. Kutub'tan önce teşkilat siyasi bir parti, dinî sosyal bir cemiyet ve hayır organizasyonu rollerine sahipti. Siyasi bakımdan ise krala bağlılık⁷⁰ ve problemlerin demokrasi içinde çözülmesi savunuluyordu.⁷¹ Kutub'a göre İslâm ve Câhiliye arasındaki çatışma karşı tarafın teslim olarak tek Allah'a kul olması veya müslümanların bunlarla orta bir yolda buluşup dinlerini terk etmeleriyle sonuçlanacaktır.⁷²

İslâm'ın Câhiliye dönemi kalıntılarının ve telakkilerinin kaldırmasına ve tedavisine yanırları düzelterek başlamadığını vurgulayan Kutub, on üç yıllık bir sürede öncelikle tek Allah inancının yerleştirildiğini, ibadetlerin ise daha sonra emredildiğini vurgular. Tüm bunların ardından ilahi otoriteye boyun eğme söz konusu olmuş sosyal, ekonomik, ahlâkî tüm alanlardaki câhiliye kalıntıları ayıklanmıştır.⁷³

Kutub “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ*” (*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak öölün.*)” âyetinin (Âl-i İmrân 3/102) tefsirinde de *ancak İslâm üzerine öölmesini* açıklarken, dinî hükümlerle muhakeme olunmayan toplumları câhiliye kalabalığı olarak tanımlamıştır. Ölüm vaktinin gayb konusu olduğunu söyleyen Kutub,

⁶⁸ Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17-18.

⁶⁹ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, s. 199.

⁷⁰ Muhammed, Muhsin, *Men katele Hasan el-Bennâ*, Dâru's-Şurûk, Kahire 1987, s. 28.

⁷¹ Seyyid Kutub ve Mevdûdî'nin câhiliye ve hâkimiyeti konularına vurgusunun aksine Hasan el-Bennâ'nın halk iradesine saygı ve parlamenter siyasi sistem kurulması görüşündedir. İslâm devleti değil, İslâmî bir devleti hedefleyen Hasan el-Bennâ, şeriatın uygulanması ve hilafet ile ilgili hiçbir görüş belirtmeyen demokrat bir ıslahatçı olarak takdim edilmektedir (bk. el-Fakîh, Şebber, *Mefâhîmu'l-fikrî's-siyâsîyyi fi'l-İslâm işkâliyyetü'l-ümmeti ve'd-devle*, Dâru'l-Bihâr, Beyrut 2009, s. 184).

⁷² el-Hâlidî, *Medhal ilâ Zilâli'l-Kur'ân*, s. 111.

⁷³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 974.

bunun da müslümanın her an; Allah’a itaat, metoduna uyma ve Kur’an’ın hükümleri doğrultusunda muamele olunmayı kabul anlamına gelen tam bir teslimiyetini gerektirdiğini vurgular. Bunun gerçekleşmediği toplumlar Kutub’a göre câhiliye metoduna dayanan câhiliye kalabalıklarıdır.⁷⁴

Kutub câhiliyenin kültürle iç içe geçmesine de dikkat çekmiştir. Mâide sûresinin 90. âyetinde içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları gibi hususların Câhiliye toplumunun köklü arka planına ışık tuttuğunu, bunların şeytan işi pislikler şeklinde açıklanarak *kaçınınız* emriyle yasaklandığını, tüm bunların putperestlikle yoğrulmuş bu alışkanlıkların din ve kültürün etkileşimini gösterdiğine dikkat çeker. Bundan dolayı İslâm bu geleneklerle mücadelede temeldeki bozuk inanç üzerinde durmuş; on üç yıllık sürede tevhid inancı yerleştirilmiş, şer’î hükümler bildirilmiş ve emir ve yasaklara dair İslâm toplumunda tam bir bağlılık sağlanmıştır. Nitekim içkinin yasaklanma süreci hicri 3. yılda tamamlanmıştır.⁷⁵

A’râf sûresinin “فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ” şeklinde başlayan ikinci âyetinde, Kur’an’ın Hz. Peygamber’e (s.a.) uyarıda ve hatırlatmada bulunması için indirildiği bildirilerek, Kur’an’ı tebliğ etme konusunda içinde bir sıkıntı duymaması istenmiştir. Kutub, İslâm’a davet yolundaki zorluklara dikkat çekerek, İslâm ve Câhiliye toplumları arasındaki zihniyet farklılıklarına dair geniş açıklamalarda bulunmuştur. Köklü ve sitemli değişiklikler yapılabilmesi ancak Hz. Peygamber’in, Câhiliye zihniyetine karşı çıkışındaki takip ettiği hedeflerin benimsenmesi ile mümkündür. Mesele, Arap yarımadası sınırlarını aşmış, benzer tüm durumları kapsayan bir boyuttadır. İslâm’ın tarihte tek seferliğine belirip kaybolmuş bir din olmadığına dikkat çeken Kutub, Peygamber tecrübesinin tekrarlanabilir ve tüm toplumlar için ilk günkü gücünü gösterecek özellikte olduğunun altını çizer. Gericilik ve müslümanların madde karşısında konumları da değişen müellif, sosyo-ekonomik *sınırlı* bir refaha ulaşsa da gericiliğin, zaman içinde Câhiliye dönemine bir geri dönüş olduğunu söyler. Farklı sloganlara sahip olsalar da öğretiler ve yönetim biçimleri, insan arzusunun, Allah’ın dininin önüne geçmiş, tümü kula kul olmayı savunan sistemlerdir. Medenî bir toplumun oluşması insani değer, ahlâk anlayışı ve Allah’ın belirlediği ölçülere bağlılıkla mümkündür. Maddenin *en yüksek değer olarak benimsenmesi* Câhiliye karakterinde gerici ve müşrik bir toplum oluşturmaktadır. Bu temele dayanan Batı ve takipçisi

---

⁷⁴ a.e., I, 442.

⁷⁵ a.e., II, 974.

Uzakdoğu ülkeleri *gerici* Câhiliye toplumu örnekleridir.⁷⁶

A'râf sûresinde (7/33) açık ve gizli çirkin işler, haksız saldırı, bilmediği konuda Allah'a karşı ileri geri konuşmak ve şirk gibi konuların bu âyette toplu bir şekilde anlatılması Kutub'a göre İslâm öncesi Câhiliye toplumunda olup bitenleri kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.⁷⁷ Bu kötü fiiller zaman kaydı olmaksızın tüm câhiliye toplumları için geçerlidir. Kutub, burada da insanlar için beşerî kanunlar koyarak Allah'a ortak koşulduğunu söylemekte ve bunun bazı kimselere ilahlık özelliği vermek ve Allah hakkında cahilce konuşmakla aynı olduğunu vurgulamaktadır. Müşrikler mesnedsiz bir şekilde helâl ve haram belirlemekte, fitratlarındaki yozlaşma ve bozulmanın bir sonucu olarak müslümanların giyinik olarak Kâbe'yi tavaf etmelerini ayıplamakta, çıplak tavafı normal görmektedirler. Modern toplum Kutub'a göre Yunan, Roma ve İran câhiliyelerinden farklı değildir. İman, ilahi metot ve din kurallarından uzak olmanın câhiliye olduğunu vurgulayan Kutub meselenin tarihi bir dönemle, ilim ve ilerleme karşıtlığıyla ilgili olmadığı görüşündedir.⁷⁸ Çıplaklığın günümüzde, ilerencilik ve çağdaşlık olarak kitlelere sunulduğuna da dikkat çeken müellifimiz, örtünmenin gericilik ve köylülük olarak değerlendirilmesiyle Kâbe'yi çıplak tavaf edenlerin bakış açısının benzer olduğunu söyler. Giyim din ve tavsiye ettiği hayat sisteminden farklı değerlendirilemez. Günümüz moda evleriyle moda çalışanları ise bir zamanların kâhin, tapınak bekçisi ve kabile büyüklerinin rolünü üstlenmiş durumdadır.⁷⁹

Kutub'a göre, Bakara sûresinin 208. âyetindeki şeytanın adımlarının izlenmesine dair sarih nehiy de sisteme yönelik bir uyarı içermektedir.⁸⁰ Kutub, toplumun İslâm ve Câhiliye şeklinde belirlenmesine dair temel fikrini bu âyete dayandırmakta, İslâm ve câhiliye dışında *uzlaştırıcı* üçüncü bir alternatifi mümkün görmemektedir.⁸¹ Kutub, *şeytanın adımlarının izlenmesi*

⁷⁶ a.e., III, 1258.

⁷⁷ Âyetin metni:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْأَثَمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

⁷⁸ el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, s. 186; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 904.

⁷⁹ a.e., III, 1285.

⁸⁰ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ.

⁸¹ a.e., I, 211.

yasaklanarak, topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girilmesi şeklinde bir çağrıda bulunulmasını, itaat duygusunun bazı vicdanlarda henüz tam olarak yerleşmemiş olmasına veya bazı sahabilerin tereddüt içinde olmalarına bağlar.⁸²

Nisâ sûresinin “وَلَا تَبَدَّلُوا الْحَيْثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ” şeklinde başlayan 2. âyetinde, sarîh nehiy ifadesi ile yetimlerin malları ile ilgili, temiz pis olanla değiştirilmesi ve velî ve vasîlerin mallarını kendi malları ile karıştırmaları yasaklanmaktadır. Hitabın Câhiliye toplumuna yapıldığını söyleyen Kutub, dolayısıyla günümüze de hitap edildiği görüşündedir. Modern dönemdeki yasal tedbirler ve kontrol mekanizmaları, suistimalleri engelleyemediğini söyleyen Kutub, yetim malları ile ilgili en önemli yaptırım gücünün takva ve vicdandaki iç gözetim olduğuna dikkat çeker. Modern dönem yasal tedbirleri ve kontrol mekanizmaları, suistimalleri engelleyememektedir. İnsanı yaratan Allah, onun fıtratını ve psikolojisini en iyi şekilde bilmektedir.⁸³

Kutub, Ahzâb sûresindeki Peygamber (s.a.) eşlerine yönelik âyetleri tefsiri sırasında da Câhiliye toplumu ve modern dönem kadınları ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Sûrenin 32. ve 33. âyetlerinde dikkat çekilen, *erkeklerle yumuşak bir eda ile konuşma* ve *Câhiliye dönemi kadınları gibi açılıp saçılma* konusundaki yasaklar Kutub'a göre, câhiliye ile bazı modern toplum kadınlarının aşağı seviyelerini ortaya koymaktadır.⁸⁴ Yumuşak konuşmanın, erkeklerin kalplerindeki ümidi harekete geçiren, fitne ateşini alevlendiren bir etkisi olduğunu, peygamber eşi de olsa bir kadının karşısında, her dönemde ve toplumda kötü ümitlere kapılan hasta kalpli insanların bulunabileceğini söyleyen Kutub, tahrik edici sebepler ortadan kaldırılmadıkça pislikten temizlenmenin imkânı olmadığına dikkat çeker.⁸⁵

Bir sonraki âyetteki (el-Ahzâb 33/33) sarîh nehiy ifadesinde Peygamber eşleri Câhiliye kadınları gibi açılıp saçılmaktan, çekiciliklerini göstermekten menedilmektedirler. Kutub klasik

⁸² a.e., I, 207.

⁸³ a.e., I, 576.

⁸⁴ Âyetin metni:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَحْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا.

⁸⁵ a.e., V, 2859.

tefsirlerdeki “önceki cahiliye” (الْجَاهِلِيَّةُ الْأُولَى) ifadesinin Hz. Âdem ile Hz. Nuh veya Hz. İbrahim (aleyhimü’s-selâm) dönemi mi olduğuna dair tartışmalara⁸⁶ değinmemiş, İslâm öncesi Câhiliye dönemindeki açılıp saçılmanın ne şekillerde olduğu konusunda bazı rivayetlere yer vermiştir. Çıplak bedene bakma şeklinde ortaya çıkan zevk alma Kutub’a göre ibtidai ve kaba; ruh, iffet, duygu ve utangaçlıktan kaynaklanan güzellikleri beğenmekten aciz, aşağı bir zevk duygusudur. *Câhiliye açılıp saçılması* tanımlaması, bunun Câhiliye dönemi artığı olduğunu belirtmekte ve tüm tasavvurlarda bu çağın üzerinde bir konumda olunması gereğine işaret etmektedir. Buna rağmen Kutub’a göre bu durum, modern dönem çıplaklığına kıyasla hafif ve iffetli kalır. Bu dönemi geride bırakmış müslüman kadınlar duygu, düşünce ve davranış bakımından Câhiliyeden üstün olmaları gerekir.⁸⁷

Boşanma konusu ile ilgili Bakara sûresinin 231. âyetinde, bekleme süreleri dolan boşanmış kadınlarla ya iyilikle evliliğe devam veya iyilikle kendilerinden ayrı kalınması tavsiye edilmiş, hakları çiğnenerek kendilerine zarar verilmesi yasaklanmıştır. Müfessir kadınlara zarar verilerek alıkonulmalarının yasaklandığını (وَلَا تُمَسْكُوهُنَّ ضَرْارًا لِتَعْتَدُوا), İslâm’ın kadını erkeğin aynı nefsinden türemiş kardeşi olduğunu ve ona iyiliğin ibadet olduğunu açıkladığını, oysaki Câhiliye döneminde kadının bir koyun veya at kadar değeri olmadığını vurgular.⁸⁸ Kutub âyette, erkeğin boşama karşılığında kadından fidye istememesi ve kadının istediği erkekle evlenmesine mâni olmamasının anlatıldığını belirttikten sonra, “ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا (Allah’ın âyetlerinin eğlenceye alınmamayın)” sarih nehiy ifadesini açıklarken modern dönem müslüman erkeklerini sert bir şekilde eleştirir. Dıştan müslüman ancak Câhiliye toplumu karakterindeki modern toplumları, bu âyetleri kadına zarar verme ve sıkıntıya uğratmada araç hâline getirebilirler. Erkeğin, eşine dönme hakkını kadına bir baskı aracına dönüştürmesi Kutub’a göre, âyetlerin hafife

⁸⁶ el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 231.

⁸⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, V, 2861.

⁸⁸ Kutub’un kadına iyiliğin ibadet olduğu şeklindeki değerlendirmesi, fıkhîta ibadetlerle muâmelatın ayrılmasına karşı olmasıyla yakından ilgilidir. Şöyleki, ona göre insan faaliyetinin söz konusu olduğu hiçbir davranış ibadet tarifinin dışında değildir. İbadetlerle muâmelatın ayrılması sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Kutub’a göre burada bu ayırımın zamanla müslümanlarda bir zihniyet sorununa yol açma tehlikesi vardır. İbadetleri yerine getirmeyi yeterli gören müslümanlar, zamanla muâmelât konularının İslâm dışı düzenlemelere uygun olarak uygulanmasını normal karşılamaya başlayacaklardır (bk. el-Hâlidî, *Fî Zilâli’l-Kur’ân fi’l-mizân*, s. 243).

alınmasından başka bir şey değildir.⁸⁹ Sahte İslâm toplumlarında fikhî kolaylıklar baskı, hile ve fesat aracı olarak istismar edilebilmektedir.⁹⁰

Çıplaklık konusunu şeytanla mücadelede bir cephe olarak değerlendiren Kutub Â'râf sûresinin 27. âyetinin tefsirinde konuyu eski ve yeni câhiliye toplumları genelinde değerlendirmiştir.⁹¹ Sarih nehiy ifadesinin müşriklere *tavafi* ve aynı zamanda *çıplak tavaf uygulamasını* yasakladığına⁹² değinmeyen müellif; özellikle çıplaklık olgusunun çok boyutluluğuna ve tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu mesele ona göre sistem, yasa ve gelenekleri kuşatan bir genişliğe sahiptir. Çıplaklık konusu Câhiliye toplumlarının en belirgin özelliği olmakla kalmamakta, insanlığın şeytan tarafından saptırılmasının pratikteki uygulaması ve savaşta bir cephe olma konumundadır.⁹³

Kutub Nisâ sûresinin 43. âyetinin tefsirinde, içkinin Câhiliye toplumu ve eski toplumlarda ayırt edici bir simge oluşuna dikkat çekmiştir. Sarhoşken söylediğini bilecek duruma gelinceye kadar ve yolculuk dışında cünüpken yıkanınca kadar namaza yaklaşılmaması bu âyetle yasaklanmıştır. Modern toplumların aşırı içki tüketimi konusundaki çaresizlikleri konusunda Batı'dan örnekler veren Kutub, İslâm'ın modern toplumun bu başarısız tecrübesine karşılık, birkaç âyetle bu sorunu çözümlediğini, bu çözüm bulma gücünün insan psikolojisini ve toplumunu tedavide Allah'ın metodu ile cahiliye metotları arasındaki farkı açıkladığını söylemektedir⁹⁴:

فَأَمَّا الْإِسْلَامُ فَقَضَى عَلَى هَذِهِ الظَّاهِرَةِ الْعَمِيقَةِ فِي الْمُجْتَمَعِ الْجَاهِلِيِّ بِبُضْعِ آيَاتٍ مِنَ الْقُرْآنِ. وَهَذَا هُوَ الْفَرْقُ فِي
عِلَاجِ النَّفْسِ الْبَشَرِيَّةِ، وَفِي الْمُجْتَمَعِ الْإِنْسَانِيِّ. بَيْنَ مَنْهَجِ اللَّهِ، وَمَنْهَجِ الْجَاهِلِيَّةِ قَدِيمًا وَحَدِيثًا عَلَى السَّوَاءِ!

⁸⁹ Klasik tefsirlerde *âyetlerin eğlenceye alınması*, söylendiğinde dönüşü olmayan köle azad etme, boşama ve nikâh gibi şakası olmayan konular olarak yorumlanmıştır bk. الثَّلَاثُ لَيْسَ فِيهِنَّ لَعَبٌ: النِّكَاحُ وَالطَّلَاقُ وَالْعَتَقُ (el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, XV, 264).

⁹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 252.

⁹¹ Âyetin metni:

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرِيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ
إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ.

⁹² İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 390.

⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1280.

⁹⁴ a.e., II, 663.

İslâm Câhili toplumdaki bu derin olguyu birkaç âyetle ortadan kaldırmıştır. İşte eski ve yeni Câhiliye toplumları ile İslâm'ın insanlık psikolojisinin tedavide metot farklılığı budur.

Ashabtan bazı kişilerin içki tutkunu olduklarına dair bazı rivayetleri nakleden Kutub, içki probleminin aşamalı bir şekilde ele alındığını, ayrıca devlet otoritesinin sağlandığı Medine'de devlet gücü ve yaptırımına başvurulmadığına da dikkat çeker ve sürecin kolaylık yolunun seçilmesi, psikolojik ve toplumsal şartların gözetilmesi ile çözülmüştür. Allah otoritesi, korkusu ve O'nun her an gözettiği inancı gönüllere yerleştirilmiş, yasağın insanda yol açacağı boşluk câhiliyeden imana yönlendirilme ile doldurulmuştur. Spor müsabakaları ve bunun etrafında oluşan her çeşit fanatizm, aşırılık, hız ve sinema çılgınlıkları, içki ve kumar da Kutub'a göre modern zamanlardaki oyalayıcı unsurlardandır. Bu çağın câhili yönünü ortaya koyan bu unsurlar, insan enerjisini tüketmekte ve bu medeniyetin insanlığın fitrattan gelen gücünü tatmin konusundaki yetersizliğini ve aynı zamanda iflasını ortaya koymaktadır.⁹⁵

Kutub, bu âyetteki ikinci nehiy konusu olan “*Bir de -yolcu olmanız durumu müstesna-cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın.*” şeklinde ifade âyetteki “yolcu olmak” ve “namaz” ile ilgili bazı fikhî açıklamalarda bulunmuştur. Bunun cünüp halde camiye yaklaşmamak, içinde bulunmamak şeklinde açıklandığını ve konu ile ilgili farklı görüşler olduğunu söylemektedir. Bu konudaki istisnanın yolcu hakkında olduğunu, cami içinden bu halde geçebileceğini, nitekim evleri Mescid-i Nebî'ye açılan bazı sahâbilerin, cünüp halde cami içinde durmadan, geçip gitmelerine ruhsat verildiğini nakleder. *Namaza yaklaşmayın* ifadesinde bizzat namaz kastedilmiş olabilir. Böylece anlam yolculuk dışında cünüp halde namaz kılınamayacağı ve yolcunun teyemmümle namaz kılabilceği olur.⁹⁶

Kutub, Mekke Câhiliye toplumu ile günümüz ve gelecekteki câhiliye toplumlarının düşünce olarak farklı olmadıklarını söyleyerek bu tesbitini, Mümtehine sûresinin ilk âyetinin tefsirinde açıklamaktadır.⁹⁷ Âyette “*Benim de sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin.*” buyurularak, inkârcılarla ihtilafın temel sebebinin inanç konusu olduğu ortaya konmuş, bu temelden dolayı

⁹⁵ a.e., II, 667.

⁹⁶ a.e., II, 668.

⁹⁷ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ.

putperestlerle dost olmanın imkânsızlığı anlatılmıştır.⁹⁸ Buna benzer diğer bir âyette de (el-Kalem 68/8) “O halde yalanlayanlara boyun eğme” buyurularak Hz. Peygamber (s.a.) müşriklere boyun eğmekten, onlarla anlaşmaya yanaşmaktan ve orta bir yolda buluşma çabasına girmekten mü’minler menedilir. Dönüşümlü olarak müslüman ve müşriklerin birbirlerinin ilahlarına tapmaları şeklinde ortaya konan teklifi de hatırlatan Kutub, bu pazarlığın Kâfirûn sûresiyle nihai şekilde bitirildiğine dikkat çeker.⁹⁹ Hz. Peygamber tavizler verdiğinde belki müşrikler de tavizler verecektir. Ancak inanç pazarlıkların söz konusu olduğu bir ticaret alanı değildir ve esasen tüm câhiliye toplumları da aynı düşünce yapısına sahiptir.¹⁰⁰

Seyyid Kutub “*Rabbînin hükmüne sabrederek, günahkâr ve nankör kimselere itaat etme.*” âyetini (el-İnsân 76/24) yorumlarken de câhiliye ile nebevî sistemin bağdaşmasının imkânsızlığına dikkat çekmiştir.¹⁰¹ Müşrikler ortak bir noktada buluşma ve Hz. Peygamber’i memnun etmek için mal ve mevki gibi ileri vaatler ileri sürmüşlerdir. Kutub, müşriklerin tekliflerinde, uzlaşılacak ortak bir nokta bulunmadığını, Peygamber’in (s.a.) sistemi ile Câhiliye sisteminin asla bağdaşamayacağını vurgular.¹⁰²

II. SEYYİD KUTUB’UN MUHATAP KİTLE BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI

Genellikle her türden metnin muhtevası kendisine hitap edilen kitleden kitleye farklılık arz eder. Bu bazı kereler muhteva ile ilgili bir farklılık olurken bazı kereler de şekilsel farklılıklar olarak göze çarpar. Çünkü bilgili bir topluma hitap eden metinlerin hem şekli hem de içeriği bu topluma göre oluşturulurken dil ve anlayış bakımından gelişmemiş bir topluma hitap eden metin bu

⁹⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 3540.

⁹⁹ Müşriklerin buna benzer bir teklifleriyle ilgili nâzil olan diğer bir âyet de “قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ” (De ki: “Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?”) üzerine Zümer sûresi âyet 64 nazil olmuştur (bk. Fahreddin er-Râzi, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXVII, 13; İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, XII, 147). Kâfirûn sûresinin nâzil olması olmasına sebep olan olayda birer sene karşılıklı olarak iki tarafın birbirlerinin ilahlarına tapmasını teklif etmişlerdi (bk. İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, XIV, 486).

¹⁰⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 3661.

¹⁰¹ Âyetin metni:

فَاضْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِيعْ مِنْهُمْ أَيْمًا أَوْ كُفْرًا.

¹⁰² a.e., VI, 3785.

açılardan daha alt bir düzeyde olabilir. Bilgili bir zümreye hitap edilirken daha kısa metinler iş görürken gelişmemiş toplumlar için ayrıntılı metinler gerekebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen inanç ve ahlak temelli emir ve yasakların büyük oranda belli bir standart yapı taşıdığı gözlenir. Yani Nûh'un kavminden ve onların imanî ve ahlakî durumlarından bahsedilirken ya da onlara bu yönde emir ve yasaklar getirilirken kullanılan ifadeler ile Hz. Peygamber'in (s.a.) ümmetine hitap eden ayetlerde de ciddi benzerlikler gözükür. Çünkü inanç ve ahlak konuları büyük oranda toplumlara göre değişiklik arz etmez. Ama bunların anlatılış tarzları, verilen örnekler ve hitabın mücmel ve mufassal olmasında farklılıklar olabilir. Konu toplumsal hayatla ve günlük yaşantıya ait pratiklerle ilgili olduğunda yani ahkâma dair bir durum bulunduğu daha fazla bir değişimin olduğu göze çarpar. Müfessirler genellikle bu farklılıkların şuurlu olarak eserlerini kaleme alırlar. Özellikle Seyyid Kutub gibi hem kendi toplumu hem de diğer toplumlar üzerine sosyolojik incelemeler yapan ve bir bakıma bu alanın uzmanı durumunda olan kişiler bu türden konularda daha başarılıdır. Seyyid Kutub'un sosyolojik tahlil yoğunluklu tefsirinde muhatap kitlenin durumuna göre emir ve yasaklarla ilgili farklı açıklamalar olacağı açıktır. Ama önceki ana başlıkta da görüldüğü üzere bazı temel konu ve kavramlar bakımından toplumlar arasında çok büyük farklar bulunmayacağı da Kutub'un temel bir tezidir. Şimdi Kutub'un tüm bu konularla ilgili yorumlarını ayrıntılı bir şekilde görelim.

A. GENEL ANLAMDA İNSANLIĞA, GEÇMİŞ MİLLETLERE VE PEYGAMBERLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Kutub, hukuki anlam içermeyen, peygamberlere ve milletlere yönelik bazı nehiy ifadelerini yorumlarken zaman zaman klasik müfessirlerden farklı noktalara dikkat çekmiştir. Bu çerçevede Hz. Âdem ve eşine *ağaca yaklaşmamaları* (وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ) konusunu (el-Bakara 2/35) değerlendirirken, bunun yasak kavramına yönelik bir dikkat çekme olabileceğini söyleyerek, iradenin yasak kavramı olmadan ortaya çıkmayacağını vurgulamıştır. İnsan, güdülerini hareket eden hayvandan ancak sınıma ile ayrılabilir:¹⁰³

فالإرادة هي مفرق الطريق. وَالَّذِينَ يَسْتَمْتِعُونَ بِإِرادَةِ هُمْ مِنْ عَالَمِ الْبَهِيمَةِ، وَلَوْ بَدَّوْا فِي شَكْلِ الْآدَمِيِّينَ.
İradeli olmak bir yol ayrımı noktasıdır. İradesiz hayat sürenler insan formunda olsalar da aslında hayvanlar âleminin üyesidirler.

Kutub, A'râf sûresinde de (7/19) geçen ağaca yaklaşmayı yasaklayan müşâbih âyetin tefsirinde sınıma vurgu yapıldığını tekrarlar. Bu yasakla insanın iradesi geliştirilmekte,

¹⁰³ a.e., I, 58.

sınırlarında durmasına, arzu ve ihtiraslarına direnmesine dikkat çekilmektedir. Böylece Kutub'un her iki âyetteki nehiy ifadesini *imtihan ve irade terbiyesi* bakımından yorumladığı görülmektedir.¹⁰⁴

Kutub'a göre, Yunus sûresinin 71. âyetinde de imtihan olgusundan bahsedilmektedir. Hz. Nûh (a.s.), kavmine seslenerek mevcut konumu ve âyetlerle öğüt vermesinin kendilerine ağır geldiği düşüncesindeyseler; Allah'a dayandığını, ortakları ile ellerinden geleni yapmalarını, bu konuda kendisine zaman tanımlarına ihtiyaç duymadığını (وَلَا تُنْظِرُونِ) ilan etmiştir. İslâm daveti bakımından âyeti değerlendiren Kutub, böylesi açık bir meydan okuyuşun ancak yeterli güce sahip, hazırlığından emin biri tarafından yapılabileceğini bunun da iman gücü olduğunu söyler. Müellifimize göre müslümanlar açısından, öfke ve intihar fikri bulunmayan bu meydan okuma, en iyi örneklerin peygamberler olduğu düşünüldüğünde endişeli olanlar için bir güven sebebidir. Âyetin günümüzle de bağlantılı olabileceğini kaydeden Kutub, gayrimeşru otoritelerin İslâm davetçilerine eziyetlerinin söz konusu olabileceğini, bunun Allah'ın yardımda aciz kaldığı şeklinde değil, bir imtihan olarak değerlendirilmesi gereğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁵

Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yenilmesi ve şeytana tabi olunmaması (وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ) (el-Bakara 2/168) yolundaki ilâhî beyanda Kutub'a göre, İslâm'ın özgürlük taraftarı yönü görülmektedir. Sonraki âyetlerde belirtilen yasak olanlar dışındaki tüm yiyecekler serbest ve helâl kılınmıştır. Bu nimetlerden faydalanmada tek şart helâl ve haramın şeytan yönlendirmesi ile değil Allah'ın buyruklarından öğrenilmesidir.¹⁰⁶

Hûd sûresinde (11/78) kavmi tarafından misafirlerinin karşısında zor durumda bırakılan Hz. Lut'un azgın kavmine “وَلَا تُحْزُونِ فِي ضَيْفِي (Konuklarıma karşı beni rezil etmeyin)” şeklinde bir ifade kullanmasını yorumlayan Kutub, bedevi âdetlerinde misafir ikramının öneminden dolayı, onların âli cenaplıklarını sağlamak için olabilir.¹⁰⁷ Kutub'un bu yorumu Hz. Lut'a karşı bir edepsizlik olarak değerlendirilerek tenkit edilmiştir.¹⁰⁸

---

¹⁰⁴ a.e., III, 1268.

¹⁰⁵ a.e., III, 1811.

¹⁰⁶ a.e., I, 155.

¹⁰⁷ a.e., IV, 1914.

¹⁰⁸ Âyette azgın kavmin Allah'tan korkmamaları ve Hz. Lut'u küçük düşürmelerinden bahsedilmektedir.

Hız. Yakub oğullarını uğurlarken Memfis şehrine¹⁰⁹ tek bir kapıdan girmemelerini istemiş (لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ), ayrıca Allah'tan gelecek hiçbir şeyi kendilerinden uzaklaştırmaya gücünün yetmeyeceğini bildirmiştir.¹¹⁰ Kutub âyeti tefsir ederken siyak ve sibaktan uzaklaşarak, konuyu hükmün Allah'a ait olması bağlamında yorumlamıştır. İlâhi hükümlerle ilgili insanın iki durumunun söz konusu olduğunu, ilkinin insanın seçme hürriyeti dışında olan; Allah'ın kaçınılmaz ve karşı konulmaz kaderiyle ilgili hükümler; diğerrinin ise insanın rıza ve tercihlerinin söz konusu olduğu şer'î, emir ve yasaklarla ilgili hükümlerdir. Burada bahsedilen hüküm kaderle ilgili karşı konulamaz olan hükmüdür. Siyaka uygun davranılarak ayrıntılara girilmemesi gerektiğini söyleyen Kutub, siyakın Hız. Yakup'un bir durumdan çekinerek ayrı ayrı kapılardan girmelerini istemesi ile ilgili olduğunu, âyetin bu atmosferinden kopulmaması gerektiğini vurgular. Oysaki klasik tefsirlerdeki Hız. Yakub'un endişesi ile ilgili on bir kardeşin bir babadan olmaları, dış görünüşleri itibariyle gösterişli ve refah sahibi bir görüntülerinin olması gibi durumlardan dolayı nazara gelmeleri endişesi veya Bünyamin için çekinmesi şeklindeki yorumlar okuyucuyu mevzudan uzaklaştırmaktadır.¹¹¹ Konuya dair yazdıklarından bir kısmı şöyledir:¹¹²

تَضَرَّبَ الرِّوَايَاتِ وَالتَّفَاسِيرُ فِي هَذَا وَتُبْدِي وَتُعِيدُ، بِلاَ ضَرُورَةٍ، بَلْ ضِدًّا مَا يَقْتَضِيهِ الْقُرْآنُ الْحَكِيمُ. فَلَوْ كَانَ السِّيَاقُ يُحِبُّ أَنْ يَكْشِفَ عَنِ السَّبَبِ لَقَالَ. وَلَكِنَّهُ قَالَ فَقَطْ -إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاءَ- فَيَبْغِي أَنْ يَقِفَ الْمُفَسِّرُونَ عِنْدَ مَا أَرَادَهُ السِّيَاقُ، إِحْتِفَاطًا بِالْجَوْرِ الَّذِي أَرَادَهُ.

Tefsirler bu konuda Kur'an-ı Hakîm'in gerektirdiğinin tam aksi yönde gereksiz yere rivâyetlere yer vermekte ve tekrarlar da bulunmakta. Siyak, bunu açığa vurmak isteseydi bunu anlatırdı. Oysa sadece "Ya'kub'un içinde taşıyıp onlara açıkladığı kaygıyı gidermiş oldu." (إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاءَ) denmiştir. Müfessirlerin, Kur'an'ın anlatmak istediği havayı korumak adına siyakın anlatmak istediği yerde durmaları gerekir.

Uyarı bu yöndedir. Kutub, misafire ikramı Hız. İbrahim'in veya Hız. Lût'un (aleyhimü's-selâm) ahlâki özellikleri olarak değil de bedevi âdeti ve bedevilerin taklidi şeklinde takdim etmektedir. Hız. İbrahim'in ilk misafir ağırlayan olduğu, misafirperverliğin peygamberlerin ve salihlerin güzel ahlaki özelliklerinden biri olduğu gözden kaçmaktadır. Doğru olan, Hız. İbrahim'in *misafirperverlikte asıl*, bedevilerin ise *tâbi* olmalarıdır (bk. ed-Düveyş, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mevridu'z-zülâl fi't-tenbîh alâ ahtâ'iz-Zilâl*, Dâru'l-Uleyyân, Bureyde 1990, s. 98).

¹⁰⁹ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIII, 20.

¹¹⁰ Yûsuf 12/67.

¹¹¹ Kutub'un, toptancı bir yaklaşımla tüm görüşleri reddedip böyle bir eleştiride bulunması haklı görülemez. *Nazar* konusundaki rivayeti nakledenler arasında İbn Abbas ve tâbiîn âlimlerinden Katâde b. Diâme (ö. 117/735) de vardır (bk. et-Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, XIII, 237). Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi âlimler Katâde'nin tefsirde önemli bir otorite olduğunu ifade etmişlerdir (bk. İbn Ebû Hâtim, Muhammed b. İdrîs İbnu'l-Münzir et-Temîmî, *Kitâbu'l-Cerhi ve't-tâ'dîl*, I-IX, Beyrut 1952, VII, 133-135). Müfessir İbn Atıyye el-Endelüsî de farklı yorumlara yer vermiş, kabul edilemeyecek olanları gerekçeleriyle açıklamıştır (bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, III, 261).

¹¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2018.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ نُفْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُنْفِلِي لَهُم لِيُزْدَادُوا إِثْمًا “ (Nahl sûresinde (16/116)

وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (inkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.) buyurularak inkârcıların, verilen bu sürenin ve kendi hâllerine bırakılmalarının lehlerine olduğu fikrine kapılmamaları ifade edilmiştir. Kutub’a göre, Uhud Gazvesi’nin panik hâliyle hakkın yara alması, her mücadelede üstün gelmemesi ve bâtılın bir şekilde kurtulmasının yol açtığı sorulara bu âyet; kuşku giden, olayların ardındaki sünnetulâhı açıklayan bir vurguda bulunmaktadır. Bâtılın güçlü görünmesi; Allah’ın hakkı terk ettiği, bâtılın yenilemez bir güç olduğu, hakka kalıcı ve öldürücü zarar vereceği anlamına gelmemektedir. Bu, Kutub’a göre istidrâc ve pis olanın temizden ayrılması konusunda bir sınavdır. Konuya dair şöyle der:¹¹³

إِنَّهُ إِذَا كَانَ لَا خُذْهُمْ بِكُفْرِهِمُ الَّذِي يُسَارِعُونَ فِيهِ، وَإِذَا كَانَ يُعْطِيهِمْ حَقًّا فِي الدُّنْيَا يَسْتَمْتِعُونَ بِهِ وَيَلْهُونَ فِيهِ. إِذَا كَانَ خُذْهُمْ بِمَا فِي الْإِنْتِلَاءِ، فَإِنَّمَا هِيَ الْفِتْنَةُ؛ وَإِنَّمَا هُوَ الْكَيْدُ الْمَتِينُ، وَإِنَّمَا هُوَ الْإِسْتِدْرَاجُ الْبَعِيدُ.

Küfürdeki bu yarış hallerine rağmen onları Allah helak etmiyor, faydalanmaları ve eğlenmeleri için kendilerine dünyalık pay veriyorsa bunun sadece bir açıklaması vardır. Bu durum, onlar için bir imtihan, güçlü bir tuzak ve uzun vadeli bir istidrâctır.

Hz. Mûsâ’nın kavminden olan Kârun’un, kavmine karşı azgınlaşarak haksızlık yaptığını (فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ) ifade eden Kasas sûresinin 76. Âyetinde geçen azgınlıkla ilgili bilgi verilmemiş olmasını Kutub dikkat çekici olarak değerlendirmiştir. Genel olarak âyetin lafzî tefsirine bağlı kalan müellifimize göre Kârun’a böbürlenmemesini/şımarmamasını (لَا تَفْرَحْ) söyleyen, onu bundan vazgeçirmeye çalışan ve servet sahiplerini dengeli sisteme çevirmeye çabalayan kişilerin varlığı söz konusudur. Nehyi mecazî terbiye anlamında değerlendiren Seyyid Kutub’a göre burada, servet sahibi mü’minler için dünya ve ahiret dengesi konusunda ipuçları verilmektedir. İslâm dini servet düşmanı bir din olmadığı gibi zenginin servetinden mahrum edilmesi de söz konusu değildir. Zenginler dengeli bir şekilde mallarından yararlanacaklardır. Bu ise harcamaların bir gaye uğruna, Allah’ı ve ahireti dikkate alacak şekilde yapılmasıyla olur. *Böbürlenme* ifadesi Kutub’a göre mala güven, servet biriktirme ve bunları severek kibirlenip şımarmaktır.

Bir sonraki âyetteki (el-Kasas 28/77) “Dünyadan da nasibini unutma” (وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا) nehyi de yukarıda ifade ettiği ilahi sistemdeki denge ve tutarlılığı açıklamaktadır. Kutub, klasik tefsirlerde anlatılan nimetlerden israf edilmeden faydalanma konusuna değinerek, *hayatı ihmal*

113 a.e., I, 524.

edecek bir zühd hayatının yasaklandığına dikkat çeker. Yaşamın güzellikleri insanların faydası içindir ve çalışarak geliştirilsin diye yaratılmışlardır. Bunu sağlamak, hayatın güzelliklerinin sürekli yenilenmesi ve yeryüzündeki halifelik görevi ile sağlanacaktır. Temel konu ise dünyadan faydalanma tarzının ahiret yolundan insanı koparmamasıdır. Klasik tefsirlerde “وَلَا تَتَّبِعِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ” âyetindeki *fesat*, yeryüzünde bozgunculuk yapmak yerine kullanılmıştır.¹¹⁴ Kutub bunu fesatla azgınlaşarak zulümle Allah'ın gözetimini ve ahiret endişesini hesaba katmadan nimetlerden sınırsızca yararlanmak; kin, nefret, kıskançlık ve malın amacı dışında harcanması olarak açıklamıştır.¹¹⁵ Bu iki âyetteki Kârûn ile ilgili “لَا تَفْرَحْ (Böbürlenme.)” uyarısındaki sarîh nehiy lafzının *kınama* ve *azarlama*; “وَلَا تَسْنُ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا (Dünyadan nasibini unutma.)” hatırlatmasının ise *ibâha* (mübahlık) anlamında olduğunu birinci bölümde belirtmiştik. Kutub, ilk âyetteki “Böbürlenme!” uyarısında (el-Kasas 28/76) dünya ve ahiret dengesine dikkat çeker, İslâm'ın servet düşmanı bir din olmadığını vurgular. Âyetten, Kârûn'u ve diğer servet sahiplerini dengeli sisteme çevirmeye çabalayan kişiler bulunduğunun anlaşıldığını söyleyen Kutub'un *nehyi irşad anlamında* değerlendirdiği görülür. “Dünyadan nasibini unutma” (el-Kasas 28/77) şeklindeki nehiy Kutub'a göre aşırı zühd hayatının yasaklanışını açıklamakta, nimetleri kullanmada *ibâha*ya işaret etmektedir.

Lokman'ın (a.s.) oğluna, şirk koşmaması yönündeki uyarısı (يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ) (Lokman 31/13) hakkında klasik tefsirlerde farklı rivayetler yer almıştır. Lokman'ın oğlunun iman ettiği âyetin sadece gelecekte şirk koşmaması için bir uyarı olduğu nakledilmiştir.¹¹⁶ Kutub rivayetlere değinmeyerek, Hz. Lokman'ın oğlunu şirk koşmaktan menetmesiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.) Mekke'li müşrikleri şirk koşmaktan sakındırması arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Bir babanın oğluna önyargı ve menfaat beklentilerinden uzak daveti olan Hz. Lokman'ın daveti Hz. Muhammed'in davetine bu yönlerden benzemektedir. Kutub, müşriklerin geliştirdikleri tepkinin kof ve gerçeklikten uzak olduğunu söyleyerek, âyetteki *nehyin şefkat anlamına* işaret eder.¹¹⁷

Lokman sûresinin 18. âyetindeki; küçümseyerek, surat asıp insanlardan yüz çevirme ve

¹¹⁴ Ebüssuud, *Tefsîru Ebi's-Suûd*, VII, 25.

¹¹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2711.

¹¹⁶ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 214; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 85.

¹¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2788.

böbürlenerek yürümeye dair yasakları açıklarken Kutub, âyetteki sa'r (صَغِرَ) kelimesinin, develerin boyunlarını bir yana doğru eğmelerine yol açan bir rahatsızlık olduğunu, kibir ve böbürlenme durumundaki insanların yürüyüşlerinin buna benzetildiğini söyler. Meraha (مَرَحًا) ifadesinde ise başkalarına önem vermeden kasılarak yürümenin de Allah'ın ve insanların kötü gördüğü bir davranış olduğunu naklederek, *nehyin kerahat anlamına* dikkat çekmiştir.¹¹⁸

Kutub, Hûd sûresindeki (11/37) "*Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar boğulacaklardır.*" âyetinde lafzî tefsirle yetinerek, gemiyi inşa etmekle emredilmesinin ardından, Hz. Nuh'a (a.s.) nefislerine zulmedenlerle ilgili O'ndan bir istekte bulunmaması, kavminin hidayetleri yönünde ricada bulunmasının veya aleyhlerinde beddua etmesinin yasaklandığını söyler.¹¹⁹ Klasik tefsirlerde bu âyetle Hz. Nûh'un kavmine şefaathçi olmaktan men edildiğinin¹²⁰ açıklandığı anlatılmakta, beddua yasağına dair bir ifade yer almamaktadır. Kutub, Hz. Nuh'a beddua etmesinin yasaklandığını söyledikten sonra, bu bedduanın (Nûh 71/26, 28) Allah'ın hükmünün kesinleşmesinden sonra olduğunu ve dua kapısının hüküm kesinleştikten sonra kapanacağı şeklinde bir yorum yapmak zorunda kalmıştır.¹²¹ Mü'minûn sûresindeki (23/27) müşabih âyeti¹²² açıklarken de, âyette aleyhlerinde hüküm verilmiş kimseler -en yakın akrabalar da olsa- hakkında tartışmaya girilmemesini ve Allah'ın sünnetinin, bir dost ya da yakın hatırı için değişmeyeceğinin anlatıldığını söyler.¹²³

B. İSRAİLOĞULLARI'NA YÖNELİK NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Kur'an-ı Kerim'in muhtelif sûrelerinde İsrailoğulları'na yapılan uyarılar yer almıştır. Yahudilere ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden Kur'an'a iman etmeleri emredilerek, onu ilk inkâr

118 a.e., V, 2790.

119 Âyetin metni:

وَاضْعَ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِّينَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ

120 Bk. el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 134; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, V, 221.

121 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 1876.

122 Âyetin metni:

فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اضْمَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِّينَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ

123 a.e., IV, 2466.

edenlerden olmamaları, Tevrat'ı az bir menfaat karşılığı değiştirmemeleri ve Allah'a karşı gelmekten sakınmaları emredilmiştir.¹²⁴ Kutub, yahudilerin bu davranış biçiminin psikolojik arkaplanına dikkat çekerek, Medine'de İslâm'ın kültürel ve ekonomik etkinliğini arttırmaya başlayarak üstün konumlarının sona ereceğini anladıkları için yıkıcı faaliyetlere yöneldiklerini vurgular. Müfessirimize göre bu savaş şekil değiştirse de hızından hiçbir şey kaybetmeden günümüzde de devam etmektedir. Oysaki asırlarca horlanan ve sürgün edilen yahudileri, tüm düşmanlıklarına rağmen, dramatik biçimde sadece müslümanlar korumuştur.¹²⁵

Bu âyetlerden biri olan Tâhâ sûresinin 81. âyetinde, İsrailoğullarına çöldeki yolculukları sırasında sunulan kudret helvası ve bıldırcın eti gibi nimetler hatırlatılmış ve “وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ” buyurularak aşırıya gitmekten nehyedilmişlerdir. Klasik tefsirlerde tehdit anlamındaki bu mecazî nehiy ifadesi nimetler konusunda birbirlerine zulüm yapmamaları;¹²⁶ nimetin şükrünün yapılmaması ve zekâtının verilmemesi, gösteriş ve israfa yönelmek;¹²⁷ helâllerden faydalanmada israf ve ihtiyaç sahiplerine mani olma şeklinde açıklanmıştır.¹²⁸ Kutub aşırılığın oburluk, mide düşkünlüğü; uğruna Mısır'dan göç etmelerine sebep olan görevler ve dini sorumluluklarda ihmalkâr davranmak olduğunu ve sakındırmanın daha etkili bir şekilde olması için, yiyeceklerle ilgili ölçsüzlük ve aşırılık, isyan konusunda sınırın aşılması¹²⁹ anlamındaki “طُغْيَانٌ” kelimesiyle anlatıldığını vurgulamıştır.¹³⁰

Yunus sûresinde (10/85) İsrailoğulları'nın nehiy şeklinde bir duası ile karşılaşmaktayız. Bu âyetle İsrailoğulları, Firavun ve ileri gelenlerinin dinlerinden dönmeleri konusunda kendilerine eziyet ederek, onlar için sınav nesnesi yapılmamaları veya İsrailoğulları hak üzere olsaydılar başlarına bunlar gelmezdi düşüncesiyle kendileriyle sınanmamaları konusunda yakarıшта

---

¹²⁴ el-Bakara 2/41.

¹²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 64.

¹²⁶ Bk. et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, XVI, 125.

¹²⁷ *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf*, IV, 100.

¹²⁸ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VI, 33.

¹²⁹ er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, “tğy” md.

¹³⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2346.

bulunmaktadırlar.¹³¹ Âyetteki “رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ” (Bizi zalimler topluluğunun baskı ve şiddetine maruz bırakma!)” nehiy ifadesi de dua anlamında mecâzi bir nehiydir ki literal anlamıyla bakıldığında haşa Allah’ın nehyedilmesi anlamına gelen bu nehiyer konumuzun dışındadır.

C. MEKKELİ MÜŞRİKLERE VE GENEL OLARAK TÜM İNKÂRCILARA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Mekkî sûrelere bakıldığında bu türden çok sayıda âyetin olduğu görülür. Bunlardan biri olan Mekkî En’âm sûresinin 150. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: “قُلْ هَلَمْ شُهَدَاءُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَغْدِلُونَ” (De ki: “Haydi, Allah şunu haram kıldı” diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin. Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların arzularına uyma. Onlar Rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.”) Kutub, bu âyeti büyük ve son meydan okuma olarak değerlendirerek, Allah’ın şeriatına uygun kanunlar oluşturduklarını iddia ederek, beşerî kanunlar koyup Allah’ın hâkimiyetine ortak olmakla putlara tapmanın aynı şey olduğunu söylemektedir.¹³² Âyetin devamı iyi incelendiğinde aslında bunun dolaylı olarak mü’minlere yönelik bir nehiy anlamı taşıdığı da görülür. Onlara *sakın siz de müşriklerin bu başarısını kalıcı ve daimî sanmayın, bu bir mühlet ve fırsat vermedir* denilmiş olmaktadır.

Müşriklerin pislikten ibaret oldukları ve artık Mescid-i Harâm’a yaklaşmalarının yasaklandığına dair âyeti (et-Tevbe 9/28) değerlendiren Kutub, sarih nehiy ifadesinin (فَلَا يَقْرَبُوا) açık bir şekilde müşriklerin Mescid-i Harâm’ın yakın çevresinde bulunmalarının bile haram olduğunun açıklandığını, müşriklerin necis burasının ise temiz olduğunu (الطَّهْرُ) söyleyerek, nehyi fikhî, yasak anlamında açıklar. Necis olma durumu ise ruhlarının necis olması anlamındadır, ruhları mahiyet ve varlıkları olarak somutlaştırılarak ifade edilmiştir, onlar böylelikle tüm varlıklarıyla iğrenilecek, insanların kaçınarak temizlenmeye çalıştıkları mânevi pisliktirler.¹³³

¹³¹ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XII, 251. Ayrıca bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 166.

¹³² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, III, 1228.

¹³³ a.e., III, 1618.

Nahl sûresinde (16/1) geçen “أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْعَ جُلُوهُ” ifadesinde açıklanan ve Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’den (s.a.) dünya veya ahiret azabının derhal gerçekleşmesini istemelerinden bahsedilen bu âyetle ilgili klasik tefsirlerde, Allah ve Resûlünün emirlerine itaat etmeyenlere yönelik tehdit anlamı taşıdığı, azap ve helâkın yakın olduğu bildirilmektedir.¹³⁴ Kutub, âyetin başında geçen “أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ” ifadesinde Allah’ın emrinin ilan edildiği, iradesinin yöneldiğinin açıklandığını, bunun da Allah’ın takdir ettiği zamanda vuku bulması için yeterli bir sebep olduğunu ve acele etmemelerinin istendiğini söyler. Nehyin, yukarıda belirttiğimiz klasik tefsirlerdeki tehdit anlamında yorumladığı görülen Kutub, azabın gecikmesiyle müşriklerin aceleci ve alaycı bir tavırla, haddi aşarak şımarıklarını, asılsız şeylerle korkutuldukları fikrine kapıldıklarını, kendilerine zaman tanınması hikmetini anlayamadıklarına vurgu yapar. Allah’ın rahmetini, evrendeki işaretlerini ve âyetleri anlamakta isteksiz davranmaktadırlar. Oysaki şuur ve akılla donatılan insanın, azapla korkutulmadan, akla ve kalbe hitap eden âyetlerden ders çıkarması gerekir.¹³⁵

Tekâsür sûresinin ilk âyetinde çoklukla övünülmesi kınanmaktadır. “لَا تُلْهَكُمُ” Anlamındaki bu âyetle müşriklerin mal, çocuk veya mütteliklerinin çokluğu ile övünmekten menedilmektedirler. Kutub sûrenin korkutucu yüce bir ritme sahip olduğunu, gafillere, çokluklarıyla övünerek oyalananlara hitap edilerek bunların uyarıldıklarını söyleyerek, nehyin kınama ve hatırlatma (تَوْبِيخٌ وَتَذَكِيرٌ) yönüne işaret etmiş görünmektedir.¹³⁶

D. HZ. PEYGAMBER’E MÜNAFIKLARLA İLGİLİ SAKINDIRMALAR VE NEHİLER

Medine toplum yapısının ürünü olarak ortaya çıkan nifak hareketi Medine müslümanları ile birlikte Resûl-i Ekrem’i de her zaman meşgul etmiştir. Bunlar kendilerini İslâm’a girmiş gibi gösteriyor olsalar da birçok davranışları onların iç yüzünü ele veriyordu. İlk bakışta Resûlullah’ın (s.a.) yolundan gidiyorlar gibi görünseler de çoğunlukla ona problem çıkarıyorlardı; bu sebeple de yüce Allah muhtelif vesileler ile Resûlullah’ı bunlar konusunda uyarmıştır. Aşağıda ele alacağımız âyetler Hz. Peygamber’e yönelik münafıklarla ilgili bazı konulara dair sakındırmaları

¹³⁴ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XIV, 159.

¹³⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2159.

¹³⁶ a.e., VI, 3962.

içermektedir. Ondan, münafıkların kâfirler için hazırlanan azaptan kurtulabileceklerini düşünmemesi, ölülerinin cenaze namazını kılmaması, kabirleri başında durmaması ve savaşa katılmama konusunda ileri sürdükleri mazeretlere itibar etmemesi istenmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 188. âyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.), yaptıklarından dolayı sevinerek övülmek isteyen kimselerin azaptan kurtulabileceklerini sanmaması kendisine bildirilmiştir.¹³⁷ Hz. Muhammed'e *sanma* denilmesinde Kutub'a göre, kötü bir fiilin ardından bununla övünenlere güçlü bir tehdit vardır. Söz konusu olanların münafıklar ve yahudiler olabileceği şeklinde rivayetleri değerlendiren Kutub, sûrede Ehl-i kitaptan ve kendilerine içeriğini açıklamaları ve gizlememeleri için verilen kitaptan söz edilmesi arasında bağlantı olduğunu, yahudilerin gerçeği gizleyerek, yalan açıklamalarıyla övündüklerini vurgular. Münafıklar da savaşa katılmayarak bundan memnun olmakta, yeminlerle ve bahanelerle savaşa katılmadıkları halde övünmektedirler. Kutub bu durumun, iman sorumluluğunu kaldıramayan insan tipinin bir tasviri olarak görür ve her toplumda bu davranış kalıbına sahip insan tipleri bulunmasının muhtemel olduğunu söyler.¹³⁸

Tevbe sûresinde (9/84) Hz. Peygamber, münafıkların namazını kılmaktan ve kabirleri başında durmaktan menedilmiştir.¹³⁹ Seyyid Kutub, bu âyette bunlarla mücadelede önemli ve köklü bir değer ölçüsünün ortaya konduğu kanaatindedir. Rahatını mücadeleye tercih ederek gerileyenin cenaze namazı kılınamaz, kabri başında durularak onore edilemez.¹⁴⁰ Âyetteki nehyi mecazî terbiye anlamında değerlendirdiği görülen Kutub, bunların namazını kılma ve kabirleri başında durma konusundaki yasağın, İslam toplumunda yaşayan ve bu toplumun nimetlerinden fayda gören bir kişinin, bu toplumun güvenliği ve refahı konusunda katkıda bulunması gerektiğine dair zımnî bir işaret olduğu görüşündedir. Bir bakıma, bu konuda bir çaba göstermeyen, müslümanlardan saygı göremez denmektedir.

E. EHL-İ KİTABA HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

¹³⁷ Âyetin metni:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

¹³⁸ a.e., I, 542.

¹³⁹ Âyetin metni:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

¹⁴⁰ a.e., III, 1684.

Ehl-i kitap, Peygamberleri yoluyla kendilerine intikal eden ilâhî kitapta bulunan gerçekleri açıklamaları ve onda bulunan hakikatleri gizlememeleri (Âl-i İmrân 3/187) konusunda kendilerinden söz alınmış olmasına rağmen bu ilâhî emri çiğneyerek bazen hakikatleri gizlemişler bazen de bu âyetlerin lafzını veya ifade ettiği anlamı değiştirmişlerdir.¹⁴¹ Buradaki *gizlemeyin* nehiyi (وَلَا تَكْتُمُونَهُ), insanlara açıklamaya dair emri (لِتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ) pekiştirmektedir. Kutub da nehiy konusuna açıklık getirmiş ve bununla muhatap olanların çoğunlukla yahudiler olduğunu belirterek dinin anlamı, İslâm dininin doğruluğu, önceki dinlerle birleştiği temel prensipler ve önceki kitapların İslâm'ı doğrulaması gibi konularda şüpheler uyandırmak amacıyla hakkı batılla gizlemeye çalıştıklarını söylemiştir.¹⁴²

Mâide sûresinin 77. âyetinde, hristiyanlara hakkın dışına çıkarak dinde aşırıya gitmeleri, kendilerinden önce sapmış ve insanları haktan saptırmış, din öğretileri yerine arzularını yerleştirmiş din adamlarına uymaları yasaklanmıştır. Âyetteki “لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ” şeklindeki yasağı yorumlarken Kutub, Hz. İsa (a.s.) konusundaki aşırılığın, Hristiyanlık öncesi paganist bazı inanışlardan alındığına, Roma İmparatorları ve kilise konsillerinin keyfi yorumlarının dine katıldığına dikkat çeker. Hristiyanların teslîs inancı hak dini mensubu olarak kabul edilmelerini engellemekte, dolayısıyla kendileri ile dostluk kurulması mümkün olmamaktadır. Bunlarla materyalizm ve ateizme karşı müşterek bir mücadele cephesi oluşturulamayacağını da söyleyen Kutub böyle bir çabayı anlamsız ve boş bulur.¹⁴³ Zaten Seyyid Kutub aynı sûrenin takip eden âyetlerini (5/82)¹⁴⁴ yorumlarken burada anlatılan hakikatin bazılarınca yanlış değerlendirildiğine, tarih içerisinde müslümanlara karşı en aşırı düşmanlık içerisinde olan grubun yahudiler değil hristiyanlar olduğuna işaret etmiştir. Ona göre yahudilerin hristiyanlardan daha fazla düşman olması keyfiyeti esasen Kur'an'ın indiği dönemdeki yahudi ve hristiyanlarla ilgilidir.¹⁴⁵

141 Âyetin metni:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّنَّ مَا يَشْتَرُونَ

142 a.e., I, 541.

143 a.e., II, 947.

144 el-Mâide 5/82. Âyetin metni şöyledir:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَتَلُوا مَسِيحَ ابْنِ مَرْيَمَ وَرَهْبَانًا وَآنَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ.

145 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 962-963

Zuhurf sûresindeki “Şüphesiz o kıyametin (kopacağıın) bir bilgisidir. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin, bana uyun, bu doğru bir yoldur.” (43/61-62) âyetindeki *bilginin* anlamının Kur’ân-ı Kerîm veya Hz. Peygamber’e (s.a.) işaret ettiği şeklinde farklı yorumlar¹⁴⁶ olmakla birlikte Ehl-i kitaba İsa’nın (a.s.) bir kıyamet alameti olduğu belirtilmekte ve “وَلَا تَمَرَّنَّ” ifadesi ile bu konuda şüpheyi düşmemeleri istenmektedir. Seyyid Kutub, bunların kıyamet konusunda şüpheler içinde olduklarını hatırlatarak şüpheyi düşülmemesi gereken konunun kıyamet olduğunu söylemektedir. Kur’an kendilerini emin olmaya, onlar hidayetten kaçarken Peygamber (s.a.) dili ile kendisine uymaya çağırmakta, sapmalarının ve kaçışlarının şeytana tâbi olmalarından kaynaklandığını bildirmektedir. Kıyamete çok yakın bir zamanda Hz. İsa’nın ineceğine dair rivayetlere yer veren Kutub, meselenin Kur’an ve hadislerde anlatılan gaybî bir mesele olduğunu, bu iki kaynak dışında hiçbir insanın söz hakkı bulunmadığı görüşündedir.¹⁴⁷ Devamında gelen “Sakin şeytan sizi yoldan çevirmesin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.” âyeti ile (43/62) şeytanın kendilerini hakka uymaktan alıkoymaması (وَلَا يَضِدُّكُمْ الشَّيْطَانُ) uyarısında bulunulmuş, onun yoldan çıkaran açık bir düşman olduğu hatırlatılmıştır. İrşat anlamında olduğunu belirttiğimiz bu mecazî nehiyleri Kutub’un da bu doğrultuda değerlendirdiği görülmekte, Kur’an’ın sürekli olarak cennetteki ilk çatışmadan itibaren süren savaşa, pusuda bekleyen düşmanın varlığına işaret ettiğini söyleyerek, insanın bu savaşta sürekli desteklendiğini söylemektedir.¹⁴⁸

F. HZ. MUHAMMED’E VE ONUN ŞAHSINDA MÜ’MİNLERE HİTAP EDEN NEHİY ÂYETLERİNİ YORUMU

Âyetlerin sunumunda da belirttiğimiz gibi burada ele aldığımız âyetlerde Hz. Peygamber’e

¹⁴⁶ İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsiri’l-kitâbi’l-azîz*, Katar İslâmî İşler Bakanlığı, I-VIII, Doha 2007, V, 61.

¹⁴⁷ Kutub “Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığı anda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin.” âyetinin (5/117) açıklamasında, Hz. İsa’nın göğe yükseltilmeden önce vefat ettiğini, Kur’an-ı Kerim’in de bu görüşte olduğunu belirtir. Ona göre Hz. İsa’nın Allah katında hayatta olduğunu açıklayan rivayetlerle şehitlerin durumu benzeşmektedir. Şehitler de dünyada ölmektedir ancak Allah katında diridirler, nasıl bir hayat sürdükleri bilinmemektedir (bk. Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, II, 1001). Kutub, daha önce Bakara sûresi 154. âyetini açıklarken *şehitlerin ruhlarının Cennet’te yeşil kuşlar içinde diledikleri gibi gezdiklerine* dair rivayetleri nakletmiş olmasına rağmen (bk. Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 144) burada şehitlerin yaşamlarının keyfiyetini bilmiyoruz demektir.

¹⁴⁸ a.e., V, 3199.

(s.a.) yönelik olarak “kuşkuya düşmemek”, “başka ilâha tapmamak”, “ihamet içinde olmamak” ve “günâhkar ve nankörlere uymamak” gibi hitaplar Hz. Peygamber için bu durumların olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁴⁹

Bakara sûresinin “الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ” şeklindeki 147. âyetinde Hz. Peygamber’in şüphe içinde olmaması istenmiştir. Klasik tefsirlerde Hz. Muhammed’e hitaben yapılan bu nehiyle Hz. Peygamber’in veya bu âyeti işitecek olanların hak yolda olan duruşlarını teyit ve heyecana sevk etme (tehyic) ifade ettiği vurgulanmıştır. Kutub bir önceki âyetle Ehl-i kitabın Hz. Peygamber’i kendi oğullarını tanımlarından daha iyi tanıdıklarını, ancak bunlardan bir kısmının bile bunu gizlediğinin ifade edildiğine dikkat çeker. Dolayısıyla Hz. Peygamber kuşkuya düşmekten nehyedilerek “*Eğer sana indirdiklerimiz hakkında kuşkulu isen senden önce inen kitapları okuyanlara sor*” buyurulmuştur. Kutub, kaynağını belirtmeden naklettiği bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber’in bu âyeti okuduğunda “*Hayır, ne kuşkum var ve ne de sorarım.*” dediğini nakleder.¹⁵⁰ Hz. Peygamber’e bu şekildeki bir hitap Kutub’a göre, müslümanlara yönelik güçlü bir telkin ve günümüz müslümanlarına da yapılmış sert bir uyarıdır. Oryantalistlerin İslâm’a dair ileri sürdüklerine önem atfedilip kitaplarının okunması da müellifimize göre buna bir örnektir ve benzersiz bir aptallık durumudur.¹⁵¹ Hz. Peygamber döneminde Ehl-i kitabın yazılarıyla müslümanları etkiledikleri benzer durumların olduğunu belirten Kutub oryantalistlere ait eğitim kurumlarında temel İslam bilimleri alanında ihtisas yapılmasını ise gaflet olarak değerlendirmiştir.¹⁵²

Mâide sûresinde (5/87) “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا” ifadesiyle, mü’minlerin Allah’ın helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri kendi indi tercihleri ile yasaklamaları ve

¹⁴⁹ “وَالْتَّهَىٰ عَنْ الشَّيْءِ لَا يَقْتَضِي أَنْ يَكُونَ الْمُنْهَىٰ مُلَابِسًا لِلْمُنْهَىٰ عَنْهُ” (bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, III, 359.)

¹⁵⁰ et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, XII, 288.

¹⁵¹ Emin el-Hûlî’nin dini alandaki çalışmalar için 1926-1927 yıllarında İtalya ve Almanya’ya gitmesi, Edebi tefsir ekolünü oluştururken Schleiermacher’in etkisinde kalması bu duruma bir örnektir (bk. Haydar, *Abdusselam, Emîn el-Hûlî ve menhecuhu’l-edebî fi’t-tefsîr*, <http://tawaseen.com/?p=2491>, Erişim 9 Mayıs 2021). Ahmed Emin’in (ö. 1954) Ali Hasan Abdulkâdir’e yaptığı tavsiye de Kutub’un bu sert üslubunu açıklar niteliktedir. Ahmet Emin, Ezherli ilim adamlarının özgür görüşleri kabul etmemekte direnmelerinden dolayı, Ali Hasan’a kendisi gibi oryantalistlere ait görüşleri referanslarını belirtmeden alarak, kendi görüşüymüş gibi vermesini tavsiye ediyordu (bk. Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetühâ fi’t-teşrî’l-İslâmî*, el-Mektebü’l-İslâmî, Dimaşk, ts., s. 266).

¹⁵² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 136.

haddi aşmaları sarîh nehiy ifadesiyle yasaklanmaktadır. Yasama yetkisinin Allah için söz konusu olduğunu vurgulayan Kutub, yaratan ve rızık veren Allah'ın verdiği rızıkın dilediği kısmını helâl dilediği kısmı haram kılma hakkını elinde bulundurduğunu söyleyerek, Allah'ın sınırlarını aşmanın ve imanın aynı kalpte toplanamayacağını vurgular. Âyetin bazı müslümanların kendilerine birtakım şeyleri yasaklaması sebebiyle indiğini hatırlatan Kutub, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu durumu kabul etmediğini ve böyle yapanların kendisinden olmayacakları uyarısında bulunduğunu söyler.¹⁵³ Konuyu yeme içme ve evlilik gibi helâl ve haramlarla sınırlı görmeyen Kutub, helâl ve haram mevzuunda bir anlam daralması yaşandığını söylemektedir. İslâm'ın hükümlerinden uzun süre uzak kalması, helâl ve haram kavramlarının yiyecek ve içecek gibi konularla sınırlı kalmasına yol açmıştır. İnsanı ilgilendiren mevzular anayasa ve teorilerle çözülmeye çalışılırken, İslâm bir referans olmaktan çıkarılmıştır.¹⁵⁴

İsrâ sûresinde (17/110) Hz. Peygamber'in (s.a.) namaz okuyuşunu çok yüksek veya çok kısık bir sesle yapmayarak, ikisinin ortası bir yol tutması tavsiye edilmiştir.¹⁵⁵ Kutub, klasik tefsirlerdeki farklı görüşlere temas etmeden; alay, eziyet ve uzaklaşmaya sebep olmasından ve belki de yüksek sesle sessizlik arasında orta yolun takip edilmesinin daha uygun olmasından dolayı bu tavsiyenin yapıldığını söylemekle yetinmiştir.¹⁵⁶

Şuarâ sûresinin 213. âyetinde Hz. Peygamber'e Allah'tan başka bir ilaha tapmaması aksi hâlde cezalandırılanlardan olacağı bildirilmiştir.¹⁵⁷ Klasik tefsirlerde hitabın Hz. Peygamber'e değil, hikmet sahibi insanlara güçlü bir uyarı niteliğinde olduğu, lidere uyarı yapılarak halkın kastedildiği¹⁵⁸, hitabın Hz. Peygamber'e olduğunu söyleyenler ise onun bulunduğu iyi hâlde devam etmesine ve ihlaslı olmasına yönelik bir tavsiye ve şirkin çirkinliğine bir vurgu olarak

---

153 a.e., II, 970.

154 a.e., II, 972.

155 Âyetin metni:

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُوا بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا.

156 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2254.

157 Âyetin metni:

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ.

158 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIV, 172.

yorumlamışlardır.¹⁵⁹ Kutub böyle bir davranışın Hz. Peygamber'den gelse bile azabı gerektireceğinin açıklandığını, durum peygamber için böyleyken diğer insanların cezadan hiçbir şekilde kurtulamayacaklarına dikkat çekildiğini söyleyerek nehyi mecazî korkutma (تَهْوِيلٌ وَتَعْظِيمٌ) anlamında yorumlamıştır.¹⁶⁰

Hiçbir peygamberin aldatma ve hıyanet içerisinde olmayacağına işaret eden Âl-i İmrân sûresinin 161. âyeti aynı zamanda Hz. Peygamber'in ahlâki durumuna temas etmiş olmaktadır. Âyetteki "وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلُّ" ifadesi peygamberlerin ihanet etme ihtimalinin imkânsız olduğunu açıkça bildirmektedir. Seyyid Kutub âyeti hukuki boyuttan inanç ve ahlak boyuna taşımakta konunun helâl ya da haramlık konusu ile ilgili değil, böyle bir şeyin meydana geliş ihtimalin olmaması ile olduğunu söylemektedir.¹⁶¹

Nisâ sûresinin 105. âyetinde ise, Hz. Peygamber'in (s.a.) hainlerin tarafında yer alması "وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا" ifadesiyle yasaklanmaktadır. Davalarda Hz. Peygamber'in masumlara karşı hainlerin yanında yer almamasının açıklandığı âyeti Kutub, nüzul sebeplerinde ismi geçen Tû'me b. Ubeyrik'in karıştığı hırsızlık olayını naklederek açıklamış ve bu çerçevede yorumlamıştır. Ona göre âyet, İslâm'da hukukun üstünlüğü konusuna dikkat çekmektedir. Olaya âyetle dikkat çekilmesi ve dönemin jeopolitik durumu, Kur'an'ın ve İslâm dininin Allah katından olduğuna dair güçlü bir delildir. Yahudilerin müslümanlara karşı düşmanlıklarda bulundukları bir dönemde, haksız şekilde hırsızlıkla suçlanan bir yahudi temize çıkarılmış, Ensar'ın Hz. Peygamber'e desteğinin oldukça önemli olduğu bir ortamda, Ensar'a mensup bir aile cezalandırılmıştır. Müslümanların aleyhine olan bu meselenin üstünün kapatılmaması ve kısa vadeli çıkarlara itibar edilmemesi Kutub'a göre İslâm'ın yağcılık ve cıvıklığa karşı tahammülsüzlüğünü ve ciddiyetin ilâhi bir metot oluşunu gösterir.¹⁶² Kutub'un bu yorumuyla, nehyi mecazî eğitim ve disiplin anlamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in nefislerine hainlik edenleri savunmasına dair bir başka nehyi Nisâ sûresi

¹⁵⁹ Ebüssuûd, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd*, VI, 267.

¹⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2619.

¹⁶¹ a.e., I, 504.

¹⁶² a.e., II, 753.

107. âyetinde yer almaktadır. Klasik tefsirlerde bu âyetin yukarıdaki 105. âyetin devamı niteliğinde, Tû'me ve onun haksız olduğunu bile ısrarla onu savunan kavmi ile ilgili olduğu nakledilir.¹⁶³ Bahsedilen hıyânet ise dünya ve âhirette cezayı gerektiren şeylerdir.¹⁶⁴ Kutub'a göre, bir önceki âyetle anlatılan, haksızlığın telafisi ve hakkın yerini bulması uğrunda âyetin atmosferinde bir kızgınlık havası vardır. "*Kendilerine hainlik edenleri savunma*" ifadesinde anlatılan hıyanet ise Kutub'a göre nefis, toplum ve ilâhi sisteme yöneliktir.¹⁶⁵

Hiz. Peygamber (s.a.), hüküm verirken yahudilerin arzularına uymaması konusunda Mâide sûresinin 49. âyetinde de uyarılmış, hüküm vermesi için kendisine başvurulduğunda, bunların arzuları doğrultusunda değil Allah'ın indirdiği âyetlere dayanarak hüküm vermesi istenmiştir.¹⁶⁶ Kutub, âyetin mü'minlerle ilgili yönünü açıklarken; dinin Kur'an'la tamamlandığını, insanlık için hayat düzeni yapıldığını, tek bir hükmünün terk edilmesinin veya başka bir şeriatın bunun yerine tercih edilmesinin artık söz konusu olamayacağını söyleyerek âyetteki nehyin sarîh ifadesine dikkat çeker. İdareci konumunda olanlar, kendi arzuları doğrultusunda hareket etmemeli, ayrıntı olarak görülen meseleler olsa bile, ilahi hükümleri basitleştirerek farklı yöneliş ve öğretileri uzlaştırmaya kalkışmayacaklardır. Orta yol bulma çabası, dinden ödün vermeye götürecektir bunun sonucu ise bozgun ve adaletin yok olmasıdır. Kutub, İslâm ülkelerinde turistleri kaybetmemek uğrunda İslâmi kurallardan taviz verilmesini buna bir örnek olarak anar.¹⁶⁷ Bu ise onun âyetleri güncelleştirme eğiliminin bir başka yansıması olarak görülür.

Nisâ sûresinin 140. âyetini tefsir ederken Kutub, "*Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın..*" buyurularak mü'minlerden tavırlarını açık bir şekilde belirlemelerinin istendiğini söyler. Âyetlerin inkâr edildiği veya alaya alındığı ortamlarda bulunmaktan sakınmaları sarîh nehiy ifadesi ile istenmektedir.¹⁶⁸ Bu ise mü'minlerin Allah, din ve Kur'an lehine; güçlü, sakınan

¹⁶³ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 95.

¹⁶⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîl*, III, 359.

¹⁶⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 754.

¹⁶⁶ Âyetin metni:

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ.

¹⁶⁷ a.e., II, 903.

¹⁶⁸ Âyetin metni:

ve koruyan bir tavıra bürünmeleri anlamına gelir, bunun aksi bir tutum müslümanlara ait sınırların çiğnenmesi sonucunu doğuracaktır.¹⁶⁹ Bu anlamdaki diğer bir âyette de (el-En'âm 6/68) Hz. Peygamber'den, Kur'an âyetleri hakkında dedikoduya dalanlardan, başka bir konuya geçinceye kadar yüz çevirerek uzaklaşması, şeytanın unutturması halinde, hatırlar hatırlamaz derhal orayı terk ederek zalimler grubu ile oturmaması talep edilmektedir.¹⁷⁰ Klasik tefsirlerde âyetin lafzının sadece Hz. Peygamber (s.a.) ile ilgili olduğu, mü'minlerin bu yasakla muhatap olmaları konusunda ihtilaf olduğu nakledilir.¹⁷¹ Seyyid Kutub'a göre terk etme emrinin müslümanlara hitap etmesi de söz konusu olabilir. Yine meclislerin terk edilmesi emri Hz. Peygamber'in savaşmakla emrolunmadığı, görevinin tebliğle sınırlı olduğu Mekke dönemi ile ilgilidir.¹⁷²

Mâide sûresinde (5/41) münafık ve yahudilerin olumsuz davranışlarının Hz. Peygamber'i üzmemesi tavsiye edilerek kendisine teselli verilmiştir. Kutub, yahudilerin entrikalarına ek olarak münafıkların da bunlara sığınmalarının Hz. Peygamber'i üzdüğünü, *"Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla "İnandık" diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin."* ifadesinin bir teselli âyeti olduğunu vurgular. Tevrat'taki cezaları uygulamamak için Hz. Peygamber'e başvuran yahudilerden bahsedildiğini belirten Kutub'a göre, müslümanlara da hitap eden âyet, yahudileri taklit ederek ilahi cezaları görmezden gelip yeni cezalar belirlememelerini istemektedir. Yahudilerin bu durumu Ehl-i kitabın tamamına yayılmış, sorumluluklarından kaçmayı amaç hâline getirmişler, sürekli bir fırsatçılıkla gelişmelere göre, fetvalar bulmaya yönelmişlerdir. Müfessirimiz çağdaş müslümanların da bunlardan farkı olmadıklarını düşünmektedir.¹⁷³

En'âm sûresinin 52 ve Kehf sûresinin 28. âyetlerinde Hz. Peygamber'in (s.a.) *muttakileri*

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَعْبُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا
مِثْلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا.

¹⁶⁹ a.e., II, 781.

¹⁷⁰ Âyetin metni:

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِ مَعَ
الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ.

¹⁷¹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, II, 304.

¹⁷² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 1128.

¹⁷³ a.e., II, 893.

yanında tutması ve onları yanından uzaklaştırmaması istenmiştir. Meczâî eğitim anlamındaki “وَلَا تَطْرُدِ” (kovma) ve “وَلَا تَعْدُ” (gözlerini ayırma) nehiyleri Hz. Peygamber’e, ayrıcalık isteyenlerin taleplerine itibar etmemesini tavsiye etmektedir. Kutub’a göre bu iki ifade esasen İslâm dininin yüceliğini ve sahte yeryüzü değerlerinden uzak oluşunu açıklamakta, Kureyş ileri gelenlerinin, ekonomik yönden kendilerinden aşağıda olan sahâbilerle farklı bir ortamda bulunma talepleri kabul edilmemektedir. Hz. Peygamber İslâm’a girmelerini sağlamak amacı ile taleplerini kabul etmeye meylettiği için uyarılmıştır. Ayrıcalıklı olduklarına inanan müşriklerin İslâm’ın bu buyruğu karşısında bu defa, Hz. Peygamber’in getirdiğinde hayır olsaydı, fakirlerin bu konuda önce davranmalarının mümkün olmayacağını söylemişlerdi. Müşriklerin bu bakış açılarını yorumlayan Kutub, İslâm’ın sunduğu bu yeni hayatın onlar için bir sınav niteliğinde olduğunu ve onların bu dinin mahiyetini kavrayamadıklarını söylemektedir. Günümüz demokratik düzenlerinin bile ulaşamadığı bir eşitlik seviyesine ulaşmış olan İslâm dininin ardından insanlık bu erişilmez mevkiden gerilemiş; milliyetçilik, ırkçılık ve sınıfçılık taassubunun uygar dünyada yükselen değerler olarak öne çıkmıştır.¹⁷⁴ Her iki âyetteki nehiyleri meczâî eğitim anlamında yorumlayan Kutub, İslâm’ın tavrının net olduğunu, ne hoş görünme çabasının ne de insanların ilkel ölçülerle değerlendirilmesinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹⁷⁵

Hûd sûresinin 17. âyetinde de Hz. Peygamber’in (s.a.) Kur’an ile ilgili şüpheye düşmemesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁷⁶ Kutub, âyette şüpheye düşülmesini engelleyen unsurlar olduğunu söyleyerek bunları açık bir delile dayananla, tek endişesi dünyalık olanın bir olmaması, Tevrat’ın Kur’an-ı Kerîm’i desteklenmesi ve mü’minlerin Kur’an’a inanmaları şeklinde sıralamıştır. Bu deliller Hz. Muhammed’in yalanlanmasını ve kendisi ile inatlaşmaya girilmesini imkânsız kılmaktadır. Sayıca fazla olan bu kesimin azınlık olan mü’minleri endişelendirmemesi gerektiğine de vurgu yapan Kutub, buradaki yasaklamanın *teselli* ve *güç verme* anlamında değerlendirilebileceğini söylemiştir.¹⁷⁷ Sahabilerin böyle bir desteğe ihtiyaç duyduğunu

¹⁷⁴ a.e., II, 1104.

¹⁷⁵ a.e., II, 2268.

¹⁷⁶ Âyetin metni:

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَمِينِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ.

¹⁷⁷ Müfessir Ebüssuûd, kendisinden şüphe beklenmesi en imkânsız kişinin şüpheye düşmekten menedilmesini, heyecana sevk ve harekete geçirme (tehyic) anlamında değerlendirmiştir. Şüphe etmesi

kaydeden Kutub, geniş kapsamlı olumsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda, günümüz İslâm davetçilerinin, bu direktifleri daha çok benimseyip uygulamaları gerektiği görüşündedir.¹⁷⁸

Kutub İbrâhim sûresinin “وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ” şeklinde başlayan âyetini (14/42) de aynı şekilde yorumlayarak Hz. Peygamber’e, “Zâlimlerin yaptıklarından Allah’ı habersiz sanma” şeklinde hitap edilmesinin şahsı ile ilgili olmadığını; istidrâcla kendilerine mühlet tanınan zalimlerin, dünya nimetlerinden faydalanmaya devam edip, kendilerine yönelik ilahi tehdidin dünyada gerçekleşmemesini gözlemleyenlerle ilgili olduğunu vurgular.¹⁷⁹ Kutub’a göre buradaki asıl hitap zalimlerin yaptıklarından Allah’ın farkında olmadığını zannedenlere yöneliktir.¹⁸⁰

Hz. Peygamber’e, bir imtihan vesilesi ve dünya süsü olsun diye bazı kesimlere verilenlere göz dikmemesi istenmektedir.¹⁸¹ Kutub âyette eşya, mal ve şöhret gibi dünya süslerine işaret edildiğini, bunların sathi çekiciliklerinin bir çiçeğin geçici parlaklık ve çekiciliğine benzetildiğini ve tümünün esasen bir imtihan aracı olduklarının açıklandığını anlatır. Farklı formlardaki bu dünya süslerinin varlık amacını Kutub, insanın gizli karakterinin bu nimetlere yönelik geliştireceği tutumla açığa çıkarılması olarak değerlendirir. Dünyanın geçici özelliklerinin yine geçici bir güzelliğe sahip çiçeğe benzetilip, bu nimetlerdeki geçiciliğe ve aldatıcılığa işaret edildiğini söyleyerek müellifimiz de, “وَلَا تُمَدَّنْ عَيْنَيْكَ” (Gözünü dikme)” nehiy ifadesinin mecazî tahkir anlamında olduğunu anlatmıştır.¹⁸²

Kutub, Ahzâb sûresinin ilk âyetinde Hz. Peygamber’in inançsızlara ve münafıklara itaat etmemesi gerektiğine dair tavsiyenin, bir sonraki âyetteki vahyedilene uyma konusundaki emirden önce gelmesini Medine ve çevresindeki inkârcı ve münafıkların ağır baskısıyla açıklar.¹⁸³

---

mümkün olmayan bir kimse (peygamber) ile ilgili böyle bir hatırlatmada bulunulması, bu uyarının ondan seviye bakımından daha aşağıda olanlar açısından daha geçerli ve yerinde olduğunu göstermektedir (bk. Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, III, 209).

178 Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 1865.

179 a.e., IV, 2111.

180 Hitabın Hz. Peygamber’e (s.a.) yapıldığı, bulunduğu müsbet hâline devam etmesi ve mazlumlara için teselli, zalimler için tehdit olduğu görüşü de nakledilmiştir (bk. el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XIII, 244).

181 Tâhâ 20/131.

182 Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2357.

183 Âyetlerin metni:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا. وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

Bu yasaklamada toplum ve çevre farkı olmaksızın genel bir anlam olduğu kanaatinde olan Kutub, nehiy ifadesinin (وَلَا تُطْعِ) inanç, teşri ve sosyal düzenlemelerde münafık ve kâfirlerin görüşlerinin benimsenmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

G. DOĞRUDAN MÜ’MİNLERLE İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİ

Medenî âyetlerde çoğunlukla yer alan mü’minlere yönelik nehiylerde bazı konularda sakındırmalarda bulunulduğu gibi diğer din mensupları ile ilişkiler konusunda da uyarılarda bulunulmuştur. Bakara sûresinin 104. âyetinde mü’minlere “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا ” (Ey iman edenler! “Râ’inâ (bizi gözet)” demeyin, “unzurnâ (bize bak)” deyin ve dinleyin.)” şeklinde tavsiyede bulunulmuştur. İslâm düşmanları tarafından açıktan Hz. Peygamber’e (s.a.) sövmekten çekindikleri için, hakaret aracı olarak bu yola başvurulduğunu ve kıskançlıktan kaynaklandığını belirten Kutub, bu yasakla Peygamber ve müslüman topluluğun korunmasının hedeflendiği görüşündedir. Kullanılması tavsiye edilen kelimenin düşman istismarına kapalı olduğunu belirten Kutub bu nehyi terbiye ve eğitim anlamında yorumlamıştır.¹⁸⁵ Nisâ sûresindeki (4/46) “râina” ifadesini açıklarken de, yahudilerin “bizi gözet” anlamındaki bu kelimeyi (رَاعِنَا), sövmek anlamındaki “râîynâ” (رَاعَيْنَا) ile değiştirdiklerini, tahrif konusunda usta olduklarını, günümüzde, yahudiler kadar olmasa da, dini konularda uzman kimi müslümanların da tahriflere yöneldiğini söyler.¹⁸⁶

Hidayetin Allah’ın elinde olduğunu vurgulayarak, ihtiyaç sahiplerine yardım edilirken inançlarının sorgulanmamasını isteyen Bakara sûresinin 272. âyetinin tefsirinde Kutub, âyetle dinde zorlama olmayacağını ifade edilmesine ek olarak vicdanlara geniş bir ölçü yerleştirdiğini, savaş hâli hariç tüm ihtiyaç sahipleri için bu durumun geçerli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁷ Kutub bu açıklaması ile klasik tefsirlerdeki *nafile olarak sadaka verildiğinde yardım edilen şahsın inancının sorgulanmaması, düşmanca bir davranış sergilemediği sürece her inanç sahibine*

¹⁸⁴ a.e., V, 2822.

¹⁸⁵ a.e., I, 100.

¹⁸⁶ a.e., II, 675.

¹⁸⁷ a.e., I, 315.

yardım edilmesi¹⁸⁸ yorumlarını benimsemiş görünmektedir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi âyetin nüzul sebeplerinde anlatıldığı gibi gayri Müslimlere yardımdan kaçınan müslümanların bu tutumlarından dolayı bu âyet inmiş, bu insanlara yardım edilmesi mübah kılınmış ancak zekât harcama yerleri belirlendikten sonra âyetin hükmü neshedilmiştir.¹⁸⁹

Bundan sonra ele alacağımız nehiy içerikli altı âyette Kur'an'ın müslümanlarla diğer inanç mensupları arasındaki insanî ilişkilerde ortaya koyduğu ölçü anlatılmıştır. Mü'minlerin inkârcıları dost edinmeleri, Âl-i İmrân sûresinin 28. âyeti ile yasaklanmıştır. Böyle bir dostluğun ancak bir tehlikenin engellenmesine yönelik olarak mümkün olacağını söyleyen Kutub, âyetin lafzının tefsirinden ziyade, genel bir anlam vermiştir. Âyetin bağlamında güç, kudret ve rızkın Allah'a ait olduğunun ifade edildiğini hatırlatmakta ve bu durumun Allah düşmanları ile dostluğun ne kadar mümkün olabileceği sorusunu yöneltmektedir.¹⁹⁰ Hüküm vermesi için Allah'ın kitabına çağırıldığında yüz çeviren bir toplulukla dostluk ve Allah'a imanın bir kalpte toplanamayacaktır. Konu ile ilgili tek istisnanın korku durumu olduğunu belirten Kutub, bu durumda *konuşma* ile sınırlı bir takiyyeye izin verildiğini söylemektedir.¹⁹¹

Hûd sûresinde de (11/113) "وَلَا تَزْكُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا" ifadesiyle, zulmedenlere meyledilmesi sarih nehiy ifadesi ile yasaklanmakta, böyle bir davranışın cehennem ateşi ile cezalandırılacağı açıklanmaktadır. Klasik tefsirlerde meyletmek (تَزَكُّوا) ifadesi kıyafet konusunda benzemekten, kendilerini önemli zannedecekleri şekilde onlarla konuşmaya kadar oldukça geniş bir şekilde yorumlanmıştır. Kutub'un buradaki nehiy ifadesinin hukuki anlamda yasak ifade ettiği şeklinde yorumladığı ve âyete klasik tefsirlerdeki *zalim yöneticilerin sohbetinde bulunmak ve taleplerine uygun şekilde hareket etmek* anlamlarına paralel açıklama getirdiği görülmektedir.¹⁹² Zulüm kavramını öne çıkararak, bunlara meyletmenin, güç sahiplerinin insanları kullara ibadete

¹⁸⁸ et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, V, 19.

¹⁸⁹ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 367.

¹⁹⁰ Âyetin (Âl-i İmrân 3/26-27) metni:

"قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِعِثَرِ حِسَابٍ"

¹⁹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 386.

¹⁹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 241.

zorlamak gibi bir takım kötü uygulamalarını onaylamaya, dolayısıyla günahlarına ortak olmaya sevk edecektir.¹⁹³

Bu kategorideki bir diğer âyette de (Âl-i İmrân 3/118) mü'minlerin kendilerinden olmayanları sırdaş edinmeleri (لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ) yasaklanmıştır. Seyyid Kutub, her zaman ve her yerde bu tiynete sahip insanlar görülebileceğini; müslümanlar güçlü olduğunda bu insanların sevgi gösterisinde bulunduklarını ancak beden dillerinin kendilerini yalanladığını, fırsatını bulduklarında düşmanlık, eziyet ve her çeşit hileden geri durmayacaklarını vurgular. Âyetin müslümanları korumayı amaçladığını söyleyen Kutub, anlamın bir zaman dilimiyle kayıtlı bulunmadığını, müslümanların tüm acı tecrübelere rağmen düşman tuzaklarına kandiğinden geniş bir şekilde bahsetmektedir. İslâm'ın hoşgörüsü bunların kinini hafifletmezken, aşağılık duygusu ve manevî yenilgi psikolojisi içindeki müslümanlar dini konularla ilgili karşı tarafa bir şey anlatmamakta, hayat metotlarını İslâm dini öğretileri çerçevesinde belirlemekten kaçınmaktadırlar.¹⁹⁴

Mü'minlerin, dini alaya alıp bunu oyun hâline getiren inkârcıları dost edinmeleri Mâide sûresinin 57. âyetiyle yasaklanmıştır.¹⁹⁵ Yahudiler dini değerleri ve ibadetleri hafife almış, ibadet hâlindeyken müslümanlarla alay ederek, bunu bir eğlence ve komedi malzemesi hâline getirmişlerdir. Kutub meselenin psikolojik yönünden bahsederek, bu davranıştaki kişilere karşı, dini duyarlılığa sahip müslümanların dostluk, bağlılık ve destek göstermesinin mümkün olamayacağını; aksi halde imanlarını ve yaşam enerjilerini kaybetmiş olacaklarını söyler.¹⁹⁶ Bu alaycı insan tiplerini akıl bakımından sıkıntılı olarak değerlendiren Kutub, sağlıklı bir insan aklını imana yönlendirebilecek ilhamlar sezebileceği şeyleri görme konusunda bu kişilerin acziyet içerisinde olduklarını söyler. Tarihi süreçte kâfir ve Yahudiler dini eğlence konusu yapmış, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) dönemlerinde hristiyanlar da bunlara katılmıştır. İslâm'ın hoşgörülü olma emrinin doğru anlaşılması gerektiği uyarısında bulunan Kutub, Ehl-i kitaba "iyi

¹⁹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 1932.

¹⁹⁴ a.e., I, 452.

¹⁹⁵ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

¹⁹⁶ el-Hâlidî, Salah Abdülfettâh, *eş-Şahsiyyetü'l-Yehûdiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1998, s. 216.

davranmanın” bunlara dost olmak anlamına gelmediğinin altını çizer.¹⁹⁷

Mâide sûresinin 51. âyetinde de yahudi ve hristiyanların dost edinilmesine yönelik yasak açık bir şekilde ifade edilmiş, bunları dost edinmenin o zümreden kabul edilme tehlikesine yol açacağı uyarısında bulunulmuştur. Kutub “أُولِيَاءَ” kelimesi üzerinde durulması gerektiğine dikkat çekerek, bu dostluğun bunların *dinlerine tâbi olmak* değil, *işbirliği ve dayanışma* anlamına geldiğini, müslümanların yahudi ve hristiyanlara tabi olma eğiliminde olmadıklarını vurgular. Yahudi ve hristiyanların müslümanlara düşmanlık konusunda birbirlerinin destekçisi olduğunu da vurgulayan Kutub, konunun Hz. Peygamber (s.a.) dönemindeki örneklerle yeterince netleştiği düşüncesindedir. İslâm devletinin ilk yıllarında, bazı müslümanların yahudilerle olan eski dostluklarının bir sakınca oluşturmayacağını düşündüklerini ancak, Medine’de bu din mensuplarının kendilerini açıkça ortaya koymalarından sonra bunlarla dostluğun imkânsızlığı görülmüş, eski dostlukların bitirilmesi istenmiştir. Mekke’den henüz hicret etmeyen müslümanlarla, hicret etmelerine kadar da hiçbir dostluğun kurulmayacağı bildirilmiştir.¹⁹⁸ Kur’an’ın bu yöndeki yönlendirmelerinin unutulduğunu söyleyen Kutub, müslümanlar dinlerini terk etmedikçe karşı tarafın razı olmayacağını ve savaş konusunda ısrarcı olduklarını vurgulamaktadır.

Ortak Allah inancı paydasından hareketle materyalistlere karşı iş birliğine gidilmesinin bir fayda sağlamayacağını açıkça söylemiştir. Bazı saf müslümanlara ait bu yanılının imkânsızlığını Kutub’a göre Kur’an buyrukları ve tarihi gerçekler yeterince ortaya koymaktadır. Modern dönemdeki müslümanlara yönelik dünyanın birçok yerindeki saldırı, baskı ve zulümler de müslümanların; inanç, müttefiklik, yardımlaşma ve sosyal konuları kapsamayacak, günlük muamelelerle kayıtlı bir hoşgörü dışında Ehl-i kitapla bağlarını tümüyle koparmalarını gerektirmektedir. Yukarıda ele aldığımız Mâide sûresinin 57. âyetinde de Ehl-i kitaba hoşgörünün bunlara dost olmak anlamına gelmediğini vurguladığı bu hoşgörünün sınırını burada günlük muamelelerle kayıtlı olarak değerlendirmekte; yardımlaşma, müttefiklik, inanç ve sosyal konularda iş birliğinin bu kapsamda olmadığını söylemiştir.¹⁹⁹

Kutub, Nisâ sûresi âyet 36’da, Allah’a ibadet edilmesi ve ona hiçbir şeyin ortak

¹⁹⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, II, 923.

¹⁹⁸ el-Enfâl 8/72.

¹⁹⁹ a.e., II, 912.

koşulmamasına (وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا) işaret edilmesini ana baba ve akrabaya iyilik gibi tavsiyelerin takip etmesini, tüm teşrî ve yönlendirmelerin tek bir noktaya odaklandığını gösterdiğini, kaynağın inanç (tevhid) olduğunu; diğer kevnî, hayatî ve insanî ilişkilerin ibadet ve tevhidle ilişkilidir.²⁰⁰

Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetinde mü'minlerin, Allah'ın ölüm ve hayat konusunda takdirine inanarak kâfir ve münafıkların yanlış inanışlarına kapılmamaları istenmektedir. Âyette şehit olan veya sefere çıkan mü'minlerin yanlarında olmaları hâlinde ölmeyeceklerini söyleyen inkârcılar gibi düşünülmesi yasaklanmaktadır.²⁰¹ Kutub, Uhud savaşında şehid düşenlerin yakınlarına söylenen bu sözlerle, müslüman saflarda gevşeklik, kargaşa ve isyana zemin hazırlanmaya çalışıldığını vurgular. İman sahibi bir kişi Allah'ın takdir ettiğinin dışında bir gelişme olmayacağını şuuru içinde zorlukta feryat etmeyeceği gibi bollukta da şıarmayacaktır. Bu âyet, bir iş olup bittikten sonra hayıflanmamak gerektiğine de işaret etmekte, harekete geçmeden önce planlamanın ve görüş alışverişlerinin yapılması gerektiğini, ardından sonucun güven ve teslimiyetle karşılanması gerektiğini söyler. Sebepler ne olursa olsun ölüm ve ecel ilahi takdirin bir sonucudur. Dolayısıyla ölenlerin ardından acı ve keder konusunda aşırıya gidilmemelidir.²⁰²

İnsan canına kıymanın yasaklanması (el-İsrâ 17/33) konusunda Kutub, İslâm'ın hayat ve barış dini olduğunun altını çizerek "وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ" ifadesi ile haklı bir sebep olmadıkça öldürmenin şirki takip eden ikinci büyük haram olduğunun vurgulandığını ve öldürmenin, sadece Allah'ın çizdiği sınırlar dâhilinde olabileceğini söylemiştir. Konuyu insanî, sosyolojik ve hukukî bakımdan geniş bir şekilde değerlendirerek, üç durum dışında her insanın canının kutsal ve dokunulmaz olduğunu; cana karşılık can, evli olduğu halde zina ve dinini terk ederek cemaatten ayrılma şeklinde açıklayarak bu üç durumu değerlendirmiştir. İrtidatla ilgili ölüm cezasının kargaşa doğuracak mânevî çürümeye karşı bir önlem olduğunu vurgulayan Kutub, din seçiminde kimsenin zorlanmadığını da hatırlatarak, müslümanların sırlarına şahit olmuş olan

²⁰⁰ a.e., II, 659.

²⁰¹ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا
وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكُمْ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُخَيِّ وَيُخَيِّتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

²⁰² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 498.

mürtedin, irtidat etmesiyle bir tehdit hâline geldiği kanaatindedir.²⁰³

Mâide sûresinin ikinci âyetinde, mü'minlerin Allah'ın koyduğu bazı dini nişanelere; haram aylar, hac kurbanı gibi bazı dini sembollere saygısızlık etmemeleri, Mescid-i Harâm'dan kendilerini çıkarmalarından ötürü bazılarını besledikleri kinin haddi aşmaya sevk etmesi ve günah ve düşmanlık konusunda iş birliğinde bulunulması sarih nehiy ifadeleriyle yasaklanmıştır. Kutub bu kondaki ihlallerin haramların küçümsenmesi anlamına geleceğini söyleyerek, müşriklerin Mescid-i Harâm ile ilgili engellemelerinin müslümanları ölçüyü aşmaya sürüklememesi gerektiğine vurguda bulunur. Müsamahalı bu ümmetin en önemli vasıflarından olduğuna dikkat çeken Kutub, kendisine yapılanı göz ardı edebilmenin İslâm'ın önemli ahlâkî ölçülerinden olduğunu, bu dinin bu şekilde anlatılabilmesi durumunda nefislere ağır gelmeyeceğini söyler.²⁰⁴

Müslümanlara sonuçları kendilerini üzebilecek şeyleri sormaları “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا” şeklinde başlayan âyetle (el-Mâide 5/101) yasaklanmıştır. Âyetteki yasağı kerahat anlamında yorumlayan Kutub; Allah'ın affettiği, emretmediği veya ayrıntısına girilmeyerek mücmel bırakılmış konularda müslümanların sorular yönelterek kendilerini üzebilecek durumlara düşmelereinin yasaklandığını kaydeder. Bir sonraki âyetle (5/102) bu tür şeyleri soran bir milletin daha sonra bu yüzden kâfir olduklarından bahsedilğine, Bakara sûresinde de (2/67-71) İsrailoğulları'ndan şartsız ve kayıtsız olarak bir inek kesmelerinin istendiğini, ancak onlar sorularıyla konuyu zorlaştırdıklarını vurgular. İslâm'da bilginin, meydana gelmiş bir olaya çözüm olarak istenen bir cevap olduğunu, pratikte fayda sağlamayacak gayb bilgisi konusunda bile insanlığın korunarak bu alanda bir çaba içine girmekten engellediğine dikkat çeker. İslâmî anlayışta dini meselelerle ilgili çözüm arayışına ancak sorun ortaya çıktıktan sonra gidildiğini ve selef büyüklerinden bu konuyu ciddiyetle uyguladığını hatırlatır. Kutub'a göre bu, İslâm'ın gerçekçi ve ciddiyet içeren bir tavrıdır. Konuyu pratik hayata getiren Kutub İslâm hukukunun uygulanmadığı bir yerde bu yönde sorular sorulmasını eleştirmiştir. İlâhlığının tanınmadığı, hukukunun ve hükmünün geçerli olmadığı bir yerde müftüye soru sorulması; Allah'ın hukukunun basite alınması, bilerek ya da bilmeyerek bu hukukun eğlence malzemesi

²⁰³ a.e., IV, 2225.

²⁰⁴ a.e., II, 839.

yapılması anlamında yadırganacak bir durumdur.²⁰⁵

Ahzâb sûresinin 69. âyetinde, müslümanların Hz. Mûsâ'ya (a.s.) eziyet edenler gibi Hz. Peygamber'i (s.a.) incitmeleri nehyedilmiştir. Kur'an'ın mücmel olarak bıraktığı bir konuda teferruata girmenin bir ihtiyaç olmadığını söyleyen Kutub, Hz. Peygamber'i incitebilecek tüm durumların kastedilmiş olabileceği görüşündedir. Hz. Peygamber'in Câhiliye uygulamalarına aykırı bir şekilde evlatlığının boşadığı Zeynep b. Cahş ile evlenmesi, İslam inancını kavrayamamış olanlarla kendilerini gizleyen münafıklıkların ileri geri konuşmalarına yol açmıştır. Uyarı bazı müslümanların bunların propaganda haberlerinden etkilenmelerinden dolayı yapılmıştır. Hz. Âişe'ye iftira atılması ve ganimetlerin paylaşılması sırasında da Hz. Peygamber'e karşı incitici davranışlarda bulunulmuştur.²⁰⁶

Nisâ sûresinde (4/135) adaletin yerine getirilmesinde nefse uyulması yasaklanmıştır.²⁰⁷ Adaletin gerçekleştirilmesini bir emanet olarak gören Kutub, müslüman gayri müslim ayırımına gidilmeksizin mutlak anlamda adalete vurgu yapıldığına dikkat çeker. Câhiliye toplumu ölçülerini devam ettirerek, şahitlik yapılacak kişiye göre ifade belirlemenin pratik hayatta sonuçlarının ağır olacağını kaydeden Kutub; yakınlarla sevgi, fakiri koruma arzusu, zengine daha müsamahalı davranmak, aşiret, kabile, devlet, ümmet veya vatan sevgisinin hüküm verme sürecine dâhil edilmemesi gerektiğini vurgular.²⁰⁸ Bu kategorideki diğer bir âyette (el-Mâide 5/8) bir topluma karşı eskiye dayanan kinin adaletsizliğe sevk etmemesine dikkat çekilmiştir.²⁰⁹ Müfessir, bir dönem kendilerini Mescid-i Harâm'dan alıkoyan müşriklere karşı duyulan kin duygusunun mü'minleri adaletsizliğe sevk etmemesine dikkat çekilmesini adâletin gerçekleştirilmesinde doruk noktası

205 a.e., II, 988.

206 a.e., V, 2884.

207 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ عَنِّيَّ أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَغْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

208 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 777.

209 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَغْدِلُوا إِنْ تَغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

olarak değerlendirmiştir.²¹⁰

Hucurât sûresinde (49/11) gıybetten, zannın çoğundan ve kusur ve mahremiyetlerin araştırılmasından uzak durulması tavsiye edilmektedir. Kutub âyetteki yasaklamaların insan şahsiyeti ve onurunu korumaya yönelik bir koruma duvarı oluşturduğu kanaatindedir. Kovuşturmada zannın dayanak olamayacağını ayrıntılı bir şekilde işleyen Kutub, hak ve özgürlüklerin dokunulmazlığına vurguda bulunmuştur. Âyette kusur ve mahremiyetlerin araştırılması ve gıybet yasağının ifade edilişinin de İslâm'ın kurmayı hedeflediği üstün toplumda, kişi haysiyeti ve özgürlüğüne verilen önemi anlattığını söyleyen Kutub, *zanların bir kısmının günah olduğunun* ifade edilmesindeki inceliği bu çerçevede değerlendirmiştir. *Zanların bir kısmı* denerek bazı zanların günah oluşu ifade edildiğinde, belirsizlik doğduğunu ve tümüyle zandan kaçınma dürtüsüne yol açtığını söyleyen Kutub böylece *zannın çoğuna yönelik* bir yasak getirilip, insan vicdanının tüm kuşkulardan temizlenmesinin sağlandığına dikkat çekmiştir.

Kutub, "*Birbirinizin gizlisini araştırmayınız*" yasağını (el-Hucurât 49/12) değerlendirirken, kovuşturma amacıyla insanların takip edilmesinde zannın yeterli bir gerekçe olarak kabul edilemeyeceğini vurugulamakta ve çağdaş hukuk normlarında bile bu hassasiyete ulaşamadığını belirtmektedir. Kutub bu prensibi oldukça önem atfetmiş, bu prensibi İslâm'ın sosyal, yasama ve yürütme sistemi ile ilgili ana prensiplerden biri olarak değerlendirmiştir.²¹¹ Kutub'un bu iki âyetteki nehiyleri ele alışından mecazî irşat anlamında bir yorumda bulunduğu görülmektedir.

III. SEYYİD KUTUB'UN KONULARI BAKIMINDAN NEHİY ÂYETLERİNE BAKIŞI

A. İBADETLERLE İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRİ

Kutub, ibadetlerle ilgili nehiy âyetlerini ele alırken fikhî açıklamalara yer vermesine rağmen geniş ayrıntılara girmemekte, meselelere kısa bir şekilde işaret ettikten sonra geniş bilgi için okuyucuyu fıkıh kitaplarına yönlendirmektedir. Ona göre fikhî ayrıntılar okuyucuyu Kur'an nassının atmosferinden uzaklaştırmaktadır. Seyyid Kutub, fikhî konudan bahsetmesinin ardından

²¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 852.

²¹¹ a.e., VI, 3345.

âyetin hikmetlerine, İslâm terbiyesi ve daveti bakımından önemine de değinir.²¹² Bu yaklaşımı tefsirinin sosyal içerikli olmasından dolayıdır.

Bakara ve Mâide sûresinde haram kılınan yiyeceklerle ilgili hükümler bildirilmiştir. Bakara sûresinde (2/173) leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilenlerin haram kılındığı ifade edilmiş, ancak zorunlu durumlarda ve zaruret ölçüsünde bunlardan yenebileceği açıklanmıştır. Kutub, âyette belirtilen yasakları insana zararları bakımından da değerlendirmiş, modern bilimin ulaştığı sonuçların da bu yasakları haklı çıkardığını ve İslâm şeriatına güvenmenin önemini vurgulayarak, son sözün Kur'an'a bırakılması gerektiğini vurgulamıştır.²¹³ Mâide sûresinde (5/3) bu haramlara ek olarak sayılan henüz canı çıkmadan boğulmuş, darbe, yüksekten düşme, boynuzlanarak ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölen ve dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanların haram olduğu açıklanmıştır.²¹⁴ Kutub, Allah'tan başkası için kesilenlerin haram olmalarının niyetsiz ve Allah'ın bir ve tek ilah olduğunu kabul ederek kesilmemiş olmasından kaynaklandığını belirterek daha geniş bilgi için okuyucuyu fıkıh kitaplarına yönlendirmiştir.²¹⁵

Bakara sûresi âyet 267'de ise mü'minlere kazançlarının iyi olanlarından Allah yoluna harcamaları emredilirken, kendilerine verildiğinde göz yummadan almayacakları adi şeyleri başkalarına hayır maksadıyla veya zekât-sadaka olarak vermeleri yasaklanmıştır.²¹⁶ Kutub'a göre cömertlik ve kendisine verildiğinde duraksayarak düşünmeden alamayacağı şeyleri başkasına vermemek sadakanın önemli temellerindendir. Nüzul sebeplerinde yer alan, Ensar'ın Mescid-i Nebevî'ye henüz olgunlaşmamış hurmaları asarak sunmaları ve bu sırada çürük ürün getirenlerin

²¹² el-Hâlidî, *el-Menhecü'l-harekî*, s. 81.

²¹³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 156.

²¹⁴ Bakara sûresindeki haram yiyeceklerle ilgili hikmetlerden bahseden Kutub, Mâide sûresinde ise bu sayılanlar ile ilgili bilimsel gelişmelerin bir hikmete işaret edip etmemesinin önemli olmadığını ve ilâhi ilmin bu yiyeceklerin temiz olmadığını ortaya koyduğunu ve bunun tek başına yeterli olduğunu söylemiştir. Tefsirinin farklı yerlerinde nehiylerin hikmetleri ile ilgili görüşlerini açıklayan Kutub, bununla birlikte, dini konularda asıl olanın kulluk olduğuna, teslim olmak anlamındaki İslâm'ın anlamının da esasen buna işaret ettiğine dikkat çekmiştir. Bir emir ya da yasağın uygun olup olmadığı konusunda insanın hakem konumunda olmadığını söyleyen Kutub, bu konuda insana düşenin tartışmasız itaat olduğu görüşündedir. Ona göre bunun aksi *insanın kaynak kabul edilmesine*, bu da *ulûhiyet ve kulluk* mevzularında sıkıntılara yol açacaktır (bk. *a.e.*, II, 978).

²¹⁵ *a.e.*, II, 841.

²¹⁶ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغِشُّوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

olmasını değerlendiren Kutub, bir cemaat içinde üstün örnekler olabileceği gibi *yönlendirme ve eğitime* ihtiyaç duyan bir kesimin de bulunabileceğine işaret etmekte ve âyetteki nehyi mecazî eğitim ve disiplin anlamında değerlendirmektedir.²¹⁷

Kutub yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi bazı nehiyleri kısa yorumlarla değerlendirirken, içki ve kumarın yasaklanmasını konu edinen Bakara sûresinin 219. âyetinde olduğu gibi önemli gördüğü konuları geniş bir şekilde yorumlamıştır. Bu âyetle “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için yararlar vardır. Ancak günahları yararlarından büyüktür.”*” ifadesi o zamana kadar henüz haram olduklarına dair bir âyet inmeyen içki ve kumarın hükmünü açıklamaktadır. İslâm ümmetinin adım adım yetiştirildiğini söyleyen Kutub, bu âyetin haram kılma aşamalarının ilki olduğuna dikkat çekerek bazı durumların mutlak şer veya mutlak hayır olmayıp ikisini de içinde barındırabileceğine dikkat çeker. Helâl veya haramlığın o şeydeki hayır veya şerrin miktarı ölçülebileceğini; içki ve kumarda günah faydadan fazlaysa bu, haramlığı ve engellemeyi gerektiren bir vasıf olur. Ancak itikat söz konusu olduğunda bu şekilde bir tedricilikten söz edilemeyeceğini; tevhid ve şirk gibi itikadî konularda yasaklama ilk andadır, kesindir, pazarlık veya bir orta yol bulma durumu yoktur. Tedavi gerektiren bir âdet ya da alışkanlık olma ihtimali olan içki ve kumarda farklı bir durum olduğunu söyleyen müellif, bu âyetle içki ve kumardaki zararın faydadan daha fazla olduğuna dair vurguyu, vicdan ve teşrîî mantığın müslüman gönüllerde harekete geçirilmesi ve yasağın tedricîliği şeklinde yorumlamıştır. Konuyu köleliğin kaldırılmasıyla ilişkili gören Kutub, birtakım düzenlemelerle bu sorunun çözüldüğünü etraflıca açıklamış, sonraki dönemlerde köleliğin tekrar müslüman toplumda yaygınlaşmasını dinin sorumlu olmadığı bir sapma olarak değerlendirmiş ve bu yanlış uygulamaların İslâm tarihi aşamaları arasında değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁸

Mâide sûresinin 90. âyetinde de içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pislikler olarak açıklanmış “*فَاجْتَنِبُوهُ*” ifadesiyle bunlardan kaçınılması istenmiştir. Hamr’ın (الْحَمْرُ) akli gideren ve her türlü sarhoşluk veren şey olduğunu söyleyen Kutub, sarhoşluğun yol açacağı tehlikelerden geniş bir şekilde bahsettikten sonra, hayatın gerçeklerinden bir kaçış olan sarhoşluğu İslâm dininin reddettiğini, insan sorumluluklarının sürekli uyanık olmayı gerektirdiğini vurgulamıştır. Böylece hayatın hakikatleri ile karşı karşıya gelinmesi sağlanmakta, evhâmlar

²¹⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 311.

²¹⁸ a.e., I, 231.

üzerine hayat inşa edilmesi yasaklanmaktadır. İçkinin ferdi sorumlulukla ilgili açıklamalarına ek olarak Kutub, konunun fikhî yönüne de kısaca değinmiştir. İçkinin içilmesinin de kendisinin de pis olduğunu söyleyen cumhurun görüşüne karşılık, Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753), Leys b. Saad (ö. 175/791) Müzenî (ö. 264/878) gibi diğer bazı İslâm âlimlerinin haramlığın sadece içme konusunda olduğu şeklindeki görüşlerini nakletmiştir.²¹⁹

Kutub Mâide sûresindeki (5/95) ihramlı iken av hayvanı öldürülmesine dair hükümlerden bahseden âyetlerin fikhî açıklamalarını yapmış ve genel olarak yaptığı gibi hikmet-i teşrî'den bahsetmiştir. Hükümlerin kasten öldürme ile ilgili olduğunu belirterek, bunun cezasının öldürülen hayvana denk bir hayvanın iki âdil kimsenin hükmüyle kurbanlık olarak belirlenmesi veya yoksulların yedirilmesi veya bunun dengi oruç tutulmasıdır. Ceza olarak kesilecek hayvanla ilgil şartlardan ve buna gücü yetmemesi durumunda fakirlerin doyurulması veya doyurulacak fakirlere verilecek miktar kadar oruç tutulacağını nakleden Kutub, kefarete cezasının sebebinin önem atfedilen bir kutsalın çiğnenmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır.²²⁰

Yeminlerin hile ve fesat vesile yapılması Nahl sûresinin 92. âyeti²²¹ ile yasaklanmıştır. Kutub âyetteki benzetmeye dikkat çekerek, antlaşmayı bozan kişinin; iradesi zayıf, dar görüşlü ve bunak bir kadına benzetildiğini, ipliğini eğirip katladıktan sonra tekrar söküp, bozmasının örnek verildiğini, bunda *antlaşmalara* bağlı kalmamanın çirkinliğinin benzetmedeki aşağılama ve garipsemelerle anlatıldığını söyler. Kutub, bazı insanların Hz. Muhammed (s.a.) ile yapılan antlaşmanın bozulması için kendilerinin güçsüz bir azınlıkken, Kureys'in güçlü olmasını gerekçe gösterdiklerini ve âyetin bu kişilerin gerekçelerinin hatalı oluşunu ortaya koyduğunu belirtir. Kutub, modern dünyada da devlet veya ulusal çıkarlar gibi gerekçelerle sözleşmelerin bozulduğunu, İslâm'ın bunu reddettiğini; bu dinin günah, insan haklarını çiğneme, ülke ve millet

²¹⁹ a.e., II, 977.

²²⁰ a.e., II, 982.

²²¹ Âyetin metni ve meali:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَفَقَتْ غُرْلُهُمْ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَارًا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْتَلُواكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip bükükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah, bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.

sömürüsüne izin vermediğini kaydederek yasağın pratik yönüne işaret eder.²²²

Devam eden âyetlerde (en-Nahl 16/94) “وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَالًا بَيْنَكُمْ” ifadesiyle, yeminlerin hile ve bozgunculuk sebebi yapılmaması vurgulanmış, bunun vicdanlarda inanç konusunda sarsıntıya yol açacağı anlatılmıştır. Aldatmak amacıyla yemin eden kişinin itikadının sorgulanması gerektiğini söyleyen Kutub, nehyi mecazî eğitim ve disiplin anlamında yorumlayarak aldatma amaçlı yeminlere başvuranların İslâm’ın görüntüsünü çirkinleştirdiklerini; oysaki müslümanların sözlerine ve yeminlerine bağlılıklarıyla pek çok toplumun İslâm dinine girmesine vesile olduklarına dikkat çekerek olayın tehlikesinden söz etmiştir.²²³

Kur’ân-ı Kerîm’e ancak temiz olanların el sürebileceğini ifade eden Vâkı’a sûresinin 79. âyetini tefsirinde en tutarlı tefsirin klasik tefsirlerde geçen temiz olanların melekler olduğu görüşünü tercih eden Kutub, âyetteki “لَا”nın, yasaklama değil olumsuzluk ifade ettiği görüşünü tercih eder.²²⁴ Dünyada temiz, necis, mü’min ve kâfirlerin Kur’an’a dokunduklarını ve olumsuz bir durumun gerçekleşmediğini vurgular.²²⁵

B. HUKUKİ KONULARLA İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

1. Ticaret Hayatıyla İlgili Nahiyyeler

Aşağıda ayrıntısını vermeden önce kısaca ifade etmek gerekirse, Seyyid Kutub tefsirinde, ticaret hayatı ile ilgili yasaklama getiren nehiy âyetlerinin hukuki yönlerine dikkat çekmiş, âyetler arası tenâsüb ve insicamla ilgili açıklamalar yapmış, konuların önemini ortaya koyan sahabi sözleri ve hadislere yer vermiştir. İbn Kesîr’in tefsirinden yaptığı nakilleri açıkça metinde belirten Kutub, tefsirinde genel olarak yaptığı gibi âyetlerin taşıdıkları hikmetlere ve toplumsal mesajlara da işaret etmiş, oldukça önem atfettiği faiz konusunu geniş bir şekilde ele almıştır.

Bakara sûresinde (2/282) borçların yazılması ve buna bağlı detaylar kurala bağlanmıştır. Âyette borçlanmanın yazılmasında kâtip ve şahitlere yönelik bazı sakındırmalar yer almaktadır.

²²² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2192.

²²³ a.e., IV, 2192.

²²⁴ a.e., VI, 3471.

²²⁵ Ancak Kutub burada bir nakil hatası yapmaktadır. İbn Kesîr iki rivayetin senedlerinin iyi irdelenmesi gerektiğini ve *böyle bir görüşün alınması gerektiğini* söylerken, Kutub bu ifadeyi sehven *böyle bir görüşün alınmaması gerekir* şeklinde nakletmiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, XIII, 391).

Kâtibin Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri kalmaması, borcun vadesi belirtilerek teferruatı ile birlikte eksiksiz olarak yazılması ve bu konuda üşenilmemesi istenmektedir. Kutub, şahitlerin çağırılmaları durumunda gelmekten kaçınmamaları (وَلَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا) ifadesinin şahitlik için hazır bulunmanın farz olduğuna isteğe bağlı bir durum olmadığını gösterdiğini vurgulamaktadır. Kutub kâtip ve şahitlere zarar verilmemesi uyarısını açıklarken de nehyi yine hakiki anlamıyla yorumlayarak böyle bir şeyin Allah'ın kanunlarının dışına çıkmak olacağını söylemiştir.²²⁶

İnsanların mallarını haksız şekilde mahkeme yolu ile ele geçirmek de Bakara sûresinde (2/188) yasaklanmıştır. Kutub, İbn Kesîr'in hâkimin haramı helâl, helâlî haram yapmak gibi bir yetkisinin olmadığı sözünü alarak, hâkimin sözünün görünüşte bağlayıcı olduğunu, günahın kurnazlık yaparak hakkı olmayanı gaspedende olduğunu naklederek; kısas, oruç ve vasiyette olduğu gibi davaların ve mâli konuların *Allah korkusuna* bağlanmasına dikkat çekmiştir. Kutub âyetteki nehyi mecazî tehdit anlamında yorumlamış, İslâm'ın tüm emir ve yasakları ile bir bütün olup ayrılık kabul etmediğini vurgulamıştır.²²⁷

Bakara sûresindeki (2/275) ticari hayatla ilgili diğer bir konu faizin haram olmasıdır. Kutub'un faiz yasağının sadaka ile ilgili âyetlerden sonra gelmesine dikkat çekerek sadakanın vericilik, hoşgörü, arınma ve dayanışmayı faizin ise; cimrilik, murdarlık, bencillik ve bireyselleşmenin çirkin yüzünü ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Sadaka geri gelme ümidi bulunmayan bir yardımken, faiz verilen borca ilave olarak, karşı tarafın emeğinden *gaspedilen haram bir fazlalıktır*. Câhiliye geleneklerinden hiçbirisiyle ilgili bu şekilde bir üslup kullanılmadığını belirten Kutub, günümüz dünyasındaki ahlâk, din, sağlık ve ekonomi alanlarında görülen yıkımların, âyetteki korkutucu sert hitabı²²⁸ haklı gösterdiğini ve faiz işlemleri ile meşgul olanların Allah'ın kendilerine yönelik açtığı bir savaşa girdiklerini kaydeder.²²⁹

²²⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 337.

²²⁷ a.e., I, 177.

²²⁸ Âyetin meâli: "Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır."

²²⁹ a.e., I, 318.

Kutub meseleyi helâl mal kazanma ve infak bakımından değerlendirdiği gibi modern faize dayalı ekonomik sistemin İslâm'ın önerdiği sistem karşısındaki eksikliklerine de dikkat çekmiştir. İnsanın halife kılınmasının; akit, iş, ahlâk ve ibadetlerin tümünün Allah ile olan anlaşmaya uygun olduğu sürece geçerli olacağını vurgulayan Kutub, yardımlaşmanın da Allah ile yapılan bu sözleşme maddelerinden biri olduğunu söyler. Bunun Marksizmdeki gibi mutlak bir ortaklık olmadığının altını çizen müfessir, ferdi mülkiyet sınırını aşmayan sınırlarda, Allah'ın lütfundan bir faydalandırma olduğunu vurgular. Zekâtın belirli sadakanın ise bir sınırının olmadığını hatırlatarak; müslümanın bir denge gözeterek gelirinde, zekât ve sadaka için her zaman bir fazlalık olacağını, bu harcama kalemi için de malın çoğaltılması gerektiğini söyler. Nemalandırmanın ancak helâl yollardan olması gerektiğini de ekleyen Kutub, faize dayalı sistemde insanın, yeryüzünün mutlak efendisi olarak görüldüğüne dikkat çeker.

Faiz gelirine dayananların insan varoluşunun temelini, ne şekilde olursa olsun mal edinilmesine dayandırdıklarını ve bu uğurda hiçbir ilkeye ve hak mefhumuna itibar etmediklerini söyler.²³⁰ Faizin helâl olduğu yönünde fetva veren din adamları olduğunu da söyleyen Kutub, bu fetvaları bir kandırmaca olarak görmekte, ahlâk ve iş hayatının birbirinden kopuk olamayacağını ve insanın yukarıda bahsedilen tüm tasarruflarında yeryüzünün halifesi olduğu gerçeğine uygun olarak hareket etmesi gerektiğine vurgu yapar. Hayatı tüm yönleri ile kuşatan İslâm'ın faizi yasaklarken buna ihtiyaç duyurmayacak bir sistem getirdiğini, uygulama fırsatı verilmesi hâlinde bu sistemin çağdaş ekonomik hayatın sağlıklı işlemlerini sağlayacak kurum ve araçlar lağvedilmeden kusursuz bir işleyiş olacağını söyler.²³¹ Müşriklerin faiz kârı ile ticaret kârını birbirine benzetmelerini çürük bir şüphe olarak değerlendiren Kutub, ticari işlemlerdeki kâr zarar ihtimalinin, şahsi çaba ve çevre şartlarından doğrudan etkilendiğini, oysaki faizde mutlak kâr olduğunun ve bunun faizin haram olma sebebi olduğuna dikkat çeker.²³²

Bakara sûresinin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ” şeklindeki 278. âyetinde mü'minlere, Allah'a karşı gelmekten sakınarak, gerçekten iman etmişseler, faizden geriye kalanı bırakmaları emredilmiştir. Kutub, âyette imanın faizden geriye kalanı terk etme şartına bağlanmış olmasına dikkat çekerek, imanın itaat, bağlanma ve şartlarını yerine getirmeyi

---

²³⁰ a.e., I, 321.

²³¹ a.e., I, 323.

²³² a.e., I, 327.

gerektirdiğini, inancın dille ifade edilmesinin bir anlam ifade etmeyeceğini vurgular. Kutub, önceki muamelelerin yasağa dâhil edilmediğini ve yasağa karşı ısrarla direnenlere devlet gücü ile engel olunmasının bizzat Hz. Peygamber (s.a.) tarafından emredilişini ve yasağın ekonomik ve toplumsal yönünü geniş bir şekilde ele almıştır.²³³

Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetinde, kat kat arttırılmış faizin yasaklanmasıyla ilgili Kutub, bir yanlış anlamaya dikkat çeker. Bu düşünceye göre faiz ancak *kat kat olması hâlinde* haramlık söz konusu olacak, yüzde dörtlük beşlik oranlar haram olmayacaktır. Kutub, faizle ilgili dini hükmün "*Faizden arta kalandan el çekin.*" âyeti ile (el-Bakara 2/278) açıklandığını bu âyette hükümle ilgili bir ifade olmadığını, burada sadece bir vakıanın anlatıldığını vurgular. Müellif, konuyu sistemle ilgili olarak değerlendirmekte, sürekli tekrarlanan bileşik bir işlem olarak, kesintiye uğramadan zaman içinde kat kat hâle geldiğini, tüm zamanların için faiz sisteminin ayrılmaz bir özelliği olduğunu vurgular ve konu ile ilgili tartışmanın uzatılmasını gereksiz bulur.²³⁴

Ticarî hayatla ilgili diğer bir uyarı, Nisâ sûresinin 29. âyetindeki karşılıklı rızaya dayalı olan ticaret dışında, batıl yollarla mü'minlerin birbirlerinin mallarını ele geçirmemeleri ve kendilerini öldürmemeleri konusundadır. Kutub batıl yolların rüşvet, kumar, haksız kazanç ve faiz gelirlerini içerdiğini söyleyerek, faizle satışı burada da geniş bir şekilde ele almıştır. Karşılıklı rıza ile yapılan ticaretin batıl yollarla yapılan muamelelerin dışında tutulmuş olmasına dikkat çeker. Ticaretin karşılıklı rıza kaydı ile gelişinin, ticaret ile haram mal yeme işlemleri arasında bir benzerlik olduğu izlenimini uyandırdığını söyleyen Kutub, faizi yasaklayan Bakara sûresinin 275. âyetinde bunun görülebileceğini belirtir. Âyette faiz yasağına karşı çıkanların, "*alışverişin faiz gibi olduğunu*" söylediklerini, bu iddialarının "*Allah'ın alışverişi helâl, faizi haram kıldığı*" şeklinde reddedildiğini vurgular. Faiz işlemleri yapanların bunu savunurken ticaretle mal ve kazanç sağlandığını ve faiz gibi olduğunu söyleyerek ticareti helâl, faizi haram saymanın bir anlamı olmadığını iddia etmekteydiler. Kutub bunun doğru olmadığını; ticaretin sanayi ve topluma fayda sağlarken, faizin ticarete ve geniş halk kitlelerinin başına bela olduğunu, üretim maliyetlerine eklenerek ek külfete yol açtığını, hem üreticinin hem de son tüketicinin kollarını bağladığını da anlatarak açıklar.

Âyetin devamındaki *وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ (Kendinizi öldürmeyiniz)* sarîh nehiy ifadesi ile Kutub'a göre insanların mallarını faiz, aldatma, kumar ve benzeri gayrî meşrû yöntemlerle elde

²³³ a.e., I, 331.

²³⁴ a.e., I, 474.

etmenin toplum hayatında ortaya çıkardığı yıkıcı sonuçlar açıklanmakta, bu yöntemlerin *öldürme* ile aynı anlama geldiğini vurgulamaktadır.²³⁵ Kutub'un, *kendini öldürmenin gayri meşru yollarla mal edinilmesi* yorumu kendisinden önce yaşamış Bağdatlı müfessir Âlûsi tarafından zayıf bir görüş olarak değerlendirilmiştir.²³⁶

Münâfikûn sûresinde (63/9) mü'minlere mal ve evlatların kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymaması uyarısında bulunulmuştur.²³⁷ Klasik tefsirlerde beş vakit namaz veya genel olarak farz veya mendub olan her türlü itaat veya Peygamber'le (s.a.) cihada katılmak olarak yorumlanmıştır.²³⁸ Kutub mal ve evlatların alıkoymasından sakındırılan zikrin ne olduğu konusunda bir şey söylemeden, *insana gücünün elverdiği ölçüde yeryüzündeki halifelik görevini yerine getirmesi* için mal ve evlat verildiğine dikkat çekmiştir. Bu, bu yüce gayeden uzaklaşıldığında mal ve evlat ayak bağı hâline gelecek, insanı kendisine insan olma vasfını kazandıran kaynaktan uzaklaştıracaktır.²³⁹ Bu yorumuyla Kutub, klasik müfessirlerin zikre devam etmek konusunda teşvik anlamında yorumladıkları *oyalamasın* (لَا تُلْهِكُمْ) uyarısını mecazî olarak eğitim ve disiplin anlamında yorumlamış ayrıca halifelik görevine de hatırlatmada bulunmuştur.²⁴⁰

2. Aile Hukuku ile İlgili Nehiyler

Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Ahzâb ve Talâk sûrelerinde yer alan bu konuya dair ilgili âyetlerin tefsirinde Kutub, fikhî konulara kısaca değindikten sonra çoğunlukla psiko-sosyal yorumlarda bulunmuştur. Mesela aybaşı hallerinde kadınlara temizlenmedikçe yaklaşılmasını yasaklayan Bakara sûresinin 222. âyetinin tefsirinde Kutub, konunun fikhî yönünden çok meseleyi evliliğin gayesi ve kutsallığı çerçevesinde ele almıştır. Karı koca ilişkisinin, Allah katında bir değeri olduğunu, amacın şehvi basitlikten üst düzeye yüceltildiğini, birleşmenin çoğalmak ve hayatın

---

²³⁵ a.e., II, 639.

²³⁶ el-Âlûsi, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 16.

²³⁷ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

²³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 129.

²³⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3580.

²⁴⁰ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 177.

sürekliliğini sağlamak yolunda bir araç olduğuna işaret etmiştir.²⁴¹

Bakara sûresinin 228. âyetinde, boşanmış kadınların üç hayız veya temizlik müddeti beklemeleri ve rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemelerinin helâl olmayacağı ifade edilmiştir. Klasik tefsirlerde verilen bilgilerden çok müellifimiz kadının bu sıkıntılı durumdaki psikolojik durumu ile ilgili geniş açıklamalar yapmıştır. Kadının bu süre içinde yeni bir evlilik hayatı kurmaya yönelik aceleci tavrı, bitmiş olan evlilikte kendisiyle ilgili bir kusur veya acizlikten kaynaklanmadığını, yeni bir evliliğe ve yeni bir hayata başlayabilecek gücü olduğunu ispatlama çabasıdır. Kur'an kadının bu psikolojisini dikkate alarak yeni bir evlilikten önce, rahimlerinin sona eren evliliğe dair hiçbir iz taşımadığının kesinleşmesi için kendilerine gözetim altında tutmalarını emretmiştir. Gebelik veya aybaşı hâllerini yaratanın Allah olduğu bildirilerek, bu konuda bilgi gizleme vebâli imân ve özellikle âhirete imanla ilintilenerek tüm yapılanların hesabının âhirette görüleceği hatırlatılmıştır. Bu bekleme süresinde kaçırılacak kismetlerin âhirette telafisi olacağına dikkat çeken Kutub, uyarıldıkları konularda yapacakları yanlışlar için de kendileri için ceza söz konusu olacağına da dikkat çekmiştir.²⁴² Gerek bir önceki âyetteki aybaşı hallerinde kadınlara temizlenmedikçe yaklaşılmaması ve gerekse boşanmış kadınların bekleme sürelerinde aybaşı durumu veya çocuk olduğunu gizlememelerine yönelik nehiyleri Kutub'un mü'min erkek ve kadınlara yönelik mecazî nasihat anlamında yorumlar.

Bir sonraki âyette de (2/229) “وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ” buyurularak, boşanma esnasında kadınlara verilenlerin geri alınmasının helâl olmayacağı bildirilmiştir. Kutub, nehyi hakiki anlamında yorumlayarak fikhî bakımdan konuyu açıklamış, erkeğin boşanma durumunda evliyken eşine verdiği mehir ve diğer hediyeleri alamayacağını, ancak kadının kocasını sevmemesi veya nefretinden dolayı kocasından ayrılma zorunluluğu duyar ve kocasından kendisini boşamasını isterse mehir ve nafakalarını tümüyle veya kısmen geri vereceğini söyler. Kadın, Allah'ın belirlediği iffet ve edep kuralları sınırlarını aşacağını hissederse böyle bir yola başvurabilir ve kocanın kusuru bulunmayan bu yuva yıkımı için kısmi bir telafide bulunabilir. Sâbit b. Kays'la ilgili haberde bu zâtın karısının, kendisine tahammül edemediği için boşanmak istediğini nakleden²⁴³ Kutub, Hz. Peygamber'in (s.a.), kadının psikolojik durumunu

²⁴¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 241.

²⁴² a.e., I, 246.

²⁴³ Buhârî, “*Talak*”, 12; Nesâî, “*Talak*”, 34; İbn Mâce, “*Talak*”, 22.

dikkate alarak ayrılma talebine olumlu baktığını ve onu istemediği bir hayata katlanmaya zorlamadığını şöyle anlatmaktadır:

وَمَجْمُوعَةُ هَذِهِ الرِّوَايَاتِ تُصَوِّرُ الْحَالَةَ النَّفْسِيَّةَ الَّتِي قَبِلَهَا رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وسلم) وَوَاجَهَهَا مُوَاجَهَةً مَنْ يُدْرِكُ أَنَّهَا حَالَةٌ قَاهِرَةٌ لَا جَدْوَى مِنْ إِسْتِنْكَارِهَا.

Tüm bu rivayetler Hz. Peygamber'in, kadının kocasına karşı olan psikolojik durumunu kabul ettiğini ve durumu inkâr edilmesi mümkün olmayan, karşı konulmaz bir hâl olarak karşıladığını ortaya koymaktadır.²⁴⁴

Aynı sûrenin 232. âyetinde ise kadının velisi durumunda olanlara bekleme süresinin tamamlanmasından sonra, akıl ve din gereklerine uygun olarak *eski eşlerine dönme taleplerine engel olunmaması* istenmiştir.²⁴⁵ Kutub, boşanmış bir kadının eski kocası razı olmadıkça evlenemediğini, eski kocalarıyla evlenmek isteyen kadınlara da ailelerinin karşı çıktığını belirterek, âyetin bekleme süreleri dolan kadınların daha önceki kocaları ile meşru biçimde anlaşmaları halinde evlenmelerine engel olunmasının yasaklandığını söyler. Bu nehiy âyetini de terbiye anlamında mecazî nehiy olarak yorumlayan Kutub âyetin, Allah'ın kullarına sunduğu kolaylıkları ve Kur'anî metodun müslüman toplulunu eğitmesini net bir şekilde gösterdiği kanaatindedir.²⁴⁶

Bakara sûresi âyet 235'te, vefât iddeti bekleyen kadınlara evlilik isteğinin üstü kapalı bir şekilde, imada bulunarak söylemesi²⁴⁷ veya içinden bu yönde temennide bulunmanın günah oluşturmayaacağı ancak durumun ileri giderek gizli buluşma amacıyla sözleşmeye vardırılması yasaklanmaktadır.²⁴⁸ İslâm dininin dul kadın aleyhine olan baskı unsurlarını kaldırdığına dikkat çeken Kutub, bu durumdaki kadının hamile değilse dört ay on gün, hamile ise hamileliğin sonuna kadar beklemesine hükmedildiğini hatırlatır. Bu dul kadınlara ilgi duyan erkeklerin ima ederek

²⁴⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 249.

²⁴⁵ Âyetin metni:

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

²⁴⁶ a.e., I, 253.

²⁴⁷ es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 151.

²⁴⁸ Âyetin metni:

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمَ اللَّهِ أَنْكُمْ سَتَذَكَّرُوهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْرِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

evlenme teklif edebileceklerini, içlerinde evlilik temennisinde bulunabilecekleri, bekleme süresinin dolmasından sonra da eş olarak isteneceğini söyleyen Kutub, dolaylı bir çıtlatmaya izin verildiğini, ancak bekleme süresi dolmadan gizlice buluşarak evlenme teklifi yapılamayacağını söyler. Bu ahlâki açıdan bir edepsizlik olduğu gibi aynı zamanda ölen kocanın hatırasına ve bu süreyi belirleyen Allah'a karşı da bir saygısızlıktır. Sakındırmanın *onlarla nikâh akdi yapmayın* (وَلَا تَعْرُومُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ) değil, *nikâh kıymaya niyetlenmeyin* (تَعَقِدُوا النِّكَاحَ) şeklinde gelmesindeki inceliğe dikkat çeken Kutub, böylece sakındırma dozunun daha yüksek bir şekilde ifade edildiğini, *nikâh kıymaya niyetlenmeyin* denmesinin, yasaklananın nikâh akdi yönünde alınacak karar ve niyet olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁹

Devam eden âyette (el-Bakara 2/237) birleşme olmadan boşanılan kadınlara belirlenen mehrin yarısının verilmesi emredilmekte ve boşanma sırasında bile *iylik yapılmasının unutulmaması* (وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ) istenmektedir. Bu ise boşanma hâlinde bile tarafların karşılıklı kibar ve hoşgörü sınırları içinde bir davranış sergilemeleri anlamındadır. Klasik tefsirlerde bu nehiy ifadesinin, *boşandıktan sonra da karşılıklı ince ve görgülü davranışta bulunulmasının* mendup olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir.²⁵⁰ Seyyid Kutub, bu nehiy ifadesinin mecazî teşvik anlamı taşıdığı kanaatindedir. Âyetin sonrası, hoşgörü ve kolaylaştırıcılığa dikkat çekmekte ve kadının velisinin; yasanın erkeğe yüklediği sorumluluğu hafifletebileceğini, hakkından vazgeçebileceğini, fazilet ve iyiliğin unutulmaması gerektiğini açıklamaktadır. Bu tavsiye, evlilik başarısızlıkla son bulsa da kalplerin lekesiz ve saf olarak Allah'a bağlı kalmasını sağlamayı amaçlamaktadır.²⁵¹

Boşanan kadınlara bekleme süreleri içinde kötü muamelede bulunularak zarar verilmesi Talâk sûresinin 6. âyetiyle yasaklanmıştır. Bu süre içinde boşanan kadınların ayrılacakları kocalarının evlerinde kalmaları emredilmiş, kendilerini sıkıntıya uğratmak için erkeklerin zarar vermesi (وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ) yasaklanmıştır. Kutub, bu zarar vermenin yerlerinin daraltılması, kalacakları yerin iç düzeninin bozulması ve kötü muamele şeklinde olabileceğini

²⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 256.

²⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, I, 322.

²⁵¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 257.

söyler.²⁵² Nehyi hukuki anlamına dikkat çeken Kutub, modern hukukun İslâm dininine göre yaptırım bakımından ne denli geride ve oldukça güçsüz olduğunu söyleyerek bu dinin ayrıcalıklı yönünü vurgulamıştır. Kadın lehine getirilen buradaki nehiy, İslâm hukukunun dayandığı Allah korkusu güvencesinin bu hükümdeki yansımasıdır ve seküler hukukla kıyaslanması kabil değildir. Boşanma ve sonrasındaki süreçte kuralların uygulanışını sağlayan güvence Allah korkusudur. Oysaki seküler boşanma kanunları ya da benzeri kontrol mekanizmaları bu güce ulaşabilmesi mümkün değildir. *Takva duygusuyla öne çıkarılan zarar verme yasağı*, karı kocanın birbirlerine verecekleri en küçük zararı bile ayrıntısıyla kapsamaktadır.²⁵³

Nisâ sûresinde (4/19) kadınlara zorla mirasçı olunması ve kendilerine verilenlerin geri alınması için baskıda bulunulması yasaklanmıştır.²⁵⁴ İslâm'ın, kadının ticari bir mal veya hayvan gibi kabul edilip mirasçı olunmasını haram kıldığını vurgulayan Kutub, İslâm öncesi dönemde farklı uygulamalarla kadının özgürlüğünün kısıtlandığını, bunlardan birinin de eşi ölen kadının kocasının yakınları tarafından üzerine bir örtü atılarak diğer insanların kendisine yaklaşmasının engellenmesi olduğunu söyler. Bu baskıcı uygulamayla kadının ve mallarının ele geçirilmesi amaçlamaktaydı. İslâm'ın, insanî ilişkileri ticaret ve hayvanî ilişki seviyesine indiren bu uygulamaları onaylayamayacağını söyleyen Kutub, kadın ve erkeğin bu alçak seviyeden asil ve yüksek bir konuma yükseltildiğini, kadınların evlenme hakkının ellerinden alınmasının engellendiğini vurgular. Bu özgürlük; ilk defa evlenecekler, boşanmışlar ve dullar için ayırım yapılmaksızın tanınmış, kadına iyi davranmak erkeğe farz kılınmıştır.²⁵⁵

Câhiliye dönemi ile ilgili bir diğer kötü uygulama babaların evlendiği kadınlarla evlenilmesi de yasaklanmıştır (en-Nisâ 4/22).²⁵⁶ Kutub, *hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iş* olarak açıklanan bu uygulamanın ağır bir dille sonlandırıldığını vurgulamış ve yasaklanma hikmetleri hakkında yorumlarda bulunmuştur. Baba eşinin ana konumunda olması ve dul bir kadınla

252 a.e., VI,3603.

253 a.e., VI, 3604.

254 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَغْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْنَهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِعَاقِبَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

255 a.e., I, 606.

256 Âyetin metni:

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا.

evlenen bir erkeğin, kadının eski eşini itici bulmasından dolayı evladın bu uygulama ile babasını hayalinde bir rakip olarak canlandırıp, babasına karşı soğukluk ve nefret hissetmesi ihtimali vardır. Ayrıca baba eşinin basit bir miras malı gibi elde edilmesi şeklindeki görüntü de yok edilmektedir.²⁵⁷

Nisâ sûresinin 24. âyetinde evlenilmesi haram olan kadınlara,²⁵⁸ evli olan kadınlar da eklenmiş, savaş esiri olan evli kadınlar bunun dışında tutulmuştur.²⁵⁹ Kutub, evli bir kadının kocasının koruması altında olduğunu, diğer erkeklere haram olduğunu söyleyerek bunu İslâm'ın aileyi yücelten bir temel üzerine inşa edildiğinin güçlü bir teyidi olarak değerlendirmiştir. Kutub bu âyeti tefsir ederken de -çoğunlukla yaptığı gibi- geniş bir biçimde ek açıklama yaparak, ailenin insan yavrusunun fiziki ve sosyal gelişimi bakımından taşıdığı öneme değinmiştir. Bunun farkında olan çevrelerin aileye saldırdığına dikkat çekerek, evlilik dışı birliktelikleri cazip göstermeye çalışan yazarlara ve yayın organlarına dikkat çekerek âyeti güncel gelişmeler bağlamında yorumlamıştır.²⁶⁰

Âyette savaş esiri olarak alınan kadınlarla ilgili istisna hükmüne değinen Kutub, bu durumdaki evli kadınların dâr-ı küfrdeki kocalarıyla bağlarının kalmadığına, bir hayız süresinden sonra müslüman olmaları hâlinde kendileriyle evlenilebileceğine, aksi halde milk-i yemin “kadın köle” olarak bunlarla birleşme olabileceğine dikkat çeker. İslâm dininin, düşmanın müslüman kölelere olan muamelesinin aynısını uygulamakla birlikte, insani bakımdan onlardan daha üstün bir konumda olduğuna dikkat çeken müfessir, o dönem dünyada yürürlükte olan uluslararası teamülün bu yönde olduğunu hatırlatır. Bu kadınların İslâm toplumu içinde durumları önemli bir meseledir. İnsanın yeme içme ihtiyacının dışında da doyurulması gereken fitrî bir ihtiyacı olduğuna da dikkat çeken Kutub, müşrik olmalarından ötürü kendileriyle evlenilemediğini ve milk-i yemin yolunun kaldığına işaret eder.²⁶¹

257 a.e., I, 607.

258 Evlenme mânileri ile ilgili Nisâ sûresinin 23. âyeti Kutub'un konuyu ağırlıklı olarak hâkimiyet bağlamında değerlendirmesinden dolayı “Hâkimiyet” alt başlığı altında ele alınmıştır.

259 Âyetin metni:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا.

260 a.e., I, 621.

261 a.e., I, 623.

Nisâ sûresinin ilerleyen âyetlerinde (4/34), erkeklerin kadınlar üzerinde koruyup kollayıcı oldukları ifade edilmiş, başkaldıran kadınlar hakkında bunlara öğüt verilmesi, yataklarında yalnız bırakılmaları ve dövülmeleri uygun bulunmuş, bu aşamalarından herhangi birinden sonra itaat etmeleri hâlinde başka bir yola başvurulması yasaklanmıştır. Kadının itaat etmesi hâlinde eziyet için vurma ve yatağın ayrılmasına başvurulmayacağını aksi halde Allah'ın "çok yüce ve çok büyük" olduğu; onların erkeklerden yapacakları haksızlıkların intikamını almasalar da Allah'ın kadınlar lehine zulüm yapacak kocalardan onların hakkını eksiksiz bir şekilde alacağı bildirilmiştir.²⁶² Kutub, anılan tedbirlerin ilahi kaynaklı olduğunu vurgulayarak konuyla ilgili tartışmaları dayanaksız demogoji ve insanı iman alanından çıkaracak bir dik kafalılık olarak görür.²⁶³ Belirtilen önlemlerin herhangi birinde amaç gerçekleştiğinde başka bir tedbire başvurulmaması istenmekte (فَلَا تَبْعُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا) amaçlananın, kadının kocasına itaat etmesini sağlamak olduğu açıkça gösterilmektedir:

فَعِنْدَ تَحْقِيقِ الْغَايَةِ تَقُفُ الْوَسِيلَةُ. مِمَّا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْغَايَةَ - غَايَةُ الطَّاعَةِ - هِيَ الْمَقْصُودَةُ. وَهِيَ طَاعَةُ الْإِجَابَةِ لَا طَاعَةُ الْإِزْغَامِ. فَهَذِهِ طَاعَةٌ تَصْلُحُ لِقِيَامِ مَوْسَسَةِ الْأُسْرَةِ.

Amacın gerçekleşmesiyle birlikte araçlara başvurma gereksesi de ortadan kalkar. Bu da amaçlanan şeyin kadının itaatini sağlamak olduğunu gösterir. Bu ise zorlayıcı değil gönüllü bir itaattir. Çünkü aile kurumunun inşasında bu tarz bir itaat şekli temel olamaz.²⁶⁴

Kutub, Nûr sûresinin 31. âyetinde dikkat çekilen, mü'min kadınlara yönelik zinetlerini belirlenmiş kişilerden başkasına gösterme ve gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurma yasaklarıyla ilgili,²⁶⁵ terbiye ve eyleme yönelik geniş yorumlar yapar. Döneminin yozlaşmış

262 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 248.

263 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 655.

264 a.e., I, 656.

265 Âyetin metni ve mealı:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْأَرْبَابَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا إِنَّهُ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey

ideolojileri ile İslâm'ın sunduğu çözümleri sık sık karşılaştırdığı görülen Kutub, İslâmî emirlerin temiz bir toplum kurma hedefine dikkat çeker. Batı toplumundaki cinsel anarşi ve kadın bedeninin metalaştırılması vakiasının, toplum fertlerinin sinir ve irade gücünü yok ettiğini ve onları psikolojik rahatsızlıklara sürüklediğini; İslâm dininin ise, kadın erkek arasındaki fıtrata dayalı arzunun, suni kışkırtmalardan uzak, sağlıklı ve temiz bir şekilde tatmin edilmesinin sağlanmasını hedeflediğini vurgular. Cinsellikle ilgili kısıtlamaların kaldırılmasının pratikteki acı uygulamalarla çöktüğünü, Freud ve diğerlerinin iddialarının teorik varsayımlardan ibaret olduğunu söyleyen Kutub, erkek ve kadın arasındaki fitri eğilimi, insanın yeryüzündeki halifelığının gerçekleşmesi ile ilgili bedeni organik bir eğilim olarak değerlendirmiştir.²⁶⁶

Âyetteki “görünen kısımlar dışındaki zinet yerlerinin gösterilmesi” ile ilgili yasağı değerlendiren Kutub, İslâm'ın kadındaki fitrî süslenme isteğine karşı çıkmadığını tersine bu isteğin bir düzene koyulmaya çalışılarak, bunun sadece eşine yönelik olmasının tavsiye edildiğini söyler.²⁶⁷ Kutub, *kadınların gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmamaları* (وَلَا

يُضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ) uyarısını insanın yapısındaki etkileşimleri gayet iyi bilen bir ilahi hitap olarak açıklamıştır.²⁶⁸

3. Savaş Hukuku ile İlgili Nehiyler

Bakara sûresinin 154. âyetinde Allah yolunda öldürülenlerden alâlede ölülmüş gibi bahsedilmesi hoş görülmemiştir. Kutub, tefsirinin genel karakteri olan terbiye, hareket ve cihad konusuna uygun olarak âyetteki şehitlerin diri olma durumlarını farklı yorumlamıştır. Hayatta olmanın en önemli işaretlerinin hareketlilik, gelişme ve süreklilik; ölümün emaresinin ise pasiflik, durgunluk ve kesinti olduğunu söyleyen Kutub, öldürüldükleri hak davayı desteklemelerinin net bir şekilde hareketlilik veya faaliyet ifade ettiğini vurgular. Onların ölümü tercih etmeleri ve fedakârlıkları can verdikleri düşünce konusunda gelecek nesilleri güçlü ve sürekli bir etki altında bırakmaktadır. Şehitlerin hayatlarının devam edişi ile ilgili Kutub, bahsedilen hayatın mahiyetinin anlaşılamayacağını, şehitlerin cenazelerinin yıkanmamasının da ölmediklerine dair bu hükmü teyit eden bir uygulama olarak yorumlar ve şehitlerin hayatta olmalarından dolayı temiz

---

mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

²⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 2511.

²⁶⁷ Ebû Dâvud, “*Libâs*”, 31; Tirmîzi, “*Fiten*”, 47.

²⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2514.

olduklarına dikkat çeker.²⁶⁹ Müfessir, şehitlerin ruhlarının Cennet'te yeşil kuşlar içinde diledikleri gibi gezdiklerine dair rivayete de yer vermektedir.²⁷⁰

Kutub, bu anlamdaki “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا” (Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma.) âyetindeki (Âl-i İmrân 3/169) nehyi yorumlarken, hayat ve ölümü karşılama konusunda yeni, farklı bir bakış açısı getirdiğini söyleyerek, olayların gerçek mahiyetlerinin zahiren algılandığı şekilde olmadığını ve dış görünüşlerin ardında birtakım durumların söz konusu olduğunu vurgular.²⁷¹

Savaşta aşırıya gidilmesinin yasaklanması ile ilgili âyetteki (el-Bakara 2/190) nehyi değerlendiren Kutub, “وَلَا تَعْتَدُوا” ifadesiyle, klasik tefsirlerde belirtilen savaşa katılmayan ihtiyar, çocuk ve hayatını ibadete adanmış sivillerin kastedildiğini ve savaşta ölümlerin bedenlerine zarar verilmesinin de yasaklandığını vurgular. Savaş meydanında öldürülmüş bir kadına rastlandığında Hz. Peygamber'in (s.a.) kadınların öldürülmesinin, yüze vurulmasının ve yakılarak öldürmenin yasaklanmasının, İslâm'da savaşın kurallarını anlattığını söyler. Bu ilkelerin bugün için de geçerli olduğunu belirterek, müslümanların eziyetlere ve baskılara maruz kaldığını, bu durumda bunlarla savaşmanın farz olduğunu kaydeder.²⁷²

Nisâ sûresindeki (4/94) konu ile ilgili bir başka uyarı yer almaktadır. Ganimet gibi dünya menfaatleri uğruna, yeterli inceleme yapılmadan ve kişinin sözüne itibar etmeden değerlendirmede bulunulmaması istenmiştir.²⁷³ Kutub bu âyetin dünya malı elde etmenin cihadın bir sebebi olarak görülemeyeceğini açıklamakta; mü'minlerin kalbinde ganimete tamah

²⁶⁹ a.e., I, 144.

²⁷⁰ Müslim, “İmâra”, 121; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 25; Tirmîzî, “Tefsîr Sûretu 3”, 19; İbn Mâce, “Cenâiz”, 4; “Cihâd”, 16; Müsned, VI, 286. Bununla birlikte tefsirde yakın bir çizgiyi temsil eden Reşîd Rıza'nın (ö. 1935) tefsirine baktığımızda bu rivayetlerin çelişkili bulunduğu ve konuyu ispat için yeterli olmadığı görüşüyle karşılaşırız (bk. Rızâ, Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr (Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, I-XII, Kahire 1947, II, 39)

²⁷¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 518.

²⁷² a.e., I, 190.

²⁷³ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

etmek ve olayları değerlendirmede aceleci davranmak gibi kusurları gidermeye çalışmaktadır.²⁷⁴

Seferberlikle ilgili düzenlemede bulunan Tevbe sûresinin 122. âyeti, sefere katılmanın topluca olmayacağını ifade etmektedir. Kutub, “وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً” ifadesindeki, mü’minlerin tamamının seferberliğe katılmaması, her topluluktan birer grubun katılarak, sefere çıkanlarla geride kalanların bunu dönüşümlü yapmalarının anlatıldığına dikkat çekerek; savaşa çıkanların yolculuk, cihat ve iman sebebiyle harekete geçmenin meyvesi olan dinin özünü daha iyi kavrayacaklarını söyler. Bunlar döndüklerinde şahit oldukları ve kavradıkları gerçeklerle geride kalanları uyaracaklardır. Bu dinin, özü itibarıyla harekete geçenler tarafından kavranabileceğini, dinî sırlar ve derin anlamların bunlar için ortaya çıkacağını, geride kalarak bundan mahrum olanların sefere katılanların bilgisine başvurmak zorunda kalacaklarını söyleyen Kutub, *dinin özünü kavramak ve öğrenmek için geride kalmak* şeklinde âyetin yorumlanmasını dayaksız bulmaktadır. Dinin temelinde hareket olduğunu belirten müellif, tecrübelerin, harekete geçmeyerek, kitaplar içinde donuk inceleme ve yoğun araştırmalar yapmanın dini bir kavrayış sağlamayacağı görüşündedir. Ona göre önce ortaya çıkan dindir, fıkıh ilmi bunu takip etmiştir.²⁷⁵

İlk olarak, ilahi olmayan yasa ve gelenekleri reddeden bir toplum oluşmuş, bu topluluk dinin pratiğini yaşamaya başlamış, pratik hayatta beliren sorunlar fıkıhı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla fıkıh pratik bir sonuçtur. Bunu tam olarak kavrayamayan fıkıhçılar insanları kula kul olmaktan kurtarmak, tek Allah’a ibadet etmek, Allah’ın emrettiği hukuku hâkim kılmak gibi hedeflerden uzaktır. Öte yandan İslâm’ı hayatında belirleyici kılmayan, fıkıhın tek yasa olması gerektiğini kabul etmeyen bir toplumda, bu ilmin geliştirilmesi ve yenilenmesi yönündeki çabaları da Kutub ciddiyetsiz bulmaktadır.²⁷⁶ Kutub, *hareket fıkıhı* diye adlandırılan temel görüşünü bu âyeti temel alarak inşa etmiştir.²⁷⁷

Mü’minlerin üstün durumdayken zaaf göstererek barışa yönelmemeleri istenmiştir.

²⁷⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, II, 737.

²⁷⁵ Kutub Yusuf sûresinin 55. âyetini açıklarken de bu meseleye değinmiş; İslâm fıkıhının Müslüman bir toplumda, bu toplumun İslâmî yaşayışının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara çözümler üretmek için oluştuğunu vurgular. Buna göre fıkıh Müslüman toplumu değil, Müslüman toplum İslâm fıkıhını meydana getirmiştir (bk. Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2006).

²⁷⁶ a.e., III, 1735.

²⁷⁷ el-Hâlidî, *Fî Zilâli’l-Kur’ân fi’l-mizân*, s. 244.

Kutub, âyeti İslâm terbiyesi bakımından değerlendirmiş, “فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ (Sakin za'f göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın.)” ifadesinin (Muhammed 47/35) müslümanlar arasında cihat konusunda gevşeklik gösteren, savaşın yol açtığı maddi giderlerden yakınan, barış yapılarak bir an önce rahata kavuşmak isteyen kimselere bir imada bulunduğu dikkat çekmiştir. Bunların ekonomik ve akrabalık ilişkilerini dikkate alarak böyle davrandıklarını söyleyen Kutub, insanın gevşekliğe meyilli tabiatına dikkat çekerek, İslâm'ın ruhları terbiye ederek inanç bakımından müslümanlara üstün olduklarını hatırlattığını vurgular. Ancak üstünlük, Allah ile olan irtibat, hayat görüşü ve hedeflerle bağlantılıdır.²⁷⁸

Mü'minlerin, savaş düzeninde kâfirlerle karşılaştığında savaştan kaçmalarının küfür olduğu hususunu (el-Enfâl 8/15) Kutub, genel olarak değerlendirmiş meselenin fikhî yönüne değinmemiştir.²⁷⁹ Kutub, konunun Bedir Gazvesi ile sınırlı görülemeyeceğini, mü'minin hiçbir gücün yenemeyeceği ölçüde sağlam bir yapıda olması gerektiğini söyler. Allah'ın gücüne bağlı olan kulun, tehlike karşısında sarsıntı geçirse de bunu yenilgi ve kaçış boyutuna vardırması ve ecellerin Allah'ın elinde olduğunu unutmaması gerekir.²⁸⁰

4. Zina ve Sonuçları ile İlgili Nehiyler

İsrâ sûresi âyet 32'de zinanın son derece çirkin ve kötü bir yol olduğu belirtilerek (وَلَا تَقْرُبُوا) (الرِّبَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً) zinaya yaklaşılması yasaklanmıştır. Kutub, yasağı sosyal ve ahlakî boyutları bakımından geniş şekilde değerlendirmiştir. Âyetin öncesinde çocukların öldürülmesinden, sonrasında ise haksız yere adam öldürülmek bahsedilmesi Kutub'a göre zinanın da bir çeşit öldürme olduğuna işaret etmektedir. Hayat özünün asıl yerinden başka tarafa akıtılması bir öldürme olduğu gibi daha sonra ana rahmindeki çocuktan kurtulma yollarına başvurulması damak diğer bir öldürme şeklidir. Ayrıca gayri meşru bir çocuk hayata terk edildiğinde ise kötü ve aşağılanmış bir hayatla karşı karşıya kalacak ve toplumda kaybolup gidecektir. Soyların ve kanların karışması, namus ve çocuk konusunda güvenli olmayan bir ortama yol açması da zinayı bir çeşit cinayet olarak değerlendirmeye götürür. Evlilik kurumuna bir tehdit olan zina, kolay ve

²⁷⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3302.

²⁷⁹ Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ

²⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1490.

gayrı meşru yoldan şehvetin tatmin edilmesi ile evliliğin gereksiz ve saçma olarak görülmesine yol açabilecek, Batı'daki gibi hayâsızlık yayılacak ve bir çözümme olacaktır. Yasağın *yaklaşmayın* şeklinde ifade edilmesine de dikkat çekerek, kaçınmanın vurgusunun daha güçlü anlatıldığını söyleyen Kutub, İslâm'ın aldığı tedbirler ve evliliği teşvik ve kolaylaştırmasıyla zina yolunu kapattığını vurgular.²⁸¹

Zina eden kadın ve erkeklerin ancak kendileri gibi zina etmiş kişilerle veya müşriklerle evlenebilecekleri, mü'minlerin bunlarla evlenmesinin yasak olmasını ifade eden âyetin tefsirinde (en-Nûr 24/3) Kutub, âyeti önceki âyetle birlikte değerlendirmiştir. Önceki âyette (en-Nûr 24/2) zina cezasının uygulanmasında acıma duygusuna yer verilmemesinin (وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ) vurgulanmasını konunun psikolojik ve sosyal boyutu üzerinde yorumlamıştır. Zina eden bir erkek ve zina eden bir kadınla evlenmenin haram kılındığını belirterek, mü'min bir erkek ve kadının tabiatının zina eden bir kimse ile nikâhlanmaktan iğreneceğini söyler. Bu türden birlikteliklerin ve evliliklerin yasaklanması bu kirli zümre ile tertemiz müslüman toplum arasındaki tüm bağların kesilip atılması isteğinden kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili İmam Ahmed'in, bu iğrenç pisliği temizleyen tevbe gerçekleşmedikçe zina eden bir erkekle, iffetli bir kadının; iffetli bir erkekle zina eden bir kadının nikâh bağı ile bir araya gelmelerinin haram olduğunu söylediğini nakleden Kutub, İslâm âlimlerinin farklı görüşleri için okuyucuyu fıkıh kitaplarına yönlendirir. Bu suçun, faillerini İslâm toplumunun dışına iteceğini söyleyen Kutub, sadece bunun bile kırbaç cezasından daha acı verici toplumsal bir ceza olduğunu vurgular.²⁸²

İslâm'ın, konuya insanî bakımdan ve fitratı göz önünde bulundurarak yaklaştığını söyleyen Kutub, insan fitratından kaynaklanan içgüdülerin gözardı edilmesi veya köreltilmesinin tavsiye edilmediğini aksine insanın bu yönünün, hayatın sürekliliği için bir araç kılındığını vurgular.

Kutub suçun işlenmesinin ardından, had cezasının tatbiki sırasında da hassas ölçüler olduğunu, cezayı savacak en ufak sebep ve şüphelerin değerlendirilerek cezanın düşürülmesinin tavsiye edildiğine dikkat çeker. Hz. Peygamber'in (s.a.), ceza konusunda değil af konusunda hatalı davranmasının hâkim için daha hayırlı olacağı ifadesini hatırlatarak, ceza vermek için fırsat kollanılmaması gerektiğini söyler. Nitekim cezanın; işledikleri suçla övünenlere, alenen işleyenlere veya Maiz ve dostu Gamidiye gibi kendilerine cezanın uygulanması ile arınmak

---

²⁸¹ a.e., IV, 2224.

²⁸² a.e., IV, 2488.

isteyenlere uygulandığına dikkat çeker.²⁸³ Hâkime suçun intikal etmesinin cezanın uygulanmasını zorunlu kıldığını ve ceza tatbikinde suçluya acımanın doğru olmayacağına işaret eden Kutub bunun toplum, insani edep ve vicdan noktasında haksızlıklara yol açacağını belirterek Allah'ın daha merhametli olduğunu vurgular. İlahi hüküm verildikten sonra mü'minlerin teslimiyet göstermesi gerekmekte ve bir tercih hakkı söz konusu olmamaktadır. Kutub bu cezanın modern dönemler için ağır bulunabileceğini ancak tefessüh etmiş bir toplumun sonu dikkate alındığında çok daha merhametli olduğunu söylemiştir.²⁸⁴

İslâm toplumsal hayatı koruma noktasında had cezasıyla yetinmemekte, zina edenler toplumdan sökülüp atıldıktan sonra suçun gölgesi de toplum üzerinden uzaklaştırılmaktadır. Namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlara da bu çerçevede bir ceza belirlenmiştir. Namuslu kadınlara zina isnat edenlere yönelik müeyyide bir sonraki âyette (en-Nûr 24/4) ele alınmıştır. Buna göre bir kadına zina ithamında bulunanlar dört şahit getirememeleri hâlinde seksen değnek ve şahitliklerinin yok hükmünde sayılmasıyla karşı karşıya kalacaklardır.²⁸⁵ Kutub, zina iftirasının önünün alınamaması hâlinde toplumda ortaya çıkacak tehlikelere dikkat çekmiştir. Kutub, bu konuda bir gevşekliğin iftiracıların geniş bir manevra sahasına sahip olmasına, ailelerin yıkıma uğramasına; toplumun tümüyle kirlendiği algısının oluşmasına yol açarak günaha yaklaşmanın kolaylaşmasına sebep olabileceğini bundan dolayı iftira cezasına, zina suçunun cezasına yakın bir müeyyide belirlendiğin vurgular.²⁸⁶

Nûr sûresinde (24/33) iffetli olmak isteyen cariyelerin fuhuşa zorlanmasını yasaklayan âyetin tefsirinde Kutub, kölelikle ilgili değerlendirmelerde bulunur.²⁸⁷ Toplumda kölelerin varlığı insani onurlarını savunabilme konusunda güçsüzlüklerinden dolayı zina ve açılıp saçılmada gevşekliğe, dolayısıyla ahlâki seviyede bir düşüklüğe yol açmaktadır. Köleliğin varlığının

283 Müslim, "el-Hudûd", 23; Ebû Davud, "Hudûd", 17; Müsned, V, 247, 248.

284 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2490.

285 Âyetin metni:

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخَضَّنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ.

286 a.e., IV, 2491.

287 Âyetin metni:

وَلْيُسْغَفِرِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُعْثِبَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُم مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَعُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ.

düşmanların, esirlere karşı olumsuz saldırgan yaklaşımlarının bir sonucu ve karşı bir koz olmasından dolayı gerekli olabileceğine söyleyen Kutub, İslâm dininin köleliği kökten kaldırmak siyasetini benimseyerek bu yönde şartlar oluşturduğunu vurgular.²⁸⁸

Bazı cariye sahiplerinin belli bir miktar haraç almak için kölelerini zinaya yönlendirdikleri söyleyen Kutub, bunun günümüzde bilindiği şekliyle fuhuş olduğunu ve yasaklandığını, zorlanan cariyelere bağışlanma ve merhamet sözü verildiğini vurgular.²⁸⁹ Bu yasak Kutub’a göre, Kuran’ın İslâm toplumunu arındırma ve cinsel birleşmenin çirkin yollarını kapatma siyasetinin bir parçasıdır. Konunun toplum ahlakı bakımından tehlikesine de işaret eden Kutub, fuhuşla hayatlarını sürdüren kadınların varlığının, evliliğe nazaran bu yolun kolaylığından dolayı toplumu zinaya sürükleyeceğini, dolayısıyla böyle bir yolun kapalı olmasının insanları kendilerine yaraşır şekilde bu ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelteceğini söyler. Toplumda böyle kadınların varlığının emniyet subapı görevi gördüğü, onurlu ailelerin böylece korunduğu, evliliğin zorlaşması halinde başka çözüm olmadığı değerlendirmelerini Kutub, boş konuşmalar olarak değerlendirmiştir.²⁹⁰

C. AHLÂKÎ KONULARLA İLGİLİ NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİ

Kutub’un ahlâkî konularla ilgili nehiylere yaklaşımı iktisadi ve siyasi hayatın tüm alanları ile ilgili Kur’an’dan çözüm bulma çabalarının bir devamı niteliğindedir. Nisâ sûresinin 32. âyetinde, “وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ” ifadesinde, Allah’ın bazı konularda insanları birbirlerine üstün kıldığı ifade edilmiş, başkalarında bulunan bu güzelliklerin kıskançlıkla arzu edilmesi yasaklanmıştır. Kutub, eğitim ve disiplin anlamında olduğunu belirttiğimiz bu yasağın geniş bir anlama sahip olduğunu; görev, yetenek, iktisadi güç gibi farklılıkların öne çıkarılarak hayıflanmanın kin, kıskançlık ve intikam duygularına yol açacağını vurgulayarak, isteklerin Allah’tan talep edilmesi gerektiğini söyler. Bu genel hükmün yanında âyetin bazı rivayetlere dayalı, erkek ve kadınların mal paylarına dair sınırlı bir anlamının da olduğunu söyler. Kutub kadın

²⁸⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2516.

²⁸⁹ Âyetin metni:

وَلْيَسْتَغْفِرِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأُولَئِكَ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْنَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتِيَانَكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْصُنَا لِنَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِمْ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

²⁹⁰ a.e., IV, 2516.

ve erkek arasındaki ilişkilerin ailelere ve topluma kadar yayılan bir memnuniyet temeline ve bütünleşmeye dayanması ve kadın erkek arasındaki görev farklılıklarının açıklanması gerektiği kanaatindedir. Rivayetlerde, sahabilerin konuşmalarında²⁹¹ Câhiliye dönemine ait izler ve erkek kadın rekabeti sezildiğini söyleyen Kutub, bunun İslâm'ın kadınlara tanıdığı yeni özgürlük ve haklardan dolayı olduğunu vurgular. Her cins ve sınıf insanın hakkının güvenceye alınması amacıyla getirilen bu özgürlük ve haklar; sadece kadınların veya sadece erkeklerin faydasına olmayıp hedef toplum ve kamu yararadır.

İslâmî yöntemin, görev dağılımında *fıtratı* dikkate aldığını vurgulayan Kutub, her iki cinsin özel niteliklerinin farklı özellik ve işlevlere sahip olduğunu; yaratılıştan kaynaklanan görevlerin yanı sıra, yeryüzü halifeliği ve kulluğa dair de görevler vardır. Ona göre kadın erkek arasında bir savaş olduğu dair fikri bir saçmalaktır; kadını küçük düşüren, uğursuzluk sembolü gösteren yaklaşım da bu saçmalığın bir parçasıdır. Konu çeşitlilik, görev dağılımı, olgunluk ve adalet meselesidir. Modern Câhiliye toplumlarında kadın lehine küçük bir takım faydalar sağlanmışsa da kadın haklarına dair ihlallerin devam ettiğini kaydeden müellif, kadının cihat ve şehitlik konusunu da geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Kadınların bu konudaki rollerinin cihat edecek erkekleri doğurması, bunların cihada ve hayata yetiştirilmesi olduğunu, aktif olarak savaşa katılmalarının, kadın nüfusunda düşüşe yol açabileceğine ve bunun telafisinin imkânsız olduğuna dikkat çekmiştir. Miras konusundaki farklılığı konum ve yükümlülüklerle ilgili olarak değerlendiren Kutub, erkeğin hem maddi hem de kadına huzurlu ve güvenli bir hayatı garanti etme sorumlulukları olduğunu, bunun da kadının, çocuk bakımına odaklanması için bir tedbir olduğunu söyler.²⁹²

İmana dayalı olması gereken doğru davranış tasavvuru ve samimi, Allah'tan hakkıyla çekinen müslümanların nitelikleri Bakara sûresinin 177. âyetinde etraflı bir şekilde ortaya konmuştur. Kutub âyeti hidayet boyutuyla değerlendirmiş, “لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ” ifadesinin, iyiliğin yüzlerin doğu ve batı taraflarına çevrilmesinden ibaret olmadığını; iman, maddi yardım, namazın dosdoğru kılınması, antlaşmalara ve söze bağlılık gibi inanç esasları ile bedenî ve malî yükümlülükleri topluca verdiğini, bunun ise bunların parçalanmaz bir bütün

²⁹¹ Kadınların, erkekler gibi savaşa katılarak onların sevabına erişebilmeyi temenni etmeleri ve mirastaki oranlarıyla ilgili Hz. Peygamber'le (s.a.) konuşmalarına dair rivayetler nakledilmektedir (bk. et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, VI, 665).

²⁹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 645.

olduklarını anlattığını vurgular.²⁹³ Bu âyet iyiliğin düşünme, şuur, iş ve davranışların bir toplamı olduğunu, bunların izlerinin fert ve toplum vicdanında ortaya çıkacağını anlatmaktadır. Kible konusunda nereye dönüleceği gibi konuların bir önemi yoktur.²⁹⁴

Enfâl sûresinde (8/46) mü'minlerin Allah'a ve resûlüne itaat ederek çekişmelere dalmaları yasaklanmakta (وَلَا تَنَازَعُوا) bunun güçlerini ve devletlerini kaybetmeye götüreceği açıklanmaktadır. Kutub, itaat emrinin mü'minlerin tüm varlıkları ile Allah'a teslim olarak savaşa girişmeleri amacına yönelik olduğunu, böylece çekişme nedenlerinin ortadan kalkacağını ifade eder. Çekişmelerin birden fazla emir merkezine veya nefsi arzulara uyulmasıyla da olabileceğini söyleyen Kutub, tartışmaların farklı görüşlerden değil gerçeğin ortaya çıkmasından sonra kendi görüşünde ısrardan kaynaklandığına dikkat çeker.²⁹⁵ Bir sonraki âyette (el-Enfâl 8/47) mü'minler; yurtlarından çalım satarak, halka gösteriş yaparak sefere çıkan ve insanları Allah yolundan alıkoyanlar gibi olmaktan menedilmişlerdir. Kutub İslâm'da savaşma sebeplerini; Allah'ın egemenliğinin insanların hayatına hâkim kılınması, sadece O'na itaat edilmesi ve O'nun izninin ve hükmünün dışında yeryüzünde hâkimiyet kurmaya çalışan küfre dayalı güçlerin egemenliklerinin yıkılması şeklinde açıklayarak bunun dışında insanlar üzerinde üstünlük kurmak ve köle elde etmek için savaş yapılamayacağını vurgular.²⁹⁶

Nisâ sûresinde (4/148), haksızlığa uğrayanın dışında kötü ifadeler kullanılmasının Allah nezdinde hoş karşılanmadığı ifade edilmiştir.²⁹⁷ Dilin kötü sözden engellenmesi konusunda tek istisnanın bu olduğunu söyleyen Kutub, âyeti İslâm terbiyesi, ahlâk ve adalet bağlamında değerlendirmiş, sözün toplumda zannedilenin üzerinde tehlikeli sonuçlara yol açacak bir güce sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Mazlumlara tanınan bu hakla; haksızlığa üstünlük, düşmanlığı savma, haksızlıkların ve zalimin teşhiri ve zulmün tekrarının engellenmesi gibi faydalar sağlanmakta, haksızlık yapanların, İslâm'ın insanlara sağladığı saygınlık hakkı ellerinden alınmaktadır. Adaletin zulme tahammülünün olmaması gibi ahlâkın da kişisel ve sosyal alanla

²⁹³ a.e., I, 161.

²⁹⁴ a.e., I, 159.

²⁹⁵ a.e., III, 528.

²⁹⁶ a.e., III, 1529.

²⁹⁷ Âyetin metni:

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالشُّوْءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا.

ilgili saldırıları kabul etmesinin mümkün olmadığını belirten Kutub, bu hükümle ahlâk ve adaletin arasının bulunduğu kanaatindedir.²⁹⁸

İsrâ sûresinin 26. âyetinde israf yasağı; akraba, yoksul ve yolda kalmışlara haklarının verilmesi emrini takip etmektedir. Âyetteki *tebzîr* (تَبْذِيرٌ) ifadesi israfla eşanlamli olup az da olsa malın kötü yolda veya mübah yolda israf boyutunda²⁹⁹ ve gerekli olmayan yerlerde harcanması olarak açıklanmıştır.³⁰⁰ Meczâî disiplin anlamındaki bu nehiy ifadesini Kutub, *doğru olmayan yere harcama yapmak* olarak açıklamakta, böylece israfta miktarın değil harcama yerinin öne çıktığını düşünmektedir.³⁰¹

Bu konuyla ilgili diğer bir âyette de (el-İsrâ 17/29), infakta cimrilik ve tehlike oluşturacak derecede eli açıklık yasaklanarak hayır konusunda bir ölçü olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁰² *Meczâî disiplin anlamındaki* bu nehiyle ilgili klasik tefsirlerde fesat konusunda az veya çok her türlü harcamanın haram olduğu ifade edilmiştir.³⁰³ Müellif bu âyetle İslâm'ın dengeli olma ilkesinin ortaya konduğu kanaatindedir. Cimrilik ellerin boyuna bağlanması, savurganlık ise hiçbir şeyi tutamayan açılmış elle tasvir edilmiş, iki durumda da kınanmış ve yorgun düşmüş bir oturuş okuyucunun gözünde canlandırılarak, kınanma ve pişmanlığın iki hâlde de söz konusu olduğu anlatılarak itidalin hayırlı olduğu açıklanmıştır.³⁰⁴

Hz. Peygamber (s.a.), müşriklerden yüz çevirmekle emredilmiş ancak müslümanlara bunun bir edep çerçevesinde olacağı bildirilmiştir. En'âm sûresinin 108. âyetinde “ وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ ” şeklinde müşriklerin taptıklarına sövülmemesi, bunun onları haddi aşarak bilgisizce Allah'a sövmeye iteceği uyarısında bulunulmuştur. Meczâî disiplin anlamındaki bu nehiyle insan

²⁹⁸ a.e., II, 796.

²⁹⁹ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV, 79.

³⁰⁰ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 253.

³⁰¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2222.

³⁰² Âyetin metni:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا.

³⁰³ İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, III, 450.

³⁰⁴ a.e., IV, 2223.

psikoloji ile ilgili bir duruma dikkat çekildiğini söyleyen Kutub, beğendiği şeyi savunmaya yatkın bir varlık olan insanın işlediği kötülüğü savunarak her durumda yaptığından memnun olduğunu belirtir. Putperestler de Allah'ı tanımlarına rağmen, ilâhlarına sövüldüğünde öfke ve sapkınlıkla sistem ve geleneklerini savunmak için, inandıklarını söylese de Allah'ın ilâhlığına karşı saldırıya geçebileceklerdir. Böylece mü'minlerden onları bu durumları ile başbaşa bırakmaları istenmiştir.³⁰⁵

Hayâsızlık, çirkin işler ve haksızlığı yasaklayan Nahl sûresinin meşhur 90. âyetinin tefsirinde Kutub "يَنْهَى" ifadesi ile yasaklanan hayâsızlık, kötülük ve zorbalık kavramları üzerinde kısaca durduktan sonra insanlık tarihinin bu tür çirkinlik ve azgınlıklara karşı başkaldırı örnekleriyle dolu olduğunu vurgular. Kutub bu kötü hasletleri despot güçler ne kadar savunsa da bu kötülükler kısa süreliğine hayat bulabilmektedir. Bu âyetle Allah'ın hayâsızlık, kötülük ve zorbalıktan sakındırmasının sağlam ve korunmuş insan fitratına da mutabık olduğunu kaydeden Kutub, bu durumun insan fitratında varolan bu kötülülere karşı çıkma güdüsünü desteklediğini vurgulamıştır.³⁰⁶

Allah'a ve Peygamberine düşman olmaları hâlinde baba, oğul, kardeş veya diğer yakınlar olsalar da kendilerine sevgi beslenilmemesi (el-Mücâdele 58/22) istenmiştir.³⁰⁷ Eğitim ve disiplin anlamındaki bu nehiy âyetini de Kutub genel düşünce sistemi doğrultusunda yorumlamaktadır. Bu âyetle artık safların kesin hatlarla ayrılacağını *kan ve yakınlık bağları ile iman* karşı karşıya geldiğinde iman lehine bağların kopacağını, birçok sahabinin savaşlarda karşı karşıya geldikleri müşrik yakınlarıyla ilgili bu âyet doğrultusunda hareket ettiklerini hatırlatır.³⁰⁸ İnsanlığın Allah'ın ve şeytanların taraftarları şeklinde keskin hatlarla ikiye ayrıldığını söyleyen Kutub, âyetteki *diğer yakın akraba* ve *kabileye* vatan ve milliyet kavramlarını da eklemektedir. Ona göre tüm bunların

305 a.e., II, 1169.

306 a.e., IV, 2191.

307 Âyetin metni:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

308 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XIII, 468.

yerini inanç aldığında renk ve milliyet gibi farklılıklar inanç potasında eriyecektir.³⁰⁹

İsrâ sûresinin 31. âyetindeki “وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ” ifadesinde, yoksulluk endişesiyle çocukların öldürülmesi yasaklanmaktadır, âyetin sonunda “Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır” ifadesi de yasağı pekiştirmekte ve bu hataya düşülmemesi konusunda uyarıda bulunmaktadır.³¹⁰ Kutub âyetin inanç ve pratik hayatın etkileşiminin ne denli güçlü olduğunu gösterdiğini, inançtaki sapma ve bozuklukların, toplum hayatına güçlü bir şekilde yansıdığını bu yasağın bir örnek oluşturduğunu söyler. Ancak bu durum bunun aksine işaret etmekte, olumlu bir ıslah çabasının da duygularda ve sosyal hayatta önemli sonuçlar doğuracağını göstermektedir.³¹¹

Kutub, İsrâ sûresi âyet 36’da anlatılan, kesin bilgi sahibi olunmayan şeylerin ardından gitmenin yasaklanmasını, akıl ve kalp için yol gösterici bulmakta ve insanlığın yeni ulaştığı bilimsel metoda işaret ettiğini düşünmektedir.³¹² Kutub, kalp dürüstlüğü ve Allah’ın kontrolünün bilimsel metotla ilgili ölçülere eklendiğini belirterek, İslâm’ın kuru akılcı metottan böylece ayrıldığını, kesin hükümden önce ciddi bir araştırma yapılmasının emredildiğini söyler. Kur’an’ın, inanç dünyasında kuruntu ve saçmalıklara izin vermediği gibi hüküm, yargı ve sosyal ilişkilerde de tahmin ve şüphelere yer vermediğini vurgulayan Kutub zandan sakındıran rivayetlere yer vererek, bilimsel konularda da yüzeysel hükümlere ve kuruntulara dayalı teorilerin söz konusu olamayacağını vurgulamıştır.³¹³ Bu yaklaşımıyla, âyette belirtilen, bilgi sahibi olunmayan bir konuda hüküm verilmemesi yasağını ahlakî boyutla sınırlı görmemekte, bilimsel ve fikri bakımdan da böyle bir yaklaşımın yasaklandığına dikkat çekmektedir.

İsrâ sûresinde (17/37) insanın yeryüzünde böbürlenerek yürümesi yasaklanmıştır.³¹⁴ Âyete İslâm terbiyesi ve insan psikolojisi açısından yaklaşan Kutub, insan kalbinde kudretli yaratıcı

³⁰⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 3515.

³¹⁰ İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XV, 88.

³¹¹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, IV, 2223.

³¹² Âyetin metni:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

³¹³ a.e., IV, 2227.

³¹⁴ Âyetin metni:

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا.

bilincinin yok olmasıyla bu boşluğun iktidar, güç ve gurur benzeri menfiliklerle dolacağını söyleyerek, insanın Allah'ın gücü karşısında çok zayıf olduğunu hatırlamasının kendisini büyüklük taslamaktan kurtaracağına dikkat çekmiştir.³¹⁵

Kur'an'da mü'minlere, Allah'a ve Peygamberine yönelik bazı görevleri hatırlatılarak uyarılarda bulunulmuştur. Hucurât sûresinin ilk iki âyetindeki bu uyarılarla, Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmek, seslerini Hz. Peygamber'in (s.a.) sesinin üstüne yükseltmek ve birbirlerine bağırarak gibi Hz. Peygamber'e bağırarak yasaklanmıştır. Bu âyetle mü'minlerin kendileri ve çevreleri ile ilgili birtakım işlerde Allah'a ve Hz. Peygamber'e öneride bulunmaları, Allah ve elçisi bir şey buyurmadıkça konuşmaları ve herhangi bir konuda Allah'ın ve elçisinin sözüne başvurmadan hüküm vermeleri yasaklanmaktadır. Kutub klasik tefsirlerde yeralan, bazı kişilerin herhangi bir konuda bir âyet inmesi gerektiği şeklindeki konuşmalarının çirkin görüldüğünü, huzurunda konuşmaktan menedildiklerine dair yorumlar yapıldığını nakleder ve âyetle (Hucurât 49/1) Allah'a ve Peygamberi'ne karşı takınılması gereken terbiyeden bahsedildiğini vurgular.³¹⁶ Ayrıca bu nehiy emir alma ve emri yerine getirme konusunda da bir metot belirlemektedir. Müslümanların Allah ve Resûlünün sözüne başvurmaları gerektiğinin bilincinde olduklarına dikkat çeken Kutub, bununla ilgili rivayetlere de yer vermiş, Yemen'e gönderilen Muaz'ın, Allah'ın kitabı, Peygamber'inin sünneti ve daha sonra kendi görüşüne başvuracağını söylemesinin bu çerçevede olduğunu vurgulamıştır.³¹⁷

Hucurât sûresinin 11. âyetinde, mü'minler alaya alma, karalama ve kötü lakapla çağırmaktan menedilmişlerdir.³¹⁸ Nasihat anlamındaki bu mecazî nehiy konusunu Kutub toplumsal yönü bakımından değerlendirmiş, İslâm dininin inşa ettiği üstün insan toplumunun kendine has edep ölçüleri olduğunu, bu toplumdaki tüm fertlerin haysiyetlerinin dokunulmaz olduğunu vurgulamıştır. Toplumun bir ve bütün olmasından dolayı esasen karşısındakini ayıplayan kişi de aslında kendisini ayıplamaktadır. Alaya alma yasaklanırken bunun, alay

315 a.e., IV, 2228.

316 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

317 a.e., IV, 3339.

318 Âyetin metni:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ.

edilenlerin Allah katında onlardan daha hayırlı olma ihtimalinden dolayı olduğunu söyleyen Kutub, alay edenlerin kendilerinde gördükleri dış değerlerin insanların kendileri ile ölçülmesi gereken gerçek değerler olmadığını; gizli kalmış olması muhtemel, Allah'ın bildiği ve kullarını bu şekilde değerlendirdiği değer ölçüleri olabileceğini söyler. Zenginlik ve eğitim gibi sathi niteliklerin dünyaya ait değerler olduğunu vurgulayan Kutub, "لَمَز" kelimesinin, ayıp anlamında soyut bir içeriği olmasına rağmen, kelimenin tınısının ve çağrışımının mânevi bir ayıplamadan öte, müşahhas bir yaralama anlamına daha yakın olduğu görüşündedir. Kötü lakapların ve bu tarzdaki müslümanı üzebilecek davranışların yasaklandığını belirten Kutub, Hz. Peygamber'in (s.a.) Câhiliye döneminden kalma isim ve lakapları horlayıcı ve küçük düşürücü olmaları sebebiyle değiştirmesini de bu çerçevede değerlendirmiştir.³¹⁹

Ahlâki tavsiyelerle ilgili bir yasaklama da "فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَلْسِنِ وَالْعُدْوَانِ" ifadesinde belirtilen (el-Mücâdele 58/9) ve mü'minlerin başbaşa gizli yaptıkları konuşmaların günah, zulüm ve Peygamber'e isyan konularında olmasının yasak olmasıyla ilgilidir. *İrşad anlamı taşıyan* bu nehiy âyetinin yorumunda Kutub, bu davranış biçimini İslâm topluluğunun kabul edemeyeceğini vurgulamıştır. Âyette kastedilen gizli görüşmelerin *İslâm düzeni* algısı içlerine oturmamış bazı müslümanların, işlerin ciddileşmesi ile birlikte, İslâm toplumunun kabul etmeyeceği şekilde, yönetimin bilgisi dışında olayları değerlendirmek için yaptıkları gizli toplantılar olabileceğini belirtir. Fikirlerin, öncelikli olarak idari yapıya sunulması ve topluluk içinde farklı gruplaşmalara gidilmemesi gereğine dikkat çeken Kutub, kötü bir amaç taşıyor olmasa da bu toplantıların bilgi eksikliği ile yorumlar yapılmasına, itaatsızlık ve sıkıntılara yol açabileceği düşüncesindedir.³²⁰

D. NEHİY ÂYETLERİNİ TEFSİRDE DİKKATE DEĞER KİŞİSEL DEĞERLENDİRMELERİ

Kutub'un da Elmalılı gibi tefsirinde önemli münferit değerlendirmeleri söz konusu olmuştur. Sıkça vurguladığı Câhiliye zihniyeti ve yönetimi, şirk, ulûhiyet, hâkimiyet gibi kavramlar ve İslâm terbiyesi gibi konular âyetlere bu açılardan yaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu değerlendirmelerinden bir kısmını burada ele almaya çalışacağız.

Bakara sûresinin 286. âyetindeki, öncekilere yüklenen ağır yükler ve güç yetirilemeyecek yükleri ümmetin omuzlarından kaldırılmış olan insana kul olmak şeklinde yorumlayan Kutub,

³¹⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3344.

³²⁰ a.e., VI, 3510.

bunun çerçevesini oldukça geniş bir şekilde değerlendirmiştir. Şahıs, sınıf veya bir ırka boyun eğilmesi gibi farklı şekillerde ortaya çıkan kulun kula kanun ve ölçüler belirlemesi yerine, Allah'a itaat ve ibadet edilmesi gerektiğini, hayat düzeni oluşturmada bunun tek kaynak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Âyet müellifimize göre zorba, mabet bekçisi, evham, hurafe gibi pekçok forma sahip insanın boynunu büken ağırlıklardan kurtuluş ve özgürlük bildirisi yerindedir.³²¹

Kutub, Hz. Âdem ve eşine bir ağacın yasak olmasını (el-Bakara 2/35) yeryüzünde zorunlu olarak var olacak yasak kavramının bir açıklaması olarak değerlendirmiş ve esasen bu olmadan iradenin ortaya çıkmayacağını vurgulamıştır.³²²

Dinde zorlama olmadığına dair ilkeyi (el-Bakara 2/256) yorumlarken Kutub inancın kavrama, anlama ve dinleme sonucu oluşan bir ikna olayı olduğunu, İslâm'ın bu konuda baskı ve olağanüstü olaylara başvurmadığını söyler. Olağanüstü olay ve görüntüler ona göre tam olarak kavranmadan, akıl süzgecinden geçirilmeden, akıl ve idrak üstü doğrudan bir imanı doğurur. İslâm, insan mantığının karşısına inanmaya mecbur edici olağanüstü olaylarla çıkmamakta; açıklamalarla, tam olarak inandırmadan kendini kabul ettirmekten kaçınmaktadır.³²³

Mâide sûresinin 41. âyetini yorumlarken Kutub, müslümanların yahudiler gibi, ilahi cezaları görmezden gelerek, kendi insiyatifleriyle cezalar oluşturmamaları gerektiğini söyler.³²⁴ Peygamber'in yasakladıklarından vazgeçilmesine dair (el-Haşr 59/7) buyruk da yasama ve hukuk sisteminin, Peygamber'in tebliği doğrultusunda oluşturulması gereğini ifade etmektedir.³²⁵

Kutub, yahudi ve hıristiyanların dost edinilmemesini bildiren âyeti (el-Mâide 5/51) yorumlarken güncel bir konuya da temas eder. O burada -zaman zaman seslendirilmekte olan- materyalistlere karşı Ehl-i kitapla iş birliğine gidilmesi fikrinin kabul edilemeyeceğini, Ehl-i kitaba yönelik hoşgörünün inancı, müttefikliği ve içtimai konuları içermeyeceğini vurgular.³²⁶

---

³²¹ a.e., I, 346.

³²² a.e., I, 58.

³²³ a.e., I, 291.

³²⁴ a.e., II, 893.

³²⁵ a.e., VI, 3525.

³²⁶ a.e., II, 912.

Müslümanlara sonuçları kendilerini üzebilecek şeyleri sormalarını yasaklayan âyette (el-Mâide 5/101) müellifimize göre, hayatın tüm alanlarına İslâm'ın hâkim kılınması önceliğine dair bir işaret vardır.³²⁷ Tevbe sûresindeki seferberliği düzenleyen âyet ise (9/122) dinde derinleşecek grubun cihada çıkanlar olduğunu anlatmaktadır. Sefere çıkanlar dini konularda bilgilerini arttırarak döndüklerine bunları geride kalanlara aktarıp kendilerini uyaracaklardır. Ona göre İslâm'a gerekli önemi vermeyen bir kitle olduğu yerde kalacaktır. Fıkıh, hayatta karşılaşılan sorunların bir sonucudur, İslâm'a gerekli önemi vermeyen bir toplumda fikhî çabalar doğru ve samimi görülemez.³²⁸

A'râf sûresinin ikinci âyetinde tebliğ sırasında sıkıntılarla karşılaşılacağına dikkat çeken Kutub, Hz. Peygamber'in (s.a.) Câhiliye zihniyetine karşı çıkarken belirlediği hedefler benimsendiğinde, insan hayatında köklü ve sistemli değişikliklere gidilebileceğini söyler. Medenî ve ileri bir topluma ulaşılması; insanî değerler, ahlâk anlayışı ve Allah'ın belirlediği ölçülere bağlılıkla sağlanabilecektir. Maddenin başat yüksek değer olarak benimsenmesi ancak Câhiliye karakterinde gerici ve müşrik bir toplum meydana getirecektir.³²⁹

Kutub'un, yorumlarında kendini kuşatan zorlu şartların ve mensubu olduğu kitle ile yönetim arasındaki gerginliğin oluşturduğu baskının etkisi olmuştur. Özellikle Câhiliye toplumu ve hâkimiyete dair görüşlerindeki üslup bunun bir yansımasıdır. Döneminde İslâmî hükümler kısmen mevcudiyetini korusa da o, özellikle sahih ve ilk dönem saf İslâm anlayışının tekrarlanabileceğini vurgulamış, mevcut geleneksel din anlayışını kültürel tortulardan arındırıp yeni bir toplum oluşturulmasını amaçlamıştır. Ona göre, İslâm'ın önerdiği düzen modern dönemler için de geçerli ve yeni gelişmelere çözüm üretebilecek güçtedir.

---

327 a.e., II, 988.

328 a.e., III, 1735.

329 a.e., III, 1258.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

DEĞERLENDİRME

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili tefsiri ile Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı arasında öze fazla tesiri olmayan bir mekân ve zaman farkı bulunsa da hedefleri arasında bir benzeşme olduğu gözlenmektedir. Ancak iki müellif kendilerine sunulan imkânlar ve karşılaştıkları zorluklar bakımından farklı durumdaydılar. Elmalılı tefsirini bir devlet kurumunun talebi ve TBMM'nin desteği altında sunulan imkanlar içinde yazmış olsa da eserini yazdığı dönemde ülkede büyük sosyal ve siyasi değişimler yaşanmaktaydı. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlayan, aydınların tartışmasız Batı taklitçiliği, dine muhalif düşman tavırları, dinî eğitime yönelik ülke içinde alınan kararlar, ehil olmayanların Kur'an tercümeleri gibi sorunlar gündemi meşgul ediyordu. Hamdi Efendi'nin böylesi bir ortamda eserini yazmaya gayret ettiğini unutmamak gerekir.

Seyyid Kutub'un tefsiri ise mevcut iktidarın baskı ve engellemeleriyle karşılaşmış ve zorlu şartlar altında kaleme alınmıştır. İki müellif de toplumlarına ve kültürlerine yabancılaşmış, yenilmişlik psikolojisine sahip aydınların yanı sıra Batı'nın din karşıtı ideolojik saldırılarıyla da baş etmek zorunda kalmıştır. Mısır'da Fî Zilâl tefsiri yazıldığı sırada İslam şariatının hükümleri uygulanabilme bakımından Türkiye'ye nazaran daha iyi bir durumda olmasına rağmen Kutub'un, Asr-ı saâdet'teki saf İslâm anlayışının hâkim olmasına dair vurgusu yönetimin tepkisini çekmiştir. Elmalılı'nın tefsirini yazdığı dönemde ise İslam, yeni Türk devleti için artık çağ dışı bir din olarak sunulmakta, dinî unsurlar yürürlükten kaldırılmaktaydı.

A. NEHİY ÂYETLERİNİN TEFSİRİNDE RİVAYET MALZEMESİNİ KULLANMA

Her iki müellifi incelediğimiz nehiy âyetlerinde kullandıkları rivayet malzemesi bakımından kısaca değerlendirmeye çalışacağız. Gerek Elmalılı ve gerekse Kutub'un tefsirlerinde Kütüb-i Sitte dışında sahih, zayıf veya uydurma rivayetler de yer almıştır.

Konumuzla ilgili olan nehiy âyetlerinin tefsirlerinde geçen rivayetlerde, genellikle Kütüb-i Sitte'den nakillerde bulunduğu görülen Hamdi Yazır'ın, bunun dışında kimi zayıf veya halk dilinde hadis diye dolaşan sözlere de yer verdiğini tespit ettik. Sayıları az olan bu tip sözlerden bazılarını şu şekilde ele alabiliriz. Bakara sûresinin 35. âyetinin tefsirinde "Dünya sevgisi, her hatanın başıdır" sözünden yasak ağacı tayin eden bir delalet bulabileceğimizi söyleyerek bu hadise göre

“demek ki Âdem o zaman dünya sınırına yaklaşmamak emri almıştır” yorumunda bulunmuştur.¹ Hamdi Efendi’nin burada hadis olarak belirttiği “Dünya sevgisi, her hatanın başıdır” sözünün aslının olmadığı; bunun bir bilgeye, Mâlik b. Dinar’a (ö. 748) ya da Hz. İsa’ya (a.s.) ait olduğu belirtilmiş, filozof ve sûfilerin bu sözle ilgili aşırı yorumlara gittiklerine dikkat çekilmiştir.²

Yazır’ın Hucurât sûresindeki (49/12) “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*” âyetini tefsir ederken yer verdiği Hz. Ömer’le (r.a.) ilgili hikâyenin zayıf ve uydurma bir kıssa olduğu ifade edilmiştir.³ Bu rivayete Âlûsî de yer vermiştir.⁴ Rivayet tüm farklı varyantlarıyla sened bakımından zayıf, Hz. Ömer’in hayatına ve ahlâkına yakışmayacak uydurma bir kıssadır.⁵ Âyetin devamında (49/12) “*Birbirinizin gıybetini yapmayın.*” ifadesinin tefsirinde naklettiği⁶ “*Her kim hayâ örtüsünü atarsa, artık onun gıybeti yoktur*”⁷ rivayetinin de çok zayıf olduğu, senedinde meçhul kişiler bulunduğu belirtilmiştir. Devamında naklettiği diğer bir rivayet de aynı şekilde problemlidir. Bu rivayette, Hz. Peygamber’in: “*Gıybet, zinadan daha kötüdür.*” buyurduğu, “*Nasıl olur?*” diye sorulduğunda: “*Adam zina eder sonra tövbe eder; Allah mağfiret buyurur, gıybet eden ise gıybet edilen affetmedikçe, mağfiret olunmaz.*” şeklinde cevapladığına yer verilmektedir. Bu rivayet de zayıf olarak değerlendirilmiş, râvisinin yalancı (كذاب) olarak cerh edildiği hadis tenkidi eserlerinde açıklanmıştır.⁸

Nûr sûresinin 2. âyetinin tefsirinde⁹ müfessir Kurtubî’den aldığı: “*Ey insanlar topluluğu! Zinadan kaçınınız, çünkü onda altı özellik vardır. Üçü dünyada, üçü ahirettedir...*” şeklinde devam

¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, s. 324; III, 2139.

² el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe*, III, 371.

³ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4472.

⁴ el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, XVI, 157.

⁵ el-İsbehânî, *et-Tevbîh ve’t-tenbîh*, s. 136.

⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3471.

⁷ el-Beyhakî, *el-Câmiu li şuabî’l-îman*, XII, 162.

⁸ es-Sâgânî, *Mevzuâtü’s-Sagâni*, s. 59.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4474.

eden rivayet de sahih hadis kitaplarında yer almayan, mevzû bir sözdür.¹⁰ Beyhakî'ye göre bu rivayet sened bakımından zayıftır. Râvilerden Mesleme b. Ali el-Haşnî metrûk, ¹¹ Ebû Abdurrahman el-Kûfî meçhuldür.¹² Belirtilen ebedi cehennemde kalma konusu ise kâfirlerle alakalı bir durumdur.¹³

Diğer bir husus Hamdi Yazır'ın bir konuyla ilgili rivayeti değerlendirirken bununla ilgili Hz. Peygamber'in farklı rivayet olup olmadığını tam olarak ele almamasıdır. Nitekim *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."* (el-İsrâ 17/32) âyetini açıklarken azil konusunu da bu kapsamda değerlendirmiş, azlin gizli bir öldürme olduğunu söylemiştir.¹⁴ Ancak delil olarak naklettiği rivayetin, öldürme cinayetini anlatmak bakımından çok uygun düşmediği kanaatindeyiz. Hadis metninde yer alan *"ذَلِكَ الْوَأْدُ الْخَفِيُّ (Bu gizli öldürmedir.)"* ifadesinde, hamilelikten kaçınmak kastıyla yapılan azil diri diri gömmeye (الْوَأْدُ) benzetilmektedir. Oysaki burada sadece kasıt söz konusudur. Kız çocuklarının diri diri gömülmesinde ise hem kasıt hem eylem vardır. Ayrıca rivayet, azle izin veren ve birçok varyantları olan hadislerle de muhaliftir. Nitekim bir başka rivayette geçen yahudilerin azlin, diri diri gömmenin küçük bir şekli olduğuna dair görüşleri ile ilgili Hz. Peygamber *"Yahudiler yalan söyledi, Allah o çocuğu yaratmak isterse ona azl engel olamaz"* buyurmuştur. Azlin aleyhinde olmayan Hz. Peygamber'in bu açıklamasından dolayı, zıt anlamlı gibi görülen bu iki hadis ile ilgili nesih açıklaması yapılmıştır. Dolayısıyla Yazır'ın kasten öldürme ile ilgili yer verdiği bu hadisi gizli öldürmeye bir delil olarak alması uygun düşmemekte, burada tenzihi bir kerahet söz konusu olmaktadır.¹⁵ Benzeri bir durum Hac sûresinin 30. âyetinde putlardan asılsız söz veya yalandan

¹⁰ el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, I, 270.

¹¹ Yalanla itham edilmiş bir râvinin naklettiği ve sadece bu kişi üzerinden gelen rivayeti anlatan hadis terimi (bk. el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, (nşr. Nûreddîn İtr), Matbaatü's-Sabâh, Dimaşk 1992, s. 89).

¹² Kimliği veya kişiliği hadis âlimleri tarafından bilinmeyen râviyle ilgili hadis terimi (bk. el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 99).

¹³ ez-Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Tahricu'l-ahâdîsi ve'l-âsâri'l-vâkiati fi tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, I-IV, Dâru İbn Huzeyme, Riyad 1414, II, 416.

¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2094.

¹⁵ eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr şerhu Müntekâ'l-ahbâr*, s. 1243.

(kavl-i zûr) kaçınılması¹⁶ ve Furkân sûresi âyet 72’de ile ilgili âyetin tefsirinde söz konusudur. Kurtuluşa erenlerin bazı özelliklerinden bahsedilirken *kavl-i zûrdan* kaçındıklarına dikkat çekilmiştir. Elmalılı bu iki âyetle kavl-i zûr mevzuuna kısaca değinmiş konuyla ilgili klasik tefsirlerde yer alan geniş açıklamalara ve rivayetlere değinmemiştir.¹⁷

Hamdi Yazır’ın hadislerle ilgili bu durumunun Fî Zilâl için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu eserde de sahih ve zayıf rivayetler görülmektedir. Kendisi bunun sebeplerine dair herhangi bir açıklama yapmamış olsa da bunun hadis âlimi olmaması¹⁸, alıntı yaptığı tefsir ve hadis kaynaklarına güvenmesi ve hapiste bazı kaynaklara ulaşamaması gibi nedenlere dayandığı düşünülebilir.¹⁹ Kutub, tefsirinde rivayetlerin kaynağını kimi zaman belirtmiş kimi zaman da sadece metne yer vermiştir. Hucurât sûresinin 11. âyetinin tefsirinde Kutub bazı hadislerin Kütüb-i Sitte’de olduklarına işaret ederken, İbn Kesîr’den aldığı bir hadis-i şerifin kaynağını hiç belirtmemiştir.²⁰ Tevbe sûresinde (9/49) münafıkların savaşa katılmamak için bahaneler ileri sürmelerini konu edinen âyetin tefsirinde çok zayıf olarak değerlendirilen ve Elmalılı’nın da yer verdiği Cidd b. Kays ile ilgili rivayete yer vermiştir.²¹ Bu rivayetlerin zayıf olduğu, bu sahabinin tevbe ettiği ve tevbesinde sadık olarak Hz. Osman’ın halifeliği döneminde vefat ettiği sahabe hayatına dair kaynaklarda açıklanmıştır.²²

Bakara sûresinin 221. âyetinin tefsirinde Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenme mevzuunda, bu kadınlarla evlenmenin haram olacağı görüşünü benimsediği görülen Kutub, Sahih-i Buharî’de yer aldığını belirttiği bir hadiste İbn-i Ömer’in (r.a.) “Bir kadının Rabbinin İsa olduğunu söylemesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum.” sözünü nakletmiştir.²³ Kutub rivayete İbn Kesîr’den “Buhari İbn

---

¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3402.

¹⁷ a.e., V, 3614.

¹⁸ es-Sakkâf, Alevî b. Abdulkâdir, *Tahrîcu ahâdîsi ve âsâri kitâbi Fi Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’l-Hicra li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Riyad 1416/1995, s. 8.

¹⁹ Hâlidî, *Fî Zilâli’l-Kur’ân fi’l-mizân*, s. 287.

²⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, VI, 3347.

²¹ a.e., III, 1664.

²² el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 576.

²³ a.e., I, 241.

Ömer'in şöyle dediğini nakletti..." şeklinde yer vermiştir.²⁴ Nûr sûresinde (24/3) Maiz ve dostu Gamidiye'ye recm cezasının uygulanması²⁵ ve Nisâ sûresi 43. âyeti tefsirinde Hz. Ömer (r.a.) ve içkinin haram kılınma sürecini anlatan²⁶ hadis-i şerifleri naklederken de Kutub kaynak göstermemiştir.

Elmalılı ve Kutub'un, rivayetlere yer vermedeki yaklaşımlarına Ahzâb sûresinin 69. âyeti ile ilgili tefsirleri örnek olarak verilebilir. Elmalılı, mü'minlere Hz. Mûsâ'ya (a.s.) eziyet edenler gibi olunmamasını ifade eden bu âyeti ele alırken klasik tefsirlerdeki rivayetlere yer vermiş olduğunu görmekteyiz. Bu rivayetlerde İsrailoğulları'nın Hz. Mûsâ'nın edebinden dolayı örtünmesini yanlış değerlendirmeleri, kardeşi Hz. Harun'u katlettiğine dair iftiraları ve bir kadına Kârun'un büyük miktarda para vererek yönlendirmesiyle Hz. Mûsâ'ya zina iftirasında bulunması anlatılmaktadır.²⁷ Kutub ise *Kur'an'ın mücmel bir şekilde yaklaştığı bir konuda teferruata girilmemesi* gerektiğine ilkesinden dolayı, Buhari'de yer alan ilk rivayet dâhil olmak üzere Elmalılı'nın naklettiği hiçbir rivayete yer vermemiştir. Ona göre burada mesaj Hz. Peygamber'e (s.a.) eziyet edici şeylerden sakınmaktır.²⁸

İsrâiliyat'la ilgili haberler konusunda her iki müellif ihtiyatlı bir yaklaşım içindedir. Elmalılı, kapalı (müteşâbih) âyetlerin yorumunda bu tür rivayetleri kullanmayan müfessirler arasında anılmaktadır.²⁹ İslam inanç esaslarıyla bağdaşmayan, metin içi tahrifatın net görüldüğü ve Kur'an anlatımıyla çelişen hiçbir rivayeti nakletmeyen Elmalılı sadece bazı kıssaları detaylandırmak, mübhem noktaları gidermek ve tarihi bilgilendirmede bulunmak için İsrâiliyat'a başvurmuştur.³⁰ Mesela Elmalılı yaklaşılmaması gereken ağaç ile ilgili (el-Bakara 2/35) önce bunun cennette bir ağaç olduğunu, fazlasını bilmemizin Allah katında bir faydası olmayacağını, evlâ olanın bu konuda konuşmamak gerektiğini ve muhakkik müfessirlerin bu görüşte olduğunu söylemiş ancak daha

²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, II, 298.

²⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2490.

²⁶ a.e., II, 664.

²⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3932.

²⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2884.

²⁹ Birışık, Abdülhamit, "İsrâiliyat", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 201.

³⁰ Akyüzöğlü, Hüseyin, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 20, sy. 65 (Kış 2016), s. 299.

sonra ağacın mahiyeti ile ilgili rivayetlere yer vermiştir. Ağacın mahiyeti ile ilgili İsrâiliyat kaynaklı rivayetlere yer vermemekle birlikte buğday, üzüm veya kadınla erkek arasında birleşmeden kinaye olduğunu söylemiştir.³¹ Aynı konuyu değerlendiren Kutub, bu ağaçtan bahsedilmesinin, dünyadaki yasak kavramına karşılık bir yasak olabileceğini söylemiş ve rivayetlere yer vermemiştir.³² Kutub İsrâiliyat'la ilgili tavrını Hûd sûresinin 40. âyetinde net bir şekilde ortaya koymaktadır.³³ Allah'ın emrinin gelmesiyle beraber tandırın kaynamaya başlaması ile ilgili ileri sürülen görüşlerle ilgili olarak, *gayb konusunda bilinmez mecralara yönelmeden, âyetin verdiği bilgi ile yetinilmesi gerektiğini* söyleyerek İsrâiliyat konusundaki görüşünü açıklamıştır.³⁴

B. FIKIH VE İCTİHADA YAKLAŞIMLARI

Her iki müellifin nehiy âyetlerinde mezhep görüşlerinden istifade etmelerinin ortaya konması onların fikhî yönlerinin ve fıkha bakışlarının da ele alınmasını gerektirmektedir.

Elmalılı tefsir ilmi yanında fıkıh konusunda da önemli bir konumdadır. İlmî birikiminde fıkıh ilminin diğer ilimlere nazaran daha baskın olduğu ifade edilmiştir. Bu yönü ahkâm âyetlerini tefsir ederken ve vakıflarla ilgili yazdığı *İrşâdü'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf* kitabı, *Ahkâm-ı Evkâf* isimli ders notları, yarım kalan fıkıh kamusu ve çeşitli mecmualarda fikhî konularda yazdığı makalelerden anlaşılmaktadır.³⁵ Ayrıca bizzat kendisi, on beş yıl fıkıh tedrisinde bulunduğunu ifade etmektedir.³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı ile yapılan mukavelenin beşinci maddesinde; "itikat olarak Ehl-i Sünnet mezhebine, amelde ise Hanefi mezhebine riayet olunacağı" belirlenmiş ve tefsirde bu yol izlenmiştir.³⁷ Fikhî konularda sadece bir nakledici olarak kalmayan Elmalılı, tenkit ve

³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 323.

³² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 58.

³³ Âyetin meâli şöyledir: "Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle." ama, onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti."

³⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 1877.

³⁵ Köksal, Asım Cüneyd, "Siyaset ve Hukuk Arasında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fıkıh Düşüncesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, İstanbul 2011, s. 50.

³⁶ Paul Janet-Gabriel Séailles, *Tahliî Tarih-i Felsefe: Metâlib ve Mezâhib*, trc. Elmalılı M. Hamdi Yazır, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341, s. 10.

³⁷ Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 174 [169-177].

tercihlerde de bulunmuştur.³⁸ Onun faiz, ikrah ve Cuma gibi konularla ilgili değerlendirmeleri müstakil risaleler olacak niteliktedir. Bunun dışında da fikhî yönü olan âyetlerde Elmalılı kısa da olsa gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bahsettiğimiz ikrah konusunda (el-Bakara 2/256) dinde zorlama olamayacağına dair âyeti cihat emri ve fıkıh bakımından oldukça geniş ele alan Elmalılı, dinin insanı zorlamaya muhatap olmaktan koruma çabasını özellikle vurgulamıştır. Müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmamaları mevzuunu da (et-Tevbe 9/28) fikhî bakımdan yorumlamış ve bu durumun haram olması konusundaki fikir birliğine dikkat çekmiştir. Bâtıl ticaret kavramının (en-Nisâ 4/29) meşru olmayan şekilde genel anlamda ve eşler ve akrabalar arasında malların ele geçirilmesi olarak açıklamış, âyetin aynı zamanda israf yasağına, hazır mal yiyiciliğinden uzak durulmasına ve malın meşru araçlarla gelir getirici hâle getirilmesine işaret ettiğini de vurgulamıştır.

Elmalılı fikhin layık olduğu ilgiye mazhar olmasının önemini vurgulamakta, müslümanların ilâhi nizama ve modern çağın gerekliliklerine uygun yönlendirilebilmelerinin ancak bu ilmin asli kaynaklarına bağlı bir şekilde yeniden işlenip zenginleştirilmesi ile mümkün olduğunu düşünmektedir.³⁹ İctihat kapısı Elmalılı'ya göre kapanmamış ancak kesintiye uğramıştır. Ancak fikhin tüm konularında ictihat edebilecek mutlak müctehid yetiştirmenin zorluğundan dolayı yeni neslin en azından fikhin belirli alanlarında uzmanlaşması gerektiğine inanır.⁴⁰ Hamdi Efendi, dönemindeki teknik gelişmeleri ve yaşadığı şartları analiz edebilmekte, dinin sabiteleri ve değişkenleri mihverinde değerlendirmelerde bulunarak görüş ortaya koyabilmekteydi.⁴¹

Hamdi Yazır'ın İslâm hukukunda eser verecek seviyedeki bu konumuna karşılık Kutub daha çok edebiyatçı kimliğiyle tanınan bir şahsiyettir. Fikrî alandaki büyük dönüşümü yaşamamış olsaydı Emîn el-Hûlî'nin ileri sürdüğü Arap dili ve edebiyatı ile tefsir metodunun ilk uygulayıcısı belki de kendisi olacaktı. Ancak yaşadığı büyük değişim buna engel olmuştur.⁴²

İslâmî ilimlerdeki bilgi ve kültürünü kendi gayretleriyle tamamlayan Kutub, tefsirde ilk ve

³⁸ Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 156.

³⁹ Köksal, "Siyaset ve Hukuk Arasında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fıkıh Düşüncesi", s. 54.

⁴⁰ Çolak, Abdullah, "Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında Bir Hukukçu Olarak Elmalılı M. Hamdi Yazır", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 51, sy. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2015, s. 147.

⁴¹ Topal, Şevket, "Elmalılı ile Aksekili Arasındaki Seferîlik Hükmü Tartışması", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 2013, s. 10.

⁴² Wild, Stefan, *The Qur'an as Text*, Brill, Leiden 1996, s. IX.

son kaynağının Kur'ân-ı Kerîm ve onun kendisinde meydana getirdiği etki olduğunu ifade ederek; Kur'an atmosferinden kendisini uzaklaştıracağını düşündüğü dil, fıkıh ve kelâmî meselelerle ilgili ayrıntıya girmekten uzak kalmış, Kur'an'ın sanatsal güzelliğine dikkat çekmiştir. Bu metodu uygulayışındaki başarısı, İslâm'ın ilk ortaya çıktığı dönemde insanları imana sürükleyen etkiye benzetilerek, güçlü ve sihirli bir etkiye yol açtığı söylenmiştir.⁴³ Bu alanda kurallarını ilk olarak *et-Tasvîru'l-fenni fi'l-Kur'an*'da ortaya koyan Kutub, *Meşâhidu'l-kıyâme fi'l-Kur'an*'da pratiğe dökmüş, *Fî Zilâl*'de ise metot olarak benimsemiştir.⁴⁴ Seyyid Kutub tefsire hazırlanırken ilgili sûreyi defalarca okuyarak sûrenin eksenini, temel konularını ve alt başlıklarını belirlemekte ve ele aldığı sûre veya âyetlerin tefsirini bitirdikten sonra tefsir kitaplarına müracaat etmektedir. İzlediği bu metot, farklı tefsir çeşitlerinin Kur'an'a bakışını etkilememesini sağlayarak, tefsire önyargılı yaklaşmasını engellemek içindir.⁴⁵ Böylece klasik tefsir geleneğini ihmal etmediği gibi günlük hayatın problemlerini modern hermenötik bir metotla ele almış olmaktadır.⁴⁶

Elmalılı'ya benzer bir İslâm hukuku tedrisi geçmişi ve fakih kimliği olmaması Kutub'un fikhî âyetleri daha yüzeysel geçmesinde bir etken olarak görülebilir. İbadet ve İslâm hukukuna dair âyetlerin tefsirinde de sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlarda bulunduğu görülen Kutub, fikhî konuları çoğunlukla kısa açıklamalarla geçmiştir. Mesela, Cuma namazı ile ilgili âyetin tefsirinde sadece Cuma'nın faziletine işaret etmiş; Cuma vaktinde alışveriş ve diğer hükümleri sayfalarca işleyen Yazır'ın aksine, fikhî konulara hiç temas etmemiştir. Bakara sûresinin 256. âyetine Elmalılı'nın cihat emri ve fıkıh noktasından yaklaşımına karşılık Kutub, sadece cihat yönünden âyeti ele alması bakımından Elmalılı ile aynı çizgide buluşmakta ancak cihat, mucize ve hâkimiyet konularıyla kurduğu bağlantılarla kendi tefsir yönelimine uygun bir doğrultuda tefsirini yapmaktadır. Cihadı inananların güvenliği ile ilintilemekte, ayrıca yeni bir çağrı olması bakımından bu dinin davetini anlatma ve sistemini kurma hakkı bulunduğu dikkat çekmekte, bu iki amaca yönelik gayretlerin bir zorlama olamayacağını âyetler ve mantıki izahlarla anlatmaktadır. Can ve malın savunulmasının bir hak olması bir yana bu alanda gelecek saldırılara karşı konulması İslâm inancının bir gereğidir. Hukuk normları görünümü altında insanı

⁴³ Şerîf, Muhammed İbrahim, *İtticahâtü't-tecdîd fi tefsiri'l-Kur'ani'l-kerîm fi Mısır*, Dâru't-Türâs, Kahire 1982, s. 575.

⁴⁴ Şerîf, *İtticahâtü't-tecdîd*, s. 581.

⁴⁵ el-Hâlidî, Tâ'rîfü'd-dârisîn bi menâhici'l-müfessirîn, s. 615.

⁴⁶ Karlığa, H. Bekir, "Fî Zilâlî'l-Kur'ân", *DîA*, İstanbul 1996, XIII, 50 [50-51].

köleleştiren sınıf veya tüm bir ulusun böyle bir hakka sahip olmadığını kaydeden Kutub itaat sınırını, otoritenin ilahi otoriteye bağlılığıyla kayıtlı görür. Rubûbiyet ilah olmanın özelliği ve gereği olarak ulûhiyetin zımnında, hâkimiyet de rubûbiyetin kapsamındadır. Bu, ilâh olması vasfı ile sadece Allah’a ait bir özelliktir. Allah’ın hükümlerini uyguladıkları sürece görevli kişiye (idarecilere) itaat söz konusudur ve yürütme konumundakiler kanun koyma yetkisine sahip değildir.

Kutub, Hamdi Yazır gibi müşriklerin pislikten ibaret oldukları ve artık Mescid-i Harâm’a yaklaşmalarının yasaklayan (et-Tevbe 9/28) sarîh nehiy ifadesinin açık bir şekilde müşriklerin Mescid-i Harâm’ın yakın çevresinde bulunmalarını haram kıldığını söyleyerek nehyi fikhî, yasak anlamında açıklamıştır. Kutub Elmalılı’nın Nisâ sûresinin 29. âyetindeki bâtil kavramı ile ilgili malların yakınlar arasında haksız bir biçimde el değiştirmesi, israf ve hazır mal yiyiciliği ve malın nemalandırılması zorunluluğuna dair yorumlarına karşılık rüşvet, kumar, vurgun ve faiz gelirlerine dikkat çekmiştir. Faiz işlemleri yapanlar bunu ticarete benzetmekte, oysaki ticaret sanayiye ve topluma fayda sağlamakta, faiz ise hayata ve geniş halk kitlelerine olumsuz bir etkiye bulunmakta ve bir külfet olmaktadır.

Birçok yerde geniş bilgi arzusunda olanları fıkıh kitaplarından istifade etmeye davet etmesi onun bu konuda bilinçli bir yöntem takip ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁷ Bu tutumu yukarıda bahsedilen, Kur’an’dan kendisini alıkoyacak, oyalayıcı ayrıntılardan uzak durarak hidayet yönüne vurgu yapmak çabasıyla kaynaklanmaktadır. Bu görüşünü şu sözleriyle açıklamaktadır:

Tüm çabam; Kur’an’ı ruhumdan, ruhumu da Kur’an’dan engelleyebilecek; dil, kelam ve fıkıhla ilgili mevzulara boğulmaktan kendimi korumak oldu.⁴⁸

İctihad konusunda Kutub, Elmalılı’nın ictihad kapısının kapanmadığı, hızla ihtisaslaşmaya gidilmesi gerektiği gibi çözüm üretmeye yönelik bakış açısına nazaran daha farklı bir noktadır. Yaşadığımız toplumu câhil bir toplum olarak değerlendirmekte, yeryüzünde geçerli uygulamaları, Allah’ın hükümleri doğrultusunda olmadıkları gerekçesiyle reddetmektedir:

Şartların sürüklediği birtakım gelişmelere çözümler bulma yolunda bir gayret içine girmek abes, İslâm’ın ciddiyeti ile bağdaşmayan bir tutum ve Allah’ın dinini hafife almaktır. İslam bu toplumda hâkim olsaydı zaten bu sorunlar çok daha az veya hiç meydana gelmeyecekti. İslâm’ın, müslüman olmayan bir toplumun dinini bilmemesinden kaynaklanan sorunlara

⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 156; II, 841; IV, 2488.

⁴⁸ Vasfî Âşûr Ebû Zeyd, *Fî zilâli Seyyid Kutub: lemahât min hayâtihi ve a’mâlihi ve menhecihi et-tefsîrî*, Savtu’l-Kalem el-Arabî, Minufiye-Mısır 1430/2009, s. 59.

çözüm bulmak şeklinde bir sorumluluğu yoktur. Bu toplum öncelikle ayağa kaldırılacak, ardından da sorunlara çözümler getirilecektir.⁴⁹

Fıkıhla ilgili işin özünden ve toplum gerçeğinden uzak akademik, teorik çalışmalar ona göre oyun ve boş vakit geçirmeden ibarettir. İslâm ciddi yapısı gereği, varsayıma dayalı konularla yaşayıp, bunlara boş cevaplar vermek için değil hayatın tüm alanlarına hâkim olmak için gelmiştir.⁵⁰ Kutub, İslâm'ı hayatında belirleyici kılmayan, daha en başından bu fıkıhın hayata yön veren tek yasa olması gerektiğini kabul etmeyen bir toplumda, İslâm fıkıhını geliştirme ve yenileme çabasını, bu dinin ciddiyetine yakışmayan, faydasız ve komik bir çaba olarak nitelemiştir.⁵¹ Esasen kendisinin bu görüşleri İslâm fıkıhının zamanındaki görünümü ile ilgilidir ve o fıkıh ilmine temelde karşı değildir. Ona göre İslâm fıkıhının teşekkül ettiği doğru çerçeveden uzaklaşmıştır. İlk dönem fakihleri varsayıma dayalı problemlere çözüm üretmeyi reddetmişlerdir. Oysaki günümüz fikhî çalışmalarında ilk dönem müslümanlarının fıkıh anlayışından farklı bir durum söz konusudur. Günümüz fakihlerinin mevcut İslâm dışı düzenler için çözüm üretme gayretleri kendilerini tehlikeli yanırlara sevk edebilir. Öte yandan fikhî çalışmalar, İslâm'ın tam olarak uygulandığı, tek eksiğin fikhî alanda yapılacak etraflı araştırmalar olduğu şeklinde bir izlenime yol açacak, bu ise İslâm toplumu oluşturma hedefinden uzaklaşılmasına yol açacaktır. Kaldı ki İslâmî bir toplum meydana geldiğinde sigorta gibi güncel birtakım problemler kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bunu ganimetler konusunu ele alırken, “modern dönemde böyle bir meselemiz yoktur” diyerek açıklayan Kutub, İslâm toplumunun temel meselesinin “günümüz hayatıyla nasıl baş edebileceği” olduğunu söylemekte, bu konu ortada öylece dururken fikhî kalıplarla uğraşıp, vaktinden önce bu işe kalkışmayı tohumları havaya saçmaya benzetmiştir.⁵² Kutub'un fıkıh konusundaki bu yaklaşımı onun meseleye fikhü'l-evveliyât (öncelikler fıkıhı) çerçevesinden baktığını ve İslâm toplumu oluşturma hedefini çok daha önemli ve öncelikli olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

---

49 a.e., s. 112.

50 Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, II, 988.

51 a.e., III, 1735.

52 el-Hâlidî, *Fî Zilâli'l-Kur'ân fi'l-mizân*, s. 239.

C. NEHİY ÂYETLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE MEZHEP GÖRÜŞLERİNDEN YARARLANMA

Müelliflerimizin nehiy âyetlerini ele alırken mezhep görüşlerine nasıl başvurdıklarını birkaç âyetten hareketle değerlendirmeye çalışacağız. Diyanet İşleri Riyâseti ile Hamdi Efendi arasında yapılan protokolün esasları çerçevesinde tefsirde özellikle Hanefî fıkı görüşlerinin verileceği, diğer fikhî mezheplere ve görüşlere ancak mukayeseli açıklamalar çerçevesinde yer verileceği açıklanmıştır. İncelediğimiz nehiy âyetleri tefsirinde Elmalılı Hamdi Efendi'nin bu maddeye bağlı kaldığı, kimi zaman diğer mezhep görüşlerine yer verdiği görülmektedir.

Elmalılı âyetleri ele alırken mezheplerin görüşlerine yer vermiş ve tercihlerde bulunmuştur. Mekkeli müşriklerin birer pislik gibi kabul edilmeleri ve Harem bölgesine yaklaşmalarını yasaklayan Tevbe sûresinin 28. âyetinin tefsirinde Elmalılı mezhep görüşlerine de yer vererek yasaklanan alanın Mescid-i Harâm ile mi sınırlı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürüldüğünü ifade ederek mezhep görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşleri değerlendiren Elmalılı Resulullah'ın, Mescid-i Nebî'de Sakîf ve Necran heyetlerini kabul etmesiyle ilgili rivayetlerden hareketle diğer mescitlerin bunun dışında tutulacağı görüşünü tercih ederek, âyetin yeterince açık olduğunu, Mescid-i Harâm'a ait bu hükmün kıyas yoluyla genellemesinin yapılamayacağını söylemiştir.⁵³ Kutub'un aynı âyeti (et-Tevbe 9/28) ele alış şekline bakıldığında, müşriklerin pislikten ibaret oldukları ve artık Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarını yasaklayan bu âyette geçen pislik olma vasfına dikkat çekerek bunun maddi değil mânevi olduğunu; onların pis, bu mekânın ise temiz olduğunu vurgular. Kâbe'yi ziyaretin müşriklere yasaklanmasının ekonomik sonuçları olacaksa da âyette inanç sistemi öne çıkarılarak haricindeki sonuçlara itibar edilmemesi vurgulanmıştır.⁵⁴

Cuma vaktinde ticaretin yasaklanması konusunu Hamdi Efendi geniş bir şekilde ele almıştır. Mezhep görüşlerine yer vermiş, bunları değerlendirerek, bu rivayetlerden anlaşılanın muamelelerin terk edilerek namaza yönelme emrinin vucûb ifade ettiğini söylemiştir. Cuma'ya gidilmesi farz olmakta, bu sırada diğer muameleler yasaklanmakta, bu yasak imamın namazı bitirmesine kadar devam etmektedir. Bu sırada yapılan alışverişin meşruluğunu da ele alan Elmalılı, Hanefi mezhebindeki *“Bir şeyin zatı gereği yasaklanması fasit olmayı, bir şeye yakınlığından dolayı yasaklanması mekruh olmayı gerektirir”* kaidelerini hatırlatarak, Cuma

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2503.

⁵⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1618.

saatinde yapılan alışverişi, sahibinin izni olmadan başkasının mülkü üzerinde veya gasp edilmiş bir yerde namaz kılmanın mekruh olmasına benzetmiştir. Namazın farzlarında ve vasıflarında bir eksiklik yokken, yer sahibinin izin ve rızası olmamasından dolayı bir yasak söz konusu olmakta, bunun sonucunda gasp edilmiş bir yerde kılınan namazın hükmü mekruh addedilmektedir. Namaza çağrıldıktan sonra yapılan alışverişte de satılan şeyin fiyatı veya akdin şartları konusunda bir sıkıntı olmasa da Cuma'ya çağrı vaktine yakın olmasından kaynaklanan bir yasak söz konusu olmakta, akit genel şekliyle doğru olsa da yapılan iş tahrimen mekruh hükmü almaktadır.⁵⁵ Yazır diğer mezhep görüşlerine de yer vermekte; İmam Şâfiî'nin de gasp edilmiş yerde namaz örneğinde olduğu gibi akdin geçerli olduğunu ve feshedilemeyeceğini, İmam Malik'in ise kendisine Cuma namazı farz olan kişilerin yaptıkları akitlerin geçersiz olduğunu söylediğini nakletmektedir.

Kutub ise, Cuma vaktinde ticaretin yasaklanması âyetini ele alırken (62/9) Elmalılı gibi meselenin fikhî boyutuna hiç girmeyerek, bu namazın; İslâmî usulde dünya ve âhirete hazırlayan, haftalık, düzenleyici bir ibadet olmasına dikkat çekmektedir. Cuma namazına gitmenin fazileti ile ilgili birkaç hadis-i şerif naklettiği, "*Alışverişi bırakınız.*" ifadesinde alışverişin terk edilerek Allah'a zikretmeye yönelmenin emredildiğini, kalp için Allah ve O'nun zikri için kazanca dair faaliyetlerden ve cezbedici birtakım dünya süslerinden uzaklaşması gereken zamanlar olması gerektiğini vurgulayarak âyetle ilgili açıklamalarını bitirmektedir.⁵⁶

İhramlı ya da ihramsız Harem'de av hayvanı öldürülmesi yasağını ele alan Mâide sûresi 95. âyetini de Elmalılı geniş bir şekilde ele almakta ve mezhep görüşlerine yer vermektedir.⁵⁷ Deniz avı ve yiyeceğinin, mukim ve yolculara helâl kılındığı ancak kara avının ihramlı olduğu sürece haram kılındığını ifade eden âyette (el-Mâide 5/96) kara avından bahsedilirken "طعامه" onun yiyeceği" buyurulmadığını, bunun da ihramlı kimsenin kara avı avlayamayacağını ve kesemeyeceğini gösterdiğini belirttiikten sonra, konuyla ilgili teferruatı ele almaya devam etmektedir.⁵⁸ Elmalılı, İmam Şâfiî "*Denizin suyu temiz ve temizleyici, ölüsü de helâldir*" hadis-i şerifinden hareketle balık olsun olmasın denizden avlanan her hayvanın helal olduğu görüşü ile

---

⁵⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4970.

⁵⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3569.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1815.

⁵⁸ *a.e.*, III, 1816.

ilgili “İmam Şâfiî böyle dese de en çok bilinen yiyecek balıktır” der.⁵⁹ Ölü olarak tabir edilmesinin balığın kesilmeden yenmesinden kaynaklandığını iddia eden Elmalılı, yoksa kendi kendine denizde ölen hayvanın, balık da olsa, yenmeyeceğini belirterek İmam Şâfiî’nin bu görüşüne de itiraz eder. Bu örneklerde görüldüğü gibi Yazır; ahkâm âyetlerini geniş bir şekilde ele almakta, mezhep görüşlerine de yer vermekte, tenkit ve tercihlerde bulunmaktadır.

Kutub ise Mâide sûresinin 95 ve 96. âyetlerini ele alırken konunun fikhî yönünü kısaca izah eder. Kasten öldürmede bir ceza söz konusu olmasından, cezanın şeklinden ve nasıl değerlendirileceğinden etraflıca bahseder. Yanlılık halinde bir günah ve kefaret olmadığını ekler. Bu kefaretin hikmetinin o kişinin işlenen suçun vebalini tatması olduğu, kefarette bir ceza söz konusu olduğunu zira İslâm’ın büyük önem verdiği bir kutsalın çiğnendiğini vurgular. Kutub’un sadece ihramlı durumda kara hayvanlarının avlanılmasının haram olduğunda icmâ olduğunu belirtmesi dikkat çeker.⁶⁰

Nûr sûresindeki “Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah’a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, mü’minlere haram kılınmıştır.” (24/3) âyetini Yazır, Râzî’nin Kaffâl’den aldığı, zinaya meyilli tabiata sahip bir erkeğin namus ve iffetten uzak kadınlara ilgi duyacağını, bunlardan tiksineceğini, ahlâksız arzularına uygun oldukları için bunlara meyileceğini naklederek âyetin tefsirini bu şekilde geçer. Aynı âyeti Kutub’un oldukça geniş bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. İmam Ahmed’in bu iğrenç pisliği temizleyen tövbe gerçekleşmedikçe zina eden bir erkekle, iffetli bir kadının; iffetli bir erkekle zina eden bir kadının nikâhlanmasının haram olduğunu söylemiştir. Bu rivayet tövbe etmediği sürece böyle bir evlenmenin yasak olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda mezheplerin farklı görüşleri olduğunu söyleyen Kutub okuyucuyu fıkıh kitaplarına yönlendirmiştir.⁶¹

Allah adı anılmayan hayvanlardan yenmesi ile ilgili yasaktan bahseden En’âm sûresinin 121. âyetinde Elmalılı ve Kutub mezhep görüşlerine geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Hamdi Yazır mevzuu Kutub’dan daha geniş ele almış ve mezhep görüşlerini değerlendirmiştir.⁶² Kutub

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 41; Tirmizî, “Tahâret”, 52.

⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, II, 981.

⁶¹ a.e., IV, 2488.

⁶² Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2042.

konuyu şirk bakımından değerlendirmiş, cüz'i konularda olsa bile Allah'ın belirlediği şeriata dayanmayan bir insana itaatin Allah'a ortak koşmak olacağını söylemiş, fikhî açıklama ve mezhep görüşleri ile ilgili İbn Kesîr'den geniş alıntılar yapmıştır.⁶³

Yetim malıyla ilgili En'âm sûresi 152. âyetinin tefsirinde Elmalılı, Nisâ sûresinde konuyla ilgili gerekli açıklamaları yaptığı için⁶⁴ yetim malına saldırılmasının haram olduğunun altını çizmekle yetinmiştir.⁶⁵ Kutub, Nisâ sûresi 2. âyetinde pis olanın temizle karıştırılmaması, veli veya vasilerin, yetimin iyi ve temiz malını kendine ait kötü bir malla değiştirmemelerinden bahsederken yetimin Câhiliye toplumunda uğradığı haksızlıklara ve günümüz Câhiliye toplumunun konuyla muhatap olmasına vurgu yapmıştır.⁶⁶ Kutub En'âm sûresi 152. âyetinde ergenlik çağına gelmesiyle birlikte eksiksiz şekilde malın kendisine teslim edilmesinin bir zorunluluk olduğunu vurgulayarak ergenlik yaşı konusunda mezhep görüşlerinden İbn Kesîr'in tefsirinden alıntılar yaparak⁶⁷ kısaca değinmiştir.⁶⁸

Bu örnekler, iki müellifin fikhî mevzuları içeren âyetlerin tefsirinde fikhî analizlerde bulunduklarını ancak; tefsirdeki metot, öncelik, kendilerini kuşatan çevre şartları ve ilmî donanım gibi birtakım faktörlerin fikhî analizlerinin farklı seviyelerde ortaya çıkmasına sebep olduğunu göstermektedir. Kutub, Yazır'a göre fikhî âyetleri daha kısa bir şekilde ve fikhî bir tefsir olmayan İbn Kesîr'in rivayet ağırlıklı tefsirinden geniş iktibaslar yaparak ele almıştır.

---

⁶³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1199.

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1279.

⁶⁵ *a.e.*, II, 1292.

⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 576.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 215.

⁶⁸ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, III, 1233.

SONUÇ

Nehiy konusu dinî ve hukukî bakımdan, İslâm toplumunun kalıcı güç ve sağlam bir yapıya sahip olması açısından önemli bir meseledir. Muhkem-mütesâbih tasnifinde ağırlıklı olarak muhkem kabul edilen nehiy âyetleri, özelde “ahkâmü’l-Kur’ân”, genelde tefsir eserlerinde farklı düzeylerde ele alınmıştır. İlk olarak Sîbeveyhi, fiilleri cezm eden edatlar konusunu anlatırken nehyin mecazî dua anlamına değinmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de nehiy, bilinen nehy-i hazır ve nehy-i gaib sigaları dışında, farklı üsluplarda yer almıştır. Siyak veya karine ile sarîh nehiy ifadesi haram kılma anlamından çıkarak dua, rica ve temenni gibi bazı mecazî anlamlara da gelebilmektedir. Nehyin bu mecazî yönüne, müellifler ilmî melekelerine ve düzeylerine bağlı olarak tefsir ve belâgata dair eserlerde temas etmişlerdir.

Mekkî ve Medenî sûrelerdeki nehiy âyetlerinin üslup farklılığına da çalışmamızda dikkat çekilmiştir. Mekkî sûrelerde yer alan nehiy âyetlerinde muhatap kitleden dolayı inanç, ahlâk ve ahirete dair konular vurgulanmakta, cahiliye direnme gücünü kırmaya yönelik meydan okuyucu bir üslup görülmektedir. Buradaki sosyal çevresinin yeni ve pratik bir düzen kurulabilecek yapıdan uzak olması fikhî hükümlerin az, genel ve dinin korumasını istediği küllî esaslarla sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla bazı yasaklar Medine’de, yeni düzenin yerleşmesi ile söz konusu olmuştur. Medenî sûrelerde nehiy üslubu, toplumun yeni ilâhi dini tam olarak benimsemesi ve mutlak itaatinin bir sonucu olarak ayrıntılı hukukî ve sosyal düzenlemeleri içerir bir özelliktedir. Bu dönemde, Medine Site Devleti’nin önemli unsuru olan Ehl-i Kitapla mücadele konularında da nehiy içerikli âyetler söz konusu olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, derinliğine olmasa da belagî yön incelenmiştir. Bunun yanında fıkıhçıların ve kelimcilerin nehiyle ilgili görüşleri ele alınmıştır. Tespit edilen nehiy âyetleri belagî bakımdan hakiki ya da mecaz oluşları bakımından ve konu içerikleri yönünden değerlendirilmiştir.

Önemli bir mütefekkir ve din âlimi olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın tefsiri dirayet ve rivayet yönü öne çıkan bir eserdir. Fikhî birikimi yorumlarında olumlu katkı sağlamış, faiz ve ikrah gibi bazı fikhî konularla ilgili yasakları geniş bir şekilde ele almıştır. Çoğunlukla klasik tefsirlerden nakiller yapmakta, zaman zaman geniş açıklamalarda bulunmakta, kimi zaman nehiy âyetini siyak sibak içinde diğer âyetlerle birlikte genel olarak ele almaktadır. Yine dirayet ve rivayet ekseninde bir tefsir olan Seyyid Kutub’un eseri, ilk dönemlerde edebî yönü öne çıkan kültürel ve teorik bir yapıdayken, yaşadığı büyük fikrî değişiminin ardından cihad, davet,

hâkimiyet gibi konular kendisi için çok daha önemli hâle gelmiştir. Müellif pek çok âyeti bu konularla ilişkilendirerek değerlendirmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde her iki müfessirin nehiy âyetlerini yorumlamalarına yer verilmiştir. Kutub'un şirk, hâkimiyet ve câhiliye gibi bazı kavram ve konulara geniş vurgusundan dolayı üçüncü bölümde bu konu ve kavramlar başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Bundan dolayı üçüncü bölüm konuları ilk iki bölümde takip edilen âyet sıralamasının kısmen terk edilmesi sonucunu doğurmuştur. Kimi zaman müelliflerden birinin geniş bir şekilde ele aldığı bir nehiy âyetine, diğer müellif kısaca veya bir âyet grubu dâhilinde genel olarak değerlendirebilmektedir.

Tefsirlerde nehiylerin ele alınmasında özel bir yaklaşım gerekmede, fesahat ve belagat açısından da kapsamlı bir inceleme yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede gösterilecek çabalar, anlama zenginlik katacak ve müfessire açıklamalarında yardımcı olacaktır. İncelemiş olduğumuz iki eser, klasik tefsirler gibi nehiy âyetlerini farklı seviyelerde ele almışlardır. Eserlerin yazılış gayeleri ve müelliflerin çevre şartlarının, bir sonucu olarak nehiy âyetlerine yaklaşımlarının istenen seviyede olmadığı anlaşılmaktadır.

Ekonomik ve hukuki konularla ilgili nehiy âyetleri yorumlamalarında iki müellif, inanç ve Müslümanca yaşam konusunda tercih şansı olmadan kendilerine dayatılanlardan ötürü sarsıntı içinde olan İslâm toplumu için çözüm önerileri getirme çabası içindedirler. Faiz ile ilgili açıklamalar ve zina suçunu işleyenlerle ilgili uyarıların tefsirleri bu çabanın görüldüğü yerlerden bazılarıdır. Nehiylerde konuyla ilgili zararlara dikkat çekilmekte, Batı etkisindeki aydın kesimin tepkilerinden çekinilmeden âyetteki hükümler açıklanmaktadır.

Fıkhî konularla ilgili nehiylerin değerlendirilmesinde tefsirde belirledikleri öncelikler doğrultusunda hareket etmişlerdir. Elmalılı fıkhî açıklamalar getirirken Kutub toplumsal ve psikolojik yönlerden bahsetmiştir. Bu farklı yaklaşım sonucu Elmalılı fıkhî meseleleri çok daha geniş şekilde ele alırken Kutub, fıkhî ayrıntılarla Kur'an nassının atmosferinden uzaklaşmaması gerektiğine dair ilkesinden dolayı ayrıntıya girmeden fıkhî açıklamalara yer vermektedir. Nitekim Nûr sûresinin 31. âyeti ile ilgili Kutub, dikkat çekilen mü'min kadınların ziynetlerini belirlenmiş kişilerden başkasına göstermeme ve gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmamalarına dair uyarıları sosyolojik yönden ve Batı toplumunda konunun yansımasıyla karşılaştırmalı olarak verirken, Elmalılı fıkhî açıklamalarda bulunmuştur.

Yetim haklarından bahseden Nisâ sûresinin ikinci âyetinde Elmalılı konuyla ilgili fıkhî açıklamalarda yaparken Kutub, hitabın Câhiliye toplumuna yapıldığından, dolayısıyla günümüze

de hitap edişinden bahsetmekte, yasal tedbirlerin ve kontrol mekanizmalarını takva ve vicdanın ulaştığı iç gözetimin yerini alamayacağını vurgulamaktadır. Allah’a ve elçisine düşmanlık içinde bulunan kimselere sevgi beslenmemesi ile ilgili nehiy âyeti (58/22) ile ilgili de Elmalılı, böyle bir davranışın küfürle eşdeğerde oluşuna ve küfür sevgisi ile imanın bir arada bulunamayacağına vurguda bulunmaktadır. Kutub ise inancın akrabalık, ulus ve vatan gibi her türlü kavramın önüne geçmesine dikkat çekmiş, iman ve küfür arasındaki bir mücadelede inancın bu kavramların yerini alacağını söylemiştir. Kutub, müşrikler için af dilenmesinin yasaklanmasını da (et-Tevbe 9/113) yorumlarken, Allah inancının mü’minleri bağlayan tek bağ oluşunu tekrarlamış ve soy, evlilik, ırk ve ülke birliğinin birleştirici unsur olmaktan uzak olduğu görüşünü dile getirmiştir. Buna karşılık Elmalılı’nın klasik tefsirlerdeki rivayetlere yer verdiği görülür. Yaklaşım farklılığında, Elmalılı’nın rivayet yönü ağır basan dirayet tefsiri metoduna karşılık Kutub’un hareket ve davet metodunu benimsemesi ve yönetimlerin kendilerine yönelik yaklaşımları etkili olmuştur.

Nehiy konusu özelinde ele aldığımız iki eser, günümüzde araştırma ve tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Meselelere yönelik yaklaşımları ve sundukları öneriler öneminden bir şey kaybetmemiştir. Hak Dini Kur’an Dili’nin Türkçe olması, İslâm toplumlarında bilinirlik bakımından Fî Zilâl tefsirine göre daha geride yer almasına yol açsa da Ehl-i Sünnet çizgisinde getirdiği yorumları fert ve toplumla ilgili tüm çalışmalar için önemli bir referans kaynağı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Birçok araştırmaya konu olan iki eserin, belâgi ve sosyal yönlerden olduğu kadar, bilimsellik kisveli oryantalistik hamlelere verdikleri cevaplar bakımından da çalışılması gereklilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Fadl Hasan, *el-Belâğâ fûnûnehe ve efnânehe ilme'l- meânî*, Dâru'l-Furkân, Amman 1992.
- Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme*, el-Cem'iyetü'l-Hayriyyetü'l-İslâmiyye, Kahire 1341.
- Abdulmun'im, Muhammed Abdurrahman, *Mu'cemu'l-mustalahâtî ve'l-elfazî'l-fıkhiyye*, I-III, Dâru'l-Fadîla, Kâhire ts.
- Acar, İbrahim, "İddet", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 466-471.
- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâî ve muzîyü'l-ilbâs amme's-tehera alâ elsineti'n-nâs*, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire 1351/1932.
- Ahmed b. Fâris er-Razî, *Mu'cemu mekâyisu'l-luga* (nşr. Abdu's-Selâm Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, I-VI, Beyrut 1979.
- Akyüzöğlü, Hüseyin, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 20, sy. 65, Kış 2016, s. 295-311.
- Algül, Hüseyin, "Mescid-i Dirâr", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 272-273.
- Ali Haydar, Hoca Eminefendizade, *Dürerü'l-hükkam şerh-i Mecelleti'l-ahkâm*, I-XI, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1317.
- Alper, Hülya, "Münâfık", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 565-568.
- el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-me'ânî*, I-XXX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Apaydın, H. Yunus, "Hacir", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 513-517.
- Aruçi, Muhammed, "Sâibe", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 542-543.
- el-Askalânî, Ahmet b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad), I-VI, Dâru'l Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1995.
- Aşmâvî, Ali, et-Târihu's-sırrî li cemâati'l-İhvânî'l-Muslimîn: Müzekkirâtü Ali Aşmâvî âhiri kâdeti't-tanzîmu'l-hâs (nşr. Sa'düddin İbrâhîm), Merkez İbn Haldûn li'd-Dirâsâti'l-inmâiyye, Kahire 2006.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, "Mükâtebe", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 531-533.
- Avcı, Casim, "Vasîle", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 173-174.
- Bardakoğlu, Ali, "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Maturidî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, 1987, s. 59-75.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kebîr* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Merkezi Hecr li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, Kahire 1432/2011.
- _____, *el-Câmiu li şuabi'l-îman* (nşr. Muhtâr Ahmed en-Nedvî), I-XIV, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003.

- el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl el-ma'rûf bi Tefsiru'l-Beyzâvî* (haz. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli), I-V, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut [1998].
- Bilgin, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 153-163.
- Birişik, Abdulhamit, "Ebü'l-Alâ Mevdûdî'nin Kur'an Yorumunu Şekillendiren Temel Dinamikler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX/2, 2011, s. 1-20.
- _____, "İsrâiliyat", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 199-202.
- el-Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), I-V, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1412/1992.
- Cemâl, Ahmed Muhammed, *"Ma'a'l-müfessirîn ve'l-küttâb"*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara, ts.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh* (nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr), I-II, Darü'l-ilm li'l-Melâyîn, Kahire 1956.
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 59-63.
- Çolak, Abdullah, "Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında Bir Hukukçu Olarak Elmalılı M. Hamdi Yazır", *Diyanet İlmî Dergi*, L/3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2015, s. 131-162.
- ed-Dirâz, Sabbâh Ubeyd, *el-Esâlîb el-İnşâiyye ve esrâruha'l-belâgiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatu'l-Emâne, Kahire 1986.
- ed-Düveys, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mevridu'z-zülâl fi't-tenbîh alâ ahtâ'iz-Zılâl*, Dâru'l-Uleyyân, Bureyde 1990.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Küllîyyât* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed, *el-Belâgatu'l-Kur'âniyye fî tefsiri'z-Zemahşerî ve eseruha fi'd-dirâsâti'l-belâgiyye*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1408/1988.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd el-müsemma bi İrşâdu'l-akli's-selîm ila mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Ebû Şeybe, Ebî Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî el-Absî, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ahâdîsi ve'l-âsâr*, I-VII, Dâru't-Tâc, Beyrut 1989.
- Ebü'ş-Şeyh el-Esbehânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensari, *et-Tevbih ve't-tenbih* (nşr. Ebü'l-Eşbah Hasan b. Emin), Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, Cize 1408/1987.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Zehratu't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikru'l-Arabî, Kahire, ts.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa ve eseruha's-seyyiu fi'l-ümme*, I-XIV, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1988.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1960.
- el-Ensârî, Yusuf Abdullah, *Esâlibu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'ân-ı Kerim ve esrâruha'l-belâgiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, 1990) Câmiatu Ummi'l Kurâ.

- Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 169-177.
- Erturhan, Sabri, *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2008.
- Es'ad, Mahmud Seydişehrî, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, Marifet Yayınları, İstanbul 1983.
- Fahredden er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXXII, Dâru'l Fikr, Beyrut 1981.
- el-Fakîh, Şebber, *Mefâhîmu'l-fikrû's-siyâsî fi'l-İslâm işkâliyyetü'l-ümmeti ve'd-devle*, Dâru'l-Bihâr, Beyrut 2009.
- Fayda, Mustafa, "Câhiliye", *DîA*, İstanbul 1993, VII, 17-19.
- el-Ferrâ, Ebi Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Güç, Ahmet, "Sâlih", *DîA*, İstanbul 2009, XXXVI, 32-33.
- Hacak, Hasan,- Halil Çalı, "Rehin", *DîA*, İstanbul 1998, XXXIV, 538-542.
- el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, Hâşiyetu's-Şihâb, *İnâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-Râzî (Hâşîye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- Hakîm en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 2002
- el-Hâlidî, Salah Abdulfettah, *Fî Zilâli'l Kur'an fi'l-mizân*, Dâru Ammar, Amman 1421/2000.
- _____, *el-Menhecû'l-harekî Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru Ammar, Amman 2000.
- _____, *eş-Şahsiyyetü'l-Yehûdiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1998.
- _____, *Tâ'rife'd dârisîn bi menâhici'l müfessirîn*, Dâru'l Kalem, Dimaşk 2008.
- _____, *Medhal ilâ Zilâli'l Kur'an*, Dâru Ammar, Amman 2000.
- Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Antlaşması", *DîA*, İstanbul 1998, XVIII, 297-299.
- Hansu, Hüseyin, Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 11, sy. 21, 2013, s. 367-405.
- Harman, Ömer Faruk, "Mûsâ", *DîA*, İstanbul 2006, XXXI, 207-213.
- Hasan, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Dâru'l-Maârif, Kahire 1974.
- Haydar, Abdusselam, "Emîn el-Hûlî ve menhecuhu'l-edebî fi't-tefsîr", (<http://tawaseen.com/?p=2491>)
- el-Hudaybî, Hasan, *Duât lâ Kudât*, Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, Kahire 1977.
- İbn Âşûr, Muhammed el-Fâzıl b. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't Tûnusiyye li'n-neşr, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, I-VIII, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiye, Doha 2007.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîre el-musemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtede' ve'l-mebhâs ve'l-megazî* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Mâhedî'd-dirâsât ve'l-ebhâsi ve't-tâ'rîb, Fas 1976.

- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I-XV, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ), I-IV, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- İbnü's-Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Hamza el-Alevî, *el-Emâlî eş-Şeceriyye*, I-III, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1992.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûu fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye*, I-XXXVII, Vezâretü's-Şuûnî'l-İslâmiyye, Medine 2004.
- İbrâhim, Mûsâ İbrahim, *Buhûs menheciyye fi ulûmî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru Ammar, Amman 1996.
- İnce, İrfan "Ridde", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 91-93.
- Karlığa, H. Bekir, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 50-51.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, İstanbul 1994, X, 516-519.
- Köksal, Asım Cüneyd, "Siyaset ve Hukuk Arasında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fıkıh Düşüncesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, İstanbul 2011, s. 49-79.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1427/2006.
- Kutub, Seyyid, *el-Adâletu'l-ictimâiyyetu fi'l-İslâm*, Dâru's-Şurûk, Kahire 1993.
- _____, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, I-VI, Dâru's-Şurûk, Kahire 2004.
- Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslâm Dünyası* (trc. İ. Safa Üstün), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- el-Lübdî, Muhammed Semir Necîb, *Mu'cemu'l-mustalahatî'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Müessesetu'r-Risâle Dâru'l-Furkân, Beyrut 1985.
- Mahmûd Tefvik Muhammed Sa'd, *Sûratu'l-emri ve'n-nehyi fi'z-zikri'l-hakîm*, Matbaatü'l-Emane, Kahire 1413/1993, s. 45.
- el-Mahzûmî, Mehdî, *Fî'n-nahvi'l-Arabî nakdün ve tevcih*, Dâru'r-Râidu'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Matlûb, Ahmed, *Esâlib Belağîyye: el-Fesâha el-Belâğa el-Me'ânî*, Vekâletü'l-Matbûât, Kuveyt 1980.
- el-Ma'zebî, Abdullah b. Zeyd b. Sâlim el-Ma'zebî ez-Zebîdî el-Yemânî, *Teşhîzu'l-efhâm fi ıtlâkâkâtî'l-emri ve'n-nehyi ve'l-istifhâm* (nşr. El-Mehdî Muhammed el-Harâzî), Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut 1425/2004.
- el-Meydânî, Abdulganî b. Tâlib, *el-Lübâb*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul 1994.
- Muhammed, Muhsin, *Men Katele Hasan el-Bennâ*, Dâru's-Şurûk, Kahire 1987.
- el-Muhaymid, Yasin Câsim, *el-Emru ve'n-nehyu inde ulemâi'l-Arabiyyeti ve'l-usûliyyîn*, Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut ts.
- Nedvî, Ebu'l Hasen Ali, et-Tefsîrû's-siyâsî li'l İslâm fi mir'âti kitâbatî'l-Üstaz Ebî'l Âla el-Mevdûdî ve's-Şehîd Seyyid Kutub, Daru Âfâki'l-Gad, Kahire 1980.

- Nedvî, Seyyid Muzafferüddin, *Kur'an-ı Kerim'de Kavimler ve Toplamlar: Ad, Semud, Medyen* (trc. Abdullah Davudoğlu), İnkılab Basım Yayın, İstanbul 2003.
- Öz, Mustafa, "Ezlâm", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 67.
- _____, "Takıyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 453-454.
- Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 110-126.
- er-Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. Safvan Adnan Davûdî), Daru'l-Kalem, Dimaşk 2009.
- Rızâ, Reşîd, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-hakîm el-müştehir bi ismi Tefsiri'l-Menâr*, I-XII, Dârü'l-Menar, Kahire 1947,
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*, I-II, Mektebetü'l-Gazâlî, Dimaşk 1400/1980.
- _____, *Safvetü't-tefâsîr*, I-III, Dârü'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Beyrut 1981.
- es-Sakkâf, Alevî b. Abdulkâdir, *Tahrîcu ahâdîsi ve âsârî kitâbi Fî Zilâl'i-Kur'ân*, Dârü'l-Hicra li'n-neşr, Riyad 1995.
- es-Sâganî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed, *Mevzuâtü's-es-Sagâni* (nşr. Necm Abdurrahman Halef), Dârü'l-Me'mun li't-Turas, Kahire 1985.
- es-Semerrâî, Muhammed Fâdıl, *en-Nahvu'l-Arabî ahkâmun ve meânin*, I-II, Dârü İbn Kesîr, Beyrut 2014.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), I-II, Lecnetü İhyâi Me'ârifî'n-Nu'mâniye, Haydarabad-Dekken 1372.
- es-Sibâî, Mustafa, *es-Sünne ve mekânetühâ fî't-teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk, ts.
- Sîbeveyhi, Ebi Bîşr Amru b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb -Kitâbu Sîbeveyh* (nşr. Abdusselam Muhammed Harun), I-V, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1988.
- es-Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Vezâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'd-Dâ'veti ve'l-İrşâd, Medine 2008.
- _____, *Mu'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-III, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire ts.
- _____, *Şerhu'l-Kevkeb es-sâti' nazmu Cem'i'l-cevâmi'* (nşr. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî), I-II, Mektebetü'l-Eymen, Kahire 2000.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, Ankara 1990.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvâfakât İslâmî ilimler Metodolojisi* (trc. Mehmed Erdoğan), I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- eş-Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekkî ve'l-Medenî*, Câmiatü'l-Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1418/1997.
- Şerîf, Muhammed İbrahim, *İtticahâtu't-tecdîd fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerîm fî Mısır*, Dârü't-Türâs, Kahire 1982.

- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylû'l-evtâr şerhu Muntekâ'l-ahbâr* (nşr. Râid b. Sabrî İbn Ebî Alfe), Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, Amman 2004.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya 1997.
- eş-Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî, *Edvâ'ül-beyân fî îzâhi'l-Kur'ânî bi'l-Kur'ân* (nşr. Bekr b. Abdilleh Ebû Zeyd), Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 2005.
- eş-Şirâzî, Ebu İshak Cemâlüddin İbrahim b. Ali b. Yûsuf, *el-Lüma' fî usûli'l-fıkıh* (nşr. Muhyiddin Misto, Yusuf Ali Büdeyvi), Dar İbni Kesîr- Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 1995.
- et-Taberânî, Ebî'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat* (nşr. Ebû Mu'âz Târik b. Avadullah b. Muhammed- Ebû'l-Fadl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415/1995
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed, *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'ân-Tefsiru't Taberi* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), I-XXVI, Dâru Hicr, Kahire 2001.
- Topal, Şevket, "Elmalılı ile Aksekili Arasındaki Seferîlik Hükümü Tartışması", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 2013, s. 7-29.
- el-Vâdi'î, Ebu Abdurrahman Mukbil, *es-Sahîhu'l-müsnedü min esbâbi'n-nuzûl*, Mektebetu San'â el-Eseriyye, Sana 2004.
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ahmed, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân* (nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- Vasfî Âşûr Ebû Zeyd, *Fî Zilâli Seyyid Kutub: lemahât min hayâtihi ve a'mâlihi ve menhecihi et-tefsîrî*, Savtu'l-Kalem el-Arabî, Minufiye-Mısır 1430/2009.
- Wild, Stefan, *The Qur'an as Text*, Brill, Leiden 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İstanbul 1995, XV, 57-62.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Nebioğlu Basımevi, İstanbul 1960.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî), I-V, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l- Kâsım Cârullah, Muhammed b. Ömer, *Esâsu'l-belâğa* (nşr. Muhammed Basil Uyûnu's-Sûd), I-II, Beyrut 1998.
- _____, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekavîl fî vucûhi't tevil*, I-VI, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-IV, Dâru't-Türâs, Kahire 1984.
- ez-Zeyla'î, Abdullah b. Yusuf, *Tahricu'l ahâdîsi ve'l-âsâri'l-vâkiati fî tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, I-IV, Dâru İbn Huzeyme, Riyad 1414.
- ez-Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, I-II, Daru'l-Hayr, Beyrut 2006.